Studia Historica Slovenica

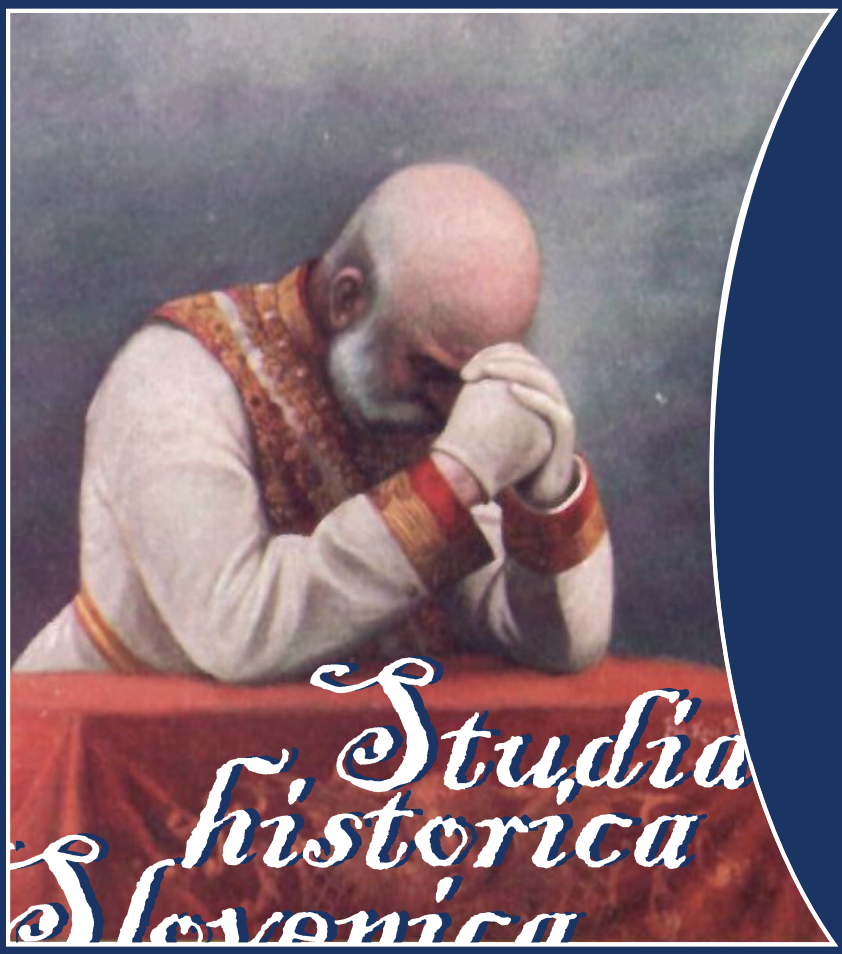

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

2022
1

Studia Historica Slovenica

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 22 (2022), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2022

Studia Historica Slovenica **Tiskana izdaja ISSN 1580-8122**
Elektronska izdaja ISSN 2591-2194

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*

Izdajatelja / *Published by*
ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANC KOVAČIČ IN MARIBOR
http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si
ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU/
ZRI DR. FRANC KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / *Editorial Board*
dr. Karin Bakračevič, dr. Rajko Bratož,
dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,
dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),
dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / *Responsible Editor*
dr. Darko Friš
Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / *e-mail:* darko.fris@um.si

Glavni urednik / *Chief Editor*
dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / *Tehnical Editor*
David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.
Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.
The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.
No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:* Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147
Tisk / *Printed by:* Itagraf d.o.o.

http: //shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si

Izvlečke prispevkov v tem časopisu objavljata **'Historical – Abstracts'** in **'America: History and Life'**.
Časopis je uvrščen v **'Ulrich's Periodicals Directory'**, evropsko humanistično bazo **ERIH** in mednarodno bibliografsko bazo **Scopus (h, d)**.
Abstracts of this review are included in ***'Historical – Abstracts'*** *and* ***'America: History and Life'.***
This review is included in ***'Ulrich's Periodicals Directory',*** *european humanistic database* ***ERIH*** *and international database* ***Scopus (h, d).***

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko **487**.
Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.
Co-financed by the Slovenian Research Agency.

Studia historica Slovenica

Studia Historica Slovenica

Kazalo / *Contents*

Članki in razprave / *Papers and Essays*

VID ŽEPIČ: **T***ransmissio actorum*: pošiljanje sodnih spisov učenim pravnikom s poudarkom na razvoju v avstrijskih dednih deželah 11
Transmissio actorum: Sending of the Case Files to the Learned Jurists with Special Regards to the Developments in the Austrian Hereditary Lands

NINA ZVER: **Ž**ivljenje in delo pridigarja Jožefa Horvata 63
The Life and Work of the Preacher Jožef Horvat

GREGOR ANTOLIČIČ: **A**nton Korošec in habsburška dinastija 101
Anton Korošec and the Habsburg Dynasty

MARKO ŠTUHEC: **O** ljubljanskem nebotičniku in Balkanu. Zgodovina prostora nekdanje Jugoslavije in Balkana v učbenikih zgodovine za slovenske gimnazijce od Avstro-Ogrske do samostojne Slovenije 131
On the Ljubljana Skyscraper and the Balkans. History of the Regions of Ex-Yugoslavia in History Textbooks Used in Slovenia from the Austro-Hungary to the Independent Slovenia

VLADIMIR PREBILIČ in LARA IVA DREU: **B**ombardiranje Maribora 1944–1945 kot del angloameriškega strateškega bombardiranja nemške vojaške industrije in prometnih zvez v luči primerjave slovenskih in angloameriških arhivskih virov 189
Bombing of Maribor (1944–1945) as Part of Anglo-American Strategic Bombing of German War Industry and Transport Connections in Light of Comparison of Slovenian and Anglo-American Archival Sources

Studia Historica Slovenica

DRAGICA HARAMIJA: **O**dsev koliščarske kulture v zgodovinsko-pustolovski seriji mladinskih knjig Sebastijana Preglja
Zgodbe s konca kamene dobe 221
Reflecting Prehistoric Pile-Dwelling Culture in the Historical-Adventure Series by Sebastijan Pregelj Tales from the End of the Stone Age

MOJCA TANCER VERBOTEN: **S**pecifics of the Employment of Higher Education Teachers 251
Posebnosti zaposlitev visokošolskih učiteljev

Avtorski izvlečki / *Authors' Abstracts* 281

Uredniška navodila avtorjem / *Editor's Instructions to Authors* 287

Studia
Historica
Slovenica

Studia Historica Slovenica

Članki in razprave / *Papers and Essays*

Studia Historica Slovenica

DOI 10.32874/SHS.2022-01

Transmissio actorum: pošiljanje sodnih spisov učenim pravnikom s poudarkom na razvoju v avstrijskih dednih deželah

Vid Žepič

Mag. prava, asistent
Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Katedra za pravno zgodovino
Poljanski nasip 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: vid.zepic@pf.uni-lj.si

Izvleček:

Transmissio actorum (*Aktenversendung*) je bil institut rimsko-kanonskega postopka, ki je laičnim sodnikom v obdobju recepcije rimskega prava dopuščal, da so v primeru nepremostljivih dvomov o uporabi zapletenih pravil učenega prava sodne spise poslali v odločanje pravniškim kolegijem. Mednje so spadali upravno-sodni organi in pravne fakultete. Proces pridobivanja "nepristranskih" mnenj (*consilia*) pravnih strokovnjakov bi lahko razumeli kot obliko formaliziranega izvedenstva v pravnih vprašanjih. Sodišča so bila konzilijem, ki so neredko preraščali v osnutke sodnih odločb, načeloma zavezana slediti. Razprava prikazuje razvoj in pomen pošiljanja sodnih spisov kot tipičnega instituta recepcije rimskega prava v evropskem kontekstu. Posebej se osredotoča na vprašanje, ali in v kakšnih pojavnih oblikah je bilo pošiljanje sodnih spisov pravnim strokovnjakom prisotno v avstrijskih dednih deželah. Morebiten neobstoj instituta *transmissio actorum* bi lahko šteli kot enega izmed razlogov zapoznele in manj intenzivne recepcije rimskega prava v tem delu Svetega rimskega cesarstva.

Ključne besede:

recepcija rimskega prava, *Aktenversendung,* pravna mnenja, pravne fakultete, zgodovina kazenskega prava, *consilium*

***Studia* Historica Slovenica**
Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 22 (2022), št. 1, str. 11–62, 183 cit., 7 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

1 Uvod*

Pred podobnim izzivom kot rimski pretorji in sodniki so v obdobju "praktične" recepcije rimskega prava stali tudi evropski (kontinentalni) sodniki.[1] Ti so bili, vsaj na nižjih sodiščih, vse do 18. stoletja praviloma priučeni poznavalci lokalnega običajnega in postavljenega prava, ki pravnega znanja niso pridobili na pravnih šolah.[2]

Enako je vsaj načeloma veljalo tudi za rimske pretorje in sodnike. Ti so bili pravniki le po spletu okoliščin. Pomoč pravnih strokovnjakov, ki so svetovali oblastnim pravosodnim organom, je bila v teh razmerah nekaj nujnega in hkrati povsem običajnega.[3] Nekateri celo menijo, da je za večino novostmi, ki naj bi jih v rimsko pravo uvedel pretor, bržkone stal konzilij rimskih juristov.[4] Cesar Avgust je nekaterim najuglednejšim juristom podelil celo privilegij "javnega dajanja odgovorov s cesarsko avtoriteto" (*ius publice ex auctoritate principis respondendi*). Pravni nasveti juristov zasebnikov naj bi bili zaradi cesarjeve avtoritete za naslovnike *de facto* obvezni.[5] Dotlej od oblasti povsem neodvisne juriste je šele cesar Hadrijan (začetek 2. stol.) vključil v stalni cesarski svèt (*consilium principis*), posvetovalni organ v okviru cesarjeve pravosodne funkcije.[6] In čeprav je v tem

---

* Besedilo je pripravljeno na podlagi seminarske naloge, ki sem jo pod mentorstvom prof. dr. Marka Kambiča pripravil pri predmetu Kontinuiteta in recepcija rimskega prava v okviru doktorskega študija na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani. Mentorju se za dragocene nasvete prijazno zahvaljujem.

1 O recepciji gl. Marko Kambič, *Recepcija rimskega dednega prava na Slovenskem s posebnim ozirom na dedni red Karla VI.* (Ljubljana, 2007) (dalje: Kambič, *Recepcija rimskega dednega prava na Slovenskem*).

2 *Experientia porro docet, maxime in judiciis inferioribus:* Stadt- und Nieder-Gerichten *quod judicium committi soleat hominibus imperitis aut certe non sufficienti jurium notitia imbutis* /.../. (Antonius Sebastianus Struve, *Dissertatio academica de commodis et incommodis transmissionis actorum* (Kiel, 1744), str. 17). O tem gl. Gerhard Buchda, "Gelehrte Richter", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 1 (Berlin, 1971), stolp. 1479 (dalje: Buchda, "Gelehrte Richter") .

3 Gell. *Noctes Atticae* 12, 13, 2; Cic. *Pro Quinctio* 2, 10. O tem Otto Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte*, Erster Band, Staatsrecht und Rechtsquellen (Leipzig, 1885), str. 190–192 (dalje: Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte* I).

4 Marie Theres Fögen, *Römische Rechtsgeschichten: Über Ursprung und Evolution eines sozialen Systems* (Göttingen, 2002), str. 194; Fritz Schulz, *History of Roman Legal Science* (Oxford, 1946), str. 2: "[T]he classical *iudex* was not a jurist, or only *per accidens*: in Roman eyes professional knowledge of law was no part of his qualifications; he was the representative of common sense." Isti, str. 53: "There is clear evidence that in Cicero's day *iudices* normally took jurists into their *consilia*; the magistrates did the same, at least on occasion /.../" (dalje Schulz, *History of Roman Legal Science*).

5 Jurist Pomponij (D. 1, 2, 2, 49) omenja, da pravniki prosilcem (npr. sodnikom) pred Avgustom niso pošiljali zapečatenih pravnih mnenj (*responsa signata*), temveč so jim jih v pisni obliki predložili osebno ali pa jim vsebino mnenja ob navzočnosti prič sporočili ustno. O tem Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte* I, str. 660. Gaj (Gai. 1, 7 oz. Inst. 1, 2, 8) poudarja, da so imeli mnenja privilegiranih juristov obvezno naravo, ker so bili na nek način opolnomočeni ustvarjati pravo (*quibus permissum est iura condere*). Njihovo prevladujoče mnenje je imelo značaj zakona (Gai. 1, 7: *quorum omnium si in unum sententiae concurrant, id quod ita sentiunt, legis vicem optinet* /.../).

6 Člani cesarskega konzilija niso bili več le cesarjevi znanci (*amici*), temveč tudi pravni strokovnjaki. Gl. Hist. Aug. (Vita Hadr. 18): *Cum iudicaret, in consilio habuit non amicos suos aut comites solum, sed*

času rimska jurisprudenca doživela vrhunec, gre pri Hadrijanovem ukrepu že za znamenje obetajoče se birokratizacije rimskega klasičnega pravoznanstva. Vzporedno z birokratizacijo države, ki je za imenovanje sodnikov, notarjev in odvetnikov med državne uradnike zahtevala formalno pravno izobrazbo, so nastale tudi uradne pravne šole. Najpomembnejše so bile v Rimu, Berytu in Konstantinoplu.[7]

Podoben razvoj beležimo v obdobju "praktične recepcije" rimskega prava v nekaterih deželah Svetega rimskega cesarstva. Od 15. stoletja so se stranke pred sodišči pogosteje sklicevale na posamezne določbe Justinijanove kodifikacije. Ob tem je treba opozoriti, da recepcija rimskega prava ne označuje le vsebinskega prevzema posameznih določb Justinijanove kodifikacije, temveč tudi profesionalizacijo pravosodja in uporabo značilnih pravoznanstvenih metod. V tem času je pravo spet postalo znanstvena disciplina.[8] Sodišča, zasedena z laičnimi sodniki, ki se kajpak niso znašla pri razlagi občega prava, so se s prošnjami za izdelavo pravnih mnenj začela obračati na različne pravniške kolegije ("Spruchkollegien"), še posebej na pravne fakultete.[9] Pravne fakultete so uživale status nekakšnega "pravnega oraklja",[10] ki je razkrival vsebino "učenega" (rimskega in kanonskega) prava. Kjer fakultet ni bilo, so se sodniki obračali na različne upravno-sodne organe.

Postopek pošiljanja sodnih spisov učenim pravnikom (*juris periti, juris prudentes*, "Gelehrte", "Rechtsgelehrte")[11] imenujejo *transmissio actorum* ali "Aktenversendung".[12] Sodišča so se ga posluževala, če sama niso bila kos reše-

iurisconsultos /.../. O tem Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte* I, str. 546; Schulz, *History of Roman Legal Science*, str. 113–114.

7 Gl. npr. Anast. C. 2, 7, 22, 4. O tem Janez Kranjc, "Pravni študij nekoč in danes", *Zbornik Pravne fakultete Univerze v Mariboru* 1, št. 1 (2005), str. 25 (dalje: Kranjc, "Pravni študij nekoč in danes").

8 Franz Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung* (Göttingen, 2016), str. 13, govori o "Verwissenschaftlichung des Rechts" (dalje: Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*).

9 Pojem *Spruchkollegium* se ne nanaša le na kolegijska telesa pravnih fakultet, temveč tudi na predrecepcijska regionalna sodišča ("Schöffenstühle") in na upravno-sodne deželnoknežje organe, pristojne za svetovanje ("Spruchtätigkeit") nižjim sodiščem (Hans-Wolf Thümmel, "Spruchkollegium", v: *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte 4* (Berlin, 1990), stolp. 1782–1786).

10 [C]*ollegia doctorum in Academiis, quae sunt velut oracula provinciarum constituta*, /.../. (Justin Gobler, *Interpretationem constitutionis Criminalis Carolinae ex unica, quae exstat edit* (Heidelberg, 1837), str. 237). Gobler se je naslanjal na Cicerona (*De Oratore* 1, 45, 200), ki je dom rimskega jurista primerjal z mestnim preročiščem: *Domus iurisconsulti est oraculum civitatis.*

11 Adolf Stölzel, *Die Entwicklung des gelehrten Richterthums in deutschen Territorien* (Stuttgart, 1872), str. 190.

12 Terminologija ni dosledna. Institut nastopa pod izrazi "Rechtsbelehrung, Einholung der *Consult*, *Informatio Judicis*". Prosilce za izdajo mnenja označujejo kot konzulente, naprošeni (fakultetni) kolegij za "Dikasterium" ali "Spruchkollegium". Nezavezujoča mnenja imenujejo "Rechtsbelehrung, Dezision, Konsilium, *Responsum*, Gutachten", zavezujoča često izenačujejo s sodbo (Urteil, *Sententia*, Erkenntnis, Ausspruch) (Neznani avtor, *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 30 (Leipzig–Halle, 1741), str. 962; Peter Oestmann, "Aktenversendung", v: Cordes, Albrecht et al. (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* I (2004), stolp. 128–132) (dalje: Oestmann, "Aktenversendung"). Karsten Alexander Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht* (Aachen, 2013), str. 6 (dalje: Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und*

vanju zapletenih pravnih vprašanj.[13] Gre za tipičen pojav recepcije rimskega prava,[14] ki naj bi bil v formalizirani obliki po nekaterih prepričanjih omejen na dežele Svetega rimskega cesarstva.[15] Posamezni primeri konzultacij italijanskih pravnih fakultet so v nemških deželah znani že v 14. stoletju.[16] Proces pošiljanja spisov na univerzitetne kolegije (sprva zlasti v kazenskih, pozneje pa tudi civilnih zadevah) se je ustalil v prvi polovici 16. stoletja, ko so ga normirali tudi na ravni cesarske zakonodaje (*Constitutio Criminalis Carolina*).[17] Pošiljanje sodnih spisov v odločanje fakultetam kot "izvedencem za pravna vprašanja"[18] je znatno pospešilo recepcijo rimskega prava in ohranjalo stik akademske teorije s sodno prakso.[19]

Namen razprave je prikazati razvoj pošiljanja sodnih spisov pravnim strokovnjakom v evropskem kontekstu in ugotoviti, ali je bil v celoti ali vsaj v zametkih prisoten tudi na tleh avstrijskih dednih dežel. Pri raziskovanju sem bil pozoren na njegove funkcionalne ustreznike in predhodnike, še posebej na današnjem slovenskem ozemlju. Kot partikularnopravnega predhodnika instituta *transmis-*

Reichskammergericht), navaja, da naj bi se zasebna pravna mnenja običajno imenovala *consilia,* mnenja, ki so nastala *transmissione actorum* pa *responsa.*

13 Splošno o tem Carl Welcker, "Actenversendung", v: Rotteck, Carl von in Welcker, Carl (ur.), *Das Staats Lexikon. Enzyklopädie der sämmtlichen Staatswissenschaften* I (Altona, 1845), str. 226–234 (dalje: Welcker, "Actenversendung"), ki navaja tipično definicijo instituta (str. 228): "Das Institut der Actenversendung besteht also darin, daß ein Gericht die spruchreifen Acten eines vor ihm verhandelten Rechtsstreites, entweder weil ihm die Entscheidung zweifelhaft und bedenklich erscheint, oder auf Verlangen einer Partei, oder sonst nach Vorschrift der Reichs- und Landesgesetzgebung an ein von ihm ausgewähltes gehörig besetztes Spruchcollegium zur Einholung eines Rechtsgutachtens einschickt, um dieses Rechtsgutachten alsdann unverändert in seinem Namen und unter seiner gerichtlichen Auctorität als Urtheil zu publiciren." Prim. tudi Gerhard Buchda, "Aktenversendung", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 1 (Berlin, 1971), stolp. 84–87.

14 Oestmann, "Aktenversendung", stolp. 128–132.

15 "Die Aktenversendung ist ein eigentümlich teutsches Institut. Wir treffen es sonst nirgends, als auf teutschem Boden, einheimisch an." (Johann Baptist Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", *Zeitschrift für Civilrecht und Prozeß* 14 (1840), str. 222 (dalje: Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung")).

16 Zgodnji primer konzultacije italijanskih učenih juristov v srednjeevropskem prostoru naj bi predstavljal spor med salzburškim nadškofom in spodnjebavarskim vojvodo Henrikom (1284). Razsodnik v njunem sporu – pasavski škof – je prosil fakulteto v Padovi, da v zadevi napiše pravno mnenje (Otto Franklin, *Beiträge zur Geschichte der Reception des römischen Rechts in Deutschland* (Hannover, 1863), str. 33).

17 Eugen Wohlhaupter, "Die Spruchtätigkeit der Kieler juristischen Fakultät von 1665–1879", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte.* Germ. Abt. 58, 1 (1938), str. 760 (dalje: Wohlhaupter, "Die Spruchtätigkeit der Kieler juristischen Fakultät von 1665–1879").

18 "Die Mitglieder von Rechts-Collegien /.../ erscheinen in der Eigenschaft von /.../ Sachverständigen des Rechts." (Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", str. 231 in 233).

19 "The importance of the institution of Actenversendung can hardly be overestimated. It brought the law professors into continuous contact with the facts of life and the actual problems of legal practice; it was a consequence as well as a cause of their enormous influence on the development of the law." (Max Rheinstein, "Law Faculties and Law Schools – A Comparison of Legal Education in the United States and Germany", *Wisconsin Law Review* 5 (1938), str. 7).

sio actorum označujem sojenje po posvetu, ki ga obravnavam v drugem poglavju. Izhodišče razprave predstavlja spoznanje, da je bil institut pošiljanja sodnih spisov eden ključnih dejavnikov pospešene recepcije rimskega prava v severnih in osrednjih deželah Svetega rimskega cesarstva. Posledično se pojavi vprašanje, kakšno vlogo je ta institut imel pri recepciji v avstrijskih dednih deželah.

2 Sojenje po posvetu kot predhodnik instituta *transmissio actorum* na naših tleh

2.1 Splošno

Vse od nastanka mest je za srednjeevropski prostor značilen pojav prevzemanja mestnih prav. Jakob Grimm je o tem poetično zapisal, da so si mesta "izposojala pravo", podobno kot so si v starih časih sosedje posojali "ogenj in luč".[20] Po tej poti so običajno nastajale tako imenovane družine mestnih prav ("Stadtrechtsfamilien").[21] Glavna posledica tega razvoja naj bi bila, da naj mestni sodnik "hčerinskega" mesta v primeru dvoma o pravilni uporabi prevzete določbe za pojasnilo prosi sodnika v "materinskem" mestu.[22] Zlasti v osrednjih in severnih deželah Svetega rimskega cesarstva so mestni sodniki iskali nasvete tudi pri vplivnih regionalnih sodiščih. Imenovali so jih "sodinski sedež" ("Schöffenstuhl")[23] ali "višje sodišče" ("Oberhof"),[24] sámo postopanje pa "pri-

[20] "[M]an entlieh das recht, wie feuer und licht bei dem nachbar." (Johann Gerhard Christian Thomas in Ludwig Heinrich Euler, *Der Oberhof zu Frankfurt am Main und das fränkische Recht in Bezug auf denselben* (Frankfurt am Main, 1841), str. XI).

[21] Otto Stobbe, *Geschichte des Deutschen Rechts in sechs Bänden: Die Rechtsquellen* 1 (Braunschweig, 1864), str. 64 (dalje: Stobbe, *Geschichte des Deutschen Rechts*).

[22] Prim. Vilfanova izvajanja o Kostanjeviškem mestnem privilegiju, ki naj bi tvoril podlago za privilegije drugih slovenskih mest (Metlike, Črnomlja, Novega mesta, Kočevja in Loža): "Mesto, iz katerega je pravo izhajalo, je veljalo za materinsko mesto; mesto, ki je pravo prevzelo, kot pohčerjeno mesto. Vendar pri nas ne kaže, da bi bilo to razmerje ustvarjalo neke stalne zveze med mesti s sorodnim pravom, zlasti ne glavne posledice, da bi namreč materinsko mesto veljalo za glavnega razlagalca svojega prava, na katerega se morajo druga mesta v dvomu obračati." (Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma Stare Jugoslavije* (Ljubljana, 1961), str. 169 (dalje: Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*)).

[23] Friedrich Battenberg, "Schöffenstuhl", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 4 (Berlin, 1990), stolp. 1474–1478, navaja značilno novoveško definicijo, po kateri je Schöffenstuhl "*collegium ius consultorum, quod responsa iuridicia dat.*" Ker ustaljenih slovenskih pravnozgodovinskih izrazov za "Schöffenstuhl" ali "Oberhof" ni, predlagam uporabo besednih zvez "sodinski sedež" in "višje sodišče". Opozoriti še velja, da partikularnopravni pojem "Oberhof" ne označuje instančnega sodišča, saj je pojem instančnosti vpeljala recepcija rimskega prava (Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", str. 223). Oberhof in Schöffenstuhl se v bistvenem krijeta, čeprav bi lahko rekli, da sodinski sedež nastopa v vlogi višjega sodišča.

[24] Dieter Werkmüller, "Oberhof", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 3 (Berlin, 1984), stolp. 1134, "Oberhof" definira takole: "Rechtsbelehrungs-

dobivanje nasveta" ("raths erholen"). V nadaljevanju za označbo tega instituta uporabljam pravnotehnični izraz "sojenje po posvetu".

Te oblike posvetovanj, ki so bile razširjene v današnji centralni Nemčiji (Leipzig, Halle, Jena, Magdeburg), so zamrle ob koncu srednjega veka. K zatonu "višjih sodišč" partikularnega tipa je po eni strani prispevalo dejstvo, da tudi najboljši poznavalci regionalnega prava na izzive, ki jih je prinesla recepcija rimskega prava, niso znali odgovoriti. Po drugi strani pa deželni knezi oz. mestni gospodje konzultacij v oddaljenih mestih, ki morda niso bila pod njihovo jurisdikcijo, niso tolerirali.[25] V ta namen so deželni knezi ponekod vzpostavili izvršilno-sodne organe, imenovane "dvorne pisarne", ki so se pod vplivom recepcije polagoma spreminjali v pritožbena (apelacijska) sodišča. Drugod so deželni knezi v ta namen ustanavljali pravne fakultete. Te so v vlogi "pravnih izvedencev" v 16. stoletju že skoraj povsem nadomestile stare "Oberhöfe".

Pravnozgodovinska vira s slovenskega ozemlja, ki smiselno omenjata "sojenje po posvetu", sta Ptujski statut in Ljubljanske malefične svoboščine. Zadnje kažejo že zametek instituta *transmissio actorum.*

2.2 Ptujski statut (1376)

Pravilo, ki je po svojem smislu najbrž urejalo "sojenje po posvetu", pri čemer še ne razlikuje med postopkom v civilnih in kazenskih zadevah, najdemo v 47. členu Ptujskega statuta (1376):

> *Auzrichten nach rat. Der richter schol auzrichten was im mit clag fur chuͤmpt, und ob im ein handel ze fromd wer, so schol er es tun nach rat.*
> Sojenje po posvetu. Sodnik mora razsojati, kar pride v tožbi, in če je v zadevi kaj neznanega, naj sodi po posvetu.[26]

Simič je denimo vsebino 47. člena razumel kot možnost mestnega sodnika, da pri zapletenejših pravnih vprašanjih sodi s sodelovanjem članov mestnega sveta.[27] Menim, da norma mestnega sodnika pooblašča, da se v primerih, ko je v tožbi kaj, kar mu je tuje oziroma neznano (*ob im ein handel ze fromd wer*), s pro-

und Rechtsauskunftsstellen zur Unterweisung fremder Gerichte und zum Teil auch privat anfragender Einzelpersonen."

25 Stobbe, *Geschichte des Deutschen Rechts*, str. 64–65.

26 Ferdinand Bischoff, *Das Pettauer Stadtrecht vom Jahre 1376.* Aus dem Jahrgange 1886 der Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, 113, 2. zvezek (Wien, 1887), str. 28 (dalje: Bischoff, *Das Pettauer Stadtrecht vom Jahre 1376*).

27 Vladimir Simič, "Ptujski statut iz leta 1376", v: *Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru. Mestni statut 1376*, Gradivo in razprave, 1. zvezek (Ptuj, 1996), str. 19.

šnjo za pravni nasvet (*rat*) obrne na sodnika v drugem mestu. Pri tem bi lahko v poštev prišla mesta, ki so – enako kot Ptuj – spadala pod salzburško nadškofijo ter so mestne privilegije oziroma statute prejela v 14. stoletju (Salzburg, Breže, Gmünd).[28] Tako razumevanje ne bi odstopalo od že izpričanih konzultacij med mestnimi sodniki, ki jih najdemo v pravnih napotilih ("Weistümer").[29] Medmestna pravna posvetovanja so vrh tega na Štajerskem že bila izpričana.[30] Zoper navedeno hipotezo bi po drugi strani govorilo Vilfanovo prepričanje, da o mestnih družinah v smislu celovitega prevzema določb mestnih prav na Slovenskem ni mogoče govoriti.[31] Ptujski statut naj bi bil po doslej znanih podatkih samoniklo delo, ki se ni naslanjalo na doslej poznane zapise mestnih prav.[32] Zato naj tudi ne bi bilo mogoče zagovarjati konzultacij znotraj širše mestne družine. Bodi tako ali drugače, zaradi odsotnosti pisnih virov lahko o tem, ali so se ptujski sodniki posluževali možnosti konzultacij, ki jo pravilo izpričuje, le ugibamo. Ustrezne določbe v revidiranem Ptujskem statutu iz leta 1513 sicer ne najdemo več.[33] Zanimivo pri vsem tem je, da so Ljubljanske malefične svoboščine, ki so nastale le leto dni po revidiranem Ptujskem statutu, sojenje po posvetu izrecno uredile. Pri tem pa seveda niso izhajale iz ureditve starega ptujskega statuta, temveč iz Tirolskega malefičnega reda.

2.3 Ljubljanske malefične svoboščine (1514)

Za razliko od Ptujskega statuta, ki določa možnost sojenja po posvetu nediferencirano tako v civilnih kot kazenskih postopkih, je v poznem srednjem veku prišlo do načelnega razlikovanja med obema vrstama postopkov. Ljubljanske

---

[28] Borut Holcman, "Kazensko-pravne in civilno-pravne določbe v rokah mestnega sodnika – sejemsko, mestno in židovsko sodišče", v: *Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru*, *Mestni statut 1376*, Gradivo in razprave, 1. zvezek (Ptuj, 1996), str. 295, op. 2.

[29] Bischoff, *Das Pettauer Stadtrecht vom Jahre 1376*, str. 9, uvršča Ptujski statut med pravna napotila ("Weisthümer"), tj. zapise prav, ki so nastali po izpovedi starih mož o tem, kaj pravo je. Jacob Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer* (Göttingen, 1828), str. 793, tč. 14, omenja "sojenje po posvetu" kot tipično vsebino pravnih napotil: "[I]n den weisthümern begegnet nicht selten, daß die schöffen auf die an sie gerichtete frage keine antwort einbringen können. Traute sieh nun ein einzelner schöffe oder trauten sich alle schöffen nicht, in dem ihnen vorgelegten fall das recht zu finden; so durften sie sich auswärts raths erholen /.../."

[30] Fritz Byloff, *Das Verbrechen der Zauberei (crimen magiae). Ein Beitrag zur Geschichte der Strafrechtspflege in Steiermark* (Graz, 1902), str. 376 (dalje: Byloff, *Das Verbrechen der Zauberei*), navaja primer judenburškega mestnega sodnika, ki je v nekem čarovniškem procesu leta 1581 izdal pravno mnenje na zahtevo trškega sodnika v kraju Obdach.

[31] Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 169.

[32] Hermann Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*. Ius Romanum medii aevi, Auspice Collegio Antiqui Iuris Studiis Provehendis (Milano, 1962), str. 32–33 (dalje: Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*).

[33] Marija Hernja Masten in Dušan Kos, *Statut mesta Ptuja*, Viri 3 (Ptuj–Ljubljana, 1999).

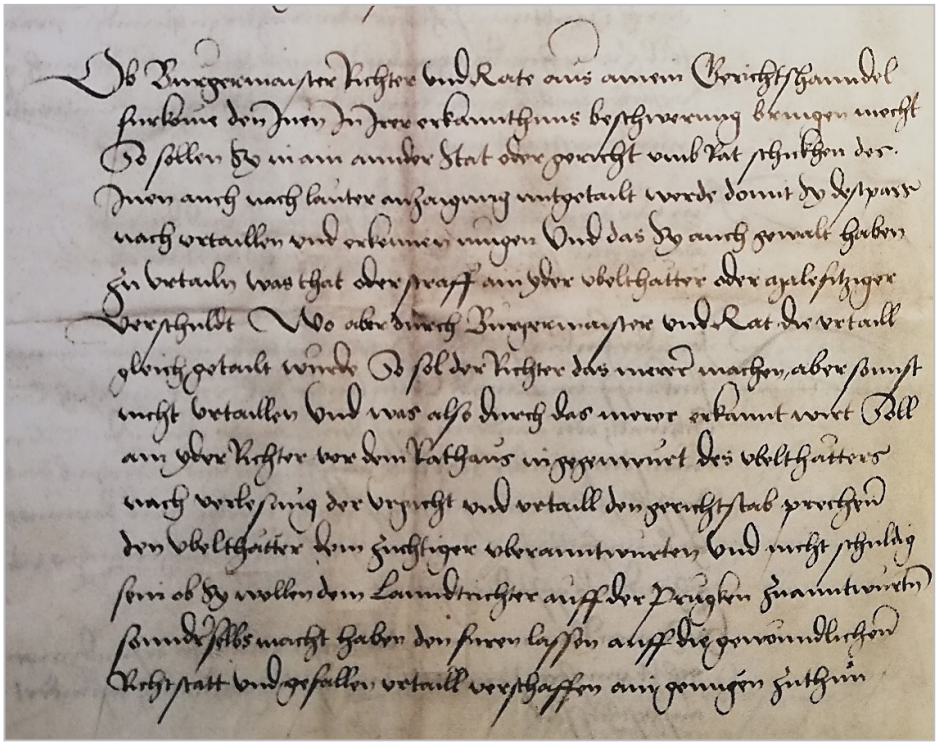

Določba Ljubljanskih malefičnih svoboščin, ki je urejala "sojenje po posvetu" (f. 6v) (*Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ljubljanski kazenski sodni red. 1514. Deren von Laibach Malefitz Freyhaittn*. Gradiva in razprave 25 (Ljubljana–Gradec, 2004))

malefične svoboščine (1514) veljajo poleg tirolskega malefičnega reda (1499), Malefičnega reda za Radolfszell (1506) in *Constitutio Criminalis Bambergensis* (1507) za predhodnico kazenskega zakonika *Constitutio Criminalis Carolina* (1532).[34] Navedeni kazenskopravni viri so vsebovali tudi pravilo o "sojenju po posvetu", pri čemer veljata določili tirolskega in ljubljanskega reda za najrudimentarnejši, določilo Karoline pa za najnaprednejše.[35] Od kod je pravilo povzel Tirolski malefični red, prvi v vrsti "Maksimilijanovih kazenskih redov", ni znano,

[34] Marko Kambič, "Ljubljanske malefične svoboščine v evropskem kontekstu", *Acta Histriae* 25, št. 3 (2017), str. 641 (dalje: Kambič, "Ljubljanske malefične svoboščine v evropskem kontekstu").

[35] Ali so določbe tirolskega malefičnega reda (in s tem posredno tudi Ljubljanskih malefičnih svoboščin) res pokazateljice recepcije rimskega prava, ostaja sporno. Če je Tirolski red prišteval Hippel med direktnega predhodnika zakonika *Constitutio Criminalis Bambergensis,* ga Schmid uvrščal med povsem srednjeveške norme in mu odrekel recepcijski značaj (Heinz Holzhauer, "Radolfzeller und Tiroler Halsgerichtsordnung", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 4 (Berlin, 1990), stolp. 143). Drugače Kambič, "Ljubljanske malefične svoboščine v evropskem kontekstu", str. 647, ki meni, da moremo Malefične svoboščine Ljubljančanov, ki so posnete po Tirolskem malefičnem redu, "brez skepse šteti za rezultat recepcije."

vsekakor pa je odločilno vplival na besedilo Ljubljanskih malefičnih svoboščin, ki jih sicer ne smemo imeti za njegovo kopijo:[36]

> MS, *f.* 6v: *Ob Burgermaister, Richter vnd Rate aus ainen Gerichtshanndel furkome den inen in irer erkannthnus beschwerung bringen mecht. So sollen sy in ain annder Stat oder gericht umb Rat schickhen des Inen auch nach lauter anzaignung mitgetailt werde domit sy destpass nach urtaillen vnd erkennen muugen.*
> MS, *f.* 6v: "Če bi imeli župan, sodnik in svet težavo pri razsojanju kakšne zadeve, naj se obrnejo na drugo mesto ali sodišče po nasvet, ki naj se jim sporoči, da bi čim bolje sodili in razsodili."[37]

Zaradi neohranjenosti kazenskih spisov za Ljubljano pa žal ni mogoče ugotoviti, ali in v kakšnem obsegu so ljubljanski mestni sodniki navedeno določbo dejansko uporabljali. Kambič meni, da se v zgoraj navedeni določbi Malefičnih svoboščin utegne skrivati zametek instituta Aktenversendung.[38]

Temu lahko pritrdim, saj velja "sojenje po posvetu" za splošno priznanega predhodnika instituta *transmissio actorum.* O izdelanem *transmissio actorum* glede na dikcijo določbe, ki pravnih strokovnjakov ne omenja, niti v tirolskem niti v ljubljanskem redu še ni mogoče govoriti. Drugače denimo velja za zakonik *Constitutio Criminalis Bambergensis* iz 1507. Ta je sojenje po posvetu uredil natančneje in napredneje od tirolskega in ljubljanskega reda, vendar tudi *Bambergensis* ne omenja možnosti konzultacije pravnih šol. Določa namreč, da smejo v nejasnih krvnosodnih zadevah uradniki, sodniki in prisedniki za pravni nasvet zaprositi deželnoknežji (bamberški) dvorni svet (*Hofrete*). Šele v primeru če tudi ta ne bi znal odgovoriti, so dvorni svetniki k reševanju zadeve lahko pritegnili (zunanje) pravne strokovnjake (*bey andern rechtgelerten vnd verstendigen /.../ rats geprauchen*).[39] Na tovrstno dvofaznost, ki bi jo lahko ime-

[36] Kambič, "Ljubljanske malefične svoboščine v evropskem kontekstu", str. 641. Drugače Wilhelm Emil Wahlberg, "Die neu aufgefundene Maximilianische Malefizordnung für die Landeshauptstadt Laibach", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* I, št. 1 (1862), str. 461.

[37] Prevod Marko Kambič, v: Marko Kambič in Nataša Budna Kodrič (ur.), *Malefične svoboščine Ljubljančanov* 1514 (Ljubljana, 2005), str. 55. Prim. z besedilom Tirolskega malefičnega reda (*Gesatz und ordnungen der ynzichten Malefitz Rechten vnd annderer notdurftigen henndeln des lanns-ds der Graveschafft Tyroll* (Augspurg, 1501), dostopno na: http://www.koeblergerhard.de/Fontes/TirolerMalefizordnung1499-3495woerter.htm., pridobljeno: 21. 5. 2021): *Ob ainem Rat von der Stat oder Gesworn aus ainem Gericht handl fürkämen. der im in seiner erkantnus beswärung pringen möcht. sol alweg derselb in ain ander Stat oder Gericht umb Rat schicken. der im auch nach lauter anzaigung mitgetailt werde. damit derselb destbaß dem Rechten nach urtailn und erkennen müge.*

[38] Kambič, "Ljubljanske malefične svoboščine v evropskem kontekstu", str. 647.

[39] Čl. 276 *Constitutio Criminalis Bambergensis.* Johann von Schwarzenberg, *Bambergische Peinliche Halsgerichtsordnung* (Bamberg, 1507), (dostopno na: http://mateo.uni-mannheim.de/desbillons/bambi.html, pridobljeno: 21. 5. 2021): *Item in allen peynlichen sachen darinnen vnser Amptlewt, Richter vnd vrteyler zu handeln oder zuerkennen jrrig vnd nit verstendig wurden Vnd darumb vnser weltlich Hofrete vmb rate ersuchen /.../ Es mögen auch dieselben vnser Rete (wo sie das not beduncket)*

novali tudi "posredna transmisija", na današnjem slovenskem ozemlju naletimo v Štajerskem redu za deželska sodišča (1574).

3 Transmissio actorum

3.1 Splošno

Transmissio actorum ima dva predhodnika. Prvi je že opisani pojav posvetovanj med mestnimi sodniki, ki je bil značilen za srednjo Evropo. Drugi predhodnik sega v prakso severnoitalijanskih mestnih sodišč. V številnih italijanskih mestih so namreč z namenom zagotovitve nepristranskosti izbrali sodnika (podestà), ki ni bil meščan mesta, kjer je vršil pravosodno funkcijo.[40] Po koncu mandata se je moral podvreči sindiktnemu postopku, v katerem so ugotavljali morebitno pristranskost pri sojenju.[41] Italijanski mestni sodniki so, da bi ubežali očitkom, zapletena pravna vprašanja posredovali posameznim učenim juristom, ki so nato napisali nepristransko pravno mnenje (*consilium sapientis pro utraque parte*).[42] O tem priča bogata konziliatorska literatura,[43] ki je obdobju občepravne znanosti med letoma 1250 in 1500 dala tudi ime "doba konziliatorjev".[44] Konziliji so nastajali na zahtevo državnih in cerkvenih uradov ter sodišč.[45] Po vzoru antične institucije *ius respondendi* so pravna mnenja za prosilce pone-

bey andern rechtgelerten vnd verstendigen gemelter jrer ratschleghalbenrats geprauchen. O tem čl. gl. Eugen Brunnenmeister, *Die Quellen der Bambergensis. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Strafrechts* (Leipzig, 1879), str. 43.

40 Hermann Lange in Maximiliane Kriechbaum, *Römisches Recht im Mittelalter. Die Kommentatoren* (München, 2007), str. 396–402 (dalje: Lange in Kriechbaum, *Römisches Recht im Mittelalter*).

41 Paul Koschaker, *Europa und das römische Recht* (München–Berlin, 1953), str. 95, zlasti op. 56 (dalje: Koschaker, *Europa und das römische Recht*); Hermann Lange, *Römisches Recht im Mittelalter. Die Glossatoren* (München, 1997), str. 287, op. 12.

42 Lange in Kriechbaum, *Römisches Recht im Mittelalter*, str. 397. Juristi so s pripravami mnenj obogateli. Manlio Bellomo, *The Common Legal Past of Europe 1000–1800*, Studies in Medieval and Early Modern Canon Law 4 (Washington D.C, 1995), str. 213, navaja, da je v času, ko je letna (!) plača univerzitetnega profesorja logike znašala štirideset zlatih florintov, konzilij uglednega pravnika stal kar sto florintov.

43 Kot je ugotavljal Friedrich Carl von Savigny (*Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter* VI (Heidelberg, 1850), str. 470-471), je pisanje pravnih mnenj doživelo v tem obdobju izjemen obseg: "Jetzt aber war dies Geschäft in einen beinahe fabrikartigen Gang gekommen /.../." Primer Baldovega konzilija je analiziral Janez Kranjc, "Baldovi konziliji v sporu med milanskim vojvodom in lombardskimi mesti ter problem pravne znanosti med podrejenostjo oblasti in načelnostjo", *Zbornik znanstvenih razprav* 51 (1991), str. 149–174.

44 Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, str. 81. Označujejo jo tudi kot "dobo komentatorjev". Uporaba izraza "postglosatorji" se zaradi omalovažujočega prizvoka, ki dela juristov med 1250 in 1500 splošno označuje za epigonsko literaturo, odsvetuje.

45 Več o tem Knut Wolfgang Nörr, *Romanischkanonisches Prozessrecht Erkenntnisverfahren erster Instanz in civilibus* (Berlin–Heidelberg, 2012), str. 182.

kod obveljala za obvezna.[46] Navedene primere je treba ločiti od predprocesnih (zasebnih) pravnih mnenj, torej mnenj, ki so jih stranke pridobile samoiniciativno. Teh niso šteli za "nepristranska" pravna mnenja.

Transmissio actorum v novem veku označuje konzultacijo pravnega kolegija in ne posameznega jurista.[47] Glede na to, ali so bila mnenja za prosilce v izhodišču obvezujoča, so ločili med "konzultativnimi" mnenji in mnenji, ki so predstavljala osnutek sodne odločbe ("Rechtssprüche").[48] Slednjega je sodišče prepisalo v sodbo, njen izrek pa kot nosilec sodne oblasti razglasilo v svojem imenu.[49] V tem obdobju so *transmissio actorum* opisali kot možnost, "/.../ ki je bila priznana z običajem, da se sodni spisi predložijo pravniškemu kolegiju, ki ga stranki nista vnaprej izločili, in sicer z namenom, da ta – proti plačilu določenega honorarja – skladno s pravom in glede na dejansko stanje napiše mnenje."[50] Podobno kot je veljalo v sindiktnem postopku zoper podestata, so sodniki tudi v deželah Svetega rimskega cesarstva po pravnih mnenjih posegali tudi zato, da bi se izognili očitkom samovoljnega ali pristranskega sojenja.[51]

Opozoriti sicer velja, da tako nastala mnenja po določilih cesarske zakonodaje na Državnem komornem sodišču niso veljala kot zavezujoča.[52] Običajno pravo je šlo pri tem svojo pot. Laični sodniki, neusposobljeni za vsebinsko preverbo pravilnosti pridobljenega mnenja,[53] so fakultetnim osnutkom pra-

[46] Lange in Kriechbaum, *Römisches Recht im Mittelalter*, str. 398.

[47] Georg Wilhelm Wetzell, *System des ordentlichen Civilprocesses* (Leipzig, 1878), str. 586: "Collegialische Gutachten der Facultäten waren damals zu umständlich und kostbar /.../ sie möchten überhaupt eine Erfindung der späteren Zeit sein." (dalje: Wetzell, *System des ordentlichen Civilprocesses*).

[48] Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", str. 219.

[49] O zavezujoči naravi pravnih mnenj je Johann Hieronymus Hermann, *Das Allgemeine Teutsch-Juristische Lexicon* (Jena, 1739), str. 874, zapisal takole: "Wenn ein Rechts-*Collegium* eine Sentenz abgefasset hat, der Richter selbige nicht *ab actis* removiren, noch davon abgehen kann, sondern selbige so, wie sie lautet, *publiciren* muß."

[50] *Jus per Consvuetudinem introductum, insinuandi Acta Collegio cuidam Juridico, a partibus non exempto, hoc fine: ut secundum ista pro Conveniente honorario juri & facto Conformem sententiam ferat.* (Caesarius Henricus Pfister, *Dissertatio juridica de transmissionis actorum jure, ejusve abusu* (Erfurt, 1716), str. 9).

[51] "*Judex vel magistratus, si informationem seu responsum prudentum sequatur, securus est, ne possit a partibus, quod male judicaverit, conveniri. Quod ex consilio sapientum fit, praesumitur bona fide et sine calumnia factum esse.*" (Samuel Stryk, *Specimen usus moderni Pandectarum* (Halle, 1749), str. 51).

[52] Sklep Državnega zbora iz Regensburga (1654), § 96, se je sicer izrecno nanašal na Državno komorno sodišče: "[R]echtliche *consilia* und Beratschlagungen mit vorangesetzer *facti specie* und den *rationibus dubitandi* in Gestalt einer *Quasirelation* zu übergeben erlaubt sein, solche *consilia* aber weder *in referendo* noch *votando* Ziel oder Maß geben noch, soviel das *Faktum* belangt, einigerleiweise attendirt werden solle." (*Sacri rom. imperii. Leges fundamentales* (Cassel, 1701), str. 200). Določbo smemo razumeti za smernico pri odločanju tudi na nižjih stopnjah.

[53] "Allein in Folge ihrer Rechtsunwissenheit waren die Gericht nicht im Stande, den Rath zu prüfen, oder gar eine bessere Meinung geltend zu machen; sie nahmen also den Rath wie ein Orakel auf, und erhoben ihn unverändert zum Urtheil." (Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", str. 240).

viloma sledili. Sodnik je od teh odstopil zgolj, če je fakultetni kolegij spregledal nedvoumno določbo partikularnega prava.[54] To je imelo načelno prednost pred občim pravom, profesorji pa so se ga vsaj med 16. in 18. stoletjem trudili upoštevati.[55] Kritike v smeri, da so fakultetna mnenja doprinesla k zatonu partikularnega prava, naj bi bile pretirane. Schäfer jih je denimo označil za nič manj kot "germanistično legendo".[56]

3.2 Potek postopka in vsebina pravnih mnenj

Sodnik je sodni spis poslal na fakulteto na predlog strank ali po uradni dolžnosti. V zadnjem primeru so se stranke s pošiljanjem morale strinjati, stroškov pa jim ni bilo treba kriti.[57] Strankam je bila pred tem dana možnost, da spis pregledajo in ga po potrebi na posebnem naroku dopolnijo (Inrotulationstermin, *terminus inrotulationis*).[58] S spiska fakultet, ki so sprejemale naročila, so stranke smele izločiti tri fakultete (*ius eximendi*).[59] Pri tem je šlo navadno za fakultete, ki so že pripravile predprocesna mnenja v isti zadevi, ali tiste, ki niso ustrezale veroizpovedi strank. Sodnik je predlog za pošiljanje spisa zavrnil, če se je pravno vprašanje že na prvi pogled vezalo na uporabo partikularnega prava. Enako je veljalo v primerih, ko so stranke želele zgolj zavlačevati postopek in s tem povzročati nepotrebne stroške.[60] Da bi strankam preprečili izvajanje pritiska na fakultetni kolegij, jim sodišče ni sporočilo, kam so spise poslali.[61]

Postopek dodelitve in izdelave pravnih mnenj so natančneje uredili fakultetni statuti.[62] Po zgledu fakultet iz geografskega območja današnje Nemčije so

---

[54] Pri tem so se občepravni juristi sklicevali na stališče rimskega jurista Modestina, po katerem je sodba nična, če je bila izrečena v nasprotju s pravilom, ki po svoji vsebini ni trpelo sodniške diskrecije (Mod. D. 49, 1, 19: *Si expressim sententia contra iuris rigorem data fuerit, valere non debet /.../*) (Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", str. 242).

[55] Kot ugotavlja Oestmann, *Rechtsvielfalt vor Gericht. Rechtsanwendung und Partikularrecht im Alten Reich* (2002), 590 ss, bi morala po ustaljeni doktrini fakultetna pravna mnenja *a priori* ostati nezavezujoča, če niso upoštevala relevantnega partikularnopravnega pravila.

[56] Navedek po Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 55.

[57] Wetzell, *System des ordentlichen Civilprocesses*, str. 539, op. 65.

[58] Raban von Canstein, *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des oesterreichischen Civilprozessrechtes* I (Berlin, 1880), str. 9 (dalje: Canstein, *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des oesterreichischen Civilprozessrechtes*).

[59] Ulrich Falk, "In dubio pro amico? Zur Gutachtenpraxis im gemeinen Recht", *Forum historiae iuris*, 14. August 2000, dostopno na: https://forhistiur.de/2000-08-falk/, pridobljeno: 21. 5. 2021, r. št. 30, op. 45 (dalje: Falk, "In dubio pro amico?).

[60] Antonius Sebastianus Struve, *Dissertatio academica de commodis et incommodis transmissionis actorum* (Kiel, 1744), str. 4 (dalje: Struve, *Dissertatio academica*).

[61] Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", str. 254.

[62] Najpodrobnejši opis postopka daje Karl Friedrich Elsässer, *Ueber den Geschäftsgang von der Versendung der Akten an Rechtskollegien an, bis zur Eröfnung des eingeholten Urthels* (Stuttgart, 1795).

red izdelave pravnih mnenj na dunajski fakulteti določili šele sredi 18. stoletja.[63] Dekan dunajske pravne fakultete, ki je sprejel prošnjo za izdelavo mnenja, je spise predložil pristojnemu fakultetnemu kolegiju (*congregatio*). V prvi fazi je kolegij imenoval dva doktorja, ki sta ocenila stroške izdelave mnenja (XXI, § 1). Zatem je dekan strankam sporočil ceno, spise pa so po plačilu takse poslali fakultetnim kompilatorjem (XXI, § 2). Osnutek mnenja (*Relation, Votum*) so revidirali profesorji (*professores publici*), ga z dostavkom *ex consilio Facultatis Juridicae* zapečatili in vrnili prosilcu (XXI, § 3).[64] Prva četrtina prejetega honorarja je pripadla fakultetni zakladnici, druga četrtina profesorjem, ki so revidirali osnutek, tretja četrtina kompilatorjem, preostanek pa doktorjema, ki sta preučila dejansko stanje in na tej podlagi ocenila vrednost priprave mnenja (XXI, § 4). Postopkovnik kaže, da je bila dejavnost priprave zasebnih pravnih mnenj najkasneje na začetku 18. stoletja na dunajski pravni fakulteti utečena in formalizirana dejavnost.[65]

Fakultetna pravna mnenja so imela značilno formalno in vsebinsko sestavo. Vsebovala so dejansko stanje (*species facti*), pravna vprašanja (*quaestiones*), razloge, ki bi utegnili nasprotovati končni odločitvi (*rationes dubitandi*), razloge v prid končni odločitvi (*rationes decidendi*) in izrek (*solutio*).[66] Naloga piscev pravnih mnenj, za katere so zaprosila sodišča, je bila omejena predvsem na prikaz rešitev, ki jih je o nekem pravnem vprašanju zagovarjala prevladujoča pravna doktrina (*communis opinio*).[67] Vsebinska vprašanja, s katerimi so se ukvarjali učeni kolegiji, niso bila zgolj interpretativne narave, marveč je bil sporen doseg recepcije posameznega instituta rimskega in kanonskega prava v obče pravo. Pogoste so bile tudi nejasnosti v zvezi uporabo pravnih virov.[68]

Fakultetno mnenje so na posebnem naroku (*Exrotulationstermin*) slovesno odprli in ga prebrali strankam. Stranki sta šele v tej fazi izvedeli, katera fakulteta je mnenje pripravila. V sodbi sami pa je vse do konca 18. stoletja nastopal le

[63] Gl. Josephus Ferdinandus Riedl, *Statuta emendata facultatis Juridicae; ab eadem approbata* (Wien, 1746), str. 48–49 (*Titulus XXI. De consiliis*, 1746). Opozoriti je treba, da gre pri tem najbrž za red, ki je urejal pripravo zasebnih mnenj, in ne za institut *transmissio actorum* v ožjem pomenu, saj kot konzulenti ne nastopajo sodišča ali drugi oblastni organi. Domnevati smemo, da je bil postopek priprave zasebnega mnenja sicer podoben kot pri *transmissio actorum*.

[64] Franz Ferdinand Schrötter, *Ratio studii juridici in universitate Vindobonensi* (Wien, 1775), str. 64.

[65] Podobno je veljalo tudi na fakulteti v Innsbrucku (Jacob Probst, *Geschichte der Universität in Innsbruck seit ihrer Entstehung bis zum Jahre 1860* (Innsbruck, 1869), str. 407 (dalje: Probst, *Geschichte der Universität in Innsbruck*)).

[66] Oestmann, "Aktenversendung", stolp. 128–132.

[67] V občem pravu je veljalo, da se pri sojenju in svetovanju (!) ne sme odstopati od prevladujoče pravne doktrine (*in iudicando et consulendo ab opinione communi minime est recedendum*) (Koschaker, *Europa und das römische Recht*, str. 92).

[68] Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 52.

izrek. Obrazložitev sodbe je veljala za sodno skrivnost.[69] Profesorska mnenja, na temelju katerih so izdali sodbo, niso ostala založena v sodnih arhivih, saj so jih profesorji povzemali v tako imenovano konziliatorsko literaturo (nem. *Entscheidungsliteratur*).[70] Ta zvrst pravne literature, ki je na specifičen način enotila pravo, predstavlja celo najznačilnejšo in najpriljubljenejšo pravniško literaturo obdobja *usus modernus pandectarum* (16.–18. stoletje).[71]

3.3 De commodis et incommodis transmissionis actorum[72]

O prednostih in stranpoteh konzultiranja učenih juristov se je izrekla občepravna doktrina.[73] Nekateri juristi so bili do priprave zasebnih pravnih mnenj kritični, saj naj njihov cilj sploh ne bi bila verodostojna razlaga pravnih virov, temveč iskanje dobička.[74] Drugi dojemajo pošiljanje spisov kot pravno dobroto (*beneficium*)[75] in celo "svetinjo nemške svobode".[76] Fakultete so zvečine ohranile sloves strokovnih institucij, ki naj za razliko od sodišč ne bi bile podvržene

[69] Veljalo je načelo *motiva non sunt pars sententiae* (Peter Oestmann, *Wege zur Rechtsgeschichte: Gerichtsbarkeit und Verfahren* (Köln–Weimar–Wien, 2015), str. 175). V Habsburški monarhiji je zahtevo po obvezni obrazložitvi sodne odločbe predpisal šele Splošni sodni red Jožefa II. iz leta 1781 (§ 251).

[70] Med 16. in 18. stoletjem so v nemških deželah natisnili več kot 200 del te literarne zvrsti, pri čemer je treba računati, da je ostal pretežen del gotovo nenatisnjen. Med najaktivnejše pravne fakultete na tem področju se uvrščajo fakultete v Wittenbergu, Leipzigu in Jeni (Falk, "In dubio pro amico?, r. št. 13).

[71] Heinrich Gehrke, "Deutsches Reich", v: Coing, Helmut (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, Zweiter Band: Neuere Zeit* (1500–1800). Das Zeitalter des gemeinen Rechts, Zweiter Teilband, Gesetzgebung und Rechtssprechung (München, 1976), str. 1384–1390 (dalje: Gehrke, "Deutsches Reich"). O obdobju *usus modernus pandectarum* gl. Vid Žepič, "Služnost kot pravnodogmatični model v obdobju usus modernus pandectarum", *Zbornik znanstvenih razprav* 80 (2020), str. 159–161.

[72] Naslov disertacije iz 18. stoletja, ki razpravlja "o koristih in slabostih pošiljanja spisov". Za sina naj bi jo spisal eden najpomembnejših juristov 18. stoletja, kielski profesor Friedrich Gottlieb Struve. Tako Wohlhaupter, "Die Spruchtätigkeit der Kieler juristischen Fakultät von 1665–1879", str. 774.

[73] O tem Falk, "In dubio pro amico?, r. št. 56.

[74] Humanist Zasius je denimo zapisal: "Endlich lasse ich den ganzen Wald von Consilien völlig bei Seite, da sie meistens mehr um Gewinns halben und um den Richter zu überreden, als um den wahren Sinn der Quellen zu vertheidigen, verfasst sind." (Roderich Stintzing, *Ulrich Zasius. Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtswissensschaft im Zeitalter der Reformation* (Basel, 1857), str. 145).

[75] "*Egregium est et salubre admodum beneficium transmissionis actorum, ac optima ratione in Germania receptum.*" (Augustin von Leyser, *Meditationes ad Pandectas*, vol. VII (Leipzig–Wolfenbüttel, 1744), str. 287).

[76] "Immer aber bleibt die Aktenversendung ein Palladium der deutschen Freiheit. Kein Druck verbündeter Glieder eines collegiums, kein Neid, keine Privatabsicht, keine Hofluft kann in den Vorhof eines Tribunals dringen, welches von den Partheyen und dem versendenen Richter meistens in gleicher Entfernung steht." (Nikolaus Thaddäus Gönner, *Handbuch des deutschen gemeinen Prozesses* (Erlangen, 1801), str. 78).

vplivom izvršilne oblasti (tako imenovane kabinetne justice).[77] Fakultetni kolegij naj tudi ne bi bil obremenjen s sodnikovimi predsodki, ki so mu lahko zaradi osebnih zamer ali naklonjenosti do strank in zastopnikov zamegljevali nepristransko odločanje.[78] Še posebej v podložniških procesih, kjer je bila gosposka ena izmed strank postopka, je veljalo konzultiranje pravnih strokovnjakov za posebej zaželeno.[79]

Zaradi obilice dela fakultetnim kolegijem pogosto ni uspelo temeljito obravnavati vseh postavljenih vprašanj. Kolegijsko glasovanje o posameznih točkah pravnega mnenja, ki ga je pripravil poročevalec, je postajalo gola formalnost.[80] Nekatere fakultete so zaradi obremenjenosti pedagoškega osebja k pripravi osnutkov mnenj pritegovale kar slušatelje.[81] Druge fakultete so z namenom razbremenitve profesorjev poskrbele za pravično prerazdelitev spisov med pedagoški kader.[82] Zaradi postranskih lukrativnih dejavnosti profesorjev so neredko trpeli študenti, ker je profesorjem in njihovim suplentom primanjkovalo časa in energije za pedagoško udejstvovanje.[83]

Fakultetna pravna mnenja so sodnikom neredko zbijala za sojenje prepotrebno samozavest.[84] Predstavljamo si lahko, da so se učeni juristi pri pojasnjevanju pravnega problema posluževali učenjaških puhlic, ki jih laični sodniki niso razumeli.[85] Struve opisuje, da so sodišča od fakultet pogosto prejela vsebinsko "prazne sodbe" ("ein leeres Urteil", *sententia frustranea*), ki so bile z vidika učenih subtilnosti in tujejezičnih izrazov sicer gostobesedne,

---

77 Zato je pogosto govora o *beneficium transmissionis ad exteros impartiales* (Welcker, "Actenversendung", str. 228).

78 Struve, *Dissertatio academica*, str. 6 in § 21. Primer pravnega mnenja, ki ga je dunajska pravna fakulteta pripravila na zahtevo naročnika, ki se je izrecno skliceval na sodnikovo pristranskost, gl. Archiv der Universität Wien (AUW), fond Alte Registratur der Juridischen Fakultät (J Alt) 1.3.27.

79 Welcker, "Actenversendung", str. 231.

80 Struve, *Dissertatio academica*, str. 14.

81 Ti so mnenje napisali za vajo v pravnem pisanju. Da mentorji niso vselej odigrali zaupane jim vloge, kažejo spraševanja strank, ki niso bile prepričane, ali so bili akti v resnici poslani učenim juristom: [*E*] *venit, ut rationes decidendi, insufficientes, ac imperentinentes deprehendas, ut fere dubitare incipias, utrum acta ad Doctos /.../ vere transmissa fuerint, nec non.* (Neznani avtor (= D. S. N. H. P), *Observatio juris practica de academiis Germaniae in transmittendis actis caute excipiendis in notitiam litiganitum, et usum forensem practicantium compilata* (Lyon, 1722), § 1 (dalje: Neznani avtor (= D. S. N. H. P), *Observatio juris practica*)). O problematiki tudi Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 77.

82 Probst, *Geschichte der Universität in Innsbruck*, str. 407.

83 Prim. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, str. 209.

84 Wohlhaupter, "Die Spruchtätigkeit der Kieler juristischen Fakultät von 1665–1879", str. 775.

85 *Accedit, quod in multis academiis Professores non tam verae Jurisprudentiae, ejusque communibus principiis retinendis, sed potissimum Studio novitatis iis abrogandis, & reformandis, incumbent, /.../ ut jus commune incertissimum reddatur, & quod nemo etiam in causa justissima sibi certam spem victoriae ab academiis semper polliceri queat /.../.* (Neznani avtor (= D. S. N. H. P), *Observatio juris practica,* § 2).

z vidika rešitve spora pa neizvršljive.[86] Uporaba instituta *transmissio actorum* naj bi postopke tudi podražila in podaljšala.[87] V isti zadevi so namreč za izdajo mnenja smeli prositi tudi več različnih fakultetnih kolegijev in to celo večkrat na različnih instancah.[88] Spisi so romali iz fakultete na fakulteto, zadeve pa so zaradi smrti strank ali njihovega obubožanja ostale nerešene. Množenje sodnih instanc, dolgovezenje učenih juristov na obravnavah in še posebej v pravnih pisanjih, ponavljajoči se *transmissio actorum* kot tudi pritožbe glede njegove tehnične izvedbe, ki so se nazadnje obravnavale na Državnem komornem sodišču,[89] so dejavniki, ki so peljali v absurdno dolgo trajanje sodnih postopkov. V skrajnih primerih so postopki utegnili trajati več desetletij, včasih célo stoletje.[90] Pufendorf je o trajanju postopkov na Državnem komornem sodišču porogljivo zapisal, da pravde v Speyerju (lat. *Spirae*), kjer je bil med 1527 in 1689 sedež sodišča, sicer dihajo, a nikoli ne izdihnejo (*Lites spirae spirare, sed numquam expirare*).[91]

3.4 Konec pošiljanja spisov

Proti koncu 18. stoletja so bili sodniki na sodiščih po Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti praviloma že šolani pravniki. Četudi so se še sredi 19. stoletja našla bolj ali manj prepričljiva stališča, da ima institut *transmisso acto-*

---

[86] [*S*]*aepius sententiae ridiculae, contrariae & nullae, quoad executionem impossibiles, reportentur.* (Struve, *Dissertatio academica*, str. 29).

[87] Struve, *Dissertatio academica*, str. 26. V sodobni literaturi se pojavlja tudi drugačno mnenje, saj naj bi bil *transmissio actorum* cenejši od apelacije (Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 76; gl. tudi str. 75, op. 2 in 3, kjer opisuje ceno storitve in dopusten čas priprave mnenja po različnih fakultetah).

[88] Falk,"Indubioproamico?,r.št.24,navajaporočiloiz1723:"VieleParteienließensichinwichtigenProzessengarofta nsovielenortenmitRechtsgutachtenversehen,daßbeieinerspäterenAktenversendungkeinKollegium 'übrig bleiben würde', das nicht schon zuvor im Parteiauftrag mit der Sache befaßt gewesen sei." Gl. npr. mnenje dunajske pravne fakultete iz leta 1722 (AUW, J Alt 1.3.33), kjer je bila ta zaprošena za izdajo mnenja po tem, ko sta o zadevi že odločili fakulteti v Halleju in Tübingenu. Gl. AUW, J Alt 1.3.27 in 1.3.37.

[89] O tem Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 20 ss.

[90] Benedictus Finsterwalder, *Practicarum observationum ad consuetudines Archi-Ducatus Austriae Superioris accomodatarum libri duo* (Salzburg, 1719), str. 1–2: *Multi litigioso hoc nostro Sæculo, imò plerique omnes de litium diuturnitate conqueruntur, /.../ hoc ipsum malum summa etiam Imperii Tribunalia inwasisse, & largâ lachrymarum effusione deplorandum ait, quòd lites ad Cameram appellabiles fiant immortales, nec Patris, Filii, imò Nepotis termino terminentur /.../ Ita nimirum lites non modò hominum plerumque, sed & vivaces cornicularum atque cervorum ætates superant, /.../ & ad minimum ultra sæculi spatium durant /.../.*

[91] Gernot Sydow, "Das Verhaltnis von Landes- und Reichsgerichtsbarkeit im Heiligen Romischen Reich. Eine Neubewertung der Privilegia de non Appellando", *Der Staat* 41, št. 2 (2002), str. 269, op. 27 (dalje: Sydow, "Das Verhaltnis von Landes- und Reichsgerichtsbarkeit").

rum pomembno procesno funkcijo,[92] je njegov pomen vse bolj upadal. Pruski kralj Friderik II. naj bi Aktenversendung leta 1747 ukinil, da bi pospešil sodne postopke in s tem dvignil ugled sodišč.[93] Pritoževal se je zlasti nad dejstvom, da so postopki v ekscesnih primerih trajali skoraj stoletje, kar je v veliki meri pripisoval množenju instanc ter vključevanja pravnih fakultet v reševanje sodnih zadev. Z ukinitvijo pošiljanja spisov je pruski vladar želel doseči, da so se profesorji prava bolj posvetili teoretičnim vprašanjem, kar je napovedovalo vse pogostejšo izolacijo pravne doktrine od prakse. Nenaklonjenost institutu *transmissio actorum* v dobi razsvetljenstva sovpada z zahtevami po dosledni izpeljavi načela neodvisnosti sodstva, neposrednosti ter ustnosti sodnih obravnav v postopku na nižjih stopnjah. Aktenversendung je kljub temu ostal v nekaterih deželah Nemške zveze del pravosodne ustave še v 19. stoletju. Tako v kazenskih kot v civilih zadevah ga omenja Nemška zvezna listina (1815).[94] Šele leta 1834 so institut omejili na uporabo v civilnem postopku.[95] Iz pravosodne prakse so ga dokončno odpravili šele s § 16 Zakona o sodni ustavi (Gerichtsverfassungsgesetz, 1879), ki je prepovedal izredna sodišča in določal, da ne sme biti nihče prikrajšan za naravnega sodnika.[96] Ustalilo se je načelo, da sodišče pozna pravo.[97] Profesionalne pomoči, zvezane z interpretacijo prava, ne sme zahteva-

[92] Gl. npr. Welcker, "Actenversendung", str. 232–234, in Sartorius, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", str. 236. Sartorius je še sredi 19. stoletja zagovarjal stališče, da na konzultacije pravnih fakultet ni mogoče gledati kot na neke vrste anomalijo, ki bi degradirala dostojanstvo sodnika in spreobračala načelo "*iura novit curia*". Aktenversendung je pojmoval kot povsem naravno in zaželeno delitev dela med sodniki in profesorji.

[93] *Autrefois dans ce Pays les Procès duroient au-delà d'un siécle: lors même qu'une Cause avoit été décidée par cinq Tribunaux, la Partie adverse, au plus haut mépris de la Justice, en appelloient aux Universités, & les Professeurs en Droit réformoient ces Sentences à leur gré. Un Plaideur jouoit bien de malheur, qui, dans cinq Tribunaux & je ne sçais combien d'Universités, ne trouvoient pas des ames vénales & corruptibles. Ces usages ont été abolis, les Procès sont jugés en dernier ressort dès la troisiéme Instance /.../.* (Friderik Veliki, *Dissertation sur les raisons d'établir ou d'abroger les loix* (Utrecht, 1751), str. 77).

[94] Čl. 12 Nemške zvezne listine: "Bei den solcher gestalt errichteten gemeinschaftlichen obersten Gerichten soll jeder der Partheyen gestattet seyn, auf die Verschickung der Akten auf eine deutsche Fakultät oder an einen Schöppenstuhl zu Abfassung des Endurtheils anzutragen." (*Die deutsche Bundes-Akte*, 1815, dostopno na: http://www.koeblergerhard.de/Fontes/DeutscheBundesakte1815.htm, pridobljeno: 21. 5. 2021).

[95] "Die Bundesstaaten, in denen die Verschickung der Acten in Polizei- und Criminal-Sachen an Facultäten und Schoppenstühle dermalen noch gestattet ist, werden veranlaßt, solche Anordnungen zu treffen, daß diese Verschickung der Acten, es sey an deutsche oder ausländische Universitäten bestehen, spätestens von dem 1. Januar 1837 an aufhöre /.../." (Ph. Anton Guido Meyer in Heinrich Zoepfl (ur.), *Corpus juris confoederationis germanicae, oder Staatsacten für Geschichte und öffentliches Recht des deutschen Bundes*, Erster Theil, Staatsverträage (Frankfurt am Main, 1858), str. 324).

[96] Engelbert Klugkist, "Die Aktenversendung an Juristenfakultäten. Ein gemeinsames Kapitel aus der Geschichte der deutschen Prozeßrechts und der deutschen Universitäten", *Juristen Zeitung* 22, št. 5–6 (1967), str. 156 (dalje: Klugkist, "Die Aktenversendung").

[97] Prim. rek *Iura novit curia,* ki v prevodu pomeni, da sodišče pozna "prava". Z množinsko obliko besede pravo (*iura*) so mišljena pravna pravila "obojega", t.j. recipiranega rimskega in kanonskega prava. Več o tem gl. Žepič, "Corpus iuris canonici – nastanek in pomen srednjeveške zbirke cerkvenega prava v klasični dobi kanonistike", *Pravnik* 76, št. 138 (2021), str. 274.

ti.[98] Pojem izvedenstva v pravnih vprašanjih namreč nasprotuje samemu bistvu izvedenstva.[99]

Institut slovenskega pozitivnega prava, ki bi ga po namenu lahko primerjali s starim institutom *transmissio actorum*, so svetovalna mnenja Vrhovnega sodišča. Po trenutno veljavnem Zakonu o pravdnem postopku sme sodišče, če ugotovi, da bi moralo uporabiti pravno pravilo, glede katerega sodna praksa višjih sodišč ni enotna, sodne prakse vrhovnega sodišča pa ni, predlagati Vrhovnemu sodišču izdajo svetovalnega mnenja (206/IV ZPP). Zakonodajalec določa, da svetovalna mnenja niso zavezujoča. Kot ugotavlja Galič, naj bi bil institut svetovalnih mnenj neskladen s slovensko ustavo, saj naj bi bil nezdružljiv s poslanstvom sodišč v sistemu delitve oblasti. Vrhovno sodišče namreč v tako predvideni vlogi ne soustvarja prava na temelju konkretnega primera, temveč *in abstracto*. Vrhovno sodišče bi hitro postalo "na pol akademik in na pol zakonodajalec".[100] Galič še poudarja, da določba o nezavezujoči naravi tovrstnih pravnih mnenj ni življenjska: "Ali si lahko predstavljamo položaj, ko sodnik prve stopnje najprej sam sproži postopek izdaje svetovalnega mnenja Vrhovnega sodišča, ko pa ga dobi, odloči v nasprotju z njim?"

3.5 Transmissio actorum v avstrijskih deželah

3.5.1 "Pozna recepcija" in razlogi zanjo

Po orisu razvoja in pomenu instituta *transmissio actorum* v širšem evropskem kontekstu si velja ogledati doslej ustaljena prepričanja o obsegu recepcije rim-

[98] Ob tem je treba dodati, da je po slovenskem pravu sodnik zavezan "poznati" tudi tuje pravo (1. odst. 12. čl. Zakona o mednarodnem zasebnem pravu in postopku, *Uradni list RS*, št. 56 (1999) in 45 (2008) – ZArbit). Drugače določa denimo § 293 nemškega Civilnega procesnega reda (Zivilprozessordnung), ki nalaga strankam dokazovanje tujega prava, če se sklicujejo nanj. Po nemškem pravu je zato lahko izvedenec imenovan tudi za tuje pravo. To so neredko profesorji prava. Prim. Hans-Joachim Musielak, *Kommentar zur Zivilprozessordnung* (München, 2009), str. 1271, § 402, in Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 163, op. 2. Posebnost v evropskem pravu predstavlja postopek predhodnega odločanja (267. člen Pogodbe o delovanju EU). Nacionalno sodišče sme na Sodišče Evropske unije poslati predhodno vprašanje, v katerem ga prosi za razlago bodisi primarnega bodisi sekundarnega akta prava Evropske unije, če ga mora pri svojem delu uporabiti in meni, da bi mu bila razlaga pri tem v pomoč in samo ni povsem prepričano o pomenu relevantnih določb. Burkhard Hess, *Europäisches Zivilprozessrecht* (Heidelberg, 2010), nav. delo, § 12, r. št. 36, je predhodno odločanje v duhu nemške pravne tradicije posrečeno opisal kot "die europäische Aktenversendung".

[99] Po sodobni procesnopravni teoriji je izvedenec "pomočnik sodišča /.../ oziroma neodvisen samostojen procesni subjekt, ki posreduje sodišču abstraktna pravila znanosti in stroke določenega področja, ki sodišču ni (dovolj) znano" (Sklep II Ips 182/2012). Sodnik se torej na nepoznavanje prava oziroma na nezmožnost interpretacije pravne določbe ne more in ne sme sklicevati.

[100] Zakon o pravdnem postopku z uvodnimi pojasnili k spremembam zakona in stvarnim kazalom dr. Aleša Galiča, 6. dopolnjena izdaja (Ljubljana, 2017).

skega prava v avstrijskih dednih deželah. Kot splošno ugotavlja Baltl, naj rimsko in kanonsko pravo v nižje- oziroma notranjeavstrijskih deželah vse do konca 15. stoletja ne bi imelo občutnega vpliva.[101] V primerjavi z deželami v severnem in osrednjem delu Svetega rimskega cesarstva naj bi bili recepcijski procesi tu manj intenzivni in postopnejši.[102] Primerjati bi jih bilo mogoče z razvojem v Švici in na Tirolskem.[103] Vrhunec recepcije rimskega prava je v avstrijskih deželah zamaknjen v pozno 17. stoletje in začetek 18. stoletja. Razlogov za tako imenovano "pozno" ali "postrecepcijo"[104] je več. Za gonilo silo recepcije v Svetem rimskem cesarstvu se šteje leta 1495 ustanovljeno Državno komorno sodišče (Reichskammergericht). To je bilo zavezano uporabljati pravila občega prava tedaj, ko se stranka na partikularnopravno normo ni sklicevala ali je po pravilih dokaznega bremena ni uspela dokazati. Sodišče je reševalo tudi spore v zvezi z nepravilnostmi postopka pošiljanja spisov. Ker je bilo kot vrhovno sodišče Cesarstva redno (prvotno najmanj do polovice) zasedeno s šolanimi sodniki, se instituta pošiljanja pravnih spisov samo ni posluževalo.[105] Avstrijske dedne dežele so bile izvzete izpod njegove neposredne jurisdikcije,[106] zaradi česar se tu kažejo le posredni vplivi njegovega delovanja, denimo v prenosu nekaterih elementov komorne pravosodne uprave na nižje stopnje[107] ter na razširjenost kameralne literature, ki je poročala o sodni praksi Državnega komornega sodišča.[108] Drugi razlog za zapoznelo recepcijo naj bi bila miselnost avstrijskega deželnega plemstva, ki se je v strahu pred izgubo privilegijev močneje kot

[101] Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*, str. 41–42.

[102] Kambič, *Recepcija rimskega dednega prava na Slovenskem*, str. 37.

[103] Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*, str. 71. Prim. poročilo o zadržanosti sodinov švicarskega kantona Thurgau iz 16. stoletja, ki so nekemu doktorju iz Constanza ob navajanju komentatorske literature zabrusili: "Höret ihr Doctor, wir Aydgenossen fragen nicht nach dem Bartele oder Baldele und anderen Doctoren, wir haben sonderbahre Landgebräuche und Rechte: [R]aus mit euch Doctor!" (Heinrich Zoepfl, *Deutsche Rechtsgeschichte: Geschichte der Rechtsquellen I* (Braunschweig, 1871), str. 226, op. 5).

[104] Kambič, *Recepcija rimskega dednega prava na Slovenskem*, str. 38 in 207.

[105] To dokazuje Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, gl. zlasti sklep na str. 160.

[106] O izvzetju avstrijskih dednih dežel izpod jurisdikcije Državnega komornega sodišča gl. Egid Joseph Karl von Fahnenberg auf Burgheim, *Ueber die völlige Exemtion des Erzherzoglichen Hauses Oesterreich von der Gerichtsbarkeit des Kaiserlichen Reichs-Kammer-Gerichts* (Wien, 1796) in Sydow, "Das Verhaltnis von Landes- und Reichsgerichtsbarkeit", str. 267–271.

[107] Canstein, *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des oesterreichischen Civilprozessrechtes*, str. 82; Eugen Planer, *Recht und Richter in den innerösterreichischen Landen Steiermark, Kärnten und Krain. Rechts- und kulturgeschichtliches aus einem Jahrtausend* (Graz, 1911), str. 154 (dalje: Planer, *Recht und Richter*).

[108] August Hegler, *Die praktische Thätigkeit der Juristenfakultäten des 17. und 18. Jahrhunderts in ihrem Einfluss auf die Entwicklung des deutschen Strafrechts von Carpzov ab* (Freiburg pri Bresgauu, 1899), str. 13.

drugod upiralo prodoru učenega prava.[109] Tretji razlog zapoznele recepcije pa bi po mojem mnenju lahko iskali tudi v sorazmerno majhnem vplivu pravnih fakultet na prakso. Zdi se namreč, da v avstrijskih dednih deželah pošiljanju sodnih spisov učenim pravnikom v obliki in v obsegu, kot ga poznamo na ozemlju današnje Nemčije, niso bili naklonjeni. Razlogov za to, da je bil obseg konziliatorske dejavnosti na posameznih fakultetah različen, je več. K temu je prispevala geografska lega, ugled univerze, obstoj *privilegia de non appellando,* študentska populacija in s tem zvezano število pedagoškega ter administrativnega osebja.[110]

3.5.2 Konziliatorska dejavnost na pravnih fakultetah v avstrijskih deželah

Baltl in Kocher navajata, da naj bi na fakultetah na Dunaju in v Innsbrucku že v 17. stoletju sestavljali zasebna pravna mnenja (Begutachtung), nudili strokovno pomoč sodiščem (Auskunftserteilung in Rechtsfällen), profesorji pa naj bi celo neposredno sodelovali pri pripravi elaboratov sodb (Fassung des Urteils /.../ das dann vom Gericht verkündet wurde). V zadnjem primeru naj bi fakultete tudi v avstrijskih deželah predstavljale neke vrste sodno instanco.[111] Zdi se, da Baltlova in Kocherjeva ugotovitev le prerisuje nemške razmere na razmere v avstrijskih deželah, pri čemer pa nima opore v virih.[112]

Dunajska pravna fakulteta je bila ustanovljena že leta 1365, vendar vse do začetka 16. stoletja rimskega prava niso predavali.[113] Ko so s predavanji rim-

[109] Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*, str. 60–61, nezadovoljstvo stanov z uvajanjem rimskega prava osvetljuje z napetostjo na ravni med centralno deželnoknežjo upravo in deželani. Gl. npr. izsek iz pritožbe tirolskih stanov v času Ferdinanda I: [*D]arumb viel doctorische Recht auferstanden, ist ganz unleidlich österreichischen landen, auch wider unser freiheit gantz.* (Lange in Kriechbaum, *Römisches Recht im Mittelalter*, str. 978, op. 295).

[110] O tem Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 22–23.

[111] Hermann Baltl in Gernot Kocher, *Österreichische Rechtsgeschichte. Unter Einschluss sozial- und Wirtschaftlicher Grundzüge*, 12. Aufl. (Graz, 2009), str. 157. Prim. Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*, str. 37–38.

[112] Ustreznejša se zdi Baltlova starejša ugotovitev (1962): "Eine Gutachtertätigkeit, wie sie für andere Universitäten schon im 14. Jhdt. bezeugt ist, scheint in Wien wenig bestanden zu haben und offen bleibt auch die Frage, welche Stellung die an der Wiener Universität vorhandenen Rechtsgelehrten zum römischen und zum heimischen Recht einnahmen." (Baltl, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*, str. 66–67). Nasprotno je trdil Rudolf Kink, *Die Rechtslehre an der Wiener Universität. Geschichtliches Fragment, als Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte* (Wien, 1853), str. 41 (dalje: Kink, *Die Rechtslehre*), ki navaja, da je bilo pisanje zasebnih pravnih mnenj tudi za dunajske profesorje pomembna dejavnost.

[113] O pravnem študiju na dunajski univerzi gl. Joseph von Aschbach, *Geschichte der Wiener Universität. Festschrift zu ihrere 500jährigen Gründungsfeier* (Wien, 1865) (dalje: Aschbach, *Geschichte der Wiener Universität*); Kink, *Die Rechtslehre*; Kranjc, "Pravni študij nekoč in danes", str. 34–39; Bela P. Szabo, "Ungarstämmige Mitglieder des Doktorenkollegiums der Wiener Juristenfakultät vor den Universitätsreformen Maria Theresias", *Journal on European History of Law* 4, 1 (2013), str. 34;

skega prava naposled začeli, so ta vse do konca 17. stoletja potekala v humanistični maniri, ki ni upoštevala potreb domače prakse.[114] Vse do reform Marije Terezije na pravni fakulteti niso predavali vsebin domačega prava.[115] Fakulteta se še v 17. stoletju ni proslavila s pomembnejšim znanstvenim opusom svojih profesorjev.[116] Zato ne preseneča, da se je z dunajske pravne fakultete ohranila le peščica pravnih mnenj, ki večinoma niso bila javno objavljena.

Zgodnji posamični primeri pravnih mnenj ostajajo omejeni na svetovanje cesarskemu dvoru.[117] To velja tudi za – po Wieackerjevem mnenju – enega najstarejših primerov uporabe instituta *transmissio actorum* v nemških deželah.[118] Gre za mnenje dunajske pravne fakultete v zadevi regentstva avstrijskega vojvode Albrehta V. (1397–1439) iz leta 1413,[119] ki je obravnavalo vprašanje, ali in v kakšnem obsegu sme varuh nedoraslega razpolagati z varovančevim premoženjem. Vojvoda Albreht je namreč ob doraslosti izpodbijal varuhovo prepustitev komornega zemljišča v fevd nekemu samostanu.[120] Lakonično mnenje

Franz Zeilner, *Verfassung, Verfassungsrecht und Lehre des Öffentlichen Rechts in Österreich bis 1848* (Frankfurt am Main, 2008), str. 59–76.

[114] Kink, *Die Rechtslehre*, str. 391: "Die Lehre des Rechtes war daher einerseits unpraktisch gegenüber den Anforderungen des Lebens, und andererseits auch ohne gelehrtes Verdienst; wäre nicht für die Advocatur und für manche öffentliuche Aemter die Nothwendigkeit des Doctors-Titels vorgelegen, so hätten die, ohnediess mit äusserster Lässigkeit gehaltenen Vorträge des Rechtes eines Tages gleichsam von selbst einschalgen müssen."

[115] O tem Ilse Reiter, "JuristInnenausbildung an der Wiener Universität. Ein historischer Überblick" (Wien, 2007), dostopno na: https://homepage.univie.ac.at/ilse.reiter-zatloukal/aaalle%20Publ%20in%20pdf/Reiter-RewiStudiumWien.pdf, pridobljeno: 17. 6. 2021.

[116] Kink, *Die Rechtslehre*, str. 391.

[117] Sigismund Luksemburški je dunajske doktorje prava zaprosil za pravno mnenje o tem, ali mora na kronanje vabiti duhovščino. Ker maziljenje in posvetitev po njihovem mnenju nista bila sestavna dela kronanja, so mu odgovorili negativno ([O]*mnes doctores et jurisperitos hujus alme universitatis in hoc facto consultos habuimus, qui concorditer et in opinione una concordant, quod unccio et consecracio nullatenus in regis creacionem et coronacionem requiratur* /.../) (Stobbe, *Geschichte des Deutschen Rechts,* str. 76, op. 52).

[118] Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, str. 181: "[Ä]ltester profaner Fall der Aktenversendung."

[119] Albert V. Avstrijski (rimski kralj Albert II. od leta 1438) iz albertinske veje Habsburžanov; štajerski, kranjski in koroški vojvoda.

[120] Mnenje iz leta 1413, ki je naslovljeno kot *Declaracio doctorum Wiennensium super donacionem et incorporacionem predictam*, je leta 1868 kritično uredil Johann Adolf Tomaschek, *Über zwei ältere Rechtsgutachten der Wiener Universität* (Wien, 1860), str. 33 (dalje: Tomaschek, *Über zwei ältere Rechtsgutachten*). V slovenskem prevodu bi se pravno mnenje z vsemi alegacijami glasilo: "Varuh brez (oblastnega) dekreta ne sme odsvojiti varovančevih stvari (D. 27, 9; C. 5, 71). Niso prepovedani le darilo, prodaja, poravnava in menjava (C. 5, 71, 2 pr.), niti ne le odtujitev nepremičnih, temveč tudi premičnih stvari, denimo zlata, draguljev, oblek in vseh dragocenih stvari (C. 5, 37, 22). Oblast je v tem smislu pristojni sodnik (C. 5, 37, 22). Izraz "premoženje ali stvari" pa ne zajema le premičnih in nepremičnih stvari, temveč tudi netelesne stvari (VI. 3, 9). Iz tega izhaja, da [pri odsvajanju varovančevega premoženja] po občem pravu ne zadošča, da z odsvojitvijo soglaša vse deželno plemstvo. To je namreč podobno pravilu, [ki pravi] da pri odsvajanju cerkvenega premoženja ne zadošča soglasje vseh klerikov, če ni bilo dovoljenja oblasti (C. 12 q. 2. c. 52). Iz tega izhaja, da četudi je varuh varovančevo stvar odsvojil s soglasjem svojih stanovskih tovarišev (*consensu suorum condeputatorum*), tako soglasje še ne zadošča, saj ni bilo dovoljenja oblasti. Zasebni dogovor ne ukinja splošno veljavnega prava (X. 3, 26, 15). In tako je stališče občega prava. Nemški običaj pa ne predstavlja zakona (X. 5, 33,

dunajskih profesorjev se šibi pod sklicevanji na rimskopravne in še posebej na kanonistične vire.[121] Značilen je tudi omalovažujoč odnos do partikularnega prava. Ker izhajajo profesorji iz stališča, da običaj ne nadomešča zakona (*de consuetudine speciali Almania non recipit usum legum*), temveč gre za vprašanje, ki je dejstvene narave in tako v domeni strank, njegovo vsebino prezrejo (*de consuetudine loci ignoramus, quum sint facti et in facto consistant*). Zanimivo je, da običajnega prava, za katerega sicer ne vemo, ali ga je samostanu uspelo dokazati, dunajski profesorji niso obravnavali kot pravila, ki bi primarno veljalo.[122] Do takšne rešitve naj učeni juristi v kasnejši dobi sicer ne bi smeli priti, ker je imelo dokazano partikularno pravo tudi v avstrijskih deželah načelno prednost pred občim (*ubi cessat statutum, habet locum ius civile*).[123]

Gehrke v pregledu avstrijskih pravnozgodovinskih virov in literature omenja, da sta (poleg že omenjenega iz leta 1413) z dunajske pravne fakultete znani še pravni mnenji iz let 1600 (objavljen v Reusnerjevi zbirki konzilijev) in 1632 (iz anonimne zbirke "Etwelche von underschiedenen Universiteten gefaste *Consilia*").[124] K temu lahko dodamo še rokopisni mnenji, ki ju hrani Dunajska narodna knjižnica.[125] Kasnejša mnenja imajo za vsebino pretežno fideikomisa-

28) in o tovrstnem običaju tudi ničesar ne vemo, ker gre za dejansko vprašanje (VI. 1, 2, 1). Tudi če bi veljalo, da je mogoče varovančeve stvari odtujiti brez oblastnega dekreta, tak običaj ne bi mogel obveljati, ker bi trčil zoper ustaljen običaj, ki ima značaj zakona (D. 11, C. 7; X. 1, 4, 8; D. 1, 3, 37). Enako velja tudi, če bi v nasprotju s takim običajem poleg zahtevanih obličnosti dodali še kako drugo vrsto obličnosti. Obliko naročila pa je treba natančno spoštovati (D. 17, 1, 5; X. 1, 3, 22; X. 1, 3, 22; X. 1, 35, 1–2 in 8; D. 2, 14). Enako tudi velja, če bi bilo soglasje oblasti sicer pridobljeno, pa je bila posredi prevara. V tem primeru je treba razveljaviti vse, kar je bilo storjeno po tej poti (C. 5, 71, 5 in C. 5, 71, 5)."

[121] Kot nekakšen podaljšek teološke fakultete so dunajsko pravno fakulteto pogosto označevali kot *facultas juris canonici* (Aschbach, *Geschichte der Wiener Universität*, str. 103 in 303).

[122] Da o samoumevni prednosti partikularnega prava pred občim še v poznem srednjem veku ne moremo govoriti, opozarja Kambič, *Recepcija rimskega dednega prava na Slovenskem*, str. 32. Pri odločanju so uporabljali norme, ki so se zdele odločevalcem v konkretnem primeru najprimernejše.

[123] Nicolaus de Beckmann, *Idea Juris Statuarii et Consvetudinarii Stiriaci Et Austriaci Cum Jure Romano collati* (Graecii, 1688), str. 345 (s. v. *possesssio*) (dalje: Beckmann, *Idea Juris*). Beckmann omenja znamenito doktrino o subsidiarni rabi občega prava. Veljalo je, da je moralo vsako sodišče po uradni dolžnosti poznati celokupno "pisano pravo" (*ius scriptum*), ki je vključevalo predvsem recipirano rimsko in kanonsko pravo. Ista dolžnost se je v 17. stoletju razširila tudi na krajevno veljavno zapisano statutarno pravo, ki je veljalo na zadevnem teritoriju (t. i. *ius commune in loco*). Vse druge pravne vire, denimo statute tujih mest in teritorijev ali običajno pravo, je morala stranka, če je želela, da se upoštevajo v postopku, izrecno navajati (alegirati) in dokazovati njihov obstoj. O tem Peter Oestmann, *Rechtsvielfalt vor Gericht. Rechtsanwendung und Partikularrecht im Alten Reich* (Frankfurt am Main, 2002), str. 9 s (v nadaljevanju: Oestmann, *Rechtsvielfalt vor Gericht. Rechtsanwendung und Partikularrecht im Alten Reich* (2002)).

[124] Gehrke, "Deutsches Reich", str. 1397–1398. Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 22, omenja, da je v arhivu Državnega komornega sodišča našel zgolj dve mnenji dunajskih doktorjev (iz let 1569 in 1570).

[125] V rokopisu sta ohranjeni "Rechtsgutachten der Juristen-Fakultät in Wien über die Erbfolge der nachgebornen Kinder des Bernhard Holler a. 1651" (Cod. 15305) in nedatirani rokopis *Facultatis Iuridicae Universitatis Vindobonensis Responsorium De Lite Inter Archiducem Carolum Et Archiepiscopum Salisburgensem* (Cod. 14874). Mnenji sem našel v digitalni zbirki Avstrijske nacionalne knjižnice – Österreichische Natinalbibliothek (ÖNB).

rične zadeve.[126] Že to kaže, da so bili naročniki pravnih mnenj predvsem premožnejše osebe plemiškega rodu. Zanimivo je, da je edino javnosti priobčeno pravno mnenje dunajske fakultete, ki ga je izdala v samozaložbi, izšlo šele leta 1783.[127] Pravni zastopnik neke češke vojvodine je dunajsko pravno fakulteto prosil, naj pripravi "formalen pravni odgovor" ("ein förmliches *responsum juris*") o dedovanju fideikomisaričnega premoženja. Poleg navedenih javno objavljenih zasebnih konzilijev, se jih je nekaj ohranilo tudi v Dunajskem univerzitetnem arhivu.[128]

Kot vidimo, se profesorji dunajske pravne fakultete omenjajo kot pisci zasebnih pravnih mnenj. Njihovo število je sicer, glede na stanje virov, presenetljivo majhno. Ob tem je malo verjetno, da bi tu zasebna pravna mnenja prehajala v formalizirani Aktenversendung, ki drugod redno nastopa kot nadgradnja zasebnih konzultacij. Tomaschek ugotavlja, da tako v avstrijskih deželah kot na Češkem pravna teorija in praksa nista bili povezani v tolikšni meri kot v drugih deželah Svetega rimskega cesarstva.[129] O pošiljanju spisov na dunajsko fakulteto v tedanji literaturi je izredno malo poročil.[130] Konziliatorska literatura dunajskih profesorjev ne obstaja.[131]

Na drugih fakultetah v avstrijskih deželah so s študijem rimskega prava pričeli kasneje. Iz Innsbrucka, kjer je bila pravna fakulteta ustanovljena leta 1670,

[126] Leorinus Reusner, *Consiliorvm sive Responsorum Iuris*, Volumen tertium (Frankfurt am Main, 1602). (*consilium* XXIV).

[127] AUW, J Alt 1.3.44, spis neznanega avtorja, *Rechtliches Gutachten in Sachen der Frau Herzogin von Monteleone gebohrnen Fürstin Piccolomini wider Herrn Joseph Adalbert Grafen Desfours die Herrschaft Nachod in Böhmen betreffend* (Wien, 1785).

[128] Gl. fond AUW, J Alt 1.3 "*Gutachten*". Fond vsebuje 51 pravnih mnenj dunajske pravne fakultete, spisanih med leti 1580 in 1848. Velika večina pregledanih pravnih mnenj je zasebnih. Za pravna mnenja, ki bi lahko predstavljala *transmissio actorum* gl. AUW, J Alt 1.3.6 (Prosilec je svetnik wroclavskega škofa; l. 1583); AUW, J Alt 1.3.11 (Prosilec je najbrž sodnik iz Passava; l. 1588); AUW, J Alt 1.3.13 (Prosilka je spodnjeavstrijska vlada, ki je pravni fakulteti z dekretom leta 1594 ukazala izdajo pravnega mnenja v sporu med plemičema.); AUW, J Alt 1.3.29 (Prosilca sta župan in nürnberški mestni svet, ki prosita pravno fakulteto, da izda mnenje v kazenski zadevi; l. 1694.); AUW, J Alt (Prosilca sta župan in svet mesta Ulm, ki prosita za mnenje dunajsko pravno fakulteto, potem ko sta že pridobila mnenje pravne fakultete v Leipzigu; l. 1752).

[129] "Schule und Praxis waren einander fremd, ihre Berührungspuncte nur höchst dürftig, beide verfolgten von einander unabhängig und wechselseitig unbeirrt ihren besonderen Gang." (Tomaschek, *Über zwei ältere Rechtsgutachten*, str. 5).

[130] Edini vir, ki med katoliškimi univerzami, kamor je bilo mogoče poslati sodne spise, izrecno omenja tudi dunajsko pravno fakulteto, je delo neznanega avtorja (= D. S. N. H. P), *Observatio juris practica.* Gl. § 5: *Ex Catholicorum academiis huc etiam referas Dominos Heidelbergenses, Viennenses, ac praecipue Colonienses ad Rhenum, omnibus aliis in facti circumstantiis doctissime & exquisitissime discutiendis palmam fere praeripientes.*

[131] Gehrke, "Deutsches Reich", str. 1393, po pregledu malodane nepreglednih zbirk tako imenovane "Entscheidungsliteratur", sklene: "Während sich diese Literaturform in Deutschland durch ihren Umfang und ihre Vielgestaltigkeit auszeichnet, ist sie in diesen Teilen von Österreich nahezu unbekannt." Tudi Moritz von Stubenrauch, *Bibliotheca juridica austriaca* (Wien, 1847) avstrijske literature na temo pravnih fakultet oz. njihove konziliatorske dejavnosti ne omenja.

sicer prihajajo poročila, da so smeli tirolski upravni organi in sodišča zahteve za izdajo pravnih mnenj naslavljati izključno na univerzitetne profesorje.[132] Ali se je to razvilo v Aktenversendung, iz virov in literature 17. in 18. stoletja ni mogoče razbrati. V Gradcu je bila pravna fakulteta sicer načrtovana že 1585, vendar do njene realizacije ni prišlo.[133] Na pravni fakulteti v Salzburgu je izpričana konziliatorska dejavnost, ki je bila še posebej vplivna na področju kanonskega prava.[134]

3.5.3 Poročila avstrijske pravne doktrine

Iz nemške pravne literature 17. in 18. stoletja lahko razberemo, da v avstrijskih dednih deželah *transmissio actorum* ni igral pomembnejše vloge. Tudi odnos sodišč do pravne znanosti je bil dokaj zadržan:

> Običaj, da se pri presoji spora in pri odločanju v sodnih zadevah (*Vsus, consilia vt adhibeantur iurisconsultorum cognitionibus & decisionibus causarum*) poseže po mnenju juristov (*consilia iurisconsultorum*), ni pogost le v Italiji in rimski kuriji, temveč zlasti na nemškem Državnem komornem sodišču v Speyerju in na cesarskem Dvornem svetu. V avstrijskih provincah pa ni tako. Z Redom o sojenju in postopku je bilo celo določeno, da se v sodna pisanja ne sme vključevati latinskih besed, [pravniških] mnenj ali celo navedkov [rimskopravnih virov].[135]

Tudi Reutter v 17. stoletju opiše, da imajo odgovori pravnih strokovnjakov (*responsa prudentium*) pri avstrijskih sodiščih sorazmerno majhno avtoriteto, ker se navadno opirajo le na enostranske navedbe naročnika pravnega mne-

---

[132] Tullius Sartori-Montecroce, *Beiträge zur österreichischen Reichs- und Rechts-Geschichte. Über die Reception der fremden Rechte in Tirol und die Tiroler Landes-Ordnungen* (Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1895), str. 81–82. Die Geschichte der Juristischen Fakultät an der Universität Innsbruck, omenja, da so innsbruški profesorji, podobno kot drugod, v težjih primerih pisali pravna mnenja za odvetnike in sodišča. Med prosilci za pravno mnenje omenja škofa iz Briksna. Leta 1693 naj bi se nanje obrnil sam cesar.

[133] Gernot Kocher, *Recht und Schrift* (Graz, 1984), str. 16.

[134] "Der Aufschwung der Salzburger Jurisprudenz äußerte sich auch in einer umfangreichen Gutachtertätigkeit von beachtlichem Ausmaß; die in 20 Foliobänden kompilierten Gutachten harren noch weitgehend der Bearbeitung." (Peter Putzer, "Die Alma Mater Benedictina als Barockphänomen: zur Geschichte der Salzburger Benediktineruniversität", v: Rohr, Christian (ur.), *Barocker Geist und Raum. Die Salzburger Benediktineruniversität* (Salzburg, 2003), str. 37). Zbirko pravnih konzilijev je leta 1737 priobčil rektor salzburške univerze in profesor obojega prava, F. Schmier (*Jurisprudentia practico-consiliaria*, Augsburg). Dolg seznam ohranjenih pravnih mnenj navaja Aegidius Kolb, *Das Archiv der Universität Salzburg, Teil I, Das Archiv der Benediktineruniversität (1617–1810). Jahrbuch der Universität Salzburg, 1973/74–1974/75* (Salzburg, 1976), str. 29–44; Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, omenja le 12 pravnih mnenj.

[135] Ioannes Baptista Schwartzenthaler, *Tractatus Iudiciarii ordinis in tres libros Digestvs* (Frankfurt am Main, 1592), str. 302.

nja.[136] Podobno opisuje z vidika nižje- oz. notranjeavstrijske vlade (regimenta) tudi Suttinger, eden najvplivnejših avstrijskih juristov 17. stoletja:

> Vlada ne daje velikega pomena pravnim mnenjem doktorjev prava (*consilia DD.*), ker so ta spisana na podlagi enostranskih navedb, poleg tega pa tudi nimajo vselej sklepčnih razlogov za odločitev. Kot je bilo pojasnjeno v zadevi Matije Kapete proti Jakobu Kochu, 24. januarja leta 1656.[137]

Na enostranskost zasebnih pravnih mnenj so v 17. in 18. stoletju opozarjali tudi nekateri nemški juristi.[138] Že zgodaj se je namreč pokazalo, da zasebna pravna mnenja ne zasledujejo nepristranske in najboljše pravne rešitve, temveč pogosto pomenijo – kot je dejavnost piscev zasebnih pravnih mnenj zajedljivo opisal saški učeni jurist Carpzov – "prostituiranje pravice" (*justitia a multis prostituitur*).[139] Edini pravnik, ki (sicer zelo površno) omenja, da so spise v avstrijskih deželah (Štajerska) pošiljali tudi v odločanje fakultetam, je bil član notranjeavstrijske vlade Nikolaus von Beckmann:

> [Č]eprav je avtoriteta doktorjev prava v primerjavi z antičnimi juristi danes precej manjša, je kljub temu njihov sloves – še posebej tistih, ki na akademijah (*in Academiis*) javno poučujejo prava ali tistih, ki delujejo na sodiščih ali drugih javnih krajih – tako velik, da jim je po zgledu antičnih juristov podeljena pravica, da o pravu in sporih ter dvomljivih zadevah s plemenitimi in izvedenimi pravnimi nasveti javno odgovarjajo, nekako tako kot se to izvršuje tudi na avstrijskih in štajerskih sodiščih (*etiam in Tribunalis Austriacis, & Stiriacis laudabiliter practicatur*). Tudi zato se je toliko primerov in spornih zadev pošiljalo na pravne fakultete, da bi o teh napisale konzilije ali responze (*Ideo tot etiam casus, & causae controversae adhuc hodie mittuntur ad facultates Juridicas, ut super iis sua forment consilia, vel ferant responsa*).[140]

---

[136] "*Responsa Prudentum* /.../ haben bey Gericht wenig authorität / weiln dieselben mehrern Theils nur auf einseithige Informationen erhalten werden." (Johannes Heinricus Reutter, *Viginti Quinque Tabulae Juridicae Quibus accesserunt variae Differentiae Juris Communis Et Austriaci, aliaeque Annotationes In foro praecipue Austriaco, satis utiles* (Regensburg, 1674), str. 1, tč. 5).

[137] "Auf die *Consilia DD.* wird bey Regierung nicht notwendig geschlossen weilen dieselben gemeiniglich auf eines Theils information gegeben werden und nicht allezeit *concludentes rationes* haben *prout factum est in causa Matthiae Kapettae, cont. Jacobum Koch, den 24. Jna. An. 1656.*" (Johann Baptist Suttinger, C*onsuetudines austriacae* (Nürnberg, 1718), str. 36).

[138] Johann Friedrich Seyfart, *Teutscher Reichs Process: nebst beygefügten Abkürtzungen des Processus aus dem in denen Königl. Preussischen Landen eingeführten Codice Fridericiano* (Magdeburg, 1756), str. 708: "[D]ie *opiniones doctorum* kein gewisses Recht machen, auch denen *responsis ICTorum* nicht viel zu trauen ist, weil sie meistens aud die *favorable* vorgestellte *speciem facti* ertheilt werden und die *Rechts-Collegia* das *principium* haben, dass man *in dubio pro quaerente* sprechen muss /.../."

[139] Benedictus Carpzov, *Responsa Juris Electoralia libri sex* (Leipzig, 1709), Praefatio.

[140] Nicolaus de Beckmann, *Doctrina juris* (brez kraja, 1688), str. 108, s. v. *doctorum* (dalje: Beckmann, *Doctrina juris*).

Beckmannov leksikon *Idea juris* iz leta 1688 je bilo vplivno delo, ki pa je nastalo ob naslonitvi na Beckmannovo prakso v osrednjenemških deželah. Zato domnevam, da je Beckmannova omemba instituta *transmissio actorum* bolj kot opis dejanskih razmer v avstrijskih deželah odsev nekritičnega prenosa osrednjenemških razmer na avstrijske.

Razlog za nesodelovanje med sodstvom in akademskim okoljem v avstrijskih deželah bi lahko bila vse do srede 18. stoletja nadpovprečna vloga običajnega prava, ki ga Moser imenuje "*ius germanicum*". V teh razmerah se intervencija učenih juristov ni zdela potrebna:

> Med dežele, kjer je pošiljanje spisov k nepristranskim [strokovnjakom] v celoti ali pogosto prepovedano /.../, je treba prištevati vse dedne dežele avstrijske cesarske hiše, ki se jim vlada po germanskem pravu. In res, še posebej v zakonih tistih [dežel], v katerih smo se mudili, ni ne duha ne sluha o tovrstnih pošiljanjih.[141]

Če pride na Dvornem svetu (*in Consilio Imperiali Aulico*) do težkega primera, ki zadeva državne stanove, so vprašani spoštovani profesorji, še posebej na Saškem, kjer cveto slavne univerze, denimo v Jeni, Wittenbergu, Halleju, Leipzigu in Altdorfu (pri Nürnbergu); pišejo pa, da se ti profesorji pogosto sprašujejo, zakaj tudi Dunaj ne pride v poštev za odločanje (*saepe hi rogantur, ut scribant, ac Vindobonam quandoque ad agendas causas proficiscantur*). Česa takega pa od avstrijskih pravnikov ni mogoče pričakovati.[142]

3.5.4 Transmissio actorum v kazenskopravnih normah, ki so veljale tudi na Slovenskem

Constitutio Criminalis Carolina (1532)

Bolj kot v civilnih postopkih je bilo pošiljanje sodnih spisov na fakultete razširjeno v kazenskih postopkih. Kazenski zakonik *Constitutio Criminalis Carolina* (1532), ki po vsebini svojih določb predstavlja tipičen primer recepcije rimsko-kanonskega postopka v kazenskem pravu, je institut Aktenversendung opredelil v njegovi razviti obliki:[143]

---

[141] *In Terris ubi Actorum Transmissio ad Impartiales plane vel sæpius exulat /.../ referendæ erunt Terræ hæreditariæ Augustissimæ Domus Austriacæ, quæ Iure Germanico reguntur, omnes. Sane in iis, quas evolvimus, earum Legibus nec vola nec vestigium rei apparet, neque aliunde nobis quicquam de eiusmodi Transmissionibus constat.* (Johann Jacobus Moser, *De transmissione actorum* (Frankfurt na Odri, 1739), str. 11, § 3).

[142] Jani Perontini, *De consiliis ac dicasteriis quae in urbe Vindobona habentur liber singulari* (Halle, 1732), str. 108.

[143] Prim. Gerd Kleinheyer, "Tradition und Reform in der Constitutio Criminalis Carolina", v: *Strafrecht, Strafprozess und Rezeption, Grundlagen, Entwicklung und Wirkung der Constitutio Criminalis Carolina*

> CCC, čl. 219: Pojasnilo, pri kom in na katerih krajih se sme iskati nasvet.
> In potem ko se zazna potreba po nasvetu o tem, kar je bilo doslej napisano v našem krvnosodnem redu, so sodišča vselej, tako pri krvnih postopkih, sodnih dejanjih in sodbah, pri katerih nastane dvom, pri višjih sodiščih (*oberhofen*), pri katerih so jih doslej po stari in ustaljeni navadi poučevali, dolžna povprašati za nasvet (*da sie auß altem veriërtem gebrauch bißher vnderricht begert jren rath zu suchen schuldig sein*). Tista [sodišča], ki pa niso imela [lastnih] višjih sodišč in nameravajo izvrševati sodna dejanja na zahtevo [zasebnega] tožnika, morajo v takem primeru prositi za nasvet njihovo gosposko (*oberkeyt*), ki sama izvršuje krvno sodstvo in ki ima sredstva za pregon (*bannen*) in vabljenje pred sodišče (*hegen*). Kjer pa gosposka deluje *ex officio* in začne postopati proti zločincu po uradni dolžnosti s krvnosodno obtožbo ali [pravnim] dejanjem, morajo sodniki, če so v dvomu, pri bližnji visoki šoli, mestu, komunu ali drugemu, ki je vešč prava *(den nechsten hohen schulen, Stetten, Communen oder andern rechtuerstendigen*), z najnižjimi možnimi stroški, povprašati za nasvet (*rath zu suchen*).[144]

Carolina razlikuje postopek pridobivanja pravnega nasveta glede na to, ali se je krvnosodni postopek začel na zahtevo zasebnega tožnika (akuzatorni postopek) ali na zahtevo oblastnega organa (inkvizitorni postopek).[145] V akuzatornem postopku naj bi se sodišča obrnila na "višja sodišča" ("Oberhöfe"). Kjer teh ni bilo, so lahko povprašali "gosposko", pri čemer naj bi bili mišljeni deželnoknežji upravno-sodni organi.[146] V inkvizitornem postopku naj bi se sodniki s prošnjo za nasvet obrnili na najbližjo pravno šolo (fakulteto), drugo mestno sodišče ali na posameznega pravnega strokovnjaka. Ker je bila v inkvizitornem postopku "gosposka" ("oberkayt") že sama stranka postopka, so v teh primerih k reševanju pravnih vprašanj pritegnili neodvisnega tretjega.[147] Ker pa je bil inkvizitorni postopek v tistem času že prevladujoči tip kazenskega postopka,

(Frankfurt am Main, 2011), str. 14; Vladimir Bayer in Davor Krapac, *Kazneno procesno pravo – odabrana poglavja, Knjiga II. Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava* (Zagreb, 1995), str. 63. Ob tem je treba poudariti, da Karolina tudi v številnih drugih členih omenja, da se sme sodnik v dvomu obrniti po nasvet k pravno izvedenim možem (*bei den rechtuerstendigen /.../ radts pflegen*), gl. čl. 28, 72, 81, 91, 104, 112, 117, 118, 123, 128, 129, 131, 132, 136, 142, 144, 147, 148, 150, 151, 153, 160, 161, 165, 169, 172, 173, 176, 196, 210 in 219.

144 Čl. 219 *Constitutio Criminalis Carolina* (*Des allerdurchleuchtigsten großmechtigste[n] vnüberwindtlichsten Keyser Karls des fünfften: vnnd des heyligen Römischen Reichs peinlich gerichts ordnung, auff den Reichstägen zu Augspurgk vnd Regenspurgk, in[n] jaren dreissig, vn[d] zwey vnd dreisssig gehalten, auffgericht vnd beschlossen* (Mainz, 1533), *f.* 48a.

145 O obeh tipih postopka in njunem razvoju na Slovenskem gl. Marko Kambič, "Temeljne značilnosti razvoja kazenskega prava na Slovenskem do leta 1848", *Zbornik znanstvenih razprav* 60, št. 2 (2000), str. 88–90.

146 Tako Wetzell, *System des ordentlichen Civilprocesses*, str. 537, op. 47, ki navedeno izpeljuje iz zakonika *Bambergensis*.

147 Gustav Radbruch (ur.), *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl V. von 1532* (Leipzig, 1926), str. 137 (dalje: Radbruch, *Die Peinliche Gerichtsordnung*).

Pred petimi dvornimi bamberškimi svetniki stojita prosilca za pravni nasvet, ki ju jo na bamberški dvor poslalo sodišče. Napis: "Gospodje, pomnite na vašo dolžnost in podelite vsakomur nasvet, (pri tem pa se) bojte Boga in njegovega sodišča". Prosilca: "Dragi gospodje, podelite nasvet, nam slabotnim, kako se ravnati po pravu." (levo: Johann Freiherr von Schwarzenberg, *Bambergische Peinliche Halsgerichtsordnung* (Bamberg, 1507), str. 79 b; desno: Johann Freiherr von Schwarzenberg, *Bambergische Peinliche Halsgerichtsordnung* (Mainz, 1531), XLII b)

naj omenjena dvodelba ne bi imela resnega pomena v praksi.[148] Prav tako je bila omemba starih "višjih sodišč" ("Oberhöfe") v začetku 16. stoletju precej zastarela, saj so bila ta sodišča zapolnjena s priučenimi sodini in ne z učenimi juristi. Če se je smel sodnik pred uzakonitvijo *Caroline* instituta *transmissio actorum* posluževati po lastni presoji, je bil poslej sodne spise vsaj načeloma zavezan poslati učenim juristom, če je to predlagala in financirala stranka.[149] Iz člena 219 *Caroline* veje precejšnje nezaupanje zakonodajalca do kazenskih sodnikov, ki v tistem času tudi na najvišjih stopnjah niso bili šolani pravniki.[150] nadaljevanju je 219. člen *Caroline* določil še, da je sodišče dolžno pokriti stroške pošiljanja spisa, v kolikor jih predlagatelj zaradi revščine ni mogel nositi sam. In čeprav predvideva zakonik konzultacijo le v primeru posameznih pravnih vprašanj, je

[148] Akuzatorni postopek je bil na začetku 16. stoletja praviloma obrobne narave, saj je bil omejen na bagatelne kazenske zadeve (Heinrich Rüping in Günter Jerouschek, *Grundriss der Strafrechtsgeschichte* (München, 2011), str. 44, tč. 104 (dalje: Rüping in Jerouschek, *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*)).

[149] Friedrich Eichorn, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte* IV (Göttingen, 1844), str. 482.

[150] Buchda, "Gelehrte Richter", stolp. 1480.

v praksi prihajalo do tega, da so kazenski sodniki učenemu kolegiju poslali kar celoten spis, na podlagi katerega so strokovnjaki pripravili osnutek sodbe.[151]

V kazenskih zadevah, pri katerih se je odločalo o življenju in smrti, je postalo pošiljanje spisov na fakultete vsesplošno razširjeno. Veljalo naj bi, da brez predhodnega profesorskega konzilija sodba v krvnosodnih zadevah sploh ne sme iziti.[152] Konzilij je na nek način nadomeščal manjkajoče pravno sredstvo pritožbe (*appellatio*), ki v kazenskih zadevah ni bila dopuščena.[153] Vsebinsko preverjanje odločb v kazenskih zadevah je bilo mogoče doseči le posredno, in sicer preko pošiljanja aktov učenim juristom.[154] To je seveda predpostavljalo, da je celoten postopek temeljil na strogem pisnem načelu. Profesorji so svoje mnenje zapisali izključno na podlagi poslanih sodnih spisov. Kar ni bilo zajeto v spisu (zapisnikih), ni obstajalo (*Quod non est in actis non est in mundo*).[155]

V Notranji Avstriji pravne šole (fakultete) ni bilo. Deželni knez je, da bi se izognil dolgotrajnemu in dragemu pošiljanju spisov na Dunaj,[156] poskrbel za ustanovitev izvršilno-sodnega organa, kamor so lahko nižja sodišča pošiljala vprašanja o interpretaciji prava. V notranjeavstrijskih deželah je bila za to pristojna notranjeavstrijska vlada,[157] ki ji je praviloma načeloval učeni pravnik.[158]

---

[151] Welcker, "Actenversendung", str. 228.

[152] *[I]n praxi invaluit fere ubique axioma in causis criminalibus ordinarie acta ad extraneos iudices esse transmittenda ad ferendam sententiam criminalem.* (Samvel Fridericus Böhmer, *Elementa Ivrisprvdentiae Criminalis: In Vsvm Avditorii Commoda Methodo Adornata*. Accessit In Calce Constitvtio Criminalis Caroli V (Halle, 1732), str. 131). Institut naj bi še posebej pomembno vlogo odigral v čarovniških procesih (Falk, "In dubio pro amico?, r. št. 25). Gl. npr. primer pravnega mnenja dunajske pravne fakultete (AUW, J Alt 1.3.31).

[153] To je za kameralni postopek določil § 95 sklepa Državnega zbora iz Augsburga (1530): "So setzen und ordnen Wir, daß hinfürter in Peinlichen Sachen keine Appellation angenommen, sondern damit nach altem hergebrachten Gebrauch gehalten werden soll." (Rudolf Hoke in Ilse Reite, *Quellensammlung zur österreichischen und deutschen Rechtsgeschichte* (Wien–Köln–Weimar,1993, str. 467, r. št. 2299). Pravilo so prenesli na deželno zakonodajo, gl. npr. Beckmann, *Doctrina juris*, str. 38: *Olim in causis criminalibus appellatio erat permissa; hodie vero in criminalibus regulariter appellare non licet: ideo etiam in Camera Imperiali appellationes causarum criminalium non recipiuntur.* Prim. tudi Planer, *Recht und Richter*, str. 98.

[154] Radbruch, *Die Peinliche Gerichtsordnung*, str. 124.

[155] Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, str. 184.

[156] Glede na to, da so študenti prava iz notanjeavstrijskih dežel na študij odhajali zlasti v Salzburg in Padovo, bi lahko pričakovali, da bi se spisi pošiljali tudi na te fakultete.

[157] Ioannes Paulus Kress, *Commentatio svccinta in Constitvtionem Criminalem Caroli V. Imperatoris* (Hannover, 1744), str. 812: *[I]n comitatu Tyrolensi, quædam judicia acta mittere tenentur an die* Ober-Oesterreische Regierung*, quædam autem JCtorum, ut loquuntur, consulta petunt, vel certe consilium:* bey andern Städten und Gerichten. Čeprav se Kressov komentar Karoline izrecno nanaša na Tirolsko, lahko njegova spoznanja zaradi podobnosti recepcijskih procesov prenesemo tudi na notranjeavstrijske dežele. Še v osnutku Reda za deželska sodišča Štajerske (1578) se namreč kot organ, ki naj odgovarja na pravna vprašanja deželskih sodišč, pojavlja nižje- oz. notranjeavstrijska vlada (regiment). Kasneje so jo črtali in nadomestili s štajerskim deželnim glavarjem, ker je bila deželna vlada že predvidena kot apelacijski organ (Byloff, *Das Verbrechen der Zauberei,* str. 139–140).

[158] Gunter Wesener, *Einflüsse und Geltung des römisch-gemeinen Rechts in den altösterreichischen Ländern in der Neuzeit (16. bis 18. Jahrhundert)* (Wien–Köln, 1989), str. 12, op. 19; Planer, *Recht und Richter*, str. 97.

Gradec v 17. stoletju. S črko P je označena mestna hiša, desno od nje dvorec deželnih stanov (črka Q). Martin Zeiller, *Topographia Provinciarum Austriacarum* (avtor: Matthäus Merian) (Frankfurt am Main, 1679) (Wikimedia Commons)

Banniza še v 18. stoletju poroča o spodnjeavstrijskem sodnem običaju, po katerem je upravitelj deželnega sodišča ("Landgerichtsverwalter") po zaključenem preiskovalnem postopku na nižjih sodiščih spise v najtežjih kazenskih zadevah poslal nadrejeni (višji) gosposki. Ta je pritegnila do šest učenih pravnikov, ki so pregledali spise in izdelali osnutek vmesne (interlokuta) ali končne sodbe, to pa poslali v podpis predsedniku deželnega sodišča.[159] V teh primerih govori Banniza celo o nujnem pošiljanju spisov (*transmissio actorum necessitatis*), saj je šlo za primere, kjer sodnih zmot ne bi bilo mogoče sanirati. Fakultativni *transmissio actorum* pa je bil predviden za zadeve, kjer ni šlo "za vrat", denimo, ko je sodnik odločal o prostostni kazni.[160] Banniza v svojem poročilu (dunajske) fakultete ne omenja.

[159] Joseph Leonard von Banniza, *Delineatio juris criminalis secundum constitutionem Carolinam ac Theresianam. In usum auditorum adornata*, Pars secunda (Innsbruck, 1773), str. 280 (dalje: Banniza, *Delineatio juris criminalis*), § DXCVII: *In Austria inferiori praefecti Nobilium acta criminalia ad quemdam juris Doctores in auxilium vocat. Ab his sex Doctoribus dein quasi collegialiter sententia concipitur, & una cum actis inquisitionalibus praefecto hujus illiusve Nobilis jurisdictione criminali alta instructi ad publicandum & exequendum remittitur.*

[160] Banniza, *Delineatio juris criminalis*, str. 280, § DXCVIII.

Da bi sodne spise iz notranjeavstrijskih dežel pošiljali na dunajsko pravno fakulteto, je – glede na stanje virov – malo verjetno. *Carolina* se je sicer na podlagi salvatorične klavzule[161] v obsegu, v katerem je predvidevala pošiljanje spisov na fakultete, v slovenskih deželah (z izjemo Štajerske, za katero je v tem oziru veljala posebna ureditev) uporabljala vse do uzakonitve kazenskega zakonika *Constitutio Criminalis Theresiana* (1769).[162] Deželni redi za deželska (krvna) sodišča, z izjemo Reda za deželska sodišča Štajerske (1574), pravil o konzultiranju pravnih strokovnjakov sploh niso omenjali.

Štajerski red za deželska sodišča (1574)

Štajerski red za deželska sodišča (1574) se je od vseh deželskosodnih redov, ki so veljali na današnjem slovenskem ozemlju, najtesneje naslanjal na besedilo *Caroline*.[163] Vpliv njenega 219. člena na sicer prilagojeno besedilo 137. člena prvega dela Štajerskega reda (1574) je očiten:

> § 1 In potem ko se zazna potreba po nasvetu (*von Rath suchen gemelt wirt*) o tem, kar je bilo doslej napisano v pričujočem redu za krvna sodišča, so ta sodišča vedno, tako pri krvnih postopkih, sodnih dejanjih in sodbah, pri katerih nastane dvom, namreč v tistih [zadevah], ki vključujejo plemstvo, meščane [dobesedno: meščansko svobodo] in zaporne kazni (*die so von Purgfrids Freyheit wegen /.../ vnd /.../ die Vbelthætter zu Fænckhnussen haben*), pri našem deželnem glavarju in vicedomu na Štajerskem in pri drugih pravno izvedenih možeh dolžna povprašati za nasvet (*bey vnserm Landtshauptman Vitzdomb in Steyer vnd andern Rechts verstændigen Rath suchen*).
> § 2 In ker v našem mestu Gradec kot glavnem deželnem mestu navadno rezidirata deželni upravitelj in vicedom, lahko ta dva vselej, če to zahteva potreba (*yeder zeyt so sie es für notturfftig ansehen*), v primerih, kjer sta za nasvet zaprošena, vprašata našega župana, sodnika, mestni svet ali druge v pravu izvedene može

[161] Salvatorična klavzula *Caroline* iz uvodnega dela zakonika je določala, da se določbe zakonika uporabljajo le kot dopolnilo deželnim predpisom. O konkurenci kazenskih predpisov v 16. stoletju na Slovenskem gl. Boris Golec, "Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi", v: Kambič, Marko in Budna Kodrič, Nataša (ur.), *Malefične svoboščine Ljubljančanov 1514* (Ljubljana, 2005), str. 139–140.

[162] Banniza, *Delineatio juris criminalis,* str. 280, § DXIX: "*Que de actorum transmissione dicta fuere, solummodo de causis criminalibus gravioribus intelligenda venieunt.*" Banniza med "huda kazniva dejanja" uvršča tista, za katera je bila zagrožena huda kazen (*poena gravis*), tortura ali očiščevalna prisega (*juramentum purgatorium*).

[163] Metod Dolenc, "Postanek in pomen Inštrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem", *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 9 (1912), str. 98, je zakonik imenoval "štajerska Carolina" (Rüping in Jerouschek, *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*, str. 47, tč. 111). Sodna reda za deželska sodišča Kranjske (1535) in Koroške (1577) se nista zgledovala po *Carolini*. Prim. Eduard Herbst, *Handbuch des allgemeinen österreichischen Strafrechts* I (Wien, 1882), str. 2.

(*verstandiger Personen*), in sicer tako, da jim predložita primer in zahtevata nasvet in pouk, ki ga morajo zaprošeni tudi dati (*Rath vnnd vnderricht erfordern / die jnen auch darinnen zugehorsamen / schuldig sein sollen*).[164]

Razlikovanja med akuzatornim in inkvizitornim postopkom, ki ga *Carolina* še pozna, Štajerski red za deželska sodišča pri navedeni normi, ki ureja konzultacijo pravnih strokovnjakov, ne omenja. S tega vidika tudi ni prisotne dvodelbe pri posvetovanju, v primeru ko je bil postopek uveden na zahtevo zasebnega tožilca ali na zahtevo državnega organa. Kljub navezavi Štajerskega reda za deželska sodišča na 219. člen *Caroline* so določbo prilagodili specifičnim deželnim razmeram. Po Planerjevem mnenju je bil, v nasprotju z razvojem v Cesarstvu, kazenski postopek na Štajerskem do začetka 18. stoletja pretežno akuzatorne narave.[165] Resne potrebe po konzultaciji "neodvisnega" pravnega strokovnjaka s strani oblastnega organa torej ni bilo. Zadovoljili so se s pravno konzultacijo po upravno-sodni poti.

V pravno dvomljivih primerih je smel krvni sodnik zato na Štajerskem za nasvet pisno zaprositi bodisi deželnega glavarja bodisi vicedoma. Šele če je bil primer dvomljiv tudi njima, sta lahko zahtevala mnenje graškega mestnega sveta, sodnika in župana ter drugih pravno izvedenih mož.[166] Graška mestna samouprava je postala interpretativni organ, ki je vicedomu oz. deželnemu namestniku svetovala v dvomljivih kazenskopravnih zadevah.[167] Ker pa je smel v njemu dvomljivi zadevi upravno-sodni organ, tj. glavar ali vicedom angažirati šolane pravnike, morda tudi pravno fakulteto kot kolegij, bi lahko v tem primeru govorili o "posrednem" *transmissio actorum.* Kot ugotavlja Byloff, so se posvetovalnega postopka, zlasti v kazenskih zadevah, sodniki posluževali pogosto. Učeni pravniki (Rechtsverständigen), ki jih omenja Red, naj bi bili večinoma advokati.[168] Opisani instituciji je pel slavospev tudi učeni jurist Beckmann:

[K]o se zgodi težka kazenska zadeva, ki se zdi temna in dvomljiva (*der /.../ dunckel und zweifelhaftig vorkomm*t) tako krvnemu sodniku kot njegovim prisednikom, smejo zadevo z opisom vseh okoliščin pisno predložiti slavni [deželni] vladi ali gospodu deželnemu glavarju in se na tak način poslužiti njegovih nasvetov ali nasvetov drugih pravnih strokovnjakov (*der Hochlobl. Regierung / oder dem Herrn Lands-Hauptmann, schrifftlich vortragen / und sich ihres / oder auch anderer Rechts-verständigen Raths bedienen*), saj pri teh kazenskih zadevah ne

[164] Štajerski red za deželska sodišča (1574), *Dess löblichen fürstenthumbs Steyer, Landt vnd Peindlich Gerichts Ordnung, im M. D. LXXIII. Jar, verpessert, erleüttert, verglichen vnd auffgericht* (Augsburg, 1575), str. 32b–33a.

[165] Planer, *Recht und Richter*, str. 123.

[166] Byloff, *Das Verbrechen der Zauberei,* str. 139–140.

[167] Prav tam, str. 140.

[168] Prav tam, str. 141.

> gre [denimo] za vprašanje pobiranja plodov ali usmerjanja vodotoka, temveč [se odloča] o življenju, krvi in časti ljudi: zato je zares pohvalno, da je Sveto cesarsko veličanstvo v tej slavni vojvodini Štajerski in v Avstriji postavilo kazenske sodnike ali doktorje prava ali druge može, ki so v kazenskih zadevah najbolje izvedeni (*Judices criminales vel juris Doctores, vel alios viros, in rebus criminalibus peritissimos*), /.../ da se kri nedolžnih ljudi ne bi prelivala krivično.[169]

Constitutio Criminalis Theresiana (1769)

Kazenski zakonik Marije Terezije (*Constitutio Criminalis Theresiana*) iz leta 1769 se je pošiljanju spisov v duhu razsvetljenske miselnosti dokončno odrekel. Pravno dvomljivih zadev niso več pošiljali "zunanjim" učenim pravnikom, temveč so pravno pomoč iskali znotraj sodnega aparata:

> Po terezijanskem kazenskem pravu v dvomljivih zadevah kazenskih spisov ni dopustno pošiljati na pravni kolegij, temveč je mogoče dvomljive zadeve izjemoma skupaj z vsemi inkvizicijskimi spisi poslati višjemu sodniku.[170]

Nižja sodišča so lahko torej v dvomljivih zadevah prosila višja sodišča, da potrdijo osnutek sodbe. Pri tem pa so bili sodniki na nižjih sodiščih posebej naprošeni, da naj višjih sodišč po nepotrebnem ne nadlegujejo in naj skušajo zadevo skladno z določili novega zakonika rešiti sami.[171] Posebnost je veljala za tista sodišča, ki niso zasedala stalno, temveč so jih organizirali le v primeru, ko se je pojavila potreba po sojenju v težjih krvnih zadevah. V teh primerih je tudi *Theresiana* predvidevala možnost, da sodnik akte pred razglasitvijo sodbe pošlje v

[169] Beckmann, *Idea juris*, str. 36–37.

[170] *Jure criminali Theresiano ne quidem in caussis dubiis transmissio actorum criminalium ad Collegium juridicum obtinet, sed caussa dubia tanquam casus exceptus ad judicem superiorem una cum actis inquisitionalibus devolvenda est.* (Banniza, *Delineatio juris criminalis,* str. 280, § DXCVI).

[171] Čl. 21, § 7 *Constitutio criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. zu Hungarn und Böheim etc. etc. Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä Erzherzogin zu Oesterreich, etc. etc. peinliche Gerichtsordnung* (Wien, 1769) (dalje: *Constitutio criminalis Theresiana*): *In all übrigen Fallen mögen die befreyte Hals- und Landgerichten erkennen, und die Urtheile vollziehen, und sind nicht schuldig, wenn sie es zu Erleichterung ihres Gewissens nicht selbst gern thun wollen, solche zur Bestätigung an das Obergericht zu übergeben; jedoch werden sie hiemit ernstlich vermahnet, daß sie hierinnen sicher, und gewahrsam gehen, und alles in reiffe, wohlerwogene Verathschlagung ziehen lassen sollen, auf Art, und Weise, wie in dieser Gerichtsordnung des mehreren ausgesichert ist.* Zakonik je na več mestih poudaril zahtevo po ustreznem pravnem znanju kazenskih sodnikov in prisednikov. Dokazila o uspešno zaključeni pravni fakulteti sicer niso zahtevali. Gl. čl. 20, § 5 in § 9 *Constitutio Criminalis Theresiana*. Drugače šele § 430 Splošnega sodnega reda Jožefa II. iz leta 1781: *Jene, welche als Richter bey einer Gerichtsstelle angestellet zu werden suchen, sollen mit den gewöhnlichen Zeugnissen darthun, daß sie über die hinlängliche Fähigkeit in der Rechtswissenschaft auf einer erbländischen Universität geprüfet worden.* Več o tem Planer, *Recht und Richter*, str. 153–159.

Naslovna stran Beckmannovega dela *Idea juris* (1688). Beckmann je bil edini jurist, ki je izrecno potrdil obstoj instituta *transmissio actorum* v Avstriji in na Štajerskem. Na naslovni strani omenjenega dela zapiše (zgoraj levo): "Najsrečnejše je kraljestvo, ki se mu vlada z dobrimi in koristnimi nasveti." (*Idea Juris Statutarii Et Consuetudinarii Stiriaci Et Austriaci*, Bayerische Staatsbibiliothek)

pregled deželnemu sodišču, ki naj bi pravilnost izreka sodbe preverilo s pomočjo šestih učenih pravnikov.[172]

[172] Čl. 20 § 12 *Constitutio criminalis Theresiana*. Gl. tudi latinsko mariginalno rubriko: *In locis, in quibus non sunt perpetuo formata judicia pro decernendis causa criminalibus /.../ sicubi id prius ita receptus est, in metropolio ejus provinciae ad collegium jurisconsultorum transmitti, ibique judicari potest.*

3.5.5 Transmissio actorum v civilnem postopku in v revizijskih zadevah

219. člen *Caroline* je na cesarski ravni urejal le krvnosodni postopek. Znano pa je, da so sklepi Državnega zbora uporabo instituta *transmissio actorum* razširili tudi na civilni postopek.[173] Zakonodaja avstrijskih dednih dežel pošiljanja spisov v civilnih zadevah ni uredila, kar kaže, da je bilo to postopanje neformalno in v celoti prepuščeno običajnemu pravu. Zanimivo je, da je *transmissio actorum* v civilnem postopku na ravni deželne zakonodaje že zgodaj opredelil Bavarski sodni red (1520). Kljub temu da ni imel neposrednega vpliva na razvoj v slovenskih deželah, ga na tem mestu omenjamo kot enega izmed primerov najzgodnejše načrtne romanizacije pravdnega postopka v našem sosedstvu:

> Čeprav se po končni sklenitvi zadeve [tj. po izvedbi vseh dokazov] strank glede njihovih trditev ne posluša več, lahko stranke, še posebej pred knežjimi dvornimi sodišči, v pisni obliki predložijo mnenje priznanih doktorjev (*schrifftlich ratschleg / von bewärtn Doctorn /.../ angezaygt werden*) ali druge spise, v katerih je predstavljeno pravo, in sicer zato da [stranke] s tem sodnike poučijo, ti pa tako ustvarijo določnejšo in pravno ustreznejšo sodbo. Sodniki lahko tako mnenje in predstavitev prava sprejmejo in ju natančno preučijo. In če sodniki [sami] zapadejo v dvome, ki jih ne morejo razumeti, lahko pri drugih (seveda na posebne stroške strank) zaprosijo za nasvet, da bi lahko razsodili čim bolj pravilno in pravično. Kjer pa bi stranke po svoji lastni in dobri volji, ob prevzemu stroškov, same prosile sodnika, da povpraša za nasvet učene pravnike (*bey den gelerten der Recht ratspflegen mocht*), naj sodnik na njihove stroške to tudi stori.[174]

Najbrž na nižjih stopnjah instituta *transmissio actorum* v civilnih zadevah niti niso uporabljali. V nasprotju s kazenskim postopkom je bila namreč v civilnem postopku mogoča pritožba. Šele Splošni sodni red Jožefa II. (1781) je določil, da naj se sodnik v dvomljivih civilnopravnih zadevah, ki jih ni mogoče rešiti z analogijo, obrne neposredno na cesarski dvor (§ 437 Splošnega sodnega reda Jožefa II.). Kadar pritožba, zlasti zaradi prenizke vrednosti spornega predmeta v civilnem postopku, ni bila dopustna, je upravičenec z namenom preverbe pravilne uporabe materialnega prava smel poseči po reviziji.[175] Dopustitev revizije je ostala v diskreciji revizijskega organa, pri čemer se je ta znašel pred

[173] Wetzell, *System des ordentlichen Civilprocesses*, str. 537; Klugkist, "Die Aktenversendung", str. 155.

[174] Bavarski sodni red (1520): *Gerichtzordnung Jnn Fürstnthumb Obern vnd Nidern Baÿrn, Anno 1520 aufgericht zů Münchñ an sannd Jörgen tag des Jars alls man zallte. Fünffzehenhudert vnd jnn zwaintzigisten* (München, 1520), nasl. 8, čl. 5 (f. 59v–60r).

[175] O tem Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 9–10. O reviziji gl. Wolfgang Sellert, "Revision", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 4 (Berlin, 1990), stolp. 958–961.

dvema možnostma – bodisi je odločil sam bodisi je v takšnem primeru smel k revidiranju izjemoma povabiti zunanje pravne strokovnjake. Ta možnost je bila na ravni Svetega rimskega cesarstva predvidena že s § 16 Sklepa Državnega zbora iz leta 1600.[176] Rešitve so se posluževali tudi v revizijskih zadevah na sodiščih avstrijskih dednih dežel.[177] Revizijski organ nižjeavstrijskih dežel je bil med letoma 1501 in 1564 dunajski Dvorni svet, medtem ko je bila dunajska vlada (regiment) njemu podrejena apelacijska instanca. Po vzpostavitvi Notranje Avstrije se je v Gradcu oblikoval tajni svet (Geheime Ratstelle, geheimbe Stell).[178] Ta je postal revizijski organ, ki je preverjal odločitve notranjeavstrijske vlade.[179] Po ponovni združitvi avstrijskih dežel (1665) je graški tajni svet svojo nalogo sicer ohranil, vendar je prošnje za dopustitev revizije posredoval dunajskemu Dvornemu svetu (*Consilium Aulicum,* Reichshofrat), ki je veljal za vrhovno sodišče Habsburške monarhije.[180] Ker so bili člani Dvornega sveta od 17. stoletja praviloma učeni pravniki,[181] za pravna mnenja zasebnikov ali

[176] § 16 sklepa Državnega zbora iz leta 1600: "Es soll aber den Unterthanen unbenommen seyn, sondern frey stehen /.../ da sie unter benannter *Summa* /.../ darvon nicht appelierrt werden mag, sich beschwert zu seyn befinden, solche ihre Beschwerde und gravamina per viam supplicationis an ihre ordentliche Obrigkeit und Herrschafften in gebührenden Zeit Rechten anzubringen, welche auch schuldig seyn solle dieselbe anzunehmen, und *per modum Revisionis ex eisdem actis* /.../ endlich zu entscheiden oder aber nach Gelegenheit einer jeden Sachen, und da es von einer oder der andern Parthey begehrt wird, und erhebliche Ursachen vorhanden waren, auf einer Universität, oder aber zweyen oder dreyen Rechts-Gelehrten *ad revidendum* zu überschicken." (Heinrich Christian Senckenberg, *Neue und vollständigere Sammlung der Reichs-Abschiede, Welche von den Zeiten Kayser Conrads des II. bis jetzo, auf den Teutschen Reichs-Tägen abgefasset worden sammt den wichtigsten Reichs-Schlüssen, so auf dem noch fürwährenden Reichs-Tage zur Richtigkeit gekommen sind*; *von dem Jahr 1552. bis 1654. inclusive*, IV (Frankfurt am Main, 1747), str. 476).

[177] Revizijo so dopustili le v primerih, ki jih je predvidel (Novi) revizijski red cesarja Ferdinanda III. za Nižjo Avstrijo (1655) (Beckmann, *Idea juris* (1688), str. 421–423; Gernot Kocher, *Höchstgerichtsbarkeit und Privatrechtskodifikation. Die Oberste Justizstelle und das allgemeine Privatrecht in Österreich von 1749–1811* (Wien–Köln–Graz, 1979), str. 32–52).

[178] Marko Kambič, "Oris strukture sodišč na Slovenskem v 16. stoletju, *Zbornik znanstvenih razprav* 57 (1997), str. 142; Janko Polec, "Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja", *Zbornik znanstvenih razprav* 6 (1928), str. 139. Viktor Thiel, *Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564–1749, I. Die Hof- und Zentralbehörden Innerösterreichs 1564–1625*, št. 105, 1. Hälfte (Wien, 1917), str. 37, op. 37, 3, navaja kot izjemen primer, da je nadvojvoda Karel leta 1581 dunajski pravni fakulteti proti plačilu 100 thalerjev naročil revidiranje sodbe v sporu med dvema plemkinjama. Gl. AUW, J Alt 1.3.3.

[179] Canstein, *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des oesterreichischen Civilprozessrechtes*, str. 91.

[180] O tem Peter Moraw, "Reichshofrat", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 4 (Berlin, 1990), stolp. 630–638, in Eva Ortlieb, "Der Reichshofrat", v: Michael Hochedlinger, Petr Mat`a in Thomas Winkelbauer (ur.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Früben Neuzeit I* (Wien, 2019), str. 311–319 (dalje: Ortlieb, "Der Reichshofrat") .

[181] Ortlieb, "Der Reichshofrat", str. 315; Thomas Fellner, Die *österreichische Zentralverwaltung, I. Abt. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei* (1749), 1. Bd. Geschichtliche Übersicht, Veröffentlichungen der Komission für neure Geschichte Österreichs (Wien, 1907), str. 43.

dunajske pravne fakultete navadno niso zaprošali.[182] Kadar so v virih obstajala nasprotja, se je Dvorni svet naslonil na krajevne običaje, sodno prakso (*praejudicia*) ali na ustaljeno mnenje pravne doktrine. Možnost vključitve "zaprisežnih poznavalcev prava in deželnih običajev ter drugih svetovalcev" je pri revidiranju ostala predvidena v Revizijskem redu (1655):

> [P]otem ko smo dovolili revizijo /.../ in nam je bila ta poslana, želimo določiti nam zaprisežene poznavalce prava in deželnih običajev in druge svetovalce (toda v nobeni zadevi manj kot petimi (*vnd andere Räth* (*jedoch weniger nicht/als jedesmals Fünff*)) ter jim poslati revizijske spise /.../, da te v celoti in skupaj marljivo pregledajo in da pretehtajo po svoji obvezi in zaprisegi /.../ v aktih vsebovane temelje [neke odločitve] /.../ in, če sklep ali deklaracijo spoznajo za pravno utemeljeno ali pa če [se ugotovi], da je bilo pri vsem tem kaj prezrto ali [odločeno] po pomoti /.../, naj nam z izčrpnimi, pravno podprtimi razlogi, [mnenje] predočijo v pisni obliki in predstavijo tako, da bomo lahko to upoštevali pri naši končni odločitvi /.../.[183]

4 Sklep

Iz ohranjenih pravnozgodovinskih virov razberemo, da sodišča v avstrijskih dednih deželah, s tem pa tudi sodišča slovenskih zgodovinskih dežel, instituta *transmissio actorum* v obliki, ki so jo poznali v deželah današnje Nemčije, niso uporabljala. To večinsko potrjujejo poročila tedanje pravne doktrine, neohranjena konziliarna literatura in pičel nabor gradiva v univerzitetnih arhivih pravnih fakultet na Dunaju in Innsbrucku. To pa še ne pomeni, da v teh deželah niso bili razviti njegovi funkcionalni nadomestki, ki so prisotni tako v civilnem kot v kazenskem postopku.

Že zgodaj se tako v Ptujskem statutu kot v Ljubljanskih malefičnih svoboščinah pojavita določbi o sojenje po posvetu. Določba Malefičnih svoboščin utegne že predstavljati zametek instituta "Aktenversendung", ki ga je *Carolina* natančno opredelila slabi dve desetletji pozneje. Člen 219 *Caroline* je subsi-

[182] *Non autem usitatum est in Excelsissimo nostro Judicio, ut casus ejusmodi dubii ad Universitatem aliquam Juridicam pro interpretatione Legis causaque decisione mittantur*. ("Našemu vzvišenem Dvornem svetu ni v navadi, da bi dvomljive primere pošiljalo na kako pravno univerzo, da bi ta razlagala zakone in zadeve.") (Ioannes Christoph Uffenbach, *Tractatus singularis et methodicus de excelsissimo consilio caesareo-imperiali aulico* (Viennae, 1683), str. 240). Hake, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht*, str. 159, ugotavlja, da ni znanega primera, kjer bi bila Dvorni svet ali Državno komorno sodišče iniciatorja pošiljanja spisov. To sicer ni bilo prepovedano.

[183] Novi revizijski red Ferdinanda III., *Röm: Kayserl: auch zu Hungarn vnd Böhaimb u. königlichen Majestätt Ferdinandi deß Dritten /.../ Newe Revisions-Ordnung in Oesterreich vnter der Ennß* (Wien: Johann Jacob Kürner, 1655), § VII.

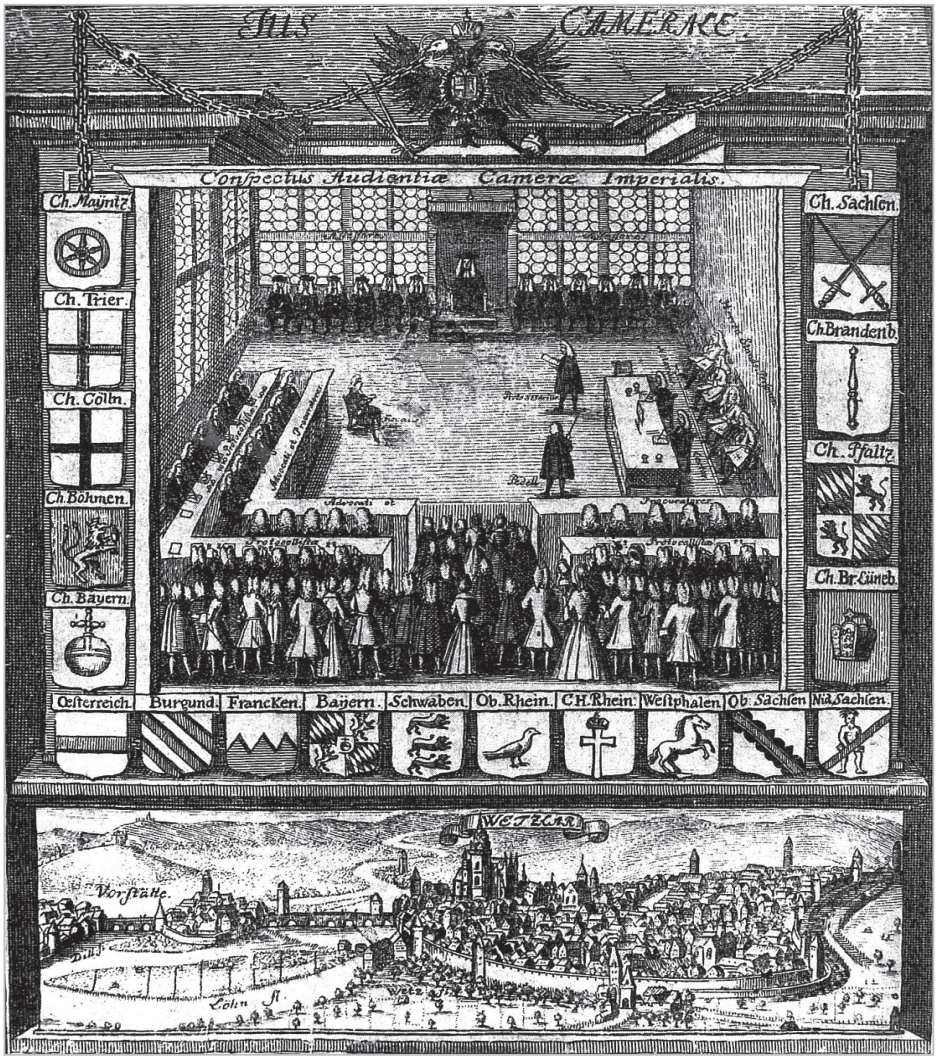

Avdienca (javna seja) na Državnem komornem sodišču (*Reichs-kammergericht*) v Wetzlarju, kjer je bil sedež sodišča med 1689 in 1806 (Wikimedia Commons)

diarno vsaj na Kranjskem in Koroškem teoretično veljal tudi po uzakonitvi Redov za koroška in kranjska deželska sodišča, ki sojenja po posvetu nista urejala. Štajerski Red za deželska sodišča (1574) je s tako imenovanim "posrednim" *transmissio actorum* odstopil od določil *Caroline* in vpeljal rešitev, ki jo je poznala že *Constitutio Criminalis Bambergensis*. Čeprav štajerski red pravnih šol izrecno ne omenja, pa ni izključeno, da se vicedom oziroma deželni glavar za pravni nasvet ne bi smela obrniti na pravno fakulteto. Zakonik

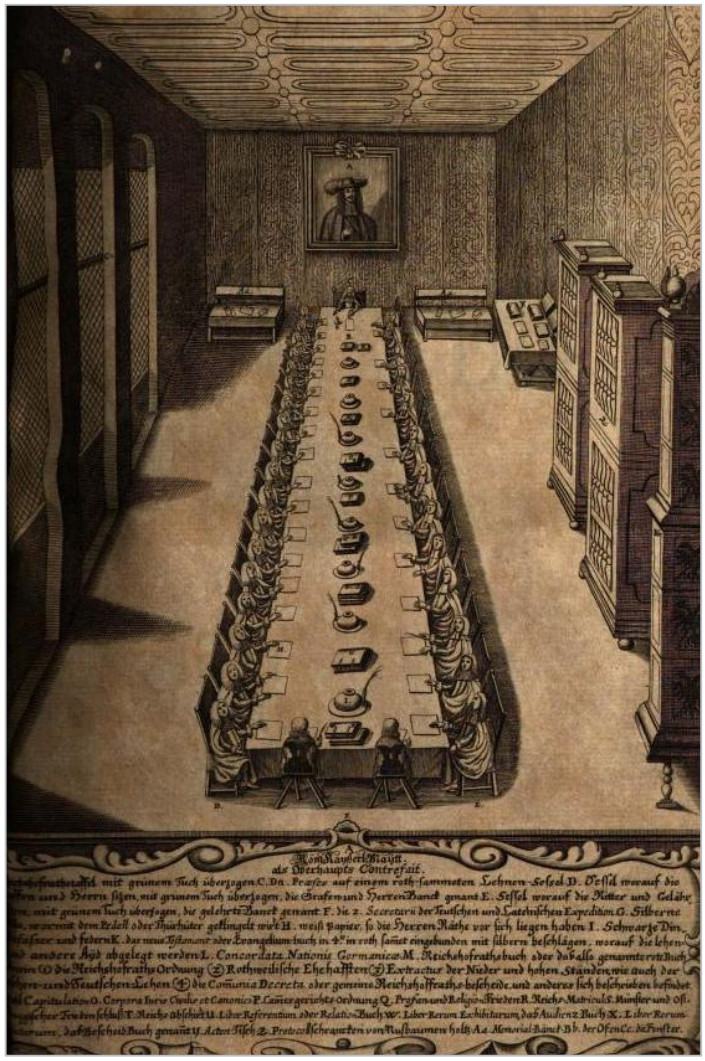

Zasedanje cesarskega dvornega sveta (*Reichshofrat*) na Dunaju (Ioannes Christoph Uffenbach, *Tractatus singularis et methodicus de excelsissimo consilio caesareo-imperiali aulico* (Viennae, 1683), str. 240)

Constitutio Criminalis Theresiana (1769) je možnost sodnikove konzultacije pravnih strokovnjakov v kazenskih zadevah omejil na posvetovanje med sodišči višje in nižje stopnje.

V civilnih zadevah je bil institut *transmissio actorum* že na ravni Cesarstva v pretežni meri prepuščen običajnemu pravu. Ker je bila pritožba v civilnem postopku priznana brez načelnih omejitev, je ta prevzela vlogo, ki so jo imele v kazenskih zadevah konzultacije pravniških kolegijev. Uporabo instituta *transmissio actorum* v civilnih zadevah bi skladno z razvojem v Cesarstvu smeli pričakovati na ravni revizijskega postopka.

Sklenemo lahko, da je institut *transmissio actorum* v avstrijskih dednih deželah zavzemal obrobno vlogo, ki ni primerljiva z razvojem v deželah današnje Nemčije. Njegovi funkcionalni nadomestki so bili sojenje po posvetu, zasebna pravna mnenja ter, zlasti v kazenskih zadevah, konzultacija nadrejenih upravno-sodnih organov. Neobstoj neposredne zveze med sodišči, ki so bila do konca 18. stoletja zapolnjena povečini z laičnimi sodniki, in pravnimi fakultetami, je v avstrijskih dednih deželah prispeval k zapozneli in manj intenzivni recepciji rimskega prava.

Vid Žepič

TRANSMISSIO ACTORUM: "SENDING OF THE CASE FILES" TO THE LEARNED JURISTS WITH SPECIAL REGARD TO THE DEVELOPMENTS IN THE AUSTRIAN HEREDITARY LANDS

SUMMARY

The practice of law is entangled with legal advising. In certain historical periods, public authorities (in addition to private clients) asked for legal counsels. Roman magistrates and judges, for example, typically lacked professional legal education. Being unable to solve legal intricacies, they normally took jurists into their *consilia.* Up until the early 18th century, European judges (especially those on the lower courts) were primarily connoisseurs of local or regional law. Their knowledge of "learned" Roman and Canon law (*ius commune*) that finally ousted particular legal norms (*iura propria*) was normally either non-existent or insufficient. This is also one of the reasons why they sought advice from external legal colleagues, e.g. the faculties of law.

Some records of legal advising involving the judges of municipal courts prior to practical reception of Roman law (from around 15th century onwards) in Central Europe may also be found. Newly established urban settlements habitually obtained substantial parts of their *statuta* from their older neighbouring towns thus forming "families of urban law" (*Stadtrechtsfamilien*). As a result, the judges of the "mother town" became the interpreters of their statu-

tory law. The phenomenon of asking the neighboring "mother's town" or a distinguished regional court (*Schöffenstuhl*) is described as a "trial according to the consultation" (*rath erholen, Rechtszug zum Oberhof*). As a rule, the *Oberhöfe* are linked to the central lands of the Holy Roman Empire. Art. 47 of the municipal law of Ptuj (*Pettau*) (1376), classified as *Weistum* by some historians, proves, however, that this kind of consultation also existed in the territory of modern Slovenia. The provision states that whenever a legal question the judge is unfamiliar with arises, he may send for a piece of advice (*Der richter schol auzrichten was im mit clag fur chſmpt, und ob im ein handel ze fromd wer, so schol er es tun nach rat*).

A similar wording may be found in the Criminal Justice Freedoms for Ljubljana (1514) which were modelled on the Penal Code for the Land of Tyrol (1499). The provision (*f. 6v*) states that the judge may send a legal question, which he is unable to resolve to another town or court (*in ain annder Stat oder gericht umb Rat schickhen*). Although on a rather rudimentary stage, the influence of the learned law concerning the Criminal Justice Freedoms for Ljubljana is noticeable. It was not until 1532 when the Penal Code of Charles V. (*Constitutio criminalis Carolina*) clearly introduced the so-called Aktenversendung (*transmissio actorum*), i.e. sending the case files to the legal guilds in the event of the unsurmountable interpretational doubts in regard to legal uncertainties. In the course of the criminal procedure initiated by the authorities (the so-called inquisitorial procedure), the judge was permitted to consult impartial "law schools, individual legal specialists, municipal courts or town guilds" (Art. 219 CCC). If, on the other hand, the procedure was initiated by the client himself (the so-called adversary procedure), the judge could consult only a higher judicial-administrative authority. The judges soon conveyed entire case files to the professionalized guilds, particularly to the law faculties. Their expertises enjoyed a reputation of being impartial and independent. Judges largely even felt obliged to adhere to their findings and legal argumentation. *Transmissio actorum*, however, must be distinguished from the acquisition of the private legal opinions picked by the party herself. These were of unilateral nature and by itself not perceived as an impartial legal expertise.

The main objective of my research has been to find out whether the *transmissio actorum* or at least its predecessors played any role in the Austrian hereditary lands. According to Wieacker, "the oldest European example of secular *Actenversendung*" is reported from the Faculty of Law in Vienna (1413). Surprisingly, the reports of consultative activities in the following centuries are scanty. Learned jurists (e.g. Schwarzenthaler, Suttinger, Moser, Perontini, and Uffenbach) report that Austrian courts, even the Aulic Council (*Reichshofrat*) as the highest court of the Habsburg Monarchy, did not consult learned guilds. According to Reutter and Seyfart, they generally paid little attention to the

legal doctrine. Finally, yet importantly, there is no preserved *Entscheidungsliteratur* from the Austrian law faculties (Vienna, Innsbruck). Only Beckmann (a 17th century learned jurist and a member of the Government of Inner-Austria) confirmed (albeit only in general terms) the existence *transmission actorum* in Austrian lands. Beckmann's observation gives the impression of an uncritical application of German circumstances on the Austrian ones. I believe that the process of *Aktenversendung,* especially in the civil procedure, actually had a very modest role in the Austrian hereditary lands. Nevertheless, faculties still provided private counsels to the clients.

The criminal procedure, on the other hand, was at an early stage regulated by the imperial Penal code (1532). The influence of *Carolina* on the criminal procedure in the Austrian hereditary lands is reflected by the Art. I, 137 § 1–2 of the *Styrian Order for the Provincial Courts* (1574). Criminal courts faced with doubts when interpreting a legal provision were obliged to demand the advice of the Styrian regional governor (*Landthauptman*) or his proxy (*Vitztum*). They were both authorized to delegate the task to the city council, municipal judge of the town of Graz as well as to other legal professionals. In the other Lands where this kind of consultation in criminal procedure was not provided for by the Land Penal orders, the subsidiary provision of the Art. 219 of *Carolina* could be applied. *Constitutio Criminalis Theresiana* (1769) finally eradicated the remains of the Aktenversendung in the criminal procedure.

We may therefore conclude that the process of reception of Roman law in the Austrian hereditary lands was characterised by a rather marginal role of *transmissio actorum.* However, a number of its functional surrogates may be pointed out, e.g. the "trial according to the consultation" of the pre-reception period, the private counsels provided by the faculties of law (Vienna, Innsbruck) and the consultation of higher administrative-judicial authorities. The absent link between the courts of law and professors of law should be identified as one of the causes why the reception of Roman law in the Austrian hereditary lands was somehow delayed and less intense.

VIRI IN LITERATURA

AUW – Archiv der Universität Wien, fond Alte Registratur der Juridischen Fakultät (J Alt).

Bavarski sodni red, *Gerichtzordnung Jm̃ Fuͤrstnthumb Obern vnd Nidern Baÿrn, Anno 1520 aufgericht zů Münchñ an sannd Jœrgen tag des Jars alls man zallte. Fünffzehenhudert vnd jm̃ zwaintzigisten* (München, 1520).

Bischoff, Ferdinand, *Das Pettauer Stadtrecht vom Jahre 1376.* Aus dem Jahrgange 1886 der Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, CXIII. Bd., II. Heft (Wien, 1887).

Constitutio Criminalis Carolina, Des allerdurchleuchtigsten großmechtigste[n] vnüberwindtlichsten Keyser Karls des fünfften: vnnd des heyligen Römischen Reichs peinlich gerichts ordnung, auff den Reichsztägen zu Augspurgk vnd Regenspurgk, in[n] jaren dreissig, vn[d] zwey vnd dreisssig gehalten, auffgericht vnd beschlossen (Mainz, 1533).

Constitutio criminalis Theresiana oder der Römisch-Kaiserl. zu Hungarn und Böheim etc. etc. Königl. Apost. Majestät Mariä Theresiä Erzherzogin zu Oesterreich, etc. etc. peinliche Gerichtsordnung (Wien, 1769).

Digesta, recognovit Theodor Mommsen, volumen primum, editio stereotypa (Berolini, 1889).

Historia Augusta, I, Hadrian. Aelius. Antoninus Pius. Marcus Aurelius. L. Verus. Avidius Cassius. Commodus. Pertinax. Didius Julianus. Septimius Severus. Pescennius Niger. Clodius Albinus. Translated by David Magie. Loeb Classical Library 139 (Cambridge, 1921).

Institutiones Iustiniani, recensuit Paulus Krueger, editio tertia (Berolini, 1908).

Kambič, Marko in Budna Kodrič, Nataša (ur.), *Malefične svoboščine Ljubljančanov 1514*, študijska izdaja (Ljubljana, 2005).

Novi revizijski red Ferdinanda III., *Röm: Kayserl: auch zu Hungarn vnd Böhaimb u. königlichen Majestätt Ferdinandi deß Dritten. Newe Revisions-Ordnung in Oesterreich vnter der Ennß* (Wien, 1655).

Riedl, Josephus Ferdinandus, *Statuta emendata facultatis Juridicae; ab eadem approbata* (Wien, 1746).

Sacri rom. imperii. Leges fundamentales (Cassel, 1701).

Schwarzenberg, Johann von, Bambergische Peinliche Halsgerichtsordnung (Bamberg: Hans Pfeil, 1507). Dostopno na: http://mateo.uni-mannheim.de/desbillons/bambi.html, pridobljeno: 21. 5. 2021.

Senckenberg, Heinrich Christian, *Neue und vollständigere Sammlung der Reichs-Abschiede, Welche von den Zeiten Kayser Conrads des II. bis jetzo, auf den Teutschen Reichs-Tägen abgefasset worden sammt den wichtigsten Reichs-Schlüssen, so auf dem noch fürwährenden Reichs-Tage zur Richtigkeit gekommen sind; In Vier*

Theilen ... Nebst einer Einleitung, Zugabe, und vollständigen Registern ... von dem Jahr 1552. bis 1654. inclusive, Dritter Theil (Frankfurt am Main, 1747).

Splošni sodni red Jožefa II.,*Allgemeine Gerichtsordnung für Böheim, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob, und unter der Ennß, Steyermarkt, Kärnten Krain, Görz, Gradiska, Triest, Tyrol, und die Vorlanden* (Wien, 1781).

Štajerski red za deželska sodišča (1574), *Dess löblichen fürstenthumbs Steyer, Landt vnd Peindlich Gerichts Ordnung, im M. D. LXXIII. Jar, verpessert, erleüttert, verglichen vnd auffgericht* (Augsburg, 1574).

Tirolski malefični red, *Gesatz und ordnungen der ynzichten Malefitz Rechten vnd annderer notdurftigen henndeln des lannds der Graveschafft Tyroll* (Augspurg, 1501), dostopno na: http://www.koeblergerhard.de/Fontes/TirolerMalefizordnung1499-3495woerter.htm, pridobljeno: 21. 5. 2021.

Tomaschek, Johann Adolf, *Über zwei ältere Rechtsgutachten der Wiener Universität* (Wien, 1860).

Zakon o pravdnem postopku (= ZPP), z uvodnimi pojasnili k spremembam zakona in stvarnim kazalom dr. Aleša Galiča, 6. dopolnjena izdaja (Ljubljana, 2017).

Nemška zvezna listina, *Die deutsche Bundes-Akte*, 1815, dostopno na: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/DeutscheBundesakte1815.htm>, pridobljeno: 21. 5. 2021.

.....

Aldisert, Ruggero, "The Nature of the Judicial Process Revisited", *University of Cincinnati Law Review* 49, št. 1 (1980), str. 1–48.

Aschbach, Joseph von, *Geschichte der Wiener Universität. Festschrift zu ihrere 500jährigen Gründungsfeier* (Wien, 1865).

Baltl, Hermann in Kocher, Gernot, *Österreichische Rechtsgeschichte. Unter Einschluss sozial- und Wirtschaftlicher Grundzüge*, 12. Aufl. (Graz, 2009).

Baltl, Hermann, *Einflüsse des römischen Rechts in Österreich*. Ius Romanum medii aevi, Auspice Collegio Antiqui Iuris Studiis Provehendis (Milano, 1962).

Banniza, Joseph Leonard von, *Delineatio juris criminalis secundum constitutionem Carolinam ac Theresianam. In usum auditorum adornata*, Pars secunda (Innsbruck, 1773).

Battenberg, Friedrich, "Schöffenstuhl", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 4 (Berlin, 1990), stolp. 1474–1478.

Bayer, Vladimir in Krapac, Davor, *Kazneno procesno pravo – odabrana poglavja, Knjiga II. Povijesni razvoj kaznenog procesnog prava* (Zagreb, 1995).

Beckmann, Nicolaus de, *Doctrina juris* (brez kraja, 1678).

Beckmann, Nicolaus de, *Idea Juris Statuarii et Consvetudinarii Stiriaci Et Austriaci Cum Jure Romano collati* (Graecii, 1688).

Bellomo, Manlio, *The Common Legal Past of Europe 1000–1800*, Studies in Medieval and Early Modern Canon Law, 4 (Washington D.C, 1995).

Böhmer, Samvel Fridericus, *Elementa Ivrisprvdentiae Criminalis: In Vsvm Avditorii Commoda Methodo Adornata*. Accessit In Calce Constitvtio Criminalis Caroli V (Halle, 1732).

Brunnenmeister, Eugen, *Die Quellen der Bambergensis. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Strafrechts* (Leipzig, 1879).

Buchda, Gerhard, "Aktenversendung", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 1 (Berlin, 1971), stolp. 84–87.

Buchda, Gerhard, "Gelehrte Richter", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 1 (Berlin, 1971), stolp. 1477–1481.

Byloff, Fritz, *Das Verbrechen der Zauberei (crimen magiae). Ein Beitrag zur Geschichte der Strafrechtspflege in Steiermark* (Graz, 1902).

Canstein, Raban von, *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des oesterreichischen Civilprozessrechtes*, 1. Buch (Berlin, 1880).

Carpzov, Benedictus, *Responsa Juris Electoralia libri sex* (Lipsiae, 1709).

Dolenc, Metod, "Postanek in pomen Inštrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem", *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 9 (1912), str. 98–132.

Eduard, Herbst, *Handbuch des allgemeinen österreichischen Strafrechts, Erster Band, Von der Verbrechen* (Wien, 1882).

Eichorn, Friedrich, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, Vierter Theil (Göttingen, 1844).

Elsässer, Karl Friedrich, *Ueber den Geschäftsgang von der Versendung der Akten an Rechtskollegien an, bis zur Eröfnung des eingeholten Urthels* (Stuttgart, 1795).

Fahnenberg auf Burgheim, Egid Joseph Karl von, *Ueber die völlige Exemtion des Erzherzoglichen Hauses Oesterreich von der Gerichtsbarkeit des Kaiserlichen Reichs-Kammer-Gerichts* (Wien, 1796).

Falk, Ulrich, "In dubio pro amico? Zur Gutachtenpraxis im gemeinen Recht", *Forum historiae iuris*, 14. August 2000, dostopno na: https://forhistiur.de/2000-08-falk/, pridobljeno: 21. 5. 2021.

Fellner, Thomas, *Die österreichische Zentralverwaltung, I. Abt. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749), 1. Bd. Geschichtliche Übersicht,* Veröffentlichungen der Komission für neure Geschichte Österreichs (Wien, 1907).

Finsterwalder, Benedictus, *Practicarum observationum ad consuetudines Archi-Ducatus Austriae Superioris accomodatarum libri duo* (Salzburg, 1719).

Fögen, Marie Theres, *Römische Rechtsgeschichten: Über Ursprung und Evolution eines sozialen Systems* (Göttingen, 2002).

Franklin, Otto, *Beiträge zur Geschichte der Reception des römischen Rechts in Deutschland* (Hannover, 1863).

Friderik Veliki, *Dissertation sur les raisons d'établir ou d'abroger les loix* (Utrecht, 1751).

Gehrke, Heinrich, "Deutsches Reich", v: Coing, Helmut (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, Zweiter Band: Neuere Zeit (1500–1800). Das Zeitalter des gemeinen Rechts, Zweiter Teilband, Gesetzgebung und Rechtssprechung (München, 1976), str. 1343–1398.

Gobler, Justin, *Interpretationem constitutionis Criminalis Carolinae ex unica, quae exstat edit*. (Heidelberg, 1837).

Golec, Boris, "Ljubljanski malefični red iz leta 1514 v sodni praksi", v: Kambič, Marko in Budna Kodrič, Nataša (ur.), *Malefične svoboščine Ljubljančanov 1514*, študijska izdaja (Ljubljana, 2005), str. 139–191.

Gönner, Nikolaus Thaddäus, *Handbuch des deutschen gemeinen Prozesses* (Erlangen, 1801).

Grimm, Jacob, *Deutsche Rechtsalterthümer* (Göttingen, 1828).

Hake, Karsten Alexander, *Juristenfakultäten, Aktenversendung und Reichskammergericht* (Aachen, 2013).

Hegler, August, *Die praktische Thätigkeit der Juristenfakultäten des 17. und 18. Jahrhunderts in ihrem Einfluss auf die Entwicklung des deutschen Strafrechts von Carpzov ab* (Freiburg im Bresgau, 1899).

Hermann, Johann Hieronymus, *Das Allgemeine Teutsch-Juristische Lexicon* (Jena, 1739).

Hernja Masten, Marija in Kos, Dušan, *Statut mesta Ptuja*, Viri 3 (Ptuj–Ljubljana, 1999).

Hess, Burkhard, *Europäisches Zivilprozessrecht*, Ius Communitatis (Heidelberg, 2010).

Hoke, Rudolf in Reite, Ilse, *Quellensammlung zur österreichischen und deutschen Rechtsgeschichte* (Wien–Köln–Weimar, 1993).

Holcman, Borut, "Kazensko-pravne in civilno-pravne določbe v rokah mestnega sodnika – sejemsko, mestno in židovsko sodišče", v: *Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru, Mestni statut 1376*, Gradivo in razprave, zvezek 1 (Ptuj, 1996) str. 295–306.

Holzhauer, Heinz, "Radolfzeller und Tiroler Halsgerichtsordnung", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 4 (Berlin, 1990), stolp. 140–143.

Jerouschek, Günter, "Akkusationsprozess", v: Cordes, Albrecht et al. (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (Berlin, 2004), stolp. 126–128.

Kambič, Marko, "Ljubljanske malefične svoboščine v evropskem kontekstu", *Acta Histriae* 25, št. 3 (2017), str. 629–652.

Kambič, Marko, "Oris strukture sodišč na Slovenskem v 16. stoletju, *Zbornik znanstvenih razprav* 57 (1997), str. 119–152.

Kambič, Marko, "Temeljne značilnosti razvoja kazenskega prava na Slovenskem do leta 1848", *Zbornik znanstvenih razprav* 60, št. 2 (2000), str. 77–105.

Kambič, Marko, *Recepcija rimskega dednega prava na Slovenskem s posebnim ozirom na dedni red Karla VI.* (Ljubljana, 2007).

Karlowa, Otto, *Römische Rechtsgeschichte*, Erster Band, Staatsrecht und Rechtsquellen (Leipzig, 1885).

Kink, Rudolf, *Die Rechtslehre an der Wiener Universität. Geschichtliches Fragment, als Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte*. Aus den österr. Blättern für Literatur und Kunst besonders abgedruckt und mit einem Vorworte begleitet (Wien, 1853).

Kleinheyer, Gerd, "Tradition und Reform in der Constitutio Criminalis Carolina"*, v: Strafrecht, Strafprozess und Rezeption, Grundlagen, Entwicklung und Wirkung der Constitutio Criminalis Carolina* (Frankfurt am Main, 2011), str. 7–27.

Klugkist, Engelbert, "Die Aktenversendung an Juristenfakultäten. Ein gemeinsames Kapitel aus der Geschichte der deutschen Prozeßrechts und der deutschen Universitäten", *Juristen Zeitung* 22, št. 5–6 (1967), str. 155–158.

Kocher, Gernot, *Höchstgerichtsbarkeit und Privatrechtskodifikation. Die Oberste Justizstelle und das allgemeine Privatrecht in Österreich von 1749–1811* (Wien–Köln–Graz, 1979).

Kocher, Gernot, *Recht und Schrift* (Graz, 1984).

Kolb, Aegidius, *Das Archiv der Universität Salzburg, Teil I, Das Archiv der Beendiktineruniversität (1617–1810). Jahrbuch der Universität Salzburg, 1973/74–1974/75* (Salzburg, 1976).

Koschaker, Paul, *Europa und das römische Recht*, Zweite, unveränderte Auflage (München–Berlin, 1953).

Kranjc, Janez, "Baldovi konziliji v sporu med milanskim vojvodom in lombardskimi mesti ter problem pravne znanosti med podrejenostjo oblasti in načelnostjo", *Zbornik znanstvenih razprav* 51 (1991), str. 149–174.

Kranjc, Janez, "Pravni študij nekoč in danes", *Zbornik Pravne fakultete Univerze v Mariboru* 1, št. 1 (2005), str. 19–46.

Kress, Ioannes Paulus, *Commentatio svccinta in Constitvtionem Criminalem Caroli V. Imperatoris, Svmtibvs Heredvm Foersterianorvm* (Hannover, 1744).

Lange, Hermann in Kriechbaum, Maximiliane, *Römisches Recht im Mittelalter. Die Kommentatoren*, Bd. II (München, 2007).

Lange, Hermann, *Römisches Recht im Mittelalter. Die Glossatoren* (München, 1997).

Leyser, Augustin von, *Meditationes ad Pandectas*, VII (Leipzig–Wolfenbüttel, 1744).

Meyer, Ph. Anton Guido in Zoepfl, Heinrich (ur.), *Corpus juris confoederationis germanicae, oder Staatsacten für Geschichte und öffentliches Recht des deutschen Bundes*, Erster Theil, Staatsverträage, Dritte Auflage (Frankfurt am Main, 1858).

Moraw, Peter, "Reichshofrat", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 4 (Berlin, 1990), stolp. 630–638.

Moser, Johann Jacobus, *De transmissione actorum* (Frankfurt an der Oder, 1739).

Musielak, Hans-Joachim, Kommentar zur Zivilprozessordnung, 7., neubearbeitete Auflage (München, 2009).

Neznani avtor (= D. S. N. H. P), *Observatio juris practica de academiis Germaniae in transmittendis actis caute excipiendis in notitiam litiganitum, et usum forensem practicantium compilata* (Lugduni, 1722).

Neznani avtor, *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 30 (Leipzig–Halle, 1741).

Neznani avtor, *Rechtliches Gutchten in Sachen der Frau Herzogin von Monteleone gebohrnen Fürstin Piccolomini wider Herrn Joseph Adalbert Grafen Desfours die Herrschaft Nachod in Böhmen betreffend* (Wien, 1785).

Nörr, Knut Wolfgang, *Romanischkanonisches Prozessrecht Erkenntnisverfahren erster Instanz in civilibus* (Berlin–Heidelberg, 2012).

Oestmann, Peter, "Aktenversendung", v: Cordes, Albrecht et al. (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (2004), stolp. 128–132.

Oestmann, Peter, *Rechtsvielfalt vor Gericht. Rechtsanwendung und Partikularrecht im Alten Reich* (Frankfurt am Main 2002).

Oestmann, Peter, *Wege zur Rechtsgeschichte: Gerichtsbarkeit und Verfahren* (Köln–Weimar–Wien, 2015).

Ortlieb, Eva, "Der Reichshofrat", v: Michael Hochedlinger, Petr Mat`a in Thomas Winkelbauer (ur.), *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit I* (Wien, 2019), str. 311–319.

Perontini, Jani, *De consiliis ac dicasteriis quae in urbe Vindobona habentur liber singulari* (Halle, 1732).

Pfister, Caesarius Henricus, *Dissertatio juridica de transmissionis actorum jure, ejusve abusu* (Erfurt, 1716).

Planer, Eugen, *Recht und Richter in den innerösterreichischen Landen Steiermark, Kärnten und Krain. Rechts- und kulturgeschichtliches aus einem Jahrtausend* (Graz, 1911).

Polec, Janko, "Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja", *Zbornik znanstvenih razprav* 6 (1928), str. 116–142.

Probst, Jacob, *Geschichte der Universität in Innsbruck seit ihrer Entstehung bis zum Jahre 1860* (Innsbruck, 1869).

Putzer, Peter, "Die Alma Mater Benedictina als Barockphänomen: zur Geschichte der Salzburger Benediktineruniversität", v: Rohr, Christian (ur.), *Barocker Geist und Raum. Die Salzburger Benediktineruniversität* (Salzburg, 2003), str. 31–44.

Radbruch, Gustav (ur.), *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl V. von 1532 (Carolina)* (Leipzig, 1926).

Reiter, Ilse, "JuristInnenausbildung an der Wiener Universität. Ein historischer Überblick" (Wien, 2007), dostopno na: https://homepage.univie.ac.at/ilse.reiter-zatloukal/aaalle%20Publ%20in%20pdf/Reiter-RewiStudiumWien.pdf, pridobljeno: 17. 6. 2021.

Reusner, Leorinus, *Consiliorvm sive Responsorum Iuris*, Volumen tertium (Frankfurt am Main, 1602).

Reutter, Johannes Heinricus, *Viginti Quinque Tabulae Juridicae Quibus accesserunt variae Differentiae Juris Communis Et Austriaci, aliaeque Annotationes In foro praecipue Austriaco, satis utiles* (Regensburg, 1674).

Rheinstein, Max, "Law Faculties and Law Schools - A Comparison of Legal Education in the United States and Germany", *Wisconsin Law Review* 5 (1938), str. 5–42.

Rüping, Heinrich in Jerouschek, Günter, *Grundriss der Strafrechtsgeschichte* (München, 2011).

Sartori-Montecroce, Tullius, *Beiträge zur österreichischen Reichs- und Rechts-Geschichte. Über die Reception der fremden Rechte in Tirol und die Tiroler Landes-Ordnungen* (Innsbruck, 1895).

Sartorius, Johann Baptist, "Revision der Lehre von der Aktenversendung", *Zeitschrift für Civilrecht und Prozeß*, Bd. 14 (1840), str. 219–256.

Savigny, Friedrich Carl von, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, Sechster Band, Zweite Ausgabe (Heidelberg, 1850).

Schmier, Franciscus, *Jurisprudentia practico-consiliaria* (Augsburg, 1737).

Schrötter, Franz Ferdinand, *Ratio studii juridici in universitate Vindobonensi* (Wien, 1775).

Schulz, Fritz, *History of Roman Legal Science* (Oxford, 1946).

Schwartzenthaler, Ioannes Baptista, *Tractatus Iudiciarii ordinis in tres libros Digestvs* (Francofurti, 1592).

Sellert, Wolfgang, "Revision", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 4 (Berlin, 1990), stolp. 958–961.

Seyfart, Johann Friedrich, *Teutscher Reichs Process: nebst beygefügten Abkürtzungen des Processus aus dem in denen Königl. Preussischen Landen eingeführten Codice Fridericiano* (Magdeburg, 1756).

Simič, Vladimir, "Ptujski statut iz leta 1376", v: *Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru. Mestni statut 1376*, Gradivo in razprave, zvezek 1 (Ptuj, 1996), str. 15–26.

Stintzing, Roderich, *Ulrich Zasius. Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtswissensschaft im Zeitalter der Reformation* (Basel, 1857).

Stobbe, Otto, *Geschichte des Deutschen Rechts in sechs Bänden: Die Rechtsquellen*, 1. Bd., 2. Abt., (Braunschweig, 1864).

Stölzel, Adolf, *Die Entwicklung des gelehrten Richterthums in deutschen Territorien* (Stuttgart, 1872).

Struve, Antonius Sebastianus, *Dissertatio academica de commodis et incommodis transmissionis actorum* (Kiel, 1744).

Stryk, Samuel, *Specimen usus moderni Pandectarum, ad libros V. priores, in academia Francofurtana publicis disputationibus exhibitum* (Halle, 1749).

Stubenrauch, Moritz von, *Bibliotheca juridica austriaca* (Wien, 1847).

Suttinger, Johann Baptist, *Consuetudines austriacae* (Nürnberg, 1718).

Sydow, Gernot, "Das Verhaltnis von Landes- und Reichsgerichtsbarkeit im Heiligen Romischen Reich. Eine Neubewertung der Privilegia de non Appellando", *Der Staat* 41, št. 2 (2002), str. 263–284.

Szabo, Bela P., "Ungarstämmige Mitglieder des Doktorenkollegiums der Wiener Juristenfakultät vor den Universitätsreformen Maria Theresias", *Journal on European History of Law* 4, 1 (2013), str. 33–51.

Thiel, Viktor, *Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564–1749. I. Die Hof- und Zentralbehörden Innerösterreichs 1564–1625*, Archiv für österreichische Geschichte, št. 105, 1. Hälfte (Wien, 1917), str. 1–210.

Thomas, Johann Gerhard Christian in Euler, Ludwig Heinrich, *Der Oberhof zu Frankfurt am Main und das fränkishe Recht in Bezug auf denselben* (Frankfurt am Main, 1841).

Thümmel, Hans-Wolf, "Spruchkollegium", v: *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte* 4, (Berlin, 1990), stolp. 1782–1786.

Uffenbach, Ioannes Christoph, *Tractatus singularis et methodicus de excelsissimo consilio caesareo-imperiali aulico* (Viennae, 1683).

Vilfan, Sergij, *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma Stare Jugoslavije* (Ljubljana, 1961).

Wahlberg, Wilhelm Emil, "Die neu aufgefundene Maximilianische Malefizordnung für die Landeshauptstadt Laibach", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*: *Germanistische Abteilung* I, št. 1 (1862), str. 460–466.

Welcker, Carl, "Actenversendung", v: Rotteck, Carl von in Welcker, Carl (ur.), *Das Staats Lexikon. Encyklopädie der sämmtlichen Staatswissenschaften*, 1. Bd. (Altona, 1845), str. 226–234.

Werkmüller, Dieter, "Oberhof", v: Erler, Adalbert in Kaufmann, Ekkehard (ur.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Bd. 3, (Berlin, 1984), stolp. 1134–1146.

Wesener, Gunter, *Einflüsse und Geltung des römisch-gemeinen Rechts in den altösterreichischen Ländern in der Neuzeit (16. bis 18. Jahrhundert)* (Wien–Köln, 1989).

Wetzell, Georg Wilhelm, *System des ordentlichen Civilprocesses,* Dritte verbesserte und vermehrte Auflage (Leipzig, 1878).

Wieacker, Franz, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, 3. durchgesehene Auflage (Göttingen, 2016).

Wohlhaupter, Eugen, "Die Spruchtätigkeit der Kieler juristischen Fakultät von 1665-1879", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 58, št. 1 (1938), str. 752–787.

Wretschko, Alfred Ritter von, *Die Geschichte der Juristischen Fakultät an der Universität Innsbruck 1671–1904* (Innsbruck, 1904).

Zeilner, Franz, *Verfassung, Verfassungsrecht und Lehre des Öffentlichen Rechts in Österreich bis 1848* (Frankfurt am Main, 2008).

Zoepfl, Heinrich, *Deutsche Rechtsgeschichte: Geschichte der Rechtsquellen*, Erster Band, Erster Theil (Braunschweig, 1871).

Žepič, Vid, "*Corpus iuris canonici* – nastanek in pomen srednjeveške zbirke cerkvenega prava v klasični dobi kanonistike", *Pravnik* 76, št. 138 (2021), str. 273–306, 333–334.

Žepič, Vid, "Služnost kot pravnodogmatični model v obdobju *usus modernus pandectarum*", *Zbornik znanstvenih razprav* 80 (2020), str. 157–189.

DOI 10.32874/SHS.2022-02

Življenje in delo pridigarja Jožefa Horvata

Nina Zver

Prof. slov. jezika in književnosti, asistentka
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: nina.zver@um.si

Izvleček:
Prispevek predstavlja v prekmurski rokopisni slovstveni zgodovini dokaj neznanega duhovnika Jožefa Horvata, po izvoru gradiščanskega Hrvata iz obmejnega predela zahodne Madžarske, ki je bil črenšovski kaplan 1905–1912 in martjanski župnik 1912–1932. Horvat je bil nedavno prepoznan kot avtor zajetnega števila pridig, zapisanih v Szepetneku, Črenšovcih in Martjancih, kjer je služboval. Podatki o njem so zgolj sporadični, omenja se ga le v nekaterih časopisih iz 20. stoletja, večinoma v Kleklovih *Novinah*. Na podlagi razpoložljivih virov v slovenskih in madžarskih arhivih, župniščih ter starejši prekmurski in osrednjeslovenski publicistiki so v prispevku izpostavljeni njegovo življenje, delo za prekmurske Slovence in vloga pri združitvi le-teh z matično domovino. Kot zanimivost je priobčena tudi njegova oporoka.

Ključne besede:
Jožef Horvat, življenjepis, Martjanci, Črenšovci, prekmurska zgodovina, prekmurska cerkvena rokopisna dediščina, pridigarstvo, združitev Prekmurja z matično domovino

Studia Historica Slovenica
Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 22 (2022), št. 1, str. 63–100, 139 cit., 2 preglednici, 8 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod[1]

Martjanski župnik, še prej pa črenšovski kaplan Jožef Horvat (*slika 1*) je bil nedavno prepoznan kot avtor številnih pridig, nastalih v Szepetneku, Črenšovcih in Martjancih, ki jih je hranila sorodnica njegovega naslednika Andreja Berdena.[2] Identiteta je bila potrjena tudi na podlagi datacij in krajevnih oznak na pridigah, hrvaških jezikovnih interferenc, ki se kažejo v jeziku njegovih najzgodnejših pridig iz leta 1905,[3] in primerjave pisave v pridigah s pisavo njegovih pisem, ki jih hranita Škofijski arhiv v Sombotelu (SZEL) in Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM). Doslej neznana osebnost tako v prekmurskem kot tudi osrednjeslovenskem prostoru je živela v času, ko se je slovensko Prekmurje kljub intenzivni madžarizaciji narodno prebujalo zahvaljujoč predvsem takrat živečim katoliškim duhovnikom.

Jožef Horvat je bil po svoji smrti kljub velikemu in pomembnemu delu, ki ga je naredil za prekmurske Slovence, povsem pozabljen, prezrt, neupoštevan. Razlog za to je verjetno dejstvo, da ni napisal oz. izdal tiskane knjige – molitvenika, evangeliarja, katekizma, slovnice ali pesmarice – ali objavljal v takratni verski periodiki, kakor so drugi prekmurski katoliški duhovniki (npr. Franc Ivanocy, Ivan Baša, Jožef Klekl st.[4], Jožef Klekl ml., Jožef Sakovič, Janoš (Ivan) Slepec in Franc Rogač). Morda je njegov le kakšen prispevek v *Marijinem listu*, podpisan s "H-H" oz. "H. H."; tako kot se je Sakovič podpisoval s "Sz-cs", bi se lahko tudi Horvat(h) skrival s pomočjo krajšanja svojega priimka, a naj to za zdaj ostane na ravni domneve. Zanesljivo pa so za njim ostale rokopisne pridige, ki so preživele več kot stoletje in so sedaj v fazi diplomatično-kritičnega prepisa in jezikoslovne analize.

Kratek življenjepis

Jožef Horvat, gradiščanski Hrvat, se je rodil 31. avgusta 1880 v Veliki Nardi hrvaškima staršema Istvánu Horváthu (r. 22. 12. 1841, u. 26. 1. 1891 v Veliki Nardi) in Erzsébeth (Elizabeti), roj. Verhás (r. 1. 11. 1839, u. 24. 4. 1907 v Veliki Nardi). Oče je bil kmet, kakor tudi njegovi predniki. Jožef je imel tri brate – Števana, Karla in Franca (najstarejši, r. 1864) – in sestro Marijo. Bil je najmlajši izmed otrok.

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156: *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

[2] Nina Horvat, "Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig iz 1. polovice 20. stoletja", *Slavia Centralis* 13, št. 2 (2020), str. 50-63 (dalje: Horvat, "Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig").

[3] Nina Horvat, "Kroatizmi v jeziku pridigarja Jožefa Horvata", *Jezik in slovstvo* 67, št. 1–2 (2022), str. 3–26 (dalje: Horvat, "Kroatizmi v jeziku pridigarja Jožefa Horvata").

[4] Odslej Jožef Klekl oz. Klekl.

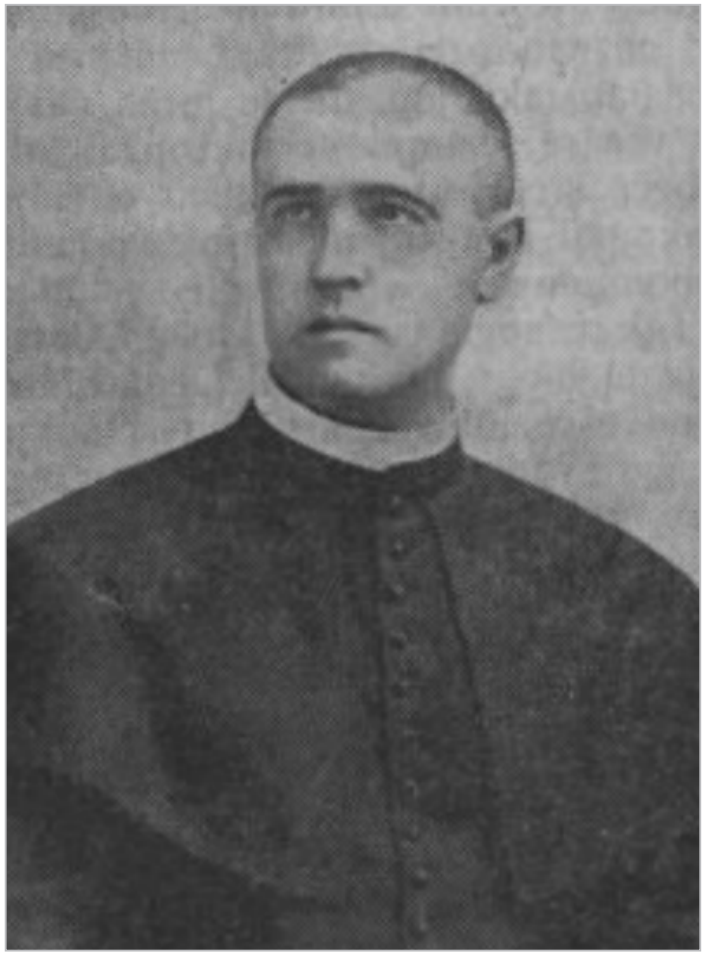

Jožef Horvat ("Osirotela martjanska fara", *Marijin list*, 8. 7. 1932, št. 7, str. 13)

V krstni knjigi[5] je njegovo ime zapisano v madžarski različici (Jozsef), po Géfinu še z ostrivcem (József)[6]. Sam se je podpisoval z imenom Horváth József oz. Horvath Jožef – po madžarskem zaporedju *priimek* + *ime* (prim. *slika 2* in *slika 3*).

Med letoma 1888 in 1892 je obiskoval štirirazredno osnovno šolo v Veliki Nardi. Zatem se je vpisal na sombotelsko kraljevo katoliško gimnazijo, ki so jo vodili premonstratenci (v njegovih časih se je imenovala Szombathelyi Királyi

5 *FamilySearch*, dostopno na: https://www.familysearch.org/tree/person/details/LCKC-5JK, pridobljeno: 27. 7. 2020.

6 Gyula Géfin, *A szombathelyi egyházmegye története* (Zgodovina sombotelske škofije) *(1777–1928)* (Szombathely, 1929), str. 154 (dalje: Géfin, *A szombathelyi egyházmegye története*).

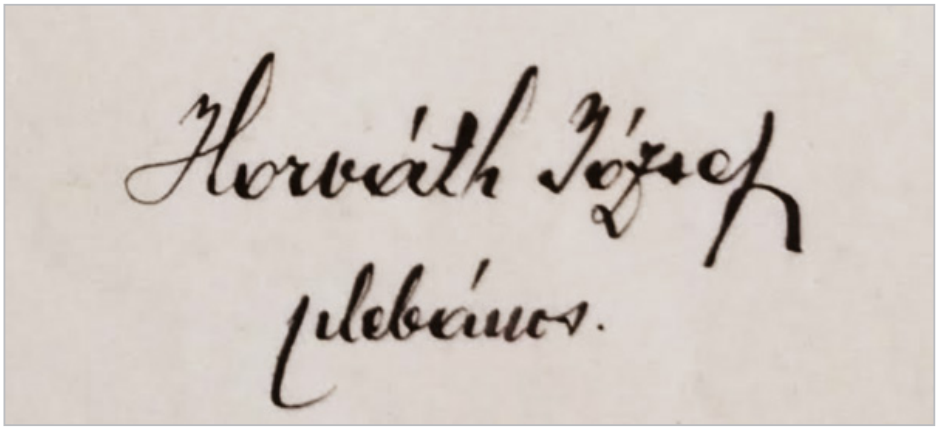

Podpis Jožefa Horvata v enem izmed pisem, hranjenih v sombotelskem škofijskem arhivu (SZEL, Acta Cancellariae, 1914/1709)

Katholikus Főgimnázium). V učnem načrtu so bili naslednji predmeti: religija, madžarščina, latinščina, geografija, matematika, geometrija, telovadba, kaligrafija, zgodovina, nemščina, stara grščina, fizika in filozofija. Pisno maturo je Horvat opravljal med 15. in 19. majem, ustno pa med 22. in 27. junijem 1900. Vsa leta šolanja je bil član gimnazijskega pevskega zbora. V njegovi generaciji je bilo po verski opredelitvi 34 rimokatoličanov, dva luterana in štirje judje; po narodnosti so bili večinoma Madžari (30), Nemci (7) in Hrvati oz. "Vendi" (3). 13 od 40 dijakov, ki so leta 1900 zaključili gimnazijsko šolanje, se je odločilo za bogoslovje, in med njimi je bil tudi Horvat. V sombotelsko bogoslovje je vstopil, ko sta bila Jožef Klekl ml. in Jožef Sakovič v tretjem letniku, torej so dve leti šolanja preživeli skupaj. Profesorji na Visoki bogoslovni šoli v Sombotelu so Jožefa Horvata ocenili kot mirnega, tihega, a zmeraj spoštljivega do sogovorcev. Pri študiju je bil vesten, strikten in natančen. Čeprav so ga v prvem letniku označili za slabše sposobnega, je zaradi svoje pridnosti in prizadevnosti pri delu do četrtega letnika vseskozi napredoval. Dvakrat je v letopisih tudi omenjeno, da je bil slabega zdravja in da je pogosto zbolel.[7]

2. julija 1904 je Horvat v Sombotelu prejel mašniško posvečenje, že 4. septembra pa je nastopil službo kaplana v vasi Szepetnek v Zalski županiji (madž.

[7] Prim. o tem letopise kraljeve katoliške gimnazije v Sombotelu med letoma 1892 in 1900, ki jih hrani Škofijski arhiv v Sombotelu (SZEL) – *Informationes Cleri junioris Seminarii ep(isco)palis Sabariensis*. V zaključnem spričevalu sombotelskih bogoslovcev je Horvatovo ime zapisano po latinskem vzoru: *Horváth Josephus*. Vse podatke, vezane na Horvatovo izobraževanje in njegovo družinsko poreklo, mi je posredoval sombotelski arhivar in župnik v Petrovem Selu Richárd Inzsöl, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

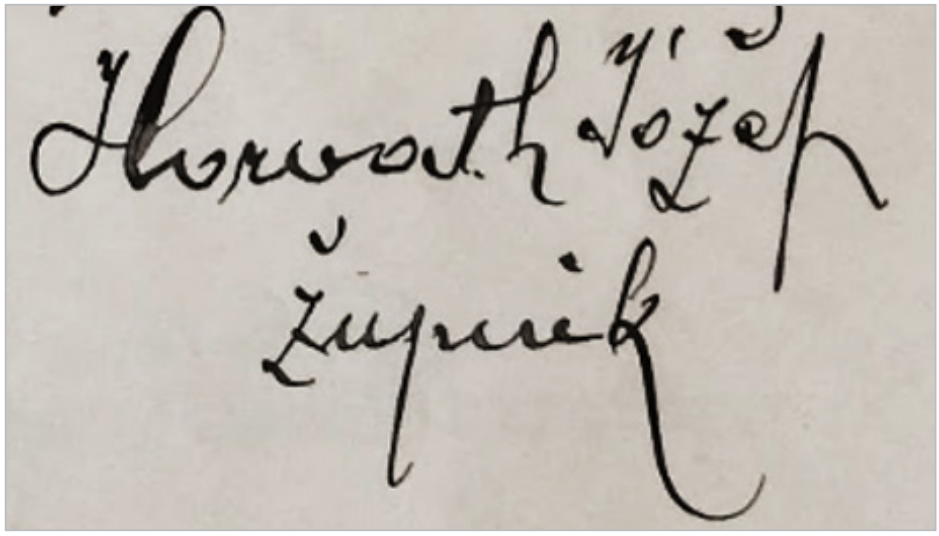

Podpis Jožefa Horvata v oporoki (PAM, SI_PAM/1653, enota 531/A V178/32, Spisi o zapuščinski obravnavi po pok. Horvat Josipu iz Martjancev + 1. 5. 1932)

Zala vármegye). Takratni župnik je bil József Berkovics.[8] V Szepetneku je Horvat ostal do 15. marca 1905, nakar se je preselil v Slovensko krajino (starejši slovenski naziv za Prekmurje) in 16. marca začel s kaplansko službo v Črenšovcih, kjer je ostal sedem let. Iz posameznih, mestoma omenjenih drobcev si lahko ustvarimo vsaj površinsko podobo o tamkajšnjem njegovem delu. Upravičeno lahko sklepamo, da je bil kot kaplan[9] pastoralno precej aktiven, saj je bil takratni črenšovski župnik Boltižar Vugrinčič bolan in skoraj slep, za povrh pa naj bi bil še madžaron.[10] Tudi v Horvatovem nekrologu je zapisano: "Za diko hiše bože je jako dosta delao v Črensovcih, zato je pa ostao njegov spomin med [č] rensovskimi farniki nepozaben. Z gorečim srcom so molili za njegovo srečno smrt i molijo za njegovo düšo."[11]

8 Rojen 23. 7. 1864, umrl 22. 3. 1926 (Géfin, *A szombathelyi egyházmegye története*, str. 35).

9 Delo kaplanov je Klekl orisal v mesečniku *Nevtepeno poprijéta Devica Marija* ("Drobizs – Glászi", *Nevtepeno poprijéta Devica Marija*, 8. 5. 1906, št. 5, str. 160): "Glava fare je plebanus, k njemi szlisijo farna opravila i ravnanja cerkvih i katolicsanszkih sol i lüdih. Kaplanje szo pa njemi na pomocs vu vszem tom deli."

10 "Vugrinčič Boldižar, zlatomešnik", *Novine*, 13. 5. 1917, št. 19, str. 1–2; Ivan Škafar, "Kovačičevi Spomini na Prekmursko iz leta 1893", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 41=NV6, št. 2 (1970), str. 330 (dalje: Škafar, "Kovačičevi Spomini na Prekmursko iz leta 1893"); Ivan Zelko, "Zgodovina Bistric v Prekmurju", v: Gizella Hozian, *Sad ljubezni do Boga in domovine* (Murska Sobota, 1972), str. 28–29 (dalje: Zelko, "Zgodovina Bistric v Prekmurju").

11 "Horvat Jožef, martjanski plebanoš", *Novine,* 8. 5. 1932, št. 19, str. 1.

14. decembra 1911 je takrat 31-letni črenšovski kaplan v pismu[12] grofu Lászlu Szapáryju omenil martjansko župnijo, v kateri je kazalo na sprostitev mesta župnika. Navedel je, da v Črenšovcih že osmo leto dela kot pomočnik župnika in da je najstarejši kaplan na Vendskem. "Vendskemu" jeziku, ki se govori v Črenšovcih in tudi v martjanski župniji, je povsem kos, je zapisal. Zaželel si je biti neodvisen[13] in po grofovem pozivu se je prijavil na prosto mesto v Martjancih, kamor je bil premeščen 1. marca 1912. Aprila 1912 je bila v mesečniku *Nevtepeno poprijéta Devica Marija* (takrat ga je urejal Ivan Baša) objavljena novica o Horvatovem nastopu v novi župniji:

> Martyánszka fara je zgübila düsevnoga pasztéra Bagáry Jozsefa, steri szo v Szoboto na pocsitek odisli. /.../ Novi goszpod, Horváth Jozsef po iméni, szo prisli na njuvo meszto z delazselnim szrcem med szvojo csredo z Cserenszovec, kde szo szi z szedemletnim vreliim delom zaszlüzsili postenjé i lübav vernih, stera njim naj bo tüdi to njihov tád na podporo vu njuvih vnogi szkrbej.[14]

Martjansko župnijo je vodil dvajset let, do svoje smrti 1. maja 1932. Tam je v obdobju 1836–1874 župnikoval njegov soimenjak,[15] zato je Smej Horvata v članku o martjanski župniji razlikovalno poimenoval Jožef Horvat II.[16]

Horvat je bil poliglot. Obvladal je hrvaški in madžarski jezik, med bivanjem v Prekmurju je usvojil še prekmurskega,[17] znal pa je tudi nemško in latinsko, saj se je teh jezikov učil v gimnaziji. Hrvaški jezik je bil v Veliki Nardi, obmejnem kraju v današnji Madžarski zahodno od Sombotela (danes je to Narda, od leta 1950 združena z Malo Nardo[18]), ki je (bila) pod močnim vplivom madžarizacije, še v prejšnjem stoletju materni jezik tamkajšnjih prebivalcev.[19] Ti govorijo prehodno narečje z mešanico štokavsko-čakavskih elementov, hrvaški jezikoslov-

12 SZEL, Acta Cancellariae (AC), 1913/728.

13 SZEL, AC, 1914/1709, pismo z dne 18. 2.1912.

14 "Drobis", *Nevtepeno poprijéta Devica Marija*, april 1912, št. 4, str. 126.

15 Janez Erjavec, "Župnija Martjanci", v: *Stopinje 1977*, ur. Karel Bedernjak, Pavel Berden, Lojze Kozar, Vilko Novak in Jožef Smej (Murska Sobota, 1977), str. 86 (dalje: Erjavec, "Župnija Martjanci"). Avtor zapisa o Horvatu je sicer Andrej Berden, podpisan pa je Janez Erjavec, ki je nekaj dni pred Berdenovo smrtjo začel voditi martjansko župnijo (Berden je umrl 8. januarja 1963, Erjavec, ki je prej kaplanoval v Beltincih, pa je 1. januarja 1963 postal martjanski župnik).

16 Jože Smej, "Martjanska župnija v perspektivi 600 let", *Kronika* 42, št. 2 (1994), str. 69.

17 Géfin, *A szombathelyi egyházmegye története*, str. 154.

18 Sándor Horváth, *Narda* (Budimpešta, 2002), str. 200 (dalje: Horváth, *Narda*).

19 *A grádistyeiek hazafisága*, dostopno na: https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/narda-C18E/a-gradistyeiek-hazafisaga-C2AC/, pridobljeno: 17. 8. 2020.

ci[20] pa jih uvrščajo v jezikovno skupino Štojev. Zanimivo je, da sta v zaključnem spričevalu sombotelskih bogoslovcev za šolski leti 1901/1902 in 1902/1903, ko je Horvat obiskoval 2. in 3. letnik, v stolpcu "Callet linguam" ob njegovem imenu navedeni madžarščina (*hungaricam*) in hrvaščina (*croaticam*), za šolsko leto 1903/1904 pa "*hung. slav.*", pri čemer druga okrajšava pomeni "*slavicam*". Možno je torej, da je Horvat poznal še kateri drugi slovanski jezik ali pa je "*slavicam*" zgolj površno oz. preširoko poimenovanje za hrvaščino.

Horvatovo delo za prekmurske Slovence

Rokopisne pridige

Ohranjenih je 533[21] Horvatovih rokopisnih pridig – tri madžarske in 530 prekmurskih. Madžarske pridige, od katerih je krajevno označena zgolj ena, so iz časa Horvatovega kaplanovanja v Szepetneku, trajajočega skoraj sedem mesecev: 1) za 18. nedeljo po binkoštih (verjetno je zapisana leta 1904, saj ga septembra 1905 ni bilo več v Szepetneku), 2) za 5. nedeljo po Svetih treh kraljih (datirana s 1905) in 3) za praznik sv. Antona Padovanskega. Slednjo je začel pisati v prekmurskem jeziku, a jo je prečrtal in na naslednji strani nadaljeval v madžarščini.[22] Sveti Anton Padovanski goduje 13. junija. Ker je Horvat kaplanoval v Szepetneku med septembrom 1904 in marcem 1905, je mogoče, da je to pridigo zapisal za poznejši priložnostni obisk bivše župnije ali pa je med črenšovskimi župljani nastopil v madžarskem jeziku, saj se še ni čutil dovolj sposobnega za pridiganje v njihovem domačem. Za isti praznik je sicer na isto polo zapisal tudi celotno pridigo v prekmurščini. Ob primerjavi obeh, madžarske in prekmurske, sem ugotovila, da gre za (skoraj) dobesedno prevajanje iz madžarščine v prekmurščino. Primerjava prvih povedi:

[20] Antun Šojat, "O jeziku i rječniku gradišćanskih Hrvata", *Rasprave* 6/7, št. 1 (1980), str. 312; Mijo Lončarić, "Uz novije istraživanje govora 'Štoja'", *Virtualni časopis ZIGH*, 10. 1. 2013, dostopno na: http://www.zigh.at/fileadmin/user_upload/media/Publikacije/Virtualni_casopis/%C5%A0toji_Lon%C4%8Dari%C4%87.pdf, str. 1, pridobljeno: 22. 9. 2021. Gerhard Neweklowsky, "Gradišćansko-hrvatski jezik kao sistem. Referat prilikom 25. obljetnice Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatskoga rječnika (23. 11.2008)", *Virtualni časopis ZIGH*, 4. 6. 2010, dostopno na: http://www.zigh.at/gradiscansko-hrvatski-jezik-kao-sistem-23-11-2008/, pridobljeno: 22. 9. 2021.

[21] Razlog za drugačno število (529) v *Stopinjah* 2021 (Nina Horvat, "O odkrivanju avtorstva črensovskih in martjanskih rokopisnih pridig", v: *Stopinje 2021*, ur. Lojze Kozar ml. (Murska Sobota, 2021), str. 89) je poznejša odločitev za novo metodo označevanja ene izmed pridig: na isti poli sta namreč zapisani dve pridigi – na pol strani je nedokončana pridiga v prekmurščini, na naslednjih sedmih straneh pa v madžarščini. Za dve ne v celoti ohranjeni pridigi, ki sta bili prej vstavljeni znotraj poli drugih dveh pridig, je bilo ugotovljeno, da sta vsebinsko samostojni. Ena pridiga je bila naknadno odkrita kot Horvatova. To torej pomeni štiri pridige več v skupnem seštevku.

[22] Horvat, "Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig", str. 51.

Prekmurska pridiga: *Isztino pravi szvéta mati Cérkev, gda ete recsi da vu vöszta szvétcov: 'Gledalo szmo nasztanoli i szvejtu i angelon i lüdén.'*
Madžarska pridiga: *Igaza van az anyaszentegy hásznak, mikor ezen szavakat adja a szentek szájába: 'Csodaja lettnük a világnak, az embereknek, és az angyaloknak.'*

Vprašanje, ali si je v začetnem obdobju pisanja v prekmurščini pridige najprej pripravil v madžarščini in jih nato prevajal v vernikom razumljiv jezik, bi pojasnila najdba še kakšne madžarske pridige. Sicer pa je bilo pomanjkanje domačih, prekmursko govorečih duhovnikov vsesplošni problem v zgodovini Slovenske krajine. V letih 1918–1919 je "bilo v Prekmurju le sedem župnikov slovenskega rodu (drugi so bili Madžari, Hrvati, Slovaki – podobno kaplani)".[23] Okoliščine zelo nazorno predstavlja Franc Kovačič v rokopisu *Spomini na Prekmursko*:

> Kakšno je bilo to pastirstvo, naj sam Bog zna! Ako je imel kmet kaj opraviti z župnikom, morala je kuharica tolmačiti. Še večja nevolja je bila s pridigo. Župnik si je madžarski pripravil pridigo, učitelj mu je preložil v slovenščino, potem se jo je naučil kakor papiga in – šel na prižnico. /.../ To je križ za ljudstvo in višjo cerkveno oblast. Ne smemo misliti, da škof iz zlobe tako ravna; ne, ampak ne more si drugače pomagati. Nedostaje mu duhovnikov slovenščine zmožnih.[24]

Podobno je ugotavljal Jožef Košič že v zgodnjih dvajsetih letih 19. stoletja, ko je opisoval po njegovem mnenju smešen in najslabši jezik prebivalcev Dolnjega Senika in v števanovski župniji, kar je pripisoval tja prihajajočim gradiščanskohrvaškim in slovaškim duhovnikom, ki slovenskega jezika niso bili vešči:

> Le-ti so pridigali, ker so ex officio (uradno) morali pridigati. Toda kako, si lahko mislimo. Ibant qua poterant. (Hodili so, kamor so mogli.) Slovenci so poslušali in so se tudi naučili napačno slovenščino pridigarja, misleč, da tako govorijo bolj omikano in pravilno, ker pač duhovnik tako govori, ki ga je imel narod in ga še ima za preroka.[25]

Ali se je Horvat prekmurskega jezika naučil ali ga je vsaj slišal že pred prihodom v Prekmurje, ni potrjeno. V njegovi rani mladosti (do 1887) je v Veliki

[23] Vilko Novak, "Prekmurska duhovščina in borba za osvoboditev", v: *Stopinje 1980*, ur. Vilko Novak, Jože Smej, Lojze Kozar (Murska Sobota, 1980), str. 22.
[24] Škafar, "Kovačičevi Spomini na Prekmursko iz leta 1893", str. 325.
[25] Jožef Košič, *Življenje Slovencev med Muro in Rabo*, ur. Marija Bajzek (Budimpešta, 1992), str. 32.

Nardi župnikoval Frideczky György (Juraj Fridecki), pisec molitvenika za otroke v gradiščanski hrvaščini in prevajalec Agustičevega *Návuka vogrszkoga jezika za zacsetnike* v gradiščanskohrvaški jezik,[26] ki bi ga morda kot ministranta utegnil seznaniti s svojim prevajalskim delom. Naslednji nardski župnik József Schápy (služboval 1887–1918)[27] je bil kljub "vendskemu poreklu" zagrizen madžarizator,[28] zato Horvat pri njem najbrž ni mogel slišati prekmurskega jezika. Za občevalni jezik je očitno sprva rabil štokavsko-čakavsko narečje in nato v času kaplanovanja postopoma usvojil prekmurščino.

V Črenšovcih je zapisal vsaj 152 pridig – toliko jih je krajevno označenih; prva je bila zapisana za veliki četrtek (20. aprila 1905), medtem ko zadnje (vsaj zaenkrat) ni mogoče določiti, saj je bil proti koncu kaplanovanja vedno manj dosleden z datiranjem. Kot prekmurščine nevešči pisec (in govorec) je torej prevzel Vugrinčičevo delo na prižnici in vse obdobje kaplanovanja nudil črenšovskim faranom božjo besedo v domačem jeziku. V pridigi, zapisani za veliki petek (21. aprila 1905), skromno prosi vernike, naj ga poslušajo "zterplyényem, csi ni nej gucsam po vasem jeziku csiszto". V pridigi za velikonočni ponedeljek, 24. aprila 1905, pa je zapisal: "Disal szam na konecz predge. Szpoznali szte, csi szte mené poszlüsali pa razmili, /.../." V tretji ohranjeni pridigi si je ob oznaki za mesto svetopisemskega citata pribeležil: "Tak sze steju té recsi vu evangeliumi Szv. Lukacsa 24 tali devétdvajszton verzusi pobozsno vu Krisztusi vküp szpravleni Kerscseniki." Iz navedenega je razvidna njegova stiska, povezana z nespretnostjo v rabi novega jezika. Razbrati pa je tudi, da se je tega zavedal in si je zelo prizadeval, da bi to izboljšal. V več pridigah so namreč opazni razni stilistični popravki. Hrvaške elemente, ki so mu bili sprva bližji, je popravljal na glasoslovni (npr. *piszmi* tož. mn. > *pejszme*, glag. 3. os. ed. *szviti* > *szvejti*), oblikoslovni (npr. sklanjatev sam. m. sp. v rod. ed. *déna* > *dnéva*), tudi skladenjski (npr. *sze vecs néscse zbüditi* > *sze vecs neobüdi*; *vsze bogatsztvo szvejta* > *szvejta vsze bogatsztvo*) in besedni ravni (npr. *nasztanejo* > *grátajo*, *zahitil* > *zavergeo*, *dvöra* > *vrata*).

Kraj in datum branja posamezne pridige je v začetku navajal v madžarščini, npr.: *Elmondtam Bellatinczon Szt. László bucsukor 1906-ban*, kasneje tudi v latinščini. Če za katero predmetnost ni poznal prekmurskega izraza, je upora-

[26] *Frideczky György, župnik, pisec molitvenikov*, dostopno na: http://www.documenta-pannonica.si/osebnosti/gyorgy-frideczky/), pridobljeno: 28. 7. 2020; *Juraj Fridecki*, dostopno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Juraj_Fridecki, pridobljeno: 18. 7. 2020.

[27] Narda lelkészei, dostopno na: https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFaluszaz-magyar-falu-1/narda-C18E/fuggelek-C46D/i-narda-lelkeszei-C46E/, pridobljeno: 17. 8. 2020. Schápy je bil pred tem tudi črenšovski kaplan (Arhiv Župnije Črenšovci, Kronika župnije sv. Križa v Črensovcih (v rokopisu, nepaginirana)).

[28] Horváth, *Narda*, str. 134–135.

bil madžarsko sopomenko: *K-szebi csi primete oruzsjé, pajzs*[29] (slov. ščit) *vere*; *Vüzsgé sze z-vötrom fujtató* 'meh'; *je zse tárgyalás bio* 'sodna obravnava, zaslišanje, zapuščinska razprava'; *dokecs faklya gorela bode* 'bakla'; *ovači te pa čaka smrt na maglji* 'grmadi'. Osebna in zemljepisna lastna imena je prav tako zapisoval v madžarski obliki: *Szaniszló* 'Stanislav', *szv. Gergely* 'Gregor', *László* 'Ladislav', *Antal* 'Anton', *Fülöp* 'Filip', *Veliki Sándor* 'Aleksander Veliki', *Azsia* 'Azija' ipd. Madžarizmi so lahko posledica političnih (pa tudi zgodovinsko-jezikovnih) razmer, ki so vladale že od dobe razvoja meščanstva naprej – namreč načrt nasilne madžarizacije, ki je poleg uvedbe madžarskega jezika v šole, pomadžarjenih krajevnih in družinskih imen vključeval tudi izrivanje rabe slovenskega jezika iz cerkve.[30]

Prekmurski jezik je Horvat hitro usvojil, saj je v vsaki novi (mlajši) pridigi prisotnih vedno manj hrvatizmov, stavki so vedno bolj oblikovno dovršeni. Ob zaprositvi za premestitev v martjansko župnijo je navedel, da "vendski jezik" že popolnoma obvlada. V svojem prvem obdobju zapisovanja pridig je po vzoru starejših prekmurskih tiskov rabil prekmurski knjižni jezik, medtem ko je kasneje lepo vidno približevanje živi prekmurski govorici s čim pogostejšim vnašanjem osrednjeslovenskega besedja (npr. *časopis*, *zdravnik*, *govoriti*, *pokopališče*) in uvajanjem glasoslovno-oblikoslovnih značilnosti slovenskega knjižnega jezika (npr. *z-smrtnimi grebi* namesto pkm. *grebami*; *proti papeštvu* nam. *papeštvi*), kar pa je že tema za naslednjo širšo razpravo.

Razširjevanje Kleklove publicistike in mohorjanski program

Ena izmed najpomembnejših Horvatovih zaslug je, da je bil "širitelj"[31] Kleklovega tiska in mohorjanskih knjig. Te so imele v preteklosti ključno vlogo pri ohranjanju in bujenju narodne zavesti prekmurskih Slovencev. Mohorjanski program na levem bregu Mure se je začel z zanimanjem narodnih buditeljev onstran Mure (Raičem, Cafom, Trstenjakom idr.),[32] ki so za narodnoprebudno in kulturno delo navduševali prekmurske duhovnike, npr. Jožefa Košiča,

[29] Podčrtala avtorica.

[30] Elizabeta Bernjak, "Sociolingvistična primerjava jezikovnega stanja pri slovenski manjšini na Madžarskem in madžarski manjšini v Sloveniji", v: *Slovenščina in madžarščina v stiku* (Zora, 29), ur. Jožica Čeh, Marko Jesenšek in Bernard Rajh (Maribor, 2004), str. 17.

[31] Klekl je aktiviste, ki "so nabirali naročnike, pobirali naročnino in odpošiljali" ter delili med naročnike izvode *Marijinega lista* (pa tudi druge njegove periodike), imenoval "širitelji"; vabil jih je na skupne sestanke – najštevilnejši je bil ob 25. obletnici izhajanja *Marijinega lista*, ki se ga je udeležilo okrog 100 širiteljev (Lojze Kozar, "Vpliv Marijinega lista na prekmurskega človeka", v: *Kleklov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje, 1995), str. 111).

[32] Jože Ftičar, "Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi kulturni stiki (do 1919)", v: *Panonski zbornik*, ur. Franc Zadravec idr. (Murska Sobota, 1966), str. 120.

Jožefa Borovnjaka, Marka Žižka, Franca Ivanocyja, Jožefa Bagaryja in Štefana Küharja. Najštevilnejši odjemalci knjig Družbe sv. Mohorja so bili prav v krajih, kjer je Raič navezoval tesnejše stike: v Črenšovcih, Beltincih in Tišini,[33] v kateri je služboval Ivanocy, "daleč naokoli znan katoliški zagovornik razvojne poti prekmurskega slovenskega življa".[34] Pod njegovim vplivom so mlajši, podobno misleči duhovniki (Klekl st. in ml., Baša, Sakovič idr.) začeli izdajati katoliško periodiko, vpeljevati novi črkopis in širiti slovenski tisk med ljudstvom. V 52 letih, do konca 1. sv. vojne, je prišlo v Prekmurje do 50.000 Mohorjevih knjig.[35] "Slovenska mohorjeva knjiga je prvič po prihodu Madžarov v panonski prostor dejansko združila Slovence na levi in desni strani Mure, trianonska pogodba pa je to tudi uradno potrdila."[36] Jesenšek je tudi mnenja, da so ravno mohorjanke pripomogle k temu, da so se prekmurski Slovenci naučili novoslovenščine.

Jožef Horvat v času službovanja v Črenšovcih še ni zaveden med naročniki ali poverjeniki za knjige Mohorjeve družbe. Verjetno jih je priporočal le s prižnice, kot so to počeli sodelavci širšega in ožjega Ivanocyjevega kroga.[37] Je pa bil zanesljivo "prek 25 let goreči širiteo našega Marijinoga Lista /.../, ki je redno pobirao i vplačao notri naročnino, širiteo, ki je z svojim zgledom i s svojov rečjov širio dober krščanski tisk, ki ne se je bojao ga v cerkvi priporočiti",[38] kar je bilo v smislu zatiranja oz. zaustavljanja pomadžarjevanja ter narodnoprebudnega vplivanja na farane enako pomembno kot širjenje mohorjevk: "Pred prvo svetovno vojno je ML na prekmurski strani z ostalim domačim slovstvom krepil v ljudstvu tudi slovensko narodno zavest in zajezil vpliv tuje kulture."[39]

V *Marijinem listu*[40] je seznam, ki prikazuje spreminjanje števila naročnikov tega lista v desetih letih po posameznih prekmurskih župnijah. V črenšovski župniji je to število v obdobju 1904–1914 naraslo s 538 na 610. Predpostavljamo lahko, da glede na madžaronsko miselnost župnika Vugrinčiča prav Hor-

[33] Jože Ftičar, "Božidar Raič – prvi informator o prekmurskem jeziku in slovstvu", v: *Pisec sedmerih luči: zbornik s simpozija o Miklošu Küzmiču*, ur. Lojze Kozar ml. (Moravske Toplice–Murska Sobota–Petanjci, 2005), str. 127–139.

[34] Franc Šebjanič, "Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj v Prekmurju", v: *Panonski zbornik*, ur. Franc Zadravec idr. (Murska Sobota, 1966), str. 140.

[35] Franc Kuzmič, "Borovnjakovi stiki s štajerskimi duhovniki in raziskovalci", v: *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka* (Zora, 55), ur. Marko Jesenšek (Maribor, 2008), str. 84.

[36] Marko Jesenšek, "Prekmurski knjižni jezik in narečje", v: *Mi vsi živeti ščemo. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice* (Ljubljana, 2020), str. 551 (dalje: Jesenšek, "Prekmurski knjižni jezik in narečje").

[37] Ožji krog Ivanocyjevih sodelavcev so sestavljali Ivan Baša, Jožef Klekl st., Peter Kolar, Franc Rogač in Jožef Sakovič, širšega pa predvsem duhovniki, ki so objavljali v takratni periodiki, in sicer Jožef Klekl ml., Janoš (Ivan) Slepec, Mirko Lenaršič, Štefan Kühar, Jožef Bagari in Jožef Borovnjak (Jože Smej, *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga* (Maribor, 1975), str. 31, 32, 139 (dalje: Smej, *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*)).

[38] "Horvat Jožef, martjanski plebanoš", *Novine,* 8. 5. 1932, št. 19, str. 1.

[39] Smej, *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*, str. 76.

[40] "Število naročnikov pred desetimi leti i zdaj", *Marijin list*, dec. 1914/jan. 1915, št. 12/1, nep.

vat, ki je kaplanoval v obdobju 1905–1912, in Klekl, stanujoč v Črenšovcih od oktobra 1910 dalje,[41] nosita največ zaslug za širjenje *Marijinega lista*, (takrat še *Nevtepeno poprijéta Devica Marija*), pa tudi drugega prekmurskega (in slovenskega) tiska med črenšovskimi verniki. Klekl je o župniku Vugrinčiču zapisal, "ka so gorečnost svojih kaplanov ne zavirali, nego podpirali"[42] – verjetno s tem cilja tudi na Horvatovo zavzetost za vsestransko delo v črenšovski župniji.

V času župnikovanja v Martjancih se je Horvat ogrel tudi za mohorjanski program ter tako sledil vzoru Ivanocyjevih sodelavcev, predvsem Kleklu, s čimer se je zapisal v poznejši oz. mlajši krog Ivanocyjevih sledilcev. Martjanski poverjenik za knjige Družbe sv. Mohorja je bil do leta 1930. *Preglednici 1 in 2* primerjalno prikazujeta gibanje števila naročnikov v prvem desetletju 20. stoletja, ko je v Martjancih župnikoval Jožef Bagary, ter med leti 1922–1935, ko sta župnikovala Horvat in od 1932 Andrej Berden. Število naročnikov je bilo v obdobju Jožefa Bagaryja veliko manjše kot pozneje, gibalo se je med 4 in 8. V letih 1907 in 1909 ter od 1911 dalje na knjige ni bil nihče naročen. Krivec za "nično obdobje" bi lahko bila prva svetovna vojna, ki se je začela kmalu po Horvatovem prihodu v Martjance, ali dejstvo, da so prekmurski Slovenci takrat že izdajali svoj tisk in ni bilo potrebe po širjenju "tujega". Morda se je zdel Horvatu mohorjanski program prenevaren, saj so madžarske oblasti vse duhovnike, ki so širili slovenske knjige, označile za politično sumljive,[43] za t. i. panslaviste. Podatki so znova dostopni od leta 1922 dalje. Število naročnikov v drugem desetletju 20. stoletja je nihalo med 31 in 45. Največ naročnikov je bilo v letih 1922 in 1923, zatem je število nekoliko upadlo. Leta 1930 je bila martjanska župnija glede na delež naročnikov na 100 prebivalcev kar šesta med prekmurskimi rimskokatoliškimi župnijami; na vsakih 100 prebivalcev sta bila približno dva naročnika mohorjank.[44] Od leta 1931 do 1933 je to delo vodil F. Györek, leta 1934 pa že novi župnik Andrej Berden. Po menjavi poverjenikov in Horvatovi smrti je sledil precejšen padec števila naročnikov, kar kaže na župnikovo pomembno vlogo pri mohorjanskem programu. O njegovem širjenju tiska pričajo tudi posmrtni zapisi: "Z lübeznijov je skrbo za svoje düše, širio med njimi katoličanski tisk, /.../";[45] "Vneto je širil slovenski tisk v svoji župniji."[46]

[41] Janko Šlebinger, "Jožef Klekl st. (1874–1948)", *Slovenska biografija* (2013), dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi275376/, pridobljeno: 8. 2. 2021.

[42] "Vugrinčič Boldižar, zlatomešnik", *Novine,* 13. 5. 1917, št. 19, str. 1.

[43] Smej, *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*, str. 137.

[44] "Drüžba sv. Mohora", *Novine*, 5. 1. 1930, št. 1, str. 21.

[45] "Naši pokojni", v: *Kalendar Srca Jezušovoga za navadno leto 1933* (Groblje–Domžale, 1933), str. 70.

[46] "Smrtna žetev – Horváth Jožef", v: *Koledar Družbe sv. Mohorja : za navadno leto 1933* (Celje, 1933), str. 79.

Preglednica 1: Spreminjanje števila naročnikov knjig Družbe sv. Mohorja v Martjancih v prvem desetletju 20. stoletja[47]

Leto	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1909	1910
Št. naročnikov	7	8	5	5	5	5	5	4	5

Preglednica 2: Spreminjanje števila naročnikov knjig Družbe sv. Mohorja v martjanski župniji 1922–1935[48]

Leto	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Št. naročnikov	45	43	34	34	26	26	28
Leto	**1929**	**1930**	**1931**	**1932**	**1933**	**1934**	**1935**
Št. naročnikov	28	31	27	24	17	15	13

Vloga pri zbiranju in razširjanju cerkvenega pesništva

Cerkveno pesništvo kot del bogoslužja ima v Prekmurju dolgo tradicijo. Za najstarejšo ohranjeno prekmursko rokopisno pesmarico velja *Martjanska pesmarica I* (iz 17., delno tudi 16. st.). Po času nastanka naj bi ji bil "precej enakovreden" danes izgubljeni pertoški *Gradual*, ki kaže, "da so prekmurski evangeličanski in katoliški duhovniki v 17. stoletju med seboj sodelovali pri ohranjanju in razširjanju bogoslužja v prekmurskem jeziku".[49] Najobsežnejša znana protestantska prekmurska pesmarica je Berkejeva, naslovljena *Szlovenszke Dühovne Peszmi*, s 185 pesmimi. Tradicijo prekmurskih rokopisnih pesmaric so nadaljevale protestantske tiskane pesmarice. Njihovi avtorji (Bakoš, Sijarto, Barla, Kardoš) so pesmi "jezikovno popravljali in širili med Slovenci v Prekmurju ter tako vplivali na nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika".[50] Prevodi pesmaric so bili še posebej pomembni za obstoj Slovencev med Muro in Rabo.[51]

[47] Andrej Vovko, "Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1893–1918", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=NV34 (1998), št. 2, str. 331.

[48] *Koledar Družbe sv. Mohorja*, za leta 1922–1935.

[49] Marko Jesenšek, "Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severa do Janoša Kardoša", *Slavia Centralis* 12, št. 1 (2019), str. 244.

[50] Prav tam, str. 246.

[51] Klaudija Sedar, "Kulturnozgodovinska preteklost dolnjega Prekmurja v zgodnjem novem veku", *Anali PAZU HD* 2, št. 2 (2016), str. 74.

Ob raziskovanju prekmurskega cerkvenega pesništva se je pokazalo tudi zanimanje za ljudsko slovstvo. Prvi je prekmurske zapisane ljudske pesmi dodal v svojo zbirko *Narodne pesni ilirske* (1839) Stanko Vraz, ki naj bi bil "prvi, ki je potoval po Prekmurju in vzpostavil kulturne stike z ogrskimi Slovenci",[52] še več jih je iz Vrazove zapuščine objavil Karel Štrekelj. Zanimanje za cerkveno pesništvo je kazal tudi Božidar Raič v dopisovanju s cankovskim župnikom Jožefom Borovnjakom.[53] Pesmi so zapisovali tudi turniški župnik Franc Novak, jurjanski kaplan Jožef Varga, Števan Kühar, F. Sreš in Avgust Pavel. "Po osvoboditvi pa je prvi prišel v Prekmurje znameniti glasbenik, kanonik Frančišek Kimovec in zapisal okoli 400 pesmi, ki so žal skrivnostno "izginile". Objavil jih je le nekaj."[54] Kimovca kot zapisovalca prekmurskega pesemskega izročila po prvi svetovni vojni omenja tudi Marija Klobčar: "Kimovec je zapisal okrog dvesto posvetnih in ravno toliko cerkvenih pesmi, jih pozneje izročil Francetu Maroltu, ustanovitelju Folklornega instituta, predhodnika Glasbenonarodopisnega inštituta. Za temi pesmimi se je izgubila vsaka sled."[55]

Tudi Jožef Horvat je med martjanskimi župljani zbiral cerkvene pesmi, ki jih je izročil Kimovcu in jih tako rešil pozabe: "Bodi povedano mil. g. kanoniki to tüdi, ka v Martjancih je že preci pesmi nabranih, naj se obrnejo na g. pleb. Horvat Jožefa po njé."[56] Zbiranje je podpiral zlasti Klekl: "Mi mamo lepo popevanje po stárih šegah v naših cerkváh. Stare popevke pa se pozábljajo. Zato, naj se té drági kinč ne zgübi, se moro te pesmi zbrati pa štampati."[57] Iz Slavičeve zabeležbe[58] je razvidno, da je Horvat hranil izvirnik Pustajevih napevov z notami, ki ga je leta 1920 prav tako dal Kimovcu. Napevi so bili iz pesmarice *Krscsánszko katholiczánszke Cerkvene peszmi*, natisnjene v Budimpešti leta 1893. Duhovniki je niso želeli priporočati vernikom zaradi Pustajeve madžaronske ideologije. Jožef Pustaj (priimek Pozderec je spremenil v madž. Pusztai) je bil martjanski šolski upravitelj in organist. Imel je cilj madžarizirati cerkveno petje, a "so madžarski napevi prav tako pristojali kakor konju kravji jarem", zato ljudje njegove knjige niso kupovali, niti niso peli njegovih pesmi.[59] Pesmarica je kljub temu pomembna, saj "je dala pobudo duhovnikom Ivanocyjevega kroga, da so iskali stare rokopise prekmur-

[52] Jožica Čeh, "Jožef Borovnjak v luči sodobnikov in literarnih zgodovinarjev", v: *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka* (Zora, 55), ur. Marko Jesenšek (Maribor, 2008), str. 59.

[53] Franc Kuzmič, "Božidar Raič in predstavitev Prekmurja osrednji Sloveniji", *Traditiones* 24 (1995), str. 58.

[54] Vilko Novak, *Števan Kühar. Ljudsko izročilo Prekmurja* (Murska Sobota, 1988), str. 5.

[55] Marija Klobčar, "Pesemsko izročilo Prekmurja", v: *Prekmurje – podoba panonske pokrajine*, ur. Maja Godina Golija (Ljubljana, 2014), str. 12.

[56] "Cerkveno popevanje v Prekmurji", *Novine,* 18. 7. 1920, št. 29, str. 1.

[57] Prav tam, str. 1.

[58] Matija Slavič, *Prekmurje* (Ljubljana, 1921), str. 31.

[59] Ivan Jerič, *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju* (Murska Sobota, 2001), str. 32–33.

skih cerkvenih pesmi in jih objavljali v Marijinem listu",[60] prav tako pa je petje v maternem jeziku – v pesmarici je 526 slovenskih pesmi – imelo narodnostni pomen. O nadaljnji usodi knjige z notami priča martjanska župnijska kronika. Knjigo naj bi "posodili profesorju Grumu. Ta jo je baje dal naprej. Župnijski urad Martjanci je že večkrat skušal dobiti rokopis nazaj, pa mu doslej ni uspelo. Note je svojčas prepisal iz originala šolski upravitelj Drago Berdon in ta prepis hrani Ivan Škafar".[61]

Učni jezik v šoli in pri verouku

"V slovensko katoliško pastoralo, slovstvo in šolstvo so v 19. stoletju začeli vse bolj posegati sombotelski škofje."[62] Njihov načrt madžarizacije je med drugim obsegal tudi poučevanje v madžarščini – učni jezik v šoli in pri verouku naj bi bil madžarski. Prekmursko narečje se je ob koncu 19. stoletja resda moralo umakniti iz šole, pri verouku pa se je ohranilo, saj so se madžarskim raznarodovalnim načrtom odločno uprli prekmurski katoliški duhovniki z Ivanocyjem in pozneje Kleklom na čelu.[63] Že Ivanocy je vedel, "da je materinščina eno izmed osnovnih sredstev uspešne pastoracije".[64] S turniškim kaplanom Petrom Kolarjem sta izdala prevod *Male biblie z-kejpami* (leta 1897 za I.–II., leta 1898 še za III.–V. razred) in tako otrokom priskrbela "takratni najboljši učbenik za verouk"[65] ter "uspešno ustavil/a/ madžarizacijo prekmurskih otrok".[66] Ivanocyjeva želja je bila tudi predpisati obe bibliji kot obvezni učni knjigi na vseh slovenskih šolah v soboški, lendavski in monoštrski dekaniji, v čemer mu je škof Hidasy ustregel.[67] Poleg Kolarjeve biblije se je lahko v prekmurskih šolah uporabljal le še Bašev *Katolicsanszki katekizmus za solare III.–V. razreda* (1909).[68]

---

60 Smej, *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*, str. 84.

61 Prav tam, str. 165, opomba 99.

62 Klaudija Sedar, "Vloga cerkve pri priključitvi Prekmurja: razlike in podobnosti v delovanju evangeličanov in katolikov", v: *Mi vsi živeti ščemo. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice* (Ljubljana, 2020), str. 232 (dalje: Sedar, "Vloga cerkve pri priključitvi Prekmurja: razlike in podobnosti v delovanju evangeličanov in katolikov").

63 Stanislav Zver, "Dr. Franc Ivanocy in Mohorjeva družba", v: *Ivanocyjev simpozij v Rimu*, ur. Vilko Novak (Ljubljana, 1985), str. 33 (dalje: Zver, "Dr. Franc Ivanocy in Mohorjeva družba").

64 Ivan Zelko, "Ivanocyjev pomen za slovensko narodno zavest v Prekmurju", v: *Ivanocyjev simpozij v Rimu*, ur. Vilko Novak (Ljubljana, 1985), str. 71.

65 Smej, *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*, str. 81.

66 Marko Jesenšek, *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem* (Maribor, 2018), str. 146.

67 Andrej Vovko, *Prekmursko šolstvo skozi stoletja* (Ljubljana, 1977), str. 21 (dalje: Vovko, *Prekmursko šolstvo skozi stoletja*).

68 Klaudija Sedar, *Ivan Baša (1875–1931)*, Slovenska biografija (2013), dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1017200/, pridobljeno: 16. 2. 2021.

Za izdajanje učbenikov za katoliške šole je skrbela Družba sv. Štefana v Pešti. Ta je npr. izdala *Perve knige čtenja za Katholičanske vesničke šole* martjanskega župnika Jožefa Bagarija (1871) in *Abecednik* beltinskega učitelja Janoša Murkoviča, ki je bil "po Mikloš Küzmičevem prvi in poslednji slovenski abecednik za katoliške šole" in prva v gajici natisnjena prekmurska knjiga.[69] Prva prekmurska katoliška knjiga je sicer izšla že leta 1780, to so *Szvéti Evangyeliomi* Mikloša Küzmiča, ki se je v šolah uporabljala tudi kot čitanka. Mdr. je Küzmič izdal *Szlovenszki Silabikár* in *ABC kni'sico na národni soul haszek*, vendar so njegove knjige veljale le do 1868,[70] ko je bil sprejet novi šolski zakon.

Šole so bile v času Horvatovega življenja verske, spadale so pod upravo Cerkve in države. Neposredni predstojnik šole je bil pristojni župnik.[71] Kot je razvidno iz matičnih listov učencev dvorazredne osnovne šole v Martjancih, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor,[72] je bil tudi župnik Horvat učitelj verouka in predsednik "šolskoga stolca",[73] kakor so takrat prekmurski Slovenci imenovali šolske odbore. Njegovo delo za prekmurske šole zajema borbo za slovenski učni jezik v ljudskih šolah, podporo spomenici proti ukinitvi 5. in 6. razreda na soboški gimnaziji[74] ter moralno in finančno podporo ustanovitve Martinišča v Soboti,[75] ki je imelo predvsem vzgojno poslanstvo. V zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja je stal v vrsti tistih duhovnikov, ki so bíli boj za rabo prekmurskega jezika in prekmurskega katekizma pri verouku:

> Imamo svoj izvrsten katekizem v prekmurskem narečju, kateri je vsakako boljši od ljubljanskega. Zato prosi konferenca, da se ta katekizem v slovenskem pravopisu na novo izda ter za slovenske šolarje v Prekmurju kot obvezen predpijše, da se bodo vsaj veronauk v svojem maternem jeziku učili.[76]

---

69 Vovko, *Prekmursko šolstvo skozi stoletja*, str. 18.

70 Prav tam, str. 12.

71 Zelko, "Zgodovina Bistric v Prekmurju", str. 35.

72 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/1955, fond Osnovna šola Martjanci 1911–1965 – matični listi rojenih 1911–1954.

73 "Glasi – Na "Martinišče"", *Novine,* 16. 3. 1924, št. 11, str. 4.

74 "Glasi – V imeni vsega lüdstva", *Novine,* 17. 5. 1925, št. 20, str. 2.

75 "Glasi – Na Martinišče", *Novine,* 30. 3. 1924, št. 13, str. 3. Martinišče je nastalo "kot odgovor na potrebe obiskovalcev nove gimnazije v Murski Soboti, ki je začela delovati s šolskim letom 1919/20" (Bogdan Kolar, *Martinišče v Murski Soboti* (Veržej, 2015), str. 9), saj so si bolj oddaljeni dijaki morali nekje poiskati začasno bivališče. Vodilni pobudnik za ustanovitev salezijanskega vzgojnega zavoda je bil Klekl, ki se je 5. 8. 1923 sestal s skupino duhovnikov (med njimi je bil tudi Jožef Horvat), javnih delavcev in poslancev katoliških župnij. Martinišče se je vsa leta delovanja spopadalo s številnimi težavami, zlasti s pridobitvijo ustreznih prostorov, med drugo svetovno vojno z madžarizacijo in prepustitvijo uprave vojaški bolnišnici, po vojni pa s spremenjenimi političnimi razmerami (podržavljenje zasebnih vzgojnih in izobraževalnih ustanov). Več o tem v: Kolar, *Martinišče v Murski Soboti*.

76 Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), fond Škofijska pisarna, Zapisnik vkupne konferenčne seje prekmurskega r. kath. duhovništva dne 6. sept. 1926 v Murski Soboti. Navzoči: Florijan Strauss, Ivan Slepec, Ivan Perša, Janez Nep. Bagáry, Jožef Čačič, Vincenc Keresztury, Rudolf Bednarik, Pavel Volper, Rudolf Vadovič, Jožef Sakovič, Jožef Klekl, Jožef Horvat, Franc Faflik, Karol Fiezko, Jožef Krantz, Anton Čirič,

Poučevanje v slovenščini je bilo v času madžarskega preganjanja vsega, kar je slovensko, daleč od enostavnega in zaželenega. Ivanocy je bil npr. obtožen poučevanja verouka v slovenščini in širjenja mohorskih knjig,[77] in tudi "kaplana pri Sv. Jürji /je/ tožo državni vučitel, da slovenski vči navuk i slovenske katekizmuše dava v roke deci",[78] zato bi moralo biti Horvatovo delo in tudi delo drugih katoliških duhovnikov za pouk v slovenščini še toliko bolj cenjeno.

Nacionalna zavest, domoljubje in jugoslovansko vprašanje

Glede Horvatovega pogleda na jugoslovansko vprašanje ni razen sporadičnih posmrtnih časopisnih navedb nobenih konkretnejših evidentiranih dokazov. Med podpisniki izjave o avtonomiji prekmurskih Slovencev, ki jo je Klekl razposlal vsej prekmurski katoliški duhovščini in je predvidevala združitev Slovencev med Muro in Rabo v avtonomno enoto, bodisi v mejah Madžarske bodisi Jugoslavije,[79] ni omenjen. Razlog morda tiči v "slab[i] poštinsk[i] zvez[i]", zaradi katere nekateri duhovniki niso mogli prejeti *Novin* in posledično podpreti avtonomije, manj verjetno pa je, da bi bil Horvat med tistimi, "ki Novin ne čtejo" in se ne vmešavajo v politiko, saj je v nekrologu njegova politična usmerjenost jasno opredeljena:

> Gda so dühovniki Slovenske Krajine odločili, da zahtevajo narodne pravice v njej, je pokojni bio med temi. I gda se je štela naša krajina po "domačoj stranki" odtrgati iz naročja Slovenije, je pali on bio tisti, ki je v tom boji z večinov dühovnikov podpirao g. Klekl Jožefa. Je bio vsikdar pristaš krščanske stranke i svoja krščanska načela nikdar ne veso na klin i obračao na desno i levo, nego ostao je edno kak trden hrast, ki je glasio daleč okoli, da je pravi krščenik povsod krščenik, ne samo v cerkvi, nego v vsem privatnom i javnom živlenji tüdi.[80]

Velikega narodnega pomena je že dejstvo, da se Horvat v času neobvladanja prekmurščine ni odločil za madžarski jezik na prižnici in s tem posredno za pomadžarjevanje prekmurskih Slovencev, temveč je črenšovskemu (in pozneje martjanskemu) ljudstvu omogočil poslušanje božje besede v njihovem maternem jeziku. Po Zelku naj bi bila "črensovska fara med prvimi najbole zavednimi farami v Slov. Krajini":

Andrej Berden, Štefan Lejko, Jožef Hauko, Jožef Tivadar, Štefan Varga, Hinko Halsedl, Karol Oberžan. Turniški župnik Jožef Sakovič in martjanski župnik Jožef Horvat sta bila overovatelja zapisnika.

77 Zver, "Dr. Franc Ivanocy in Mohorjeva družba", str. 35.

78 "Dom i svet – Glasi: Izjavi zaladskih dühovnikov", *Novine,* 2. 3. 1919, št. 9, str. 1.

79 Prav tam, str. 2; "Kak se razvija naša autonomija", *Novine,* 9. 3. 1919, št. 10, str. 1.

80 "Horvat Jožef, martjanski plebanoš", *Novine,* 8. 5. 1932, št. 19, str. 1.

> V fari je bio napravleni velki stopaj k prebüditvi slovenskoga narodnoga čütenja. Lüdstvi, ki je bilo itak vsikdar slovensko, je ne trbelo drügo kak: zbüditi ga i vsakši je spoznao, k šteromi narodi pripadne. S tem so postanola tla vgodna za delo, ki ga je začno vlč. g. Klekl, – kak mladi kaplan – ne samo v verskom – nego tüdi v narodnom pogledi.[81]

Ker je znano, da je Horvat prijateljeval z Ivanom Bašo,[82] Jožefom Kleklom in drugimi katoliškimi duhovniki, zaslužnimi za priključitev Prekmurja k matični domovini, je zelo verjetno tudi sam veliko prispeval k temu. Jugoslavijo naj bi ustanavljali prav v Beltincih pri Küharju in v Bogojini pri Baši.[83] Pomembno pa je tudi dejstvo, da je poznal in verjetno tudi gojil stike z Matijem Slavičem, ki je na pariški mirovni konferenci s Franom Kovačičem in Američanom Douglasom W. Johnsonom odigral najpomembnejšo vlogo za združenje Prekmurja z ostalo Slovenijo, ko je dokazoval slovenstvo te pokrajine. Morda bi se, če v Črenšovcih ne bi bilo Klekla in slovensko čutečega prebivalstva, tudi Horvat uklonil madžarizacijski politiki, tako pa je pod Kleklovim vplivom dojel in podprl romantično enačbo "jezik = narod" kot pogoj za slovensko državotvornost[84] ter to dokazal s tem, da se je pri pisanju svojih pridig odločil za približevanje prekmurščine novoslovenščini.

V *Marijinem listu*[85] je priobčen "Govor Horvat Jožefa, plebanoša martjanskoga, držani 13-ga decembra večer",[86] s katerim je Horvat nastopil ob slovesnosti desetletnice izhajanja *Marijinega lista*, ki je trajala od 8. do 16. decembra 1914.[87] Poleg Horvata so pridigali tudi drugi duhovniki: Jožef Čačič (črenšovski župnik), Jožef Klekl, Ferenc Faflik (turniški kaplan), Števan Kühar (beltin-

[81] Ivan Zelko, *Zgodovina Prekmurja – Fare Slovenske krajine: Črensovci*, ur. Vilko Novak (Murska Sobota, 1996). str. 294; "Fare Slovenske Krajine – Črensovci", *Novine,* 28. 5. 1933, št. 22, str. 3–4.

[82] Po pričevanju Vilka Novaka, Baševega nečaka, je Jožef Horvat prihajal v Bogojino k Baši na zakrament svete spovedi – tako mi je v pismu zaupal upokojeni škof dr. Jožef Smej.

[83] Sedar, "Vloga cerkve pri priključitvi Prekmurja: razlike in podobnosti v delovanju evangeličanov in katolikov", str. 234. Več o poskusih oblikovanja lokalno-regionalnih upravnih enot na slovenski narodnostni osnovi in načrtov avtonomne organiziranosti prekmurskih Slovencev ter delovanju katoliškega duhovnika Jožefa Klekla st. in njegovih somišljenikov: László Göncz, "Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919)", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 3 (2021), str. 727–788.

[84] Jesenšek, "Prekmurski knjižni jezik in narečje", str. 553.

[85] "Govor Horvat Jožefa, plebanoša martjanskoga, držani 13-ga decembra večer", *Marijin list*, dec. 1914/jan. 1915, št. 12/1, str. 426–430.

[86] Na tem mestu naj usmerim na članek avtorice pričujočega članka (Nina Horvat, "Katoliška pridigarska tradicija v Prekmurju", *Edinost in dialog* 77, št. 1 (2022), str. 135–165), ki dopolnjuje ugotovitve Martine Orožen ("Pridige v knjižni prekmurščini", v: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu* (Maribor, 2010), str. 459–468) glede številčnosti tiskanih pridig v prekmurščini. Klekl je namreč svoje pridige in pridige drugih prekmurskih duhovnikov objavljal v *Marijinem listu* in *Novinah*, pri čemer jih je poimenoval z izrazi, kot so "predga", "bože reči" ali "govor".

[87] "Slovesnost v Crensovcih", *Novine,* 20. 12. 1914, št. 51, str. 3.

ski župnik), Andrej Berden (beltinski kaplan), Števan Lejko (beltinski kaplan), Jožef Sakovič (turniški župnik) in Ivan Baša (bogojinski župnik). V svojem govoru Jožef Horvat imenuje prekmurske Slovence "mi vsi vogerski katoličanske vere [S]lovenje", v nadaljevanju še "naše slovensko lüdstvo". Ogrsko je imenoval "milo domovino vogrsko", a se je zavedal, da ima Slovenska krajina "edno drágo mater slovensko". Še jasneje je njegova ljubezen do Prekmurja izražena v posmrtnem zapisu v *Slovencu*: "Dragemu pokojniku naj bo lahka zemlja Slovenske krajine, v katero se je priselil pred 27 leti iz sedanjega Burgenlanda in jo je ljubil ko svojo rodno grudo."[88] V *Koledarju Družbe sv. Mohorja* pa tako: "Po rodu Beli Hrvat je posvetil vse svoje moči napredku naših slovenskih Krajinarjev. Stal je vedno in odločno na strani borcev, ki so delali med ljudstvom za priključitev Slovenske Krajine materi Sloveniji, in zato izgubil mnogo prijateljev."[89] V *Slovenskem gospodarju*[90] so ga označili za vnetega dušnega pastirja in zavednega narodnjaka, "ki se je neustrašeno potegoval za narodne pravice Prekmurcev". Tudi časnik *Slovenec* je po njegovi smrti poudaril njegovo vsestransko narodno delo, s čimer je dokazan njegov doprinos k združenju Prekmurja z matično domovino:

> Predprevratna in poprevratna zgodovina Slovenske krajine je zvezana tudi z imenom g. župnika H[o]rvata. Bil je narodnjak in je vedno stal v isti vrsti z gg. Kleklom, pokojnim Bašom in Küharjem in drugimi ter se je z njimi vred potegoval za narodne pravice Slovenske krajine. Ni pa deloval samo na tem polju, marveč se je udeleževal vsakega dela za svoj narod. /.../ Dragemu pokojniku naj bo lahka zemlja Slovenske krajine, v katero se je priselil pred 27 leti iz sedanjega Burgenlanda in jo je ljubil ko svojo rodno grudo.[91]

Vloga pri obnovi črenšovske in martjanske cerkve

Jožef Horvat se je zavzemal tudi za obnovo notranjščin obeh cerkva, v katerih je služboval: črenšovske in martjanske. Pobudo za obnovo cerkve sv. Križa v Črenšovcih je sicer v času svojega kaplanovanja (1903–1905) dal Jožef Klekl,[92] delo pa sta nadaljevala takratni župnik Vugrinčič in kaplan Jožef Horvat. Ohranjena je Horvatova pridiga ob blagoslovitvi novega oltarja 15. 9. 1907, v kateri je izpostavil dvoletni trud za njegovo postavitev:

88 "Župnik Horvat", *Slovenec*, 7. 5. 1932, št. 104, str. 3.
89 *Koledar Družbe sv. Mohorja : za navadno leto 1933* (Celje, 1933), str. 79.
90 "Novice", 11. 5. 1932, št. 20, str. 4.
91 "Župnik Horvat", *Slovenec*, 7. 5. 1932, št. 104, str. 3.
92 Zelko, "Zgodovina Bistric v Prekmurju", str. 28–29.

> Dvej leta dugo szmo zse na té dén csakali, steri dén bi sze najszvetejsi aldov ob prvim mogeo Goszpodnomi Bogi na novom oltari notriprikazati i to nase zselejnye sze je denésnyi dén szpunilo. Vnogo taksi nega med nami, ki szo zselili viditi ono, ka dnyesz mi vidimo, ki szo zselili obszlüzsavati ono, ka dnyesz mi obszlüzsavamo, naimre novi oltar i toga lepoga oltara blagoszlavlanye.

V nekrologu je Klekl poudaril, da je Jožef Horvat ob prevzemu martjanske župnije našel podrto hišo, gospodarsko poslopje in cerkveni oltar, da pa je po njegovi zaslugi vse prenovljeno.[93] Leta 1915 je obnovil vinograd v Andrejcih, po vzoru bogojinskega župnika Ivana Baše je renoviral gospodarsko poslopje, leta 1925 je dal postaviti nov glavni oltar, naslednje leto naročil dva zvona, v letu 1928 pa dal sezidati novo župnišče. Novi oltar je bil izdelan iz belega marmorja po načrtu Jožeta Plečnika.[94] Horvatova prizadevanja za njegovo pridobitev so razvidna v pismih, ki jih hrani NŠAM. Martjanski farniki so bili "globoko prepričani, da nam je novi glavni altar prepotreben i ker to želejnje že skoro 20 let živé vu srcah farnikov".[95] Tako je bil avgusta 1925 v *Novinah* objavljen zapis o blagoslovitvi novega oltarja:

> Na kolodvori v Murski Soboti jih [Andreja Karlina, op. N. Z.] je počakao i pozdravo domači g. plebanoš [Jožef Horvat, op. N. Z.] v družbi g. kanonika Slepca i bogojanskoga plebanoša Bašša /.../. [P]o slovesnosti je goreči g. plebanoš Horvat Jožef goste pogostio z bogatim obedom, pri šterom se je toplo zahvalo Prezvišenomi [Andreju Karlinu, op. N. Z.] za trüde. – Te pa njemi i vsoj dühovščini. /.../ Po končanom obedi so biciklisti sprevodili Prezvišenoga nazaj na Kolodvor, ki so se odpelali v družbi g. kanonika Slepca, sprevajao jih je pa domači g. plebanoš še z njihovim tajnikom. Narod jih je povsod prisrčno pozdravljao.[96]

Na martjansko cerkev je bil Horvat zelo ponosen: "Bil je ponosen čuvar dragocenih starin svoje župnije, zlasti cerkve, ki jo krase lepe freske, iz leta 1398."[97] Tudi Smej[98] poudarja čut za umetnost, ki so jo gojili Ivanocyjevi sodelavci in njihovi verniki, ter skrb, ki so jo imeli za urejanje in gradnjo cerkva. Lepa notranjščina je bila poleg drugih dejavnikov ključna za dobro počutje vernikov pri bogoslužju.[99]

---

93 "Sprevod Horvat Jožefa, plebanoša v Martjancih", *Novine,* 15. 5. 1932, št. 20, str. 2; Erjavec, "Župnija Martjanci", str. 86–87.

94 Oltar in njegova gradnja sta podrobneje opisana v *Kalendarju Srca Jezušovoga za leto 1928* na str. 63–64.

95 NŠAM, fond Škofijska pisarna, pismo Jožefa Horvata knezoškofu, zap. v Martjancih 27. 4. 1925.

96 "Blagoslavlanje velikoga oltara v Martjancih", *Novine,* 30. 8. 1925, št. 35, str. 1.

97 *Koledar Družbe sv. Mohorja : za navadno leto 1933* (Celje, 1933), str. 79.

98 Smej, *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga*, str. 98.

99 Prav tam, str. 96.

Horvatova vloga v javnem življenju Prekmurja

Horvat je bil v času svojega življenja zelo priljubljen med prekmursko katoliško duhovščino in prebivalstvom nasploh. Njegova priljubljenost med župljani najbolj odseva iz Kleklovega zapisa o praznovanju Horvatove srebrne maše:

> Na Srpno Marjo je radostno zasijalo sunce na martjansko faro. /.../ Obslužavali so 25 letnico svojega mešništva preč. g. Horvat Jožef pleb. Čeravno delaven den, je privrelo lepo število vernikov vküp i v procesiji sprevodilo svojega preljübljenoga gospoda pred boži oltar, da se tam zahvalijo za miloščo. /.../ Posebno genjlivo je bilo viditi pri božoj slüžbi veliko število mladine, ki je prišla celo iz oddaljenih bregov i svetila pri sv. meši. /.../ Kak priljübljen so srebrnomešnik svojim dühovnim tovarišom pa najbole svedoči to, da jih je pozdravila vsa dühovščina z lendavske ešperešije iz vseh far, izvzemši Turnišče, iz sobočke ešperešije so jih pa z svojim obiskom pozdravile sobočka, tišinska i bedenička fara po svojih dühovnikaj.[100]

O srebrni maši je poročal tudi *Slovenec*:

> **Srebrna sveta maša.** V torek 2. julija se je vršil v Martjancih pri Murski Soboti lep jubilej tamkajšnjega župnika g. Jožefa Horvata. G. župnik je obhajal 25-letnico mašniškega posvečenja. Ta jubilej je obhajal v družbi svojih ožjih prijateljev duhovnikov. K temu jubileju g. župniku prav iz srca častitamo. Preveč bi bilo, da bi naštevali vse, kar je g. župnik naredil tekom teh 25 let dobrega za Slovensko Krajino, bil je namreč skoraj vseh teh 25 let med nami. Želimo mu le, da bi zdrav in čil obhajal tudi zlato mašo med nami v Slovenski Krajini. Gospod župnik, Bog Vas ohrani še mnoga, mnoga leta zdravega med Vam izročenimi ovcami![101]

Iz nekrologa[102] ga spoznamo kot dobrega, usmiljenega in gorečega duhovnika mirne in krotke narave, po Kleklovih besedah pa sta ga odlikovali tudi ljubeznivost in gostoljubnost. Vsakega je z veseljem sprejel in "tü ne delao razlike med raznimi verevadlüvanji ali med pristaši raznih političnih strank". Priljubljen je bil tako med črenšovskimi kot martjanskimi župljani, kar potrjujejo različni zapisi, npr. v *Slovencu*[103] beremo o nepregledni množici, ki se je zbrala okoli njegovega groba in "ihtel[a] ko otroci za izgubljenim očetom", in v *Kalen*

[100] "Srebrna meša v Martjancih", *Novine,* 14. 7. 1929, št. 28, str. 1–2.
[101] "Srebrna sveta maša", *Slovenec*, 7. 7. 1929, št. 151, str. 6.
[102] "Horvat Jožef, martjanski plebanoš", *Novine,* 8. 5. 1932, št. 19, str. 1.
[103] "Župnik Horvat", *Slovenec*, 7. 5. 1932, št. 104, str. 3.

Prekmurska duhovščina na novi maši Jožefa Radohe (Jožef Horvat sedi 2. z leve) ("Sakovič Jožef", v: *Kalendar Srca Jezusovoga za navadno leto 1933* (Groblje–Domžale, 1933), str. 48)[104]

darju Srca Jezušovoga (1917),[105] kjer se mu, "vrlomi dühovnomi pasteri naše slavne fare Martjanske", zahvaljuje eden izmed vojakov, "ka včijo dosta odstavlene dece i tolažijo mnogo odstavlenih dovic, štere za svoje verne tovariše točijo vrele skuze". Ljubljanski politični dnevnik *Jutro*[106] ga označuje za uglednega župnika, splošno priljubljenega in spoštovanega med občani.

Franc Sušnik, murskosoboški profesor, ki si ob obiskanju martjanske župnije sicer ni prav zapomnil njegovega imena, je Horvata v *Prekmurskih profilih* tako označil:

> Martjanski župnik je sosed bogojanskega. Aha! Horvat Štefan (sic!), dvanajst let že v Martjancih, Beli Hrvat, mož z dolenjsko dušo in dolenjskim srcem. Vedno je vedro pri njem, čeprav ne govori mnogo; lica žarijo in oči vžigajo, da so znane daleč naokoli. To je najlepši župnik v Prekmurju.[107]

Z "dolenjsko dušo in dolenjskim srcem" je Sušnik najbrž ciljal na naravo dólinskih prekmurskih Slovencev, ki je ostala v Horvatu iz časov sedemletnega

[104] Jožef Sakovič sedi tretji z leve in ne prvi, kakor je zapisano pod fotografijo.
[105] *Kalendar Najsvetejšega Srca Jezušovoga za leto 1917* (Črenšovci, 1917), str. 84.
[106] "Iz Prekmurja", *Jutro*, 7. 5. 1932, št. 106, str. 9.
[107] Franc Sušnik, *Prekmurski profili* (Maribor, 1929), str. 60.

Skupinska fotografija razširjevalcev *Marijinega lista*, nastala 14. julija 1929 ob slavnostni 25-letnici izhajanja *Marijinega lista*. Jožef Horvat je označen, desno od njega si sledijo Jožef Klekl st., Jožef Sakovič in Ivan Baša ("Začetek 25. letnice Marijinoga Lista. Slavnost širitelska", *Marijin list*, 8. 10. 1929, št. 10, str. 14)

kaplanovanja v Črenšovcih. V njegovem opisu se župnik izkaže kot tih in redkobeseden.

Horvat se je udeleževal vseh pomembnejših maš in ostalih dogodkov v bližnji okolici. V *Kalendarju Srca Jezušovoga* (1933) je objavljena skupinska fotografija prekmurske duhovščine, ki je nastala na novi maši salezijanca Jožefa Radohe (*slika 4*). Identiteto Jožefa Horvata, ki sedi drugi z leve, je potrdil msgr. dr. Jožef Smej.

Navzoč je bil tudi na slovesni 25-letnici izhajanja *Marijinega lista*, ki se je odvijala 14. julija 1929.[108] Takrat je nastala skupinska fotografija vseh razširjevalcev *Marijinega lista*, (*slika 5*), ki je bila objavljena v oktobrski številki mesečnika.

Iz Kleklovih zapisov v časopisih, koledarjih in njihovih prilogah, ki jih je izdajal, je razvidno, da je bil Horvatu zelo naklonjen. Pogosto[109] ga je omenjal kot

[108] "Lepa slovesnost 25 letnice M. lista", *Novine,* 21. 7. 1929, št. 29, str. 3; "Začetek 25. letnice Marijinoga Lista. Slavnost širitelska", *Marijin list*, 8. 9. 1929, št. 9, str. 7–8.

[109] *Marijin list* ("Dari", 8. 6. 1932, št. 6, nep.), *Novine* ("Dari", 24. 2. 1918, št. 8, str. 3; "Odbor za Martinišče", 14. 10. 1923, št. 41; "Na "Martinišče"", 16. 3. 1924, št. 11, str. 2; "Glasi – Na Martinišče", 30. 3. 1924, št. 13, str. 3).

(finančnega) podpornika izdajanja *Marijinega lista*, časopisa *Novine*, ustanovitve doma sv. Frančiška v Črenšovcih in gradnje Martinišča v Murski Soboti. Horvat se je tudi sam javil, da bo vodil "Mešno zvezo Marije Pomočnice" v martjanski župniji.[110] Iz vsega tega veje njegova vsestranska pripravljenost pomagati prekmurskemu ljudstvu do duhovno-verskega, pa tudi socialno-kulturnega razvoja.

Horvatova bolezen, smrt in pogreb

V zadnjih letih svojega življenja je Jožef Horvat zbolel za tuberkulozo, za kar Klekl krivi vlažno stanovanje, v katerem je prebival dolgo let: "Prijavila se njemi je jetika, proti šteroj se je zdravio stem, da je dao dober zrak pumpati v obolela plüča. Ali ta kura nakeliko je hasnila plüčam, nateliko njemi je pokvarila srce, ar je to raztegnola. Z srcom je pa zbetežao tüdi meher, šteri njemi je spravlao mesece dugo jako velike bolečine."[111] Bolehal je dve leti: "Trpo je dosta, a trpo je mirno. Beteg je ščisto i olepšao njegovo düšo za veliko nebesko slavo."[112] Med boleznijo je bil večinoma "priklenjen na bolniško posteljo, ko pa se je čutil boljšega, je vstal in je vršil duhovniške posle, ker stalnega pomočnika ni mel".[113] Zanj je skrbela njegova nečakinja in dolgoletna gospodinja Viktorija Horvat (*slika 6*),[114] zadnje dni pa mu je bil pri dušnopastirskem delu v pomoč Jožef Bakan, prefekt murskosoboškega Martinišča.[115]

O napredovanju Horvatove bolezni in njegovem počutju je bralce *Novin* redno obveščal takratni urednik Franc Kolenc:

> **Martjanski g. plebanoš v špitali**.[116] V pondelek so v špitao pripelali žmetno betežnoga g. martjanskoga plebanoša. Vsem ga priporočamo v molitev![117]
> **Stanje g. martjanskoga plebanoša**. Vnogi spitavlejo, kak se počüti v špitali g. martjanski plebanoš. Vsem sporočamo, da se je njegovo stanje zbolšalo. Ar pa mora še vseedno vnogo trpeti, ga priporočamo vsem v molitev.[118]
> **Martjanski plebanoš** g. Horvat Jožef je zapüsto bolnico. Nadale se bo doma vračo.[119]

[110] "Cerkveni glasi – Martjanska fara", *Marijin list*, 8. 2. 1930, št. 2, str. 16.
[111] "Sprevod Horvat Jožefa, plebanoša v Martjancih", *Novine,* 8. 5. 1932, št. 19. str. 1.
[112] "Osirotela martjanska fara", *Marijin list*, 8. 7. 1932, št. 7, str. 13.
[113] "Župnik Horvat", *Slovenec*, 7. 5. 1932, št. 104, str. 3.
[114] Po ustnem pričevanju njenega sina Jožefa Vaša in po zapisih v oporoki Jožefa Horvata.
[115] "Sprevod Horvat Jožefa, plebanoša v Martjancih", *Novine,* 15. 5. 1932, št. 20, str. 2.
[116] Besedilo je krepko poudarjeno tudi v *Novinah*.
[117] "Martjanski g. plebanoš v špitali", *Novine,* 15. 3. 1931, št. 11, str. 2.
[118] "Murska Sobota – Stanje g. martjanskoga plebanoša", *Novine,* 12. 4. 1931, št. 15, str. 3.
[119] "Murska Sobota – Martjanski plebanoš", *Novine,* 19. 4. 1931, št. 16, str. 2.

Viktorija Horvat, r. 24. 2. 1894, u. 14. 9. 1968 (Osebni arhiv Viktorijinega sina Jožefa Vaša iz Martjancev)

Martjanci. Naš gospod plebanoš so jako slabi gratali. Zdaj nemajo nikše stalne pomoči. Jako dobro bi bilo, da bi njim cerkvena oblast poskrbela stalno pomoč. Mi molimo za njih i iz srca vsi želemo, da bi vsem nam na veselje kem prle ozdravili.[120]

Bolezen je bila prehuda in Jožef Horvat je v 28. letu svojega duhovništva "zapüsto to skuzno dolino"[121] 1. maja 1932 v Martjancih med sveto mašo: "Gda je bila prvoga maja rana predga v Črensovcih, mi je prišlo, predgari, na pamet: daj moliti za teško betežnoga martjanskoga plebanoša. Na stotine navzočega lüdstva je z genjenim srcom i zahvalnov düšov molilo za menov za njega, ki se je ravno te spravlao na dugo pot vu večnost."[122] Horvat naj bi slutil, da bo umrl ob 11. uri, kar se je tudi zgodilo: "Gda je zvon med mešov naznano, da so dragi

[120] "M. Sobota – Martjanci", *Novine,* 6. 3. 1932, št. 10, str. 4.
[121] "Horvat Jožef, martjanski plebanoš", *Novine,* 8. 5. 1932, št. 19, str. 1.
[122] "Cerkveni glasi: Osirotela martjanska fara", *Marijin list*, 8. 7. 1932, št. 7, str. 14.

düševni pastir povrgli svoje ovčice, je nastao takši joč, da se je en čas ne mogla niti sv. meša slüžiti i vse se je topilo v takšoj žalosti, da se ne da popisati, samo lübeče srce je mogoče tisto občütiti."[123]

"Drag[i] Jošk[o]" je bil pokopan "v morje rož" 4. maja 1932. Župljani so "püstili njemi na spomin suzo lübezni z močnim obečanjom, da se ga v molitvi i svetih mešaj ne bomo nikdar spozabili".[124] Pogreb je Klekl opisal kot "resnoga" in "veličastnoga" in takšni so le redki. Klekla je pomirilo dejstvo, da ima ljudstvo, tako katoličani kot evangeličani, še vedno rado duhovščino, kar se je pokazalo na Horvatovem pogrebu. Vzrok za to je bila njegova gorečnost, bil je "prav[i]" duhovnik. Slovesno sveto mašo je opravil kanonik Janoš (Ivan) Slepec. Na pogrebu je bila izrečena zahvala "bratani pokojnoga", Viktoriji Horvat, ki je skrbela za župnika zlasti v zadnjih dveh letih, ko je trpel zaradi bolezni. Sodelovali so šolski otroci, ki so umrlemu peli žalostinke. Pogreba so se udeležili Horvatova družina (iz Narde in Budimpešte), duhovniki, župljani martjanske, tišinske, soboške in črenšovske župnije, učitelji, pa tudi visoki funkcionarji. Manjkali niso niti evangeličani, s katerimi je Horvat kljub nekaj manjšim sporom živel v slogi.[125]

Klekl se je sprijaznil s smrtjo mlajšega prijatelja: "Gda sem ga betežasti v Martjance sprevajao z Črensovec, njega zdravoga kak jedro, što bi mogo povedati, da ga bom jaz v grob sprevajao i ne on mene? Pa naj bo, kak dober Bog ravna."[126]

Vesti o Horvatovi smrti sta poleg že omenjenih objavila tudi *Domoljub*[127] in *Murska krajina*,[128] daljši sestavek o smrti in pogrebu pa se je znašel še v *Slovencu*.[129] V *Marijinem listu*[130] najdemo Kleklov zapis o Horvatu, naslovljen "Osirotela martjanska fara", z njegovo portretno fotografijo. V *Marijikinem ogračku*[131] je bila objavljena Horvatova fotografija in poziv "dečici", "ka so njej pokojni telikokrat razlagali Jezušov navuk, ka so je spovedali i prečiščavali", naj mu izkažejo zahvalnost in molijo zanj. V *Kalendarju Srca Jezusovoga* (1933) je vest o Horvatovi smrti opremljena z nekaj biografskimi podatki in s fotografijo. Ponovno sta poudarjena njegova vsesplošna priljubljenost ter vesel in prijazen značaj. V listu *Marijikin ograček* zasledimo 8. junija 1933[132] fotografijo Jožefa Horvata na

[123] Prav tam.
[124] Prav tam.
[125] "Glasi: "Düševnomi Listi"", *Novine,* 20. 1. 1924, št. 3, str. 3.
[126] "Osirotela martjanska fara", *Marijin list*, 8. 7. 1932, št. 7, str. 13–14.
[127] "Novi grobovi", *Domoljub*, 11. 5. 1932, št. 19, str. 255.
[128] "Murska Sobota", *Murska krajina*, 8. 5. 1932, št. 10, str. 2.
[129] "Župnik Horvat", *Slovenec*, 7. 5. 1932, št. 104, str. 3.
[130] "Osirotela martjanska fara", *Marijin list*, 8. 7. 1932, št. 7, str. 13–14.
[131] "Horvat Jožef", *Marijikin ograček*, 8. 7. 1932, št. 7, str. 7.
[132] "Horvat Jožef, martjanski plebanoš, na mrtvečem odri", *Marijikin ograček*, 8. 6. 1933, št. 6, str. 85.

† Horvat Jožef, martjanski plebanoš, na mrtvečem odri.

Pred letom dni so vas zapüstili, draga dečica martjanske fare, dober va verovučiteo i spovednik. Kak goreče so vas vodili k Jezuši. Spominjajt se jih v vaših molitvaj, posebno pa darüjte za njih edno sveto obhajil Tü jih vidite, kak so ležali na mrtvečem odri, kda jim je düša šla dobromi Bogi.

Jožef Horvat "na mrtvečem odri" ("Horvat Jožef, martjanski plebanoš, na mrtvecem odri", *Marijikin ograček*, 8. 6. 1933, št. 6, str. 85)

mrtvaškem odru (*slika 7*). Klekl je z njo apeliral na martjanske otroke, ki jim je bil Horvat dober "verovučiteo i spovednik", naj se ga spominjajo v molitvah in zanj darujejo "edno sveto obhajilo". Naj se ob tem navežem še na dr. Jožefa Smeja, ki mi je v enem izmed poslanih pisem dejal: "Kot 10-leten sem ga osebno šel kropit, peš iz Bogojine. Ležal je na parah, njegov obraz je odseval neke vrste mladostnost. Že pred 1932 sem bil poslan od župnika Ivana Baše, da sem mu osebno izročil neke dokumente."

.

Oporoka in nagrobni spomenik

Horvat je "na najbogatejšoj fari vmro tak siromak, kak je bio gda jo je prevzeo".[133] Pokrajinski arhiv Maribor[134] hrani njegovo oporoko, ki jo je napisal tri mesece pred smrtjo, tj. 6. februarja 1932. V njej je določil svojo nečakinjo oz. bratrano, kot jo imenuje, Viktorijo Horvat, za edino dedinjo. Ta se je, še preden je postala polnoletna, iz Narde preselila v martjanski "farof" in tam skrbela za svojega strica. Po njegovi smrti se je poročila v družino Vaš.[135] Horvat jo je omenil v osnutku pisma znotraj pridižne pole,[136] kar je tudi ena izmed potrditev avtorstva pridig. Viktorija je dala stricu po Plečnikovem načrtu postaviti nagrobni spomenik (*slika 8*),[137] o katerem *Slovenec* poroča takole:

> Nedavno so postavili na martjanskem pokopališču nagrobnik po zamisli mojstra Plečnika: tri metre visok siv kamen nosi v lahni vdolbini nišo z lučko, na vrhu relief keliha s hostijo in znakoma Alfa – Ornega; po sredi pa blesti zlat napis: V miru – počiva – Horvat – Jožef – plebanoš – 20 let – pastir dobri – martjanski * 8 AVG 1880 † 1 maja 1932 – Z Bogom. Intimno občutje vzbudi preprosti in zato tako plemenit nagrobnik; misel ti zaplove k belemu oltarju v martjanski cerkvi in odtod k beli bogojanski cerkvi. /.../ Pokojni Horvat je bil po rodu Beli Hrvat iz Velike Narde na Gradiščanskem. Bil je 27 let duhovnik v Slovenski krajini, kjer si je s svojo dobroto in delavnostjo pridobil naklonjenost in prijateljstvo vseh. Oznanjala ga bosta oltar in nagrobnik v Martjancih.[138]

V Horvatovi oporoki beremo, da je zapustil Martinišču v Murski Soboti 2000 dinarjev, Jožefu Bakanu, ki mu je pomagal v zadnjih dneh življenja, zimsko suknjo, nečakom, nečakinjam in svakinji vsakemu 1000 dinarjev – če ostane toliko zapuščine, da se to lahko izplača, "sicer dobe le povrnjene potne stroške". Njegova želja je bila, da se mu postavi nagrobni spomenik, a le v primeru, da bodo stroški kriti iz njegove zapuščine:

> Teštament ali oporoka.
> Podpisani župnik v Martjancih pri zdravi pameti od moje vrednosti po mojoj

[133] "Horvat Jožef, martjanski plebanoš", *Novine,* 8. 5. 1932, št. 19, str. 1.

[134] PAM, SI_PAM/1653, enota 531/A V178/32, Spisi o zapuščinski obravnavi po pok. Horvat Josipu iz Martjancev † 1. 5. 1932.

[135] Po ustnem pričevanju Viktorijinega sina Jožefa Vaša iz Martjancev.

[136] Horvat, "Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig", str. 61.

[137] Erjavec, "Župnija Martjanci", str. 87. Klekl je Horvatov spomenik označil za "najlepši spomenik v našoj krajini i mogoče v vsoj Sloveniji" ("Fare Slovenske Krajine – Martjanci", *Novine,* 5. 11. 1933, št. 45, str. 5).

[138] "Novo Plečnikovo delo v Slov. Krajini", *Slovenec*, 7. 12. 1933, št. 279a, str. 3.

V MIRU
POČIVA
HORVAT
JOŽEF
PLEBANOS
20 LET
PASTIR DOBRI
MARTJANSKI
*
31. AVG. 1880
†
1. MAJA 1932
ZBOGOM

Nagrobnik Jožefa Horvata, ki ga je izdelal Jože Plečnik, in napis na njem (foto: Nina Zver, 2020)

smrti etak odločujem. Za jedino dedinjo, herbaškinjo vsega imenujem i postavljam mojo bratrano Horvath Viktorijo. Ker pa gotovščine ni herba li ves živi in mrtvi inventar kakti: vso živino, gospodarsko orožje, opremo, vse pohištvo, vse perilo, posteljnino, kuhinjsko in jedilno posodo, vino lagve, gospodarsko poslopje, štero sem kupil od prednikov, ki je to za svoj denar in iz svojega lisa dal postaviti / hüte ozajaj, drvarnica, kukoričnjak, to dvoje slednje sem že jes dal za svoj denar predelati in vred vzeti./ Imenovana bratrana je od začetka mojega župnikovanja t.j. od 1912 leta z požrtvovalnostjov, iz neumornov delavnostjov i skrbnostjov pri meni gospodinjila in vodila moje gospodarstvo. Za to bi mogla dobivati od mene najmenje 3000 dinarjev letne plače, te pa ni dobila ni edno leto

ne, ampak li nikaj obleke. I ker vu svojem življenji ni sem bil zmožen njoj vsako leto zasluženo svoto izplačati, sem se dužen poskrbeti, da jo po mojoj smrti dobi iz moje gibajoče vrednosti, kak dedinja.
Imenovana Horvath Viktorija kak herbaškinja ima tudi dužnosti. Dužna je izplačati dolg iz obrestmi vred. Dolga je 9800 dinarjev in sicer pri g. Klekl Jožefi 5000 dinarjev i na vložno knjigo "za ponavlanje r.k. cerkve v Martjancih" 4800 dinarjev. Dužna je odkupnino nigdašnjega inventara, štera je nigda iznesla 69,94 goldinarjev nasledniki vu zdajšnjoj valuti izplačati / t.j. 700 dinarjev/. Dužna je družini izvun pogojene plače pošteno nagrado dati, pokopne stroške plačati i na grob, či bode iz zapuščine izhajalo prosti spomenik dati postaviti. Dužna je za mojo düšo 2000 dinarjev dati na tekoče tihe sv. maše i 15 din. gospodom v Martinišči, tam se naj odslužijo, takso od svote ona plača, Martinišče ešče njoj posebno priporočam, šteroga gg-so vnogo žertev prinesli za časa moje duge bolezni, kda so opravljali dušno-pasterska dela posebno gosp. Bakan, njemi za njegove trude niham zimski kaput. Martinišči pa naj z drügimi rečmi pomaga. Dužna je sini brata Karola Lajoši 1000 dinarjev dati, sestri, brati i nevesti Kati, ako se več izterži vsakomi 1000 dinarjev dati, ako pa menje, te naj bodo zadovoljni, da se jim potni stroški poravnajo.
Za izvršilca prosim milostl. g. kanonika i dekana Szlepecz Janoša iz M. Sobote.

Martjanci 6. II. 1932.

Horvath Jožef l. r.
župnik

Natančno je navedena tudi vsa imovina, ki jo je posedoval v župnišču in njegovi okolici, ter približna vrednost posamezne premičnine po oceni Viktorije Horvat. Navajam le prvih sedem vrstic:

1/ dve kobili, stari 8 let, vredni	3000	Din
2/ dve konjski opremi, vredni	300	Din
3/ ena krava, stara 7 let, težka 500 kil, vredna	1000	Din
4/ kočija, vredna	2000	Din
5/ gosp. voz	500	Din
6/ plug	150	Din
7/ stiskalnica za grozdje	700	Din

Na podoben način so navedeni vse pohištvo, kuhinjski pripomočki, količina vina, masti, žita, sena in krompirja, število domačih živali, gospodarski objekti (uta, drvarnica, "kukurčnjak"), oblačila. Dedinja je morala oceniti tudi vrednost pridelka, ki naj bi "zrastel v letošnjem letu na nadarbinskem posestvu".

K oporoki je priložena še izjava, pod katero je podpisan pokojni župnik. Iz nje je razvidno, da je dolgoval denar črenšovski hranilnici.[139] Ob njenem nastanku so bili prisotni takrat 23-letni slavist Vilko Novak, Viktorija Horvat in takratni črenšovski kaplan Štefan Bakan:

> Dolg 5000 din pettisoč dinarjev, ki ga mora Horvat Viktorija izplačati g. Klekl Jožefu vp. župniku v Črensovcih se izplača Hranilnici in posojilnici v Črensovcih, ker je ta posodila denar iz tekočega računa Marijinega Lista v Črensovcih. Klekl Jožef je lastnik Mar. Lista, zato sem pisal na njegovo ime dolg, a dolg je posojilničin. Martjanci 1932. febr. 6.
>
> Horvath Józef
> župnik
>
> Priče:
> Bakan Štefan, kaplan
> Novak Vilko, akademik
> Horváth Viktoria

Sklep

Jožef Horvat se je kljub hrvaško-madžarskemu poreklu za svoje drage vernike, kakor jih imenuje v pridigah, v letih bivanja v Prekmurju izpilil v prekmurščini, s čimer je dokazal veliko sposobnost, o kateri so dvomili njegovi profesorji v sombotelskem bogoslovju. Z rabo prekmurskega jezika v Cerkvi med oznanjevanjem božje besede je vernikom takratne dobe, ki jo je zaznamovala odkrita madžarizacijska politika, posredno vcepljal slovensko narodno zavest, ki jim jo je mdr. pomagal oblikovati z zavzetim širjenjem Kleklovega tiska in Mohorjevih knjig. Njemu pa so jo s svojim delom vzbudili Klekl, Baša, Sakovič in drugi, ki so se oprijemali Ivanocyjevega jezikovnokulturnega koncepta. Kasnejše Horvatove pridige so zmeraj bolj prežete s knjižnoslovenskimi besedami, kar ga uvršča med duhovnike, ki so gradili most med prekmurskim narečjem in slovenskim knjižnim jezikom oz. "oblačili staro prekmurščino v najfinejšo književno slovenščino". Dokazano je tudi, da je v martjanski župniji zbiral cerkvene pesmi in jih tako rešil pozabe. S svojo odločno in narodnobuditeljsko držo je pripomo-

[139] Prva hranilnica in posojilnica v Črenšovcih, ki je poslovala brezplačno, je bila ustanovljena 2. 2. 1920 – ustanovil jo je Jožef Klekl, ki ji je tudi predsedoval. Njen namen je bil "izboljšati gmotne razmere svojih članov, vzpodbujati varčnost in s svojim zadružnim kreditom poskrbeti članom potrebna delovna sredstva za gospodarjenje" (Franc Kuzmič, *Zgodovinski pregled bančništva v Pomurju*, dostopno na: www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/gradivo/bancnistvo, pridobljeno: 13. 8. 2020. O tem sta pisala tudi Anton Ciglar in Ivan Camplin, "Kleklova socialna dejavnost", v: *Kleklov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje, 1995), str. 91–92.

gel k jezikovnokulturnemu približevanju Prekmurja Sloveniji na desnem bregu Mure in posredno k politični združitvi s Kraljevino SHS, zaradi česar si, kljub velikemu zamudništvu, nedvomno zasluži mesto v prekmurski zgodovini.

Nina Zver

THE LIFE AND WORK OF THE PREACHER JOŽEF HORVAT

SUMMARY

The article presents the results of a research I have been doing for the past two years, when I tried to discover the author of Prekmurje sermons from the beginning of the 20th century, written in Szepetnek, Črenšovci and Martjanci. The sermons were kept by a relative of Andrej Berden, a former pastor in the church of St. Martin in Martjanci, but they were not written by Berden, but by Jožef Horvat, so far unknown co-creator of the Prekmurje church manuscript heritage. Evidence for his authorship has been presented elsewhere. In the article, I present the preacher's life, work, and his role in the unification of Prekmurje with the motherland, based on the data discovered so far, kept in Slovene and Hungarian archives and parishes, and records available in older Prekmurje Catholic and Slovenian periodicals.

Jožef Horvat was born on 31 August 1880 in Velika Narda in Borderland of North-Western Hungary to Croatian parents István Horváth and Erzsébeth, born Verhás. He had three brothers - Števan, Karl and Franc - and a sister Marija. He was the youngest of the children. Between 1888 and 1892, he attended a four-grade primary school in Velika Narda, then enrolled at the Royal Catholic Gymnasium in Szombathely, run by the Premonstratensians. After high school, he enrolled in the Priest Seminary in Szombathely. In the Annals of the Priest Seminary from 1900–1904, his professors described him as a calm, quiet, but always respectful student. He was conscientious, strict, and precise in his studies. In his first year, he was labeled as less capable. It is also mentioned twice that he was in poor health and that he often fell ill.

On July 2, 1904, he was ordained a priest in Szombathely, and on September 4 of the same year he began his service as a chaplain in the village of Sze-

petnek in the Zala County. Horvat remained in Szepetnek only until 15 March 1905, then moved to Slovenska krajina (former Slovenian name for Prekmurje) and on 16 March began his chaplaincy service in Črenšovci, where he remained for seven years. There he was quite active in pastoral work, as he also performed the work that is otherwise performed by pastors – the then parish priest of Črenšovci, Boltižar Vugrinčič, was ill and almost blind, and on top of that he was supposed to be in favor of Hungarian ideas. As an unskillful writer (and speaker) of Prekmurje, Horvat therefore took over Vugrinčič's work in the pulpit and offered the word of God in the local language to the parishioners of Črenšovci throughout the period of chaplaincy. In 1912, he had already mastered the Prekmurje language completely, which he also mentioned in a letter to Count Szapáry when he asked to be transferred to the parish of Martjanci, which indicated the release of the place of parish priest. He stated that he had been working as an chaplain in Črenšovci for eight years, that he was the oldest chaplain of "Vendsko region", and that he was completely fluent in the "Vendian" language spoken in Črenšovci and also in the parish of Martjanci. So at 31, he wanted to be independent. At the Count's invitation, he then applied for a vacancy in Martjanci, where he was transferred on March 1, 1912.

Horvat's work for the Slovenes of Prekmurje covers several areas: 1) performing worship in the Prekmurje language, as evidenced by his handwritten sermons; 2) propagation of Klekl's journalism and the program for the expansion of Mohor's books; 3) collecting and disseminating church poetry; 4) engagement for the Slovenian or Prekmurje language of teaching in school and religious education; 5) contribution to the national awakening of the people of Prekmurje in the pre- and post-revolutionary history of Slovenska krajina; 6) engagement for the restoration of the interiors of the Črenšovci and Martjanci churches.

His political orientation is described by Jožef Klekl in his obituary. It is written that Horvat supported him in the fight for the unification of Prekmurje with his homeland. He was a supporter of the Christian People's Party and, as Klekl writes, a Catholic in the true sense of the word – not only in the church, but also in private and public life. From all his work during his chaplaincy and pastorate in Prekmurje, there is a comprehensive readiness to help the people of Prekmurje to spiritual-religious, as well as socio-cultural development. He is mentioned as a financial and moral supporter of the publication of *Marijin list*, *Novine*, the establishment of the home of St. Francis in Črenšovci and the construction of Martinišče Institution in Murska Sobota. He was the leader of the Mass Association of Mary Help of Christians in the parish of Martjanci, and also the signatory of the memorial against the abolition of the fifth and sixth grades of the high school in Murska Sobota. He spread not only Klekl's periodicals, but until 1930 he was also the commissioner for books of the Society of St. Mohor

in Martjanci, who were so vehemently rejected and persecuted by the Hungarian authorities. In this way, he took care of maintaining relations between the Slovenes on the right and left riverbanks of the Mura and sought to unite or unification of the Slovene standard language. Proof of this are his later sermons from the 1920s and 1930s, which are imbued with Central Slovene linguistic features and vocabulary, which places him among the priests who built a bridge between the Prekmurje dialect and the Slovene literary language.

In the last years of his life, Jožef Horvat fell ill with tuberculosis. During his illness, he was mostly confined to a hospital bed, but when he felt better, he got up and performed priestly duties because he did not have a permanent assistant. He was ill for two years, during which time he was cared for by his niece and longtime housewife Viktorija Horvat, whom he designated in his will as his heiress. In the last few days, Jožef Bakan, the prefect of the Martinišče in Murska Sobota, has been helping him with his pastoral work. Readers of *Novine* were regularly informed about Horvat's well-being and the progression of the disease. However, the disease was too strong and Horvat died in the 28th year of his priesthood, on May 1, 1932, aged only 52 years. Records of his death were published in numerous Prekmurian and Slovenian newspapers and calendars. Most of them wrote about his general popularity, cheerful and friendly character, and his great importance for the Slovenes of Prekmurje. *Slovenski gospodar* adds that he was an ardent priest and a deceived nationalist, "who fearlessly fought for the national rights of the people of Prekmurje". All the above is proof that Jožef Horvat, despite the great delay, undoubtedly deserves a place in the history of Prekmurje.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Župnije Črenšovci, Kronika župnije sv. Križa v Črensovcih (v rokopisu, nepaginirana).

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor, fond Škofijska pisarna.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/1955, fond Osnovna šola Martjanci 1911–1965; SI_PAM/1653, Klekl: Važnejši dogodki slovenske pokrajine v Železni in Zala županiji v času od 20. avgusta 1914 do 25. aprila 1941 (Kleklov spis "Odgovor na obtožbo"); enota 531/A V178/32, Spisi o zapuščinski obravnavi po pok. Horvat Josipu iz Martjancev + 1. 5. 1932.

SZEL – Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (Škofijski arhiv v Sombotelu), Acta Cancellariae, 1913/728, 1452, 2640, 4921, 5855; Acta Cancellariae, 1914/1709, 3207, 6451; Informationes Cleri junioris Seminarii eppalis Sabariensis 1892–1900.

Domoljub – Ljubljana, letnik 1932.

Jutro – Ljubljana, letnik 1932.

Kalendar Najsvetejšega Srca Jezušovoga za leto 1917 – Črenšovci.

Kalendar Srca Jezusovoga – Črenšovci, za leti 1928 in 1933.

Koledar Družbe sv. Moborja – Prevalje, Celje, za leta 1922–1935.

Marijikin ograček – Črenšovci, letnika 1932 in 1933.

Marijin list – Črenšovci, letnik 1914/1915, 1929–1932.

Murska krajina: tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko – Murska sobota, letnik 1932.

Nevtepeno poprijéta Devica Marija: pobozsen meszecsen liszt – Črenšovci, letniki 1906,
1914/1915.

Novine – Črenšovci, letniki 1914–1933.

Slovenec – Ljubljana, letniki 1929, 1932, 1933.

Stopinje (pomurski katoliški letopis) – Murska Sobota, za leta 1977, 1980, 2021.

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1932.

A grádistyeiek hazafisága, dostopno na: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/narda-C18E/a-gradistyeiek-hazafisaga-C2AC/, pridobljeno: 17. 8. 2020.

FamilySearch. Digitalizirana krstna knjiga z zabeležbo rojstva Jožefa Horvata, dostopno na: www.familysearch.org/tree/person/details/LCKC-5JK, pridobljeno: 27. 7. 2020.

Frideczky György, dostopno na: www.documenta-pannonica.si/osebnosti/gyorgy-frideczky/, pridobljeno: 28. 7. 2020.

Juraj Fridecki. *Wikipedia*, dostopno na: hr.wikipedia.org/wiki/Juraj_Fridecki, pridobljeno: 18. 7. 2020.

Kuzmič Franc, *Zgodovinski pregled bančništva v Pomurju*, dostopno na: www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/gradivo/bancnistvo, pridobljeno: 13. 8. 2020.

Narda lelkészei, dostopno na: arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFaluszaz-magyar-falu-1/narda-C18E/fuggelek-C46D/i-narda-lelkeszei-C46E/, pridobljeno: 17. 8. 2020.

Sedar, Klaudija, 2013: *Ivan Baša (1875–1931).* Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1017200/, pridobljeno: 16. 2. 2021.

Šlebinger, Janko, 2013: *Jožef Klekl st. (1874–1948)*. Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi275376/, pridobljeno: 8. 2. 2021.

.....

Bernjak, Elizabeta, "Sociolingvistična primerjava jezikovnega stanja pri slovenski manjšini na Madžarskem in madžarski manjšini v Sloveniji", v: Čeh, Jožica, Jesenšek, Marko, Rajh, Bernard (ur.), *Slovenščina in madžarščina v stiku* (Zora, 29) (Maribor, 2004), str. 11–56.

Ciglar, Anton in Camplin, Ivan, "Kleklova socialna dejavnost", v: Škulj, Edo (ur.), *Kleklov simpozij v Rimu* (Celje, 1995), str. 89–98.

Čeh, Jožica, "Jožef Borovnjak v luči sodobnikov in literarnih zgodovinarjev", v: Jesenšek, Marko (ur.), *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka* (Zora, 55) (Maribor, 2008), 59–68.

Ftičar, Jože, "Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi kulturni stiki (do 1919)", v: Zadravec, Franc idr. (ur.), *Panonski zbornik* (Murska Sobota, 1966), str. 117–130.

Ftičar, Jože, "Božidar Raič – prvi informator o prekmurskem jeziku in slovstvu". v: Kozar, Lojze, ml. (ur.), *Pisec sedmerih luči: zbornik s simpozija o Miklošu Küzmiču* (Moravske Toplice–Murska Sobota–Petanjci, 2005), str. 127–139.

Erjavec, Janez, "Župnija Martjanci", v: Bedernjak, Karel, Berden, Pavel, Kozar, Lojze, Novak, Vilko in Smej, Jožef (ur.), *Stopinje 1977* (Murska Sobota, 1977), str. 78–89.

Géfin, Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története: (1777–1928)* (Szombathely, 1929).

Göncz, László, "Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919)", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 3 (2021), str. 727–788.

Horvat, Nina, "Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig iz 1. polovice 20. stoletja", *Slavia Centralis* 13, št. 2 (2020), str. 50-63.

Horvat, Nina, "Jožef Horvat: (ne)znani soustvarjalec prekmurske rokopisne dediščine", *Trendi v znanosti: 8. simpozij raziskovalk in raziskovalcev na začetku znanstvene poti* (2020a). str. 13.

Horvat, Nina, "O odkrivanju avtorstva črensovskih in martjanskih rokopisnih pridig", v: Kozar, Lojze, ml. (ur.), *Stopinje 2021* (Murska Sobota, 2021), str. 89–92.

Horvat, Nina, "Katoliška pridigarska tradicija v Prekmurju", *Edinost in dialog* 77, št. 1 (2022), str. 135–165.

Horvat, Nina, "Kroatizmi v jeziku pridigarja Jožefa Horvata", *Jezik in slovstvo* 67, št. 1–2 (2022), str. 3–26.

Horváth, Sándor, *Narda* (Budimpešta, 2002).

Horváth, Sándor, "Examples of the Assimilation of the Gradistye Croats from the 16th to the 20th century", *Minorities Research* 8 (2006).

Hozian, Gizella (zgodovinski uvod napisal Zelko, Ivan), *Sad ljubezni do Boga in domovine* (Murska Sobota, 1972).

Jerič, Ivan, *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju* (Murska Sobota, 2001).

Jerič, Ivan, *Moji spomini* (Beltinci, 2019).

Jesenšek, Marko, *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem* (Zora, 129) (Maribor, 2018).

Jesenšek, Marko, "Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severa do Janoša Kardoša", *Slavia Centralis* 12, št. 1 (2019), str. 239–262.

Jesenšek, Marko, "Združitev Prekmurja in poenotenje slovenskega knjižnega jezika", v: Tivadar, Hotimir (ur.), *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest* (Obdobja, 38) (Ljubljana, 2019a), str. 380–389.

Jesenšek, Marko, "Prekmurski knjižni jezik in narečje", v: *Mi vsi živeti ščemo. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice* (Ljubljana, 2020), str. 524–564.

Klobčar, Marija, "Pesemsko izročilo Prekmurja", v: Godina Golija, Maja (ur.), *Prekmurje – podoba panonske pokrajine* (Ljubljana, 2014), str. 11–30.

Kolar, Bogdan, *Martinišče v Murski Soboti* (Zbirka Marijanišče v Veržeju, 13) (Veržej, 2015).

Košič, Jožef, *Življenje Slovencev med Muro in Rabo*, ur. Bajzek, Marija (Budimpešta, 1992).

Kozar, Lojze, "Vpliv Marijinega lista na prekmurskega človeka" v: Škulj, Edo (ur.), *Kleklov simpozij v Rimu* (Celje, 1995).

Kuzmič, Franc, "Božidar Raič in predstavitev Prekmurja osrednji Sloveniji", *Traditiones* 24 (1995), str. 55–60.

Kuzmič, Franc, "Borovnjakovi stiki s štajerskimi duhovniki in raziskovalci", v: Jesenšek, Marko (ur.), *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka* (Zora, 55) (Maribor, 2008), str. 81–88.

Lončarić, Mijo, "Uz novije istraživanje govora "Štoja"", *Virtualni časopis ZIGH*, 10. 1. 2013, dostopno na: http://www.zigh.at/fileadmin/user_upload/media/Publikacije/Virtualni_casopis/%C5%A0toji_Lon%C4%8Dari%C4%87.pdf, str. 1–11, pridobljeno: 22. 9. 2021.

Neweklowsky, Gerhard, "Gradišćansko-hrvatski jezik kao sistem. Referat prilikom 25. obljetnice Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatskoga rječnika (23. 11. 2008)",

Virtualni časopis ZIGH, 4. 6. 2010, dostopno na: http://www.zigh.at/gradiscansko-hrvatski-jezik-kao-sistem-23-11-2008/, pridobljeno: 22. 9. 2021.

Novak, Vilko, "Prekmurska duhovščina in borba za osvoboditev", v: Novak, Vilko, Smej, Jože, Kozar, Lojze (ur.), *Stopinje 1980* (Murska Sobota, 1980), str. 21–36.

Novak, Vilko, *Števan Kühar. Ljudsko izročilo Prekmurja* (Zbirka Panonika) (Murska Sobota, 1988).

Orožen, Martina, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu* (Maribor, 2010).

Sedar, Klaudija, "Kulturnozgodovinska preteklost dolnjega Prekmurja v zgodnjem novem veku", *Anali PAZU HD* 2, št. 2 (2016), str. 73–83.

Sedar, Klaudija, "Vloga cerkve pri priključitvi Prekmurja: razlike in podobnosti v delovanju evangeličanov in katolikov", v: *Mi vsi živeti ščemo. Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice* (Ljubljana, 2020), str. 224–244.

Slavič, Matija, *Prekmurje* (Ljubljana, 1921).

Smej, Jože, *Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga* (inavguralna disertacija, delni natis) (Maribor, 1975).

Smej, Jože, "Martjanska župnija v perspektivi 600 let", *Kronika* 42, št. 2 (1994), str. 61–71.

Sušnik, Franc, *Prekmurski profili* (Maribor, 1929).

Šebjanič, Franc, "Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj v Prekmurju", v: Zadravec, Franc idr. (ur.), *Panonski zbornik* (Murska Sobota, 1966), str. 139–145.

Škafar, Ivan, "Kovačičevi Spomini na Prekmursko iz leta 1893", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 41=NV6, št. 2 (1970), str. 321–352.

Šojat, Antun, "O jeziku i rječniku gradišćanskih Hrvata", *Rasprave* 6/7, št. 1 (1980), str. 305–317.

Vovko, Andrej, *Prekmursko šolstvo skozi stoletja* (Ljubljana, 1977).

Vovko, Andrej, "Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1893–1918", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=NV34, št. 2 (1998), str. 317–343.

Zelko, Ivan, "Ivanocyjev pomen za slovensko narodno zavest v Prekmurju", v: Novak, Vilko (ur.), *Ivanocyjev simpozij v Rimu* (Ljubljana, 1985), str. 67–76.

Zelko, Ivan, *Zgodovina Prekmurja – Fare Slovenske krajine: Črensovci,* ur. Novak, Vilko (Murska Sobota, 1996).

Zelko, Ivan, "Zgodovina Bistric v Prekmurju", v: Hozian, Gizella, *Sad ljubezni do Boga in domovine* (Murska Sobota, 1972), str. 5–38.

Zver, Stanislav, "Dr. Franc Ivanocy in Mohorjeva družba", v: Novak, Vilko (ur.), *Ivanocyjev simpozij v Rimu* (Ljubljana, 1985), str. 37–46.

DOI 10.32874/SHS.2022-03

Anton Korošec in habsburška dinastija

Gregor Antoličič

Dr., docent
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: gregor.antolicic@zrc-sazu.si

Izvleček:
Habsburška dinastija je v življenju Antona Korošca, predvsem v obdobju do razpada Avstro-Ogrske, igrala zelo pomembno vlogo. Za duhovnika Korošca je habsburški vladar predstavljal pomembni temelj religioznosti, za politika Korošca pa najvišjo avtoriteto v državi. Toda predvsem izbruh prve svetovne vojne in notranjepolitična kriza v državi sta postopoma omajali tudi Koroščevo lojalnost do habsburških vladarjev. Z zadnjo avdienco pri cesarju Karlu II. oktobra 1918 je Korošec pretrgal svojo, na simbolni ravni pa tudi slovensko lojalnost vladarski hiši. V jugoslovanskem obdobju svoje politične kariere se je najpomembnejši slovenski politik tedanjega časa trudil, da bi relativiziral svoj odnos do Habsburžanov predvsem kot pragmatično držo, za katero je stala želja po združevanju "habsburških" južnih Slovanov izven okvirjev starodavne monarhije.

Ključne besede:
Anton Korošec, cesar Franc Jožef, cesar Karel, prestolonaslednik Oton, časnik *Slovenec*

***Studia* Historica Slovenica**
Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 22 (2022), št. 1, str. 101–130, 70 cit., 5 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Tema pričujočega članka je težavna predvsem z vidika dejstva, da je dr. Anton Korošec za sabo pustil zelo malo oprijemljivega gradiva, ki bi kazalo na njegova najbolj intimna gledanja na habsburško vladarsko dinastijo.[1] Zaradi tega bo glavnina pričujoče analize temeljila predvsem na interpretaciji različnih izjav in odločitev dr. Korošca, iz katerih je možno vsaj delno rekonstruirati njegov odnos do habsburških vladarjev kot tudi odnos dveh cesarjev do najpomembnejšega slovenskega politika na prelomu iz Avstro-Ogrske v jugoslovansko dobo. Hkrati bodo za boljše razumevanje Koroščevega odnosa do Habsburžanov analizirani tudi časopisni članki iz časnika *Slovenec*.

Verjetno ob vprašanju odnosa Korošca do Habsburžanov najprej na dan privrejo zimzelene besede: "Veličanstvo, prepozno je, usoda je že odločila."[2], ki so s pomočjo zgodovinarja dr. Feliksa J. Bistra postale predvsem stereotip za razumevanje odnosa Korošca do zadnjega habsburškega vladarja. S temi besedami, ki bi jih naj po lastnem pričevanju izrekel ob zadnji avdienci pri cesarju Karlu, je Korošec namreč na simbolni ravni pretrgal zvestobo Slovencev do njihovih dotedanjih vladarjev in naznanil novo, jugoslovansko dobo slovenske zgodovine. Toda Koroščeve znamenite besede, kot tudi njegov celoten odnos do Habsburžanov, je potrebno analizirati v širšem kontekstu različnih obdobji njegovega življenja. Predvsem vprašanje odnosa do nekdanjih vladarjev v obdobju po letu 1918 je potrebno gledati skozi prizmo jugoslovanskega politika, ki je v svojem javnem nastopanju, kljub mnogim nerešenim političnim vprašanjem in želji po čim večji slovenski avtonomiji znotraj jugoslovanske državne tvorbe, želel nekdanje vladarje pospraviti na smetišče zgodovine. Kljub temu pa se Korošec pri ovrednotenju bližnje preteklosti ni posluževal izrazite demonizacije cesarja Franca Jožefa oz. Karla. Na simbolni ravni bi tako lahko odnos dr. Antona Korošca do habsburške dinastije razdelili na dve obdobji. Če si lahko sposodimo nekoliko bolj karikirana imena vladarjev, ki sta zaznamovala ti obdobji, bi lahko Koroščev odnos do Habsburžanov razdelili na mladost pod "večnim cesarjem" Francom Jožefom in prevzetje politične moči pod "Karlom zadnjim", ali pa tudi med geslo: "Vse za vero, dom, cesarja" in slavnimi besedami: "Veličanstvo, prepozno je, usoda je že odločila."[3]

---

[1] Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega projekta št. Z6-2662 in raziskovalnega programa št. P6-0052, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost (ARRS) iz državnega proračuna.

[2] "30. majnik 1917–30. majnik 1937", *Ponedeljski Slovenec*, 31. 5. 1937, št. 22, str. 1; Feliks J. Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992), str. 258 (dalje: Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju*).

[3] Prav tam. Glej tudi: Tamara Griesser-Pečar, "Slovensko slovo od Habsburžanov", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 2 (2019), str. 320–312, 325.

Med duhovniško zvestobo in razpadom monarhije

Anton Korošec je bil rojen 12. maja 1872 v zaselku Biserjane pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Kot pri večini tedanjih družin je verjetno na Koroščevi domačiji ob podobi Boga visela tudi podoba cesarja. Slednja je mladega Korošca zagotovo spremljala tudi ob prvem stiku z avstro-ogrskim šolskim sistemom. Franc Jožef je namreč v podobi "presvitlega" cesarja na stenah učilnic Korošca in njegove vrstnike pospremila od osnovne šole preko gimnazij na Ptuju in Maribor vse do vstopa na bogoslužje.[4] Predvsem izbira duhovniškega poklica je mladega Antona še tesneje navezala na cesarja, ki je ob očetovski figuri med svojimi podaniki veljal tudi za izjemno vernega človeka, čeprav je tudi Franc Jožef občasno "pozabil" na zakramente Svetega pisma.[5] Toda "nekrščansko" obnašanje cesarja, predvsem njegove izven zakonske avanture z Anno Nahowski in Katarino Schrat, so ostale prikrite za zidovi Schönbrunna in Hofburga. Tako je Franc Jožef vse do svoje smrti ohranil lik vernega, svoji državi in družini predanega očeta. Tragična smrt sina Rudolfa in soproge Sisi sta to podobo cesarja samo še okrepili.[6] Na tej podlagi je zagotovo tudi duhovnik Korošec, ki je svojo prvo pastirsko službo nastopil avgusta 1896 na Sladki gori pri Ponikvi, sledil vsesplošni vdanosti cesarju. V sklopu svoje pastirske dejavnosti je Korošec veljal za dobrega govorca, ki se je jasno in javno opredelil za slovenski narod. Ob tem je habsburška monarhija, ki je temeljila na katoliška Cerkvi, v perspektivi mladega duhovnika nesporno veljala za njegovo domovino.[7]

Ob nekakšni formalni podpori globokovernemu cesarju pa se je imel Korošec tudi sicer zahvaliti Francu Jožefu, da ni pristal v zaporu. Korošec je namreč v svojem mariborskem obdobju pričel vneto agitacijo za pravice Slovencev in pogosto javno izražal kritiko do nemško govorečega dela prebivalstva. Agitacija za slovensko stvar je postala še močnejša in izrazitejša leta 1898, ko je Korošec postal urednik *Slovenska gospodarja*. Prav čas njegovega šolanja v Mariboru in nastopa duhovniške službe pa so zaznamovala poglobljena nacionalna nasprotja med mariborski Nemci in Slovenci. Kot izjemno narodno zavedni Slovenec je Korošec le s težavo sprejemal napade nemških sodržavljanov in se kot intelektualec odzval s pisanjem člankov, v katerih je opozoril na glavne probleme v Mariboru in širši okolici. Pri tem je Koroščcu vsekakor pomagalo dejstvo, da je kot urednik *Slovenskega gospodarja* pridobil tudi precejšnji politični vpliv. Tako

4 Feliks J. Bister, "Življenje in delo Antona Korošca do prve svetovne vojne", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 5–6 (dalje: Bister, "Življenje in delo Antona Korošca do prve svetovne vojne").

5 Prim. Vincenc Rajšp, "Cesar Franc Jožef in vera", v: *Franc Jožef*, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), str. 173–194.

6 Prim. Gregor Antoličič, "Vladarjev vsakdan", v: *Franc Jožef*, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), str. 153–172.

7 Bister, "Življenje in delo Antona Korošca do prve svetovne vojne", str. 13.

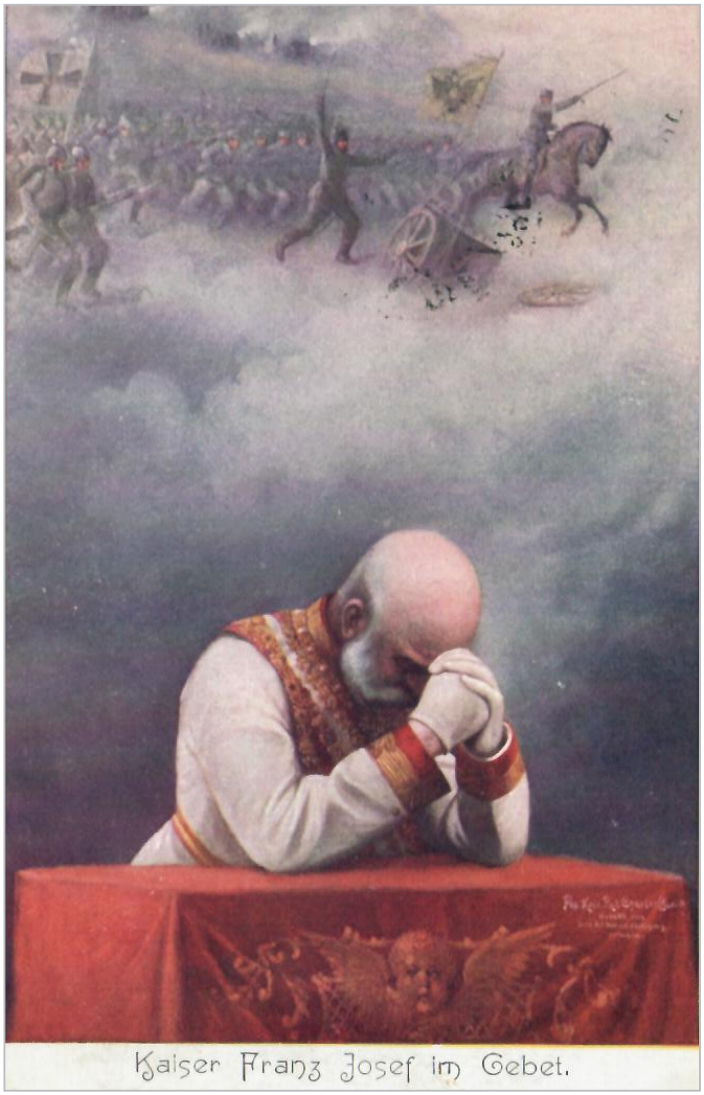

Franc Jožef v molitvi. Avstro-Ogrska propaganda je cesarja pogosto prikazovala kot globoko vernega vladarja (Osebni arhiv prof. Igorja Vodnika)

je v njegovem narodno zavednem delovanju pero postalo glavno sredstvo boja proti pritiskom nemških sodržavljanov. Slednji so na njegove kritične članke reagirali s sodnim procesom proti odgovornemu uredniku *Slovenskega gospodarja*.[8] V sklopu procesa je bil Korošec zaradi motenja javnega miru in širjenja

[8] Silvo Kranjec, "Korošec Anton (1872–1940)", v: *Slovenski biografski leksikon*, 4. zvezek (Ljubljana, 1932) (dalje: Kranjec, "Korošec Anton (1872–1940)").

neresničnih govoric na mariborskem porotnem sodišču 12. septembra 1901 obsojen na 6-tedensko zaporno kazen.[9] V sodnem procesu je Korošca zastopal odvetnik in tedanji poslanec v štajerskem deželnem zboru Franjo Rosina.[10] Čeprav je pri obsodbi šlo za milejšo kazen, je vsekakor zelo simbolno delovala tako na slovensko kot nemško stran na Spodnjem Štajerskem. Kazenski pregon in obsodba urednika *Slovenska gospodarja*, ki je bil po vrhu vsega še duhovnik, je pomenila veliko zmago za nemško nacionalno usmerjeno prebivalstvo. Toda slovenska stran vsekakor ni želela, da bi Korošec dejansko odkorakal v zapor. Iz očitnega zavedanja, da je bilo sodstvo pogosto v rokah nemštva, so se Koroščevi podporniki, med njimi predvsem lavantinski škof Mihael Napotnik, obrnili direktno na cesarja, ki je v svoji vladarski funkciji posedoval tudi možnost pomilostitve zapornikov oz. obsojencev. Predvsem Napotnikovo zavzemanje za Korošca pa je škofu prineslo kar nekaj kritik nemškega dela prebivalstva. V *Marburger Zeitung* so tako 25. marca 1902 kritizirali Napotnikovo zavzemanje za Korošca in hudomušno zapisali, da si je po obsodbi škof nemudoma obul svoje rdeče svilene nogavice in se odpravil na Dunaj, kjer je prosil za Koroščevo pomilostitev.[11]

Cesar, ki je dobil priložnost da odloči o usodi Korošca in na simbolni ravni razsodi med dvema sprtima stranema, je nedvomno dobro poznal razmere v Mariboru oz. Spodnjem Štajerskem. Ob obisku Maribora leta 1882 je namreč na lastni oči videl trenja med Slovenci in Nemci. Tako ena kot druga stran sta namreč cesarjev obisk želeli izkoristiti za to, da bi vladarju jasno pokazali kdo predstavlja večino v mestu oz. komu mesto pripada. Duhovnik Lavoslav Gregorec je tedaj z nekaterimi drugimi narodnjaki v mesto povabil veliko število slovenskega prebivalstva iz bližnje in daljne okolice. Slovenski narodnjaki so tako želeli preglasiti nemške pozdravne vzklike "hoch" s slovenskimi "živio".[12] Rivalstvo, ki je enega izmed vrhuncev doseglo prav z obsodbo Antona Korošca, je tako v letu 1902 pristalo na cesarjevi pisalni mizi. Prizadevanja škofa Napotnika, ki je verjetno v prvi vrsti želel preprečiti, da bi duhovnik pristal za zapahi, so nato obrodila sadove. Franc Jožef je Korošca pomilostil, tako da je moral namesto v zapor plačati le 1000 kron kazni.[13] Te na koncu ni poravnal Korošec, ampak je kazen plačalo Katoliško tiskarsko društvo, ki je izdajalo časnik *Slovenski gospodar*.[14] Zagotovo je Korošec cesarjevo odločitev sprejel z velikim olajšanjem. S tem pa se je verjetno v njem poglobila tudi zvestoba do Franca

9 "Marburg, 12. Sept.", *Innsbrucker Nachrichten*, 13. 9. 1901, št. 210, str. 5.

10 "Slovenski gospodar pred porotniki", *Slovenski gospodar*, 19. 9. 1901, št. 38, str. 1–2.

11 "Was der Bischof alles thut", *Marburger Zeitung*, 25. 3. 1902, št. 36, str. 3.

12 *Koledar družbe sv. Mohorja za navadno leto 1925* (Celje, 1925), str. 101–102.

13 "Hochwürden Koroschetz – tausend Kronen Geldstrafe", *Marburger Zeitung*, 12. 8. 1902, št. 96, str. 4.

14 Kranjec, "Korošec Anton (1872–1940)".

Jožefa, ki se je v nacionalnem sporu med Nemci in Slovenci vsaj za trenutek postavil na slovensko stran. Ob tem se pojavi upravičeno vprašanje, v kolikšni meri cesar ni želel v zapor poslati urednika *Slovenskega gospodarja*, ali pa je pri njegovi odločitvi prevagalo dejstvo, da je bil Korošec predvsem duhovnik. Karkoli je že pripeljalo do cesarjeve odločitve, se je z njo zvestoba Korošca do vladarske dinastije še dodatno poglobila.

Kljub cesarjevi pomilostitvi in načelni zvestobi do vladarja pa Korošec v svoji politični agitaciji za slovenske narodne zahteve ni preveč stavil na podporo Franca Jožefa. Podobno kot drugi politiki in narodni delavci iz preloma 19. v 20. stoletje je očitno tudi Korošec relativno zgodaj spoznal, da Franc Jožef v toku svojega življenja ne bo izpeljal korenitih reform države. To je razvidno že iz prvih Koroščevih stališč kot urednik *Slovenskega gospodarja*. Dne 17. februarja 1898, nemudoma po prevzetju urednikovanja, je Korošec objavil članek z naslovom "Naša prihodnost pod habsburško krono". Podobno kot drugi slovenski politiki se je Korošec v tem članku zavzemal za pravičnejšo ureditev država in rešitev slovanskega problema kot enega izmed najbolj perečih notranjepolitičnih težav obdonavske monarhije. Čeprav naslov članka govori o "habsburški kroni", pa Korošec v njem cesarja Franca Jožefa sploh ne omenja. Ob tem je v zaključku članka med drugim zapisal: "Treba je nam Jugoslovanom združitve, to podpišem s svojo krvjo."[15] S to izjavo se je Korošec ob zavzemanju za slovenske nacionalne zahteval jasno izrekel za jugoslovansko povezovanje, ki je, tedaj izven okvirjev "habsburške krone", svoj vrhunec doživelo leta 1918. Prav v letu, ko je Korošec prevzel vodenje *Slovenskega gospodarja,* je minevala tudi petdeseta obletnica vladavine cesarja Franca Jožefa. Kljub nepripravljenosti do korenitih reform države je potrebno poudariti, da cesar navkljub svoji togosti ni bil popolnoma slep za ključne težave monarhije. Tako je npr. junija 1907 ob slovesni otvoriti državnega zbora izpostavil svoje trdo prepričanje v državno zvestobo in lojalnost narodov monarhije a hkrati poudaril, da pravi razcvet države ovirajo narodna nasprotja, ki so se po njegovem mnenju najmočneje kazala v nerešenem jezikovnem vprašanju.[16] Istega leta je bil Korošec kot poslanec dunajskega državnega zbora izvoljen ob odboru za proračun tudi v jubilejni odbor za pripravo slovesnosti ob šestdesetletnici vladanja Franca Jožefa. V tem odboru je Korošec skrbel za zapisnike, sicer nič kaj zanimiva naloga, pa vendar je tako sodeloval pri pripravi izjemno pomembnega dogodka za monarhijo. Šestdesetletnica vladavine Franca Jožefa, ki so jo obeleževali nato leta 1908, bi naj namreč vsaj navzven predstavljala veliko manifestacijo enotnosti države, na kateri so sodelovali tudi Slovenci. Kljub temu pa je prav ta

[15] "Naša prihodnost pod habsburško krono", *Slovenski gospodar*, 17. 2. 1898, št. 7, str. 1–2.
[16] Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju*, str. 60.

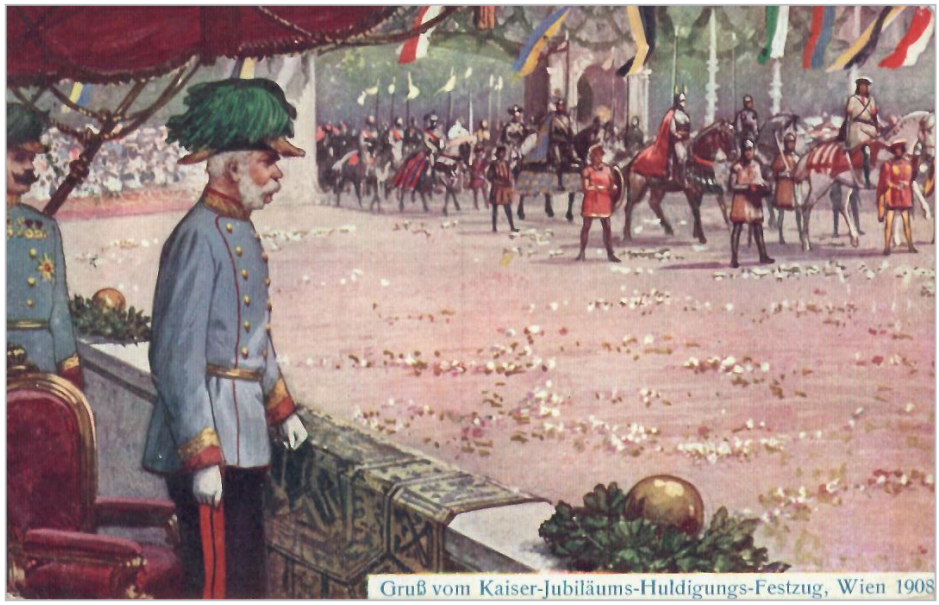

Praznovanje 60. obletnice vladavine cesarja Franca Jožefa je predstavljal velik dogodek za monarhijo, toda nacionalna trenja so tedaj že do dobra načela tudi cesarjevo podobo (Osebni arhiv prof. Igorja Vodnika)

manifestacija zgrešila svoj namen, saj se je niso udeležili češki predstavniki. S tem je postalo vse bolj očitno, da je tudi Franc Jožef postopno pričel izgubljati svojo vlogo ključnega povezovalnega člena med narodi monarhije. Njegova smrt leta 1916, v času izjemnih vojnih kot tudi političnih razmer, pa je še samo pospešila dezintegracijo mnogonarodne države.[17]

Smrti Franca Jožefa je po načelu *Le roi est mort, vive le roi!* na prestolu sledil mlad in neizkušeni Karel I. Verjetno je v dolgi zgodovini habsburške dinastije prav Karel ob prevzemu prestola od svojega predhodnika podedoval najtežje breme. Karel se je namreč na prestol zavihtel v času do tedaj največje svetovne morije, v sklopu katere so na dan privrele vse ključne težave obdonavske monarhije. Mlad cesar, ki je skušal rešiti državo pred njenim razpadom, je tako v Korošču dobil pomembnega sogovorca pri reševanju jugoslovanskega vprašanja. Toda preden se lotimo analize obdobja vladavine zadnjega cesarja je potrebno v prikazu odnosa Korošca do habsburške dinastije vključiti tudi lik nesojenega cesarja oz. prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Njegovo vlogo pri reševanju jugoslovanskega vprašanja je Korošec izpostavil v svojem zname-

[17] Gregor Antoličič, "Bog ohrani, Bog obvari nam cesarja, Avstrijo! Izbruh prve svetovne vojne v habsburški monarhiji", *Studia Historica Slovenica* 15, št. 2 (2015), str. 263.

nitem govoru z naslovom "Postanek Jugoslavije", ki ga je imel na shodu Prosvetne zveze v Ljubljani 16. oktobra 1925. V njem je Korošec izpostavil vlogo prestolonaslednika pri konceptih trialistične preureditve monarhije, katerim bi naj bil po njegovem mnenju naklonjen tudi načelnik avstro-ogrskega generalštaba Conrad von Hötzendorf. Slednji je mesto načelnika pridobil prav na podlagi močne podpore Franca Ferdinanda in njegove vojaške pisarne. Hkrati je Korošec jasno izpostavil svoje stališče, da so Slovenci pri izoblikovanju trialističnih konceptov le s težavo uveljavljali svoja stališča, saj nekako niso mogli prodreti v Franc Ferdinandov belvederski krog. Korošec bi se naj tako po svojem pričevanju s prestolonaslednikom srečal samo enkrat, vendar tedaj na dnevnem redu ni bilo jugoslovansko vprašanje, ampak vprašanje avstro-ogrske zunanje politike nasproti Kraljevine Italije. Ob atentatu v Sarajevu, ki je zagotovo tudi v Koroščevih očeh nadaljnje reševanje jugoslovanskega vprašanja postavilo pod velik vprašaj, je Korošec v imenu Hrvaško-slovenskega parlamentarnega kluba nemudoma poslal sožalno brzojavko cesarski hiši.[18]

S smrtjo reševanju jugoslovanskega vprašanja naklonjenemu prestolonasledniku je v Koroščev odnos do habsburške dinastije stopila nova figura mladega prestolonaslednika Karla Franca Jožefa. Glede na visoko starost cesarja Franc Jožefa in njegovih nemalo zdravstvenih težav, so se politiki hitro pričeli obračati proti bodočemu vladarju. Prestolonaslednikovanje je namreč v očeh mnogih veljalo za prehodno obdobje, v katerem je bodoči vladar lahko nakazal obrise svoje vladavine. A prav zaradi trajanja vojne in ohromljenega političnega delovanja Karlu Francu Jožefu ni bila dana možnost, da bi lahko javno izrisal temeljne poteze svoje bodoče vladavine. K temu je v veliki meri pripomoglo tudi cesarjevo odrivanje prestolonaslednika iz dnevnega političnega parketa. Karel Franc Jožef je tako praktično ves čas svojega prestolonaslednikovanja preživel bolj ali manj na propagandnih obiskih fronte, s katerimi je država želela dvigniti moralo izčrpanih vojakov. Šele smrt Franca Jožefa 21. novembra 1916 je nato Karlu odprla vrata do udejstvovanja lastne politične vizije, s tem pa je nastopila tudi zadnja faza življenja Antona Korošca pod habsburškim vladarjem. Cesar Karel je nato ob prevzemu cesarske krone v manifestu jasno začrtal glavni cilj svoje vladavine, ko je dejal: "Storil bom vse, da prej ko mogoče ustavim strahote in žrtve vojne in svojim narodom vrnem težko pogrešane blagoslove miru."[19] S tem pa je postalo jasno, da je novi cesar pred reševanje notranjepolitičnih težav postavljaj iskanje premirja z Antanto. Ob Karlovem prihodu na prestol velja kot zanimivost omeniti, da je bil po poročanju časnika *Slovenec* Korošec ob Josipu vitezu Pogačniku, tedanjem podpredsedniku dunajske poslanske zbor-

[18] Silvo Kranjec, "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije", *Zgodovinski časopis* 16 (1962), str. 219–220 (dalje: Kranjec, "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije").

[19] Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju*, str. 156.

Cesar Franc Jožef in prestolonaslednik Karel Franc Jožef (Osebni arhiv prof. Igorja Vodnika)

nice, edini slovenski politični predstavnik, ki se je udeležil Karlovega kronanja za ogrskega kralja, ki je potekalo v Budimpešti 30. decembra 1916.[20] To dejstvo je zanimivo tudi iz zornega kota madžarskega poročanja o vplivu Korošca na mladega cesarja, ki ga bomo analizirali nekoliko kasneje.

[20] *Slovenec*, 30. 12. 1916, št. 298, str. 3.

Sprememba na prestolu in ponovna obuditev parlamentarnega življenja sta v slovenski politiki in delovanju Antona Korošca naznanila novi jugoslovanski duh časa, ki je iz debat politikov in intelektualcev maja 1917 dokončno prerasel v eno izmed temeljnih vprašanj reševanja habsburške monarhije. Korošec je tedaj z branjem *Majniške deklaracije* v dunajskem državnem zboru postal eden izmed glavnih akterjev jugoslovanskega gibanja, njegov odločilni vpliv pa je prepoznal tudi cesar. Slednji je za razliko od svojega predhodnika po prevzemu prestola spremenil tudi odnos do slovenske politike oz. politikov. Medtem ko je bil Franc Jožef gluh za klice južnih Slovanov po političnih spremembah, se je situacija pod cesarjem Karlom precej spremenila. Na vprašanje odnosa Korošca do Karla lahko posredno odgovorimo na podlagi načina Koroščevega prikazovanja bližnje preteklosti v govoru, ki ga je imel leta 1925 pred Prosvetno zvezo. Pričakovali bi namreč, da bi jugoslovanski politik in minister, ki je živel pod kraljem Aleksandrom, v svojih javnih govorih skušal kar se da očrniti nekdanjega vladarja propadle države. Pa vendar tega občutka vsaj iz že omenjena govora iz leta 1925 ne dobimo. Prav nasprotno je Korošec spremembo na habsburškem prestolu smatral kot nekaj izjemno pozitivnega in celo hvalil Karlovo odprtost oz. dostopnost. Ob srečanju po razglasitvi *Majniške deklaracije* bi naj cesar Korošcu in drugim slovenskim politikom celo dejal: "Kar imate na srcu, mi povejte ali napišite, lahko pridete k meni, kadarkoli hočete."[21]

Tudi v primerjavi odnosa do Franca Ferdinanda, ki je sicer zagovarjal trialistično reševanje jugoslovanskega vprašanja, pa se je vendar s Koroščem srečal samo enkrat, je očitno Karel veljal za precej bolj dostopnega. V tem kontekstu bi morda lahko postavili tezo, da je bil v trikotniku dveh cesarjev in prestolonaslednika prav Karel najbolj priljubljen pri Koroščcu. Tako je ta med drugim dejal: "Mi smo imeli odprta vrata v dvor. Lahko smo šli tja ali pa smo se pismeno obrnili do takratnega nositelja avstrijske krone."[22] Čeprav je k temu potrebno dodati, da kljub načelni pripravljenosti do podpore prizadevanjem južnoslovanskih poslancev tudi mladi cesar, vsaj v letu 1917, ni bil pripravljen za hitre koncesije. Kljub temu pa se je Karel dobro zavedal pomena vpliva južnoslovanskih poslancev. Tako je na drugi Koroščevi avdienci po prebrani *Majniški deklaraciji* Karel 21. junija 1917 izrazil svojo željo, da naj južnoslovanski poslanci podpirajo vlado Heinricha Clam-Martinica ter hkrati pohvalil *Majniško deklaracijo*, ki bi naj nanj naredila "najboljši vtis".[23] Korošec je tedaj cesarju obrazložil, da južnoslovanski poslanci iz načelnih razlog ne morejo podpirati vlade,

[21] Kranjec, "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije", str. 222.

[22] Prav tam.

[23] Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje–Ljubljana, 2016), str. 62 (dalje: Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*).

ker ta ni želela odpraviti krivic, nastalih zaradi preganjanja južnih Slovanov ob izbruhu vojne in ker ministrski predsednik Clam-Martinic ni podpiral *Majniške deklaracije*. Ob tem velja poudariti, da je Karel za razliko od ministrskega predsednika *Majniško deklaracijo* oz. deklaracijsko gibanja, ki se je iz nje razvilo, vsaj delno podprl. Tako je februarja 1918 ob pogovoru s knezoškofom Jegličem v Badnu dejal: "Gibanje je popolnoma dovoljeno, samo biti mora domoljubno, avstrijsko."[24] Cesar je nato Korošču na avdienci 21. junija 1917 obrazložil, da bi odslovil Clam-Martinica in na njegovo mesto postavil predsednika, ki bi ga podpirali tudi južni Slovani, hkrati pa izrazil željo, da bi kdo izmed južnoslovanskih politikov postal novi minister za poljedelstvo. Očitno besede cesarja Karla niso bile samo prazne obljube, saj je junija 1917 dejansko prišlo do zamenjave Clam-Martinica, čemur je očitno vsaj delno pripomogla tudi Koroščeva avdienca. Novi ministrski predsednik Ernst Seidler von Feuchtenegg je nato v svojem ministrskem zboru sprejel Slovenca dr. Ivana Žolgerja (30. avgust 1917–6. maja 1918). Ta je tako postal prvi Slovenec in edini južni Slovan, ki je do razpada monarhije zasedel ministrsko mesto. Ob Koroščevi avdienci je Karel na pogovore, celo na lastno pobudo, sprejel tudi Josipa viteza Pogačnika, enega izmed redkih Slovencev, ki je bil tesneje povezan z belvederskim krogom umorjenega prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Pogačnik je tako cesarja obiskal 28. junija 1917, prav na dan tretje obletnice atentata v Sarajevu. Na avdienci je pogovor tekel okrog reševanja jugoslovanskega vprašanja, v sklopu katerega je Pogačnik predlagal, da bi morala nova vlada podpreti *Majniško deklaracijo* in amnestijo za politične zapornike. Cesar, ki se je sicer načelno strinjal z zahtevami Korošca in Pogačnika, ki sta mu izkazala podporo tudi ob kronanju za ogrskega kralja, je zastopal stališče, da mora do političnih sprememb prit postopno. Kljub temu je Karel v znak dobre volje in pripravljenosti do sprememb v korist južnih Slovanov 2. julija 1917, navkljub nasprotovanju nemških nacionalcev, izdal amnestijo za politične zapornike. Slednjo so južnoslovanski poslanci sprejeli kot vsaj delno poplačilo za politično preganjanje Slovencev ob izbruhu prve svetovne vojne, ki je dodobra omajalo zvestobo do cesarske hiše. Toda glede na vedno slabši vojaški položaj in krhanje morale "domače fronte" je vedno hitreje pričelo primanjkovati časa za postopne in počasne reforme. V tem obdobju se je tudi pri Korošču in drugih južnoslovanskih politikih, kot tudi njihovih kolegih iz drugih nenemških delov monarhije, dokončno vršil preobrat, ki je na koncu pripeljal do razpada habsburške monarhije.[25]

Kot je bilo omenjeno že uvodoma sodi med najmočnejše simbole odnosa Korošca do habsburške dinastije njegova zadnja avdienca pri cesarju Karla 11.

[24] Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju*, str. 206.

[25] Kranjec, "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije", str. 222; Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*, str. 63–64 in 70–71.

oktobra 1918. Ob tem dr. Andrej Rahten v svoji knjigi *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije* opozarja, da sta se v zgodovinopisju kot datuma Koroščevega obiska pri cesarju pojavljala 11. in 12. oktober, medtem ko je Korošec v svojem predavanju iz leta 1925 avdienco postavil celo v avgust ali september, kar pa je glede na splošno dogajanje vsekakor prehitro. Tudi znamenitih besed, s katerimi se je v imenu južnih Slovanov simbolno poslovil od cesarja, se je Korošec spominjal v dveh verzijah.[26] V že omenjenem predavanju iz leta 1925 je izjavil, da je cesarju Karlu na vprašanje, ali je obstajala možnost, da bi avstro-ogrski južni Slovani zapustili državo odvrnil: "Kakor se vidi iz položaja, so tukaj računi že čisti"[27]. Dvanajst let kasneje, ob dvajseti obletnici *Majniške deklaracije*, pa bi naj po spominih, objavljenih v *Slovencu*, cesarju, ki ga je "plakajoč" rotil, da naj Slovenci ostanejo zvesti Avstriji, dejal: "Veličanstvo prepozno je, usoda je že odločila."[28] Cesar bi naj Koroščeva trda stališča sprejel s precejšnjo mero žalosti, si prekril obraz in pričel ihteti.[29] Glede na to, da je avdienca pri cesarju potekala bolj ali manj med štirimi očmi težko z gotovostjo trdimo, kako je dejansko potekal pogovor med Koroščem in Karlom. To tezo potrdi že dejstvo, da si Korošec sam ni bil čisto gotov, kdaj je avdienca potekala, v različnih obdobjih svojega življenja pa je v javnosti predstavil dve verziji "znamenitih" besed, s katerimi je Karlu naznanil odhod južnih Slovanov iz habsburške monarhije. Ob tem se seveda pojavi vprašanje, v kolikšni meri je Korošec v obdobju po letu 1918 želel s prikazom svoje odločne drže nasproti nekdanjemu cesarju sebe stilizirati kot "prvobranitelja" jugoslovanske državne tvorbe. Z obzirom na pomanjkanje oprijemljivega arhivskega gradiva za zadaj namreč tudi v dunajskem Haus-, Hof und Staatsarchivu ni bilo moč najti kakršnihkoli oprijemljivih podatkov okrog poteka Koroščeve zadnje avdience pri cesarju Karlu, bo vsebina pogovora, predvsem pa znamenite besede, ki jih je Korošec v javnost spravil šele leta 1925 oz. 1937, ostale polje interpretacije in v določeni meri tudi Koroščeve lastne mitizacije.[30]

Medtem ko težje določimo vsebino pogovora, lahko kljub pomanjkanju arhivskega gradiva predvsem na podlagi časopisnih člankov v časniku *Neue Freie Presse* rekonstruiramo datum Koroščeve avdience pri cesarju Karlu,

[26] Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*, str. 161–162.

[27] Kranjec, "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije", str. 223.

[28] "30. majnik 1917 – 30. majnik 1937", *Ponedeljski Slovenec*, 31. 5. 1937, št. 22, str. 1.

[29] Kranjec, "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije", str. 223.

[30] Predvsem za zadnje mesece obstoja habsburške monarhije je v Haus-, Hof- und Staatsarchiv ohranjenega zelo malo gradiva glede poteka avdienc pri cesarju. Medtem ko so te do konca leta 1917 natančno popise, sta za leto 1918 ohranjena zgolj dva kartona (KA KABINETTSKANZLEI VARIA, AŠ 76–78 in AŠ 78–80), v katerih se žal ne nahajajo podatki okrog Koroščeve avdience z dne 11. oktobra 1918. Temu je v določeni meri botrovalo dejstvo, da Korošec ni sam zaprosil za avdienco, ampak je bil s strani cesarja povabljen. V omenjenih dveh kartonih so namreč v veliki večini ohranjeni popisi tistih avdienc, za katere so posamezniki in institucije zaprosili sami, cesarjeva pisarna pa jih je nato odobrila.

predvsem pa samo povabilo na pogovor postavimo v širši kontekst tedanjega političnega dogajanja. Začetek oktobra 1918 je namreč že potekal v znamenju vedno hitrejšega razkroja države, ki sta ga tako cesar kot tudi njegov ministrski predsednik Max Hussarek von Heinlein, ta je zamenjal Seidlerja julija 1918, želela za vsako ceno ustaviti. Na tej podlagi je imel Hussarek 1. oktobra ob sklicu dunajskega parlamenta govor, v katerem je poudaril, da je morala država svojim narodom zagotoviti samoodločbo v mejah skupnih interesov. S tem je Hussarek nakazal na tisto, kar je cesar svojim narodom ponudil nekaj tednov kasneje v t. i. cesarskem manifestu, ki ga je Karel pripravil ob močni pomoči ministrskega predsednika. Složnost in edinost bi naj ob notranjepolitični reformi države preprečila njen razpad. V sklopu iste seje je Korošec reagiral na Hussarekovo ponudbo z besedami: "Smo vljudni ljudje in zaradi tega bomo vljudno odgovorili. Mi južni Slovani se prav lepo zahvalimo za avtonomijo. Baron Hussarek, Vi pridete prepozno."[31] Po Hussarekovi obljubi glede večje avtonomije se je Korošec odpravil v Zagreb, kjer je bilo 5. in 6. oktobra ustanovljeno Narodno veče Slovencev, Hrvatov in Srbov, Korošec pa je bil izbran za njegovega predsednika.[32] V luči vedno očitnejših državniških potez jugoslovanske državne tvorbe, pa tudi drugih nacionalnih segmentov monarhije, je cesar Karel verjetno ob sugestiji Hussareka prišel do zaključka, da bi s svojo avtoriteto skušal doseči politični konsenz. Na tej podlagi je Hussarek na pogovore k cesarju povabil vse vidnejše poslance dunajskega državnega zbora oz. voditelje glavnih parlamentarnih strank/skupin. Avdience pri cesarju so bile načrtovane za soboto in nedeljo 11. in 12. oktobra 1918. Ob Koroščcu, kot predstavniku južnih Slovanov, je cesar tedaj na pogovore povabil tudi predstavnike nemških nacionalnih strank, krščanske socialiste, novo nemško neodvisno stranko, svobodnjake, socialne demokrate, klub poljskih poslancev, poljske radikalne demokrate, ter predstavnike Čehov, Romunov, Ukrajincev in Italijanov. Cesar je tako k sebi povabil predstavnike posameznih delov mnogonarodne monarhije, saj je očitno želel na vsako izmed zgoraj navedenih skupin apelirati, naj vendarle delujejo v skupno dobro, predvsem pa je želel ohraniti celovitost države.[33]

Od cesarja povabljeni politični predstavniki so se nato v soboto 11. oktobra ob 8.30 uri vkrcali na vlak, ki jih je iz Dunaja odpeljal v Baden. Karel je namreč poslance sprejel na sedežu vrhovnega poveljstva avstro-ogrske vojske. Po dobri uri vožnje je nato vlak prispel v Baden, kjer je poslance pričakalo izjemno močno deževje. Vsaj v simbolnem smislu je deževno vreme nakazovalo tudi na mračne odnose med posameznimi narodi in njihovim vladarjem. Še večjo

[31] Feliks J. Bister, "Delovanje dr. Antona Korošca 1917–1918", *Zgodovinski časopis* 44, št. 1 (1990), str. 86.
[32] Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*, str. 154–155.
[33] "Die zum Kaiser berufenen Abgeordneten", *Neue Freie Presse*, 11. 10. 1918, št. 19443, str. 3.

Cesar Karel je vladarsko žezlo prevzel v izjemno negotovih časih vojne in vsesplošnega pomanjkanja (Osebni arhiv prof. Igorja Vodnika)

nejevoljo je dež verjetno sprožil zaradi zapletov pri organizaciji transporta od železniške postaje do vile, ki je bila določena kot zbirno mesto političnih predstavnikov. Tako so se morali politiki kljub nalivu sprehoditi peš od železniške postaje do vile, v kateri se je zbrala vsa narodnostno pisana struktura habsburške monarhije. Na samo avdienco pri cesarju so nato bili politični voditelji v manjših skupinah vendarle z avtomobili prepeljani na sedež poveljstva avstro-

-ogrske vojske. Tudi v tem smislu je bil zadnji krog pomembnih avdienc izveden na izjemno simbolni lokaciji. Čeprav je bila tedaj vojaška situacija monarhije že popolnoma zavožena, je cesar kot vrhovni poveljnik vojske politične predstavnike svojih narodov sprejel na sedežu vojaškega poveljstva.[34]

Časopisje je z obzirom na pomen avdienc skušalo pridobiti čim več informacije glede njihove vsebine. Toda očitno so bili vsi politiki zavezani k molku. Tako so v *Neus Wiener Tagblatt* zapisali, da se je večina politikov v izjavah, ki so jih dali po obisku pri cesarju, omejila zgolj na splošne opazke. Pri tem so v istem časopisi zapisali, da so bili predvsem predstavniki Čehov in južnih Slovanov, torej Korošec, tudi po avdienci zadržani do vstopa v nov "narodni" kabinet, ki bi naj bil sestavljen iz posameznih narodnih predstavnikov mnogonarodne monarhije. Ob tem so na dan vendarle privreli vsaj nekateri vsebinski detajli Koroščevega pogovora s cesarjem. Tako je bilo v *Neues Wiener Tagblatt* zapisano, da se je glavnina pogovora vrtela okrog jugoslovanskega vprašanja in da je Korošec cesarju natančno predstavil jugoslovanski program. V sklopu te predstavitve bi naj cesar Koroščcu postavil več vprašanj. Hkrati bi naj pogovor tekel tudi okrog tedanje politične situacije oz. razmerij v dunajskem državnem zboru.[35] Po srečanju s cesarjem je imel Korošec v Badnu še kratek sestanek s češkimi predstavniki, ki so bili prav tako na avdienci pri Karlu. Za tem pogovorom se je Korošec vrnil na Dunaj.[36] Očitno pa je sodelovanje južnoslovanskih in čeških poslancev nekatere precej motilo, tako so npr. v časniku *Neuigkeits Welt-Blatt* zapisali, da sta češki predstavnik František Staněk in Korošec že na železniško postajo pred odhodom v Baden prišla z roko v roki.[37]

Koroščevo zadnjo avdienco pri cesarju Karlu moramo obravnavati predvsem skozi prizmo prizadevanja vladarja, da bi vendarle rešil svojo državo pred razpadom. Tako Koroščev obisk pri Karlu 11. oktobra 1918 ni predstavljal nek individualni poizkus cesarja, da bi s koncesijami in prošnjami južne Slovane ohranil pod habsburškim žezlom. Koroščeva avdienca je bila le del širšega poizkusa sklenitve političnega konsenza med vsemi najpomembnejšimi političnimi predstavniki v avstrijskem delu monarhije. Tudi glede na število povabljenih gostov, ki so se zglasili pri cesarju 11. oktobra, lahko sklepamo, da so bile avdience časovno precej omejene, pa čeprav je bila od stališč političnih voditeljev odvisna nadaljnja usoda cesarja Karla.

Kljub temu da bi naj Korošec po lastnem pričevanju 11. oktobra vladarju jasno naznanil, da bodo južni Slovani stopili na samostojno politično pot, je

[34] "Die Empfänge von Parlamentariern beim Kaiser", *Neue Freie Presse*, 12. 10. 1918. št. 19444, str. 2; *Wiener Zeitung*, 13. 10. 1918, št. 236, str. 5.

[35] "Die politischen Empfänge beim Kaiser", *Neues Wiener Tagblatt*, 13. 10. 1918, št. 279, str. 3–4.

[36] "Die Vertreter des tschechischen Verbandes", *Neuigkeits Welt-Blatt*, 13. 10. 1918, št. 235, str. 9.

[37] "Die Parteiführer beim Kaiser", *Neuigkeits Welt-Blatt*, 13. 10. 1918, št. 235, str. 8.

očitno na dnevnem političnem parketu še naprej vsaj navidezno igral tudi na habsburško karto. Tako je npr. časnik *Fremden-Blatt* 18. oktobra 1918 poročal, da je Korošec v imenu Čehov in južnih Slovanov v dunajskem državnem zboru naznanil, da do prihoda odgovora Wilsona na avstrijsko mirovno pobudo, češki in južnoslovanski poslanci ne bodo glasovali proti zunanjemu ministru Burianu. Slednjega so namreč nekateri italijanski poslanci želeli prisiliti v odstop, kar je v sklopu parlamentarnega odbora za zunanjo politiko, kjer je sedel tudi Korošec, 18. oktobra 1918 sprožilo burno debato.[38] Hkrati je Korošec na isti seji od avstrijske vlade oz. zunanjega ministra zahteval zastopstvo Slovencev v mirovnih pogajanjih z Antanto oz. ZDA.[39] Korošec se je očitno že sredi oktobra dobro zavedal, da bodo o nadaljnji usodi posameznih narodov oz. državnih tvorb odločala diplomatska pogajanja in je zaradi tega želel doseči slovensko zastopstvo v pogajanjih z Wilsonom, ki je na podlagi svojih 14. točk narodom habsburške monarhije obljubil možnost do samoodločbe. Predvsem z obzirom na dogajanja v času trajanja pariške mirovne konference so se Koroščeve slutnje o pomeni stikov z Wilsonom izkazale za zelo preroške, saj je bil prav ameriški predsednik tisti, ki je kljub prigovarjanju slovenskih predstavnikom, ki so ga obiskali v Parizu, na koncu sprejel odločitev, da bo o pripadnosti Koroške odločil plebiscit.[40]

Habsburška dinastija, Korošec in časnik *Slovenec* pod novo jugoslovansko stvarnostjo

Koroščev odnos do Habsburžanov je bil deležen precejšnjega zasuka po razpadu monarhije. To vsekakor ne preseneča, saj bi si težko predstavljali, da bi Korošec kot eden izmed arhitektov jugoslovanske države[41] še naprej javno izražal lojalnost nekdanji vladarski hiši. Pa vendar njegova retrospektivna gledanja nudijo možnost podrobnejše analize transformacije odnosa do Habsburžanov kot tudi ustvarjanja javne podobe jugoslovanskega politika. Na eni strani se je namreč Korošec trudil svoj odnos do Habsburžanov relativizirati v smislu pragmatičnosti, za katero pa je nenehno stala želja po jugoslovanskem povezovanju izven okvirjev monarhije. Po drugi strani pa so Koroščevo zvestobo cesarski hiši, ki bi se naj simbolno pretrgala šele 11. oktobra 1918, mnogi izkoristili za

[38] "Oesterreichische Delegation", *Fremden-Blatt*, 18. 10. 1918, št. 284, str. 2.

[39] "Anfrage", *Grazer Mittags-Zeitung*, 21. 10. 1918, št. 241, str. 2.

[40] Uroš Lipušček, *Ave Wilson. ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920* (Ljubljana, 2003), str. 205–206; Andrej Rahten, "Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci", *Acta Histriae* 18, št. 3 (2010), str. 705.

[41] Več o tem: Andrej Rahten, "Koroščev državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 327–362.

napade na Korošča v smislu, da je bil v prvi vrsti avstrofil, šele razpad države pa ga je pahnil v "objem" jugoslovanske države in srbskega kralja. Iz Koroščevega govora, ki ga je imel pred Prosvetno zvezo leta 1925, je jasno razvidno, da ni zapadel v izrazito kritiko nekdanje vladarske hiše. Predvsem njegova stališča do cesarja Karla so bila, kot že omenjeno, precej pozitivna, saj je hvalil njegovo dostopnost in odprtost. Toda prav to medsebojno spoštovanje in razumevanje je bilo po razpadu monarhije deležno precejšnjih kritik.[42]

Koroščev odnos do cesarja Karla je npr. že konec novembra 1918 kritično ovrednotila madžarska politika. Dne 28. novembra 1918, v času, ko je monarhija že postala rajna in se je mlada Država Slovencev, Hrvatov in Srbov pripravljala na združitev s Kraljevino Srbijo, je bil v časniku *Neues Wiener Tagblatt* objavljen članek, ki je precej kritično ocenjeval Koroščevo bližino do cesarja oz. predvsem zaupanje, ki ga je Karel imel do Korošca. Tako je članek precej očrnil vlogo Korošca pri reševanju jugoslovanskega vprašanja in v tej zvezi sprejetih odločitev s strani cesarja. V članku so namreč zapisali, da je Karel najprej obljubil rešiti jugoslovansko vprašanje v korist Madžarov in na tej podlagi naročil Istvanu Tiszi, da se naj prične z južnimi Slovani pogajati. Tisza je nato dejansko odpotoval na Hrvaško, v Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino. To pa je Korošca tako ujezilo, da je glede Tisze izjavil: "Ta največji zločinec nad omikanim človeštvom je prišel kot homo regius na južnoslovansko ozemlje."[43] Istočasno pa je cesar, tako so zapisali v *Neues Wiener Tagblatt*, naročil Koroščcu, da naj za hrbtom Madžarov vzpostavi jugoslovansko državo. V članku so nadalje izpostavili, da je bil vpliv Korošca na mladega cesarja oz. kralja izjemno velik.[44] Čeprav je pri omenjenem pisanju šlo v prvi vrsti za madžarsko povojno antihabsburško in antijugoslovansko propagando, nam ta stališča nudijo vpogled v položaj Korošca v širšem avstro-ogrskem kontekstu.

Zaradi pomanjkanja oprijemljivega gradiva, ki bi kazalo na Koroščeva najbolj intimna stališča do Habsburžanov, se lahko za delno rekonstrukcijo podobe, ki jo je do nekdanje vladarske hiše po letu 1918 soustvarjal tudi Korošec, ozremo v poročanje časnika *Slovenec*. Ta je v obdobju "stare" Jugoslavije kar nekaj krat ovrednotil tedaj še živeče oz. ravno umrle Habsburžane. Glede na dejstvo, da je bil *Slovenec* glavno politično glasilo slovenskega katoliškega gibanja oz. Slovenske ljudske stranke (SLS) si težko predstavljamo, da bi časopis pisal oz. zastopal stališča, ki ne bi bila po godu dr. Antona Korošca, v medvojnem obdobju nespornega voditelja SLS. Tako analiza posameznih člankov nudi dodatno perspektivo Koroščevega odnosa do Habsburžanov. Prva priložnost za ovrednotenje vladarja, od katerega se je Korošec simbolno poslovil na avdi-

[42] Kranjec, "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije", str. 222–223.

[43] Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju*, str. 253.

[44] "Ungarns Anklagen gegen König Karl", *Neus Wiener Tagblatt*, 28. 11. 1918, št. 325, str. 1.

enci 11. oktobra 1918, je nastopila že dobra štiri leta po razpadu monarhije. Cesar Karel, ki je po letu 1918 buril duhove predvsem z dvema poizkusoma vrnitve na madžarski prestol, je namreč aprila 1922 umrl v izgnanstvu na otoku Madeira.[45] Vest o smrti nekdanjega cesarja je bila v *Slovencu* objavljena 2. aprila, ko so pomenljivo zapisali: "Excesar Karel je mrtev, v dvojnem pomenu besede mrtev, kot oseba in kot personifikacija upov vseh tistih, ki so sanjali o restavraciji habsburške monarhije v katerikoli obliki. Umrl je kot prognanec po lastni krivdi v mestu Funchal na portugiškem otoku Madejri."[46] Citirani članek je ob nič kaj prijaznih besedah ob Karlovi smrti zanimiv predvsem z vidika vprašanja Karlovega prihoda na prestol. V *Slovencu* so namreč poročali, da sta na predvečer prve svetovne vojne na dunajskem dvoru obstajali dve "prestolonasledniški" struji. Prva, po ocenah *Slovenca* šibkejša, je bila struja, ki je za bodočega cesarja podpirala tedaj aktualnega prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Druga, domnevno močnejša, pa si je želela, da bi postal prestolonaslednik oz. cesar Franc Ferdinandov nečak Karel Franc Jožef. S smrtjo Franca Ferdinanda v Sarajevu, ki so jo sicer v *Slovencu* ocenili kot tragično k temu pa dodali, da je srbska vlada Dunaj pravočasno obvestila o pripravah na atentat, pa bi naj torej zmagala "Karlova" struja. Kljub relativno ostremu uvodu v članek pa je bil Karel nadalje ocenjen kot sicer dober človek, vendar slab vladar, ki je bil podrejen vplivu vsenemško orientiranega zunanjega ministra grofa Ottokarja Czernina, predvsem pa nedorasel svoji nalogi. Nadalje so v članku na kratko opisali Karlova poskusa vrnitve na madžarski prestol, pri vprašanji izgona na Madeiro pa njegovo usodo primerjali z usodo Napoleona, ki je bil po dokončnem porazu poslan na Sv. Heleno. Vest o smrti nekdanjega cesarja so v *Slovencu* zaključili z mislijo: "Zadobil je mir, ki mu na tem svetu ni bil usojen. *Sic transit gloria mundi*!"[47]

S smrtjo zadnjega habsburškega cesarja pa niso bili pokopani restavracijski poskusi tistih, ki habsburške monarhije še niso želeli dokončno vreči na smetišče zgodovine. Tako je *Slovenec* nekaj dni po Karlovi smrti poročal, da je bilo habsburško vprašanje ponovno potisnjeno v politično ospredje. Mala antanta, ki je nastala leta 1920 kot zveza med Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, Češkoslovaško in Romunijo, si je namreč na svoje prapore zapisala tudi skupni nastop proti vsakemu restavracijskemu poskusu Habsburžanov in njihovih podpornikov. Na tej podlagi je Mala antanta odločno nastopila proti Karlovemu poskusu vrnitve na madžarski prestol. Kljub temu so v *Slovencu* zastopali jasno stališče, da je bil večji del madžarskega plemstva še naprej lojalen Habsburžanom, ob tem pa zapisali, da je bila tudi večina prebivalstva po

[45] Prim. Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*.
[46] "Excesar Karel umrl", *Slovence*, 2. 4. 1922, št. 76, str. 1.
[47] Prav tam.

zlomu Madžarske sovjetske republike Bele Kuna naklonjena vrnitvi kralja, ki bi vzpostavil "integriteto tisočletne krone sv. Štefana."[48] Nenazadnje je bila v tem obdobju madžarska še vedno kraljevina, ki jo je kot regent vodil nekdanji avstro-ogrski kontraadmiral Miklós Horthy. Kot zanimivo primerjavo v percepciji odnosa Korošca do zadnjega Habsburžana, bi se naj Horthy ob njegovi zadnji avdienci pri cesarju Karlu od svojega vladarja poslovil s solzami v očeh, hkrati pa mu obljubil, da mu bo služil do konca in naprej. Toda zaobljubo, ki bi naj kontraadmirala na cesarja vezala tudi po razpadu monarhije, je Horthy po letu 1920 pozabil in raje kot nekdanjega kralja sebe introniziral kot novega madžarskega "vladarja".[49] Kljub Horthyjevemu postopanju pa je vrh slovenske oz. jugoslovanske politike očitno v času po Karlovi smrti dobil občutek, da na madžarskem vprašanje vrnitve Habsburžanov na prestol s smrtjo zadnjega kralja še ni bilo končano. Jugoslovansko stran je tako motila predvsem sožalna brzojavka regenta Horthyja, ki je Karlovi vdovi Ziti sporočil: "Ravnokar izvem, da je Nj. Vel. kralj Karel IV. umrl. Mažarski narod žaluje s kraljevo obiteljo."[50] Nelagodja pa očitno ni povzročala zgolj reakcija Horthyja, ampak tudi Dunaja, kot glavnega centra nekdanje monarhije. Tako so v *Slovencu* poročali, da se je avstrijski zvezni kancler dr. Johann Schober na Dunaju, sicer kot zasebnik in ne kot kancler, udeležil svečanega rekvijema za umrlega cesarja, ki je potekal v Štefanovi cerkvi. Bolj kot ta akt pietete do nekdanjega vladarja pa je jugoslovansko stran zmotila sožalna brzojavka, ki jo je avstrijska vlada ob Karlovi smrti poslala v Budimpešto. Jugoslovanska stran je namreč brzojavko smatrala kot indirektno priznanje legitimnosti Habsburžanov, ne samo na Madžarskem, ampak tudi v Avstriji. Vprašanje legitimnosti Habsburžanov je še dodatno podpihovalo dejstvo, da je po načelu *Le roi est mort, vive le roi!* vodenje Habsburške hiše po smrti očeta prevzel prestolonaslednik Oton. S tem pa so legitimisti dobili novo figuro, v katero so lahko polagali upe glede restavracije habsburške monarhije. Predvsem pri vprašanju nadaljnje politične ureditve Madžarske so legitimistične težnje v očeh jugoslovanske politike predstavljale veliko nevarnost, saj so ocenjevali, da pri vprašanju vrnitve Habsburžanov na ogrski prestol ni šlo v prvi vrsti za naklonjenost madžarskih politikov do njihove nekdanje dinastije, ampak predvsem za željo po obnovi tiste Ogrske v smislu dežel krone svetega Štefana. Na tej podlagi so madžarske legitimistične težnje odražale predvsem željo po reviziji pariški mirovnih pogodb, ki so povojno madžarsko opredelile kot sokrivko za prvo svetovno vojno, nove meje oz. države, ki so nastale na pogorišču monarhije, pa so ji odvzele precejšnji del ozemlja. Na tej podlagi lahko sklepamo, da je tudi Korošec kot jugoslovanski državnik jasno nasproto-

48 "Po Karlovi smrti", *Slovenec*, 8. 4. 1922, št. 81, str. 1.

49 Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*, str. 178, 215 in 233–236.

50 "Po Karlovi smrti", *Slovenec*, 8. 4. 1922, št. 81, str. 1.

val vrnitvi Habsburžanov tako na avstrijski kot tudi madžarski prestol, saj je v tem v prvi vrsti videl grožnjo jugoslovanskemu političnemu konstruktu, ki ga je ob razpadu monarhije pomagal soustvariti.[51]

Nelagodje jugoslovanske politike okrog možne vrnitve Habsburžanov na ogrski prestol pa se je hitro izkazala za nepotrebno. Madžarski politični vrh s Horthyjem na čelu je namreč ocenil, da bi lahko na simbolni ravni vrnitev Habsburžanov na prestol pomenila obnovo predvojne Madžarske, toda simbolnemu aktu bi zagotovo sledila vojna z novimi državnimi tvorbami, ki so obkrožale Madžarsko. Na tej podlagi je Budimpešta že 3. aprila, torej zgolj dva dni po Karlovi smrti, izjavila, da ne bo odstopila od zakonsko utemeljene detronizacije Habsburžanov in da bo reševanje "kraljevskega" vprašanja izvajala zgolj v sozvočju z Antanto. Hkrati je madžarska vlada sporočila, da bo uvedla kazenski postopek zoper tiste legitimiste, ki so za novega madžarskega kralja želeli proklamirati Karlovega najstarejšega sina Otona. Slednjega so namreč madžarski legitimisti prav 3. aprila 1922 v palači grofa Andrassyja razglasili za novega madžarskega kralja Otona II., do njegove polnoletnosti, Oton je bil tedaj star šele deset let, pa bi regentstvo prevzela njegova mati Zita.[52] Slednja se je po poročanju *Slovenca* domnevno želela iz Madeire preseliti v Budimpešto.[53]

Prav v času smrti nekdanjega cesarja Karla pa je slovenski katoliški tabor pretresla izdaja knjige dr. Ivana Šusteršiča, ki je aprila 1922 v samozaložbi izdal knjigo *Moj odgovor*, v kateri je obračunal s svojimi nekdanjimi strankarskimi kolegi.[54] Šusteršič je namreč podobno kot cesar Karel po razpadu monarhije odšel v "izgnanstvo" v Švico. Nekdanji kranjski deželni glavar, to mesto je Šusteršič zasedel med letoma 1912 in 1918, je ob koncu monarhije končal tudi svojo politično pot znotraj SLS. Za razliko od Korošca, ki je lojalnost habsburškemu vladarju pretrgal dober mesec pred uradnim koncem monarhije, je Šusteršič svojo zvestobo dinastiji na koncu plačal z izgubo političnega vpliva.[55] Morda je zaradi tega toliko bolj simbolno, da se je med nekdanjim kranjskim deželnim glavarjem in SLS prav v času smrti Karla ponovno vnela vroča debata. *Slovenec* je tako 13. aprila 1922 na prvi strani odtisnil daljšo polemiko, v kateri je bila kritično analizirana vsebina Šusteršičeve knjige.[56] To so javno kritizirali tudi na dveh velikih političnih shodih, ki jih je SLS organizirala 17. aprila v Ljutomeru in Slovenski Bistrici. Kot je poročal *Slovenec* so udeleženci obeh shodov izrekli

[51] Prav tam.

[52] "Stališče mažarske vlade glede Habsburgovcev", *Slovenec*, 4. 4. 1922, št. 77, str. 2; "Mažarski monarhisti za Otona", *Slovenec*, 4. 4. 1922, št. 77, str. 2.

[53] "Namere Zite", *Slovenec*, 4. 4. 1922, št. 77, str. 2.

[54] "Dr. Šusteršič v novi izdaji", *Slovenec*, 13. 4. 1922, št. 85, str. 1.

[55] Prim. Andrej Rahten, *Der ungekrönte Herzog von Krain. Die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischen Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee* (Wien, 2012).

[56] "Dr. Šusteršič v novi izdaji", *Slovenec*, 13. 4. 1922, št. 85, str. 1.

Prestolonaslednik Oton in cesarica Cita (Osebni arhiv prof. Igorja Vodnika)

"Jugoslovanskemu klubu, SLS, posebej pa še načelniku dr. Korošču neomejeno zaupanje", hkrati pa so obsodili "zahrbtno in izdajalsko politiko dr. Šušteršiča."[57]

Čeprav se je strah pred vrnitvijo Habsburžanov na madžarski prestol, ki se je razširil nemudoma po smrti cesarja Karla, hitro razblinil, je prestolonaslednik Oton v naslednjih letih večkrat buril duhove tistih, ki so se "bali" oz. jasno nasprotovali kakršnim koli restavracijskim poskusom Habsburžanov in njihovih podpornikov. Nov zagon je namreč vprašanje vrnitve Habsburžanov dobil 20. novembra 1930, ko je Oton postal polnoleten. Tedaj je *Slovenec* poročal,

[57] "Veličastna manifestacija za S.L.S.", *Slovenec*, 19. 4. 1922, št. 89, str. 1.

da so rojalistični krogi na Madžarskem in v Avstriji pričakovali, da bo prišlo do restavracije Habsburžanov. Tokrat so se v te debate vključili tudi Habsburžani sami, ki so naznanili, da bodo polnoletnost Otona obeležili v ožjem družinskem krogu. Kljub temu pa so nekateri javni pozivi in stališča iz rojalističnih krogov vznemirjali tedanje politične veljake. Vprašanje vrnitve Habsburžanov so namreč mnogi izkoristili za krinko, pod katero so lahko zasledovali svoje politične cilje. *Slovenec* je tako 21. novembra 1930 poročal, da je Benito Mussolini želel zadržati restavracijo Habsburžanov na madžarski prestol toliko časa, da bi prišlo do priključitve Avstrije Nemčiji. Z obzirom da govorimo o letu 1930, torej dve leti preden je Hitler v Nemčiji prevzel dokončno oblast, je še toliko bolj zanimivo, da je bilo vprašanje vrnitve Habsburžanov na prestol že takrat povezano z morebitnim Anschlussom Avstrije tedaj še Weimarski Nemčiji. Slednjega bi naj po poročanju *Slovenca* ob Italiji podpirala tudi Madžarska.[58] Nova evropska politična stvarnost z vzponom fašizma in pomladjo nacizma je očitno vplivala tudi na polnoletnega Otona, ki je vprašanje svoje vrnitve na madžarski oz. avstrijski prestol v intervjuju, ki ga je imel 21. novembra 1930, strnil v misli:

> Moja vrnitev bi se imela izvršiti v pomirljivem in krščanskem duhu v eno ali obe glavni mesti. Po informacijah, ki sem jih dobil smatram, da je večina Madjarske in Avstrije proti meni neprijateljsko razpoložena. Svojo pravico bom šele takrat uporabil, ko bom s svojo navzočnostjo mogel pomagati državam, ki so v tako težavnem položaju. Anschluss bo dovedel s seboj tudi težek konflikt, ki bo započel izginjenje Avstrije. Hočem reprezentirati tradicije reda in miru na politično-socialnem polju.[59]

Čeprav torej Oton ni izključeval vrnitev na prestol svojih prednikov, je sam dobro ocenil držo večinskega dela prebivalstva Avstrije in Madžarske. Kljub temu pa je torej že leta 1930 težnje po priključitvi Avstrije Nemčiji smatral kot veliko nevarnost in nenazadnje tudi možnost, da s svojim posredovanjem vpliva na tok zgodovine. Morebitni vrnitvi Habsburžanov v Avstrijo, ki se je zdela verjetnejša v času kanclerja Kurta Schuschnigga (1934–1938), pa je močno nasprotovala Hitlerjeva Nemčija in Mala antanta. Slednja je imela pripravljene celo načrte, kako bi v primeru vrnitve Habsburžanov vojaško posredovala proti Avstriji.[60] Na zasedanju na Bledu, ki ga je imela Mala antanta avgusta 1935, so njene članice posebej obravnavale tudi vprašanje vrnitve Habsburžanov in tozadevno sprejele sklep, da bodo smatrale "postavitev kateregakoli člana

[58] "Polnoletnost Otona Habsburškega", *Slovenec*, 21. 11. 1930, št. 267, str. 1.

[59] "Prve Otonove politične izjave", *Slovenec*, 22. 11. 1930, št. 268, str. 1.

[60] Arnold Suppan, *Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld* (Dunaj, 1996), str. 211.

habsburške družine na prestol katerekoli države za ogrožanje svoje varnosti in se bodo branile z vsemi sredstvi, političnimi, gospodarskimi in vojaškimi.[61]

Kot glavni pretendent na habsburški prestol, bodisi v Avstriji ali Madžarski, je Oton v zadnjem desetletju pred izbruhom druge svetovne vojne ostal tudi v fokusu poročanja *Slovenca*. Slednji je predvsem v letu 1938 oz. času Anschlussa precej pozornosti posvetil zadnjemu avstro-ogrskemu prestolonasledniku.[62] Tako je *Slovenec* poročal, da so nacisti 13. marca 1938, torej dva dni po priključitvi Avstrije Tretjemu Reichu, v Gradcu aretirali nadškofa dr. Ferdinanda Stanislausa Pawlikovskega. Hkrati je policija vdrla na zasedanje frontne milice, ker je ta domnevno načrtovala puč, s pomočjo katerega so želeli na oblast spraviti prav Otona.[63] Po aretaciji in zaslišanju so na dan privrele informacije glede širših priprav za Otonovo vrnitev, ki so jo v *Slovencu* poimenovali kar "monarhistični puč".[64] Sredi marca 1938 je bil nato v *Slovencu* objavljen zanimiv članek z naslovom *Začetek in konec Avstrije*. V njem je bila na kratko predstavljena avstrijska zgodovina od 10. stoletja do Anschlussa. V sicer preglednem članku je bil "zgodovinskega" ovrednotenja deležen tudi cesar Franc Jožef, ki je bil opisan kot "korekten človek, težko dostopen in skrajno pedantičen birokrat".[65] Zadnjega avstro-ogrskega monarha v citiranem članku niso obravnavali, ker je bila, kot so zapisali, zgodovina habsburške monarhije do svetovne vojne splošno znana. Predvsem pod vtisom Anschlussa pa je bila na koncu članka objavljena satirična karikatura, ki je prikazovala veliko ribo, ki poje manjšo, pod njo pa je bil zapis: "Takole je življenje!"[66] Toda tik po smrti Antona Korošca je tudi Kraljevino Jugoslavijo čakala podobna usoda. Nacistična Nemčija se je namreč hitro izkazal za nenasitno "ribo plenilko", ki je želela "pogoltniti" celotno Evropo.

Pod vtisom priprav Otona Habsburškega na odpor proti nacistom je Nemčija 20. aprila 1938 za njim izdala tiralico zaradi veleizdaje.[67] Že pred izdajo tiralice so bili Habsburžani ponovno deležni zaplembe njihovega premoženja. Ta se je sicer izvršila že leta 1919 s t. i. habsburškimi zakoni, toda avstrijska vlada je pod zveznim kanclerjem Schuschniggom leta 1935 izdala zakon o načelni vrnitvi tega premoženja. Nova nacistična oblast je takšni vrnitvi nasprotovala in zaradi tega izdala uredbo, ki je ukinil "Schuschniggov" zakon.[68] Toda prav v času izdaje tiralice za Otonom je Antona Korošca oz. SLS dosegla dolga senca habsburške lojalnosti. V sklopu proračunske debate, ki je potekala marca 1938

61 "Sklepi MZ in evropski položaj", *Slovenec*, 1. 9. 1935, št. 200a, str. 1.

62 Prim. Erwin A. Schmidl, *März 38: der Deutsche Einmarsch in Österreich* (Wien, 1987).

63 "Graški škof Pawlikovski aretiran", *Slovenec*, 14. 3. 1938, št. 11, str. 1.

64 "Slovenčev poročevalec poroča iz Gradca", *Slovenec*, 15. 3. 1938, št. 61, str. 2.

65 "Začetek in konec Avstrije", *Slovenec*, 17. 3. 1938, št. 63, str. 6.

66 Prav tam.

67 "Tiralica za Otonom Habsburškim", *Slovenec*, 21. 4. 1938, št. 90a, str. 1.

68 "Posestva Habsburžanov zaplenjena", *Slovenec*, 26. 4. 1938, št. 94, str. 10.

v beograjskem senatu, je Albert Kramer kot član Jugoslovanske nacionalne stranke izkoristil priložnost za obračun s SLS. Kramer je namreč zastopal stališče, da *Majniška deklaracija* v letu 1917 ni bila izdana v službi slovenskega naroda, ampak zgolj v interesu habsburške dinastije. Hkrati je obtožil SLS, da je bila v času obstoja monarhije ves čas avstrofilsko usmerjena.[69] Čeprav je šlo v govoru Alberta Kramerja v prvi vrsti za obračun med slovensko liberalno in katoliško strujo,[70] nam njegovi očitki na račun *Majniške deklaracije* jasno kažejo na težavo, ki sta jo imela SLS in Anton Korošec od leta 1918 naprej. Ta se je vrtela predvsem okrog vprašanja kako v okviru jugoslovanske države dokazati, da je bila lojalnost prejšnji vladarski hiši in državi zgolj odraz pragmatičnosti, medtem ko je bila lojalnost do nove države in dinastije odraz dejanskega čutenja. Zagotovo je ta motiv bil močno prisoten tudi pri Antonu Korošcu, kar je razvidno iz njegovih govorov, pa tudi poročanja časopisja, ki je spadalo v sfero SLS.

Zaključek

Glede na razpad Avstro-Ogrske in nastanek jugoslovanske državne tvorbe ne preseneča, da se je v toku Koroščevega življenja vršil preobrat v smislu njegove lojalnosti do Habsburžanov. Iz cesarski hiši vdanega duhovnika je Korošec preko svoje politične kariere prerasel v tistega politika, ki je izvedel dokončni prelom z dinastijo, pod žezlom katere so stoletja bivali Slovenci. Glavni motiv Koroščevega odnosa do Habsburžanov po letu 1918 je bil nato na eni strani dokazati, da je bila lojalnost do Habsburžanov zgolj odraz pragmatičnosti, medtem ko bi naj bil glavnih cilj vsega njegovega delovanja povezava jugoslovanskih narodov izven okvirjev habsburške dinastije. Ob tem pa je toliko bolj zanimivo, da čeprav je bil Korošec odličen politik in verjetno še večji pragmatik, pri ustvarjanju svoje podobe kot "prvobranitelja" jugoslovanskega združevanje ni popolnoma zapadel v demonizacijo bivših vladarjev. Tako je bolj kot vladarje same kritično ovrednotil sam koncept državne ureditve habsburške monarhije, ki Jugoslovanom ni nudil nobene druge možnosti kot izstop iz nje. Očitno je pri oblikovanju takšnih stališč pomembno vlogo igrala tudi Koroščeva religioznost, ki mu verjetno ni dopuščala pretirane demonizacije nekdanjih katoliških vladarjev. Prav zaradi njegove "mehke" drže do Habsburžanov pa se vse do svoje smrti ni mogel popolnoma otresti očitkov na račun habsburške

[69] "Proračunska razprava v senatu", *Slovenec*, 24. 3. 1938, št. 68, str. 2.

[70] Več o tem: Jurij Perovšek, "Liberalci in Anton Korošec v letih 1918–1940", *Acta Histriae* 29, št. 4 (2021), str. 1015–1044; Jurij Perovšek, "Anton Korošec in štajerski liberalci", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 301–326.

klavzule v *Majniški deklaraciji* in avstrofilske drže SLS. Odločna demonizacija Habsburžanov kot vsega, kar je bilo v monarhiji slabega, bi verjetno Korošcu pomagala, da bi lahko dokončno utišal kritike, kot je bil npr. Albert Kramer. Toda Korošec se za ta korak ni odločil. V tem kontekstu ga lahko v odnosu do Habsburžanov ocenimo predvsem kot pragmatika in realista, ki zgolj zaradi propada Avstro-Ogrske ni želel v javnosti širiti pretiranih neresnic na račun nekdanjih vladarjev. Morda se je Korošec ravno v tem delu svoje politične kariere izkazal za pravega državnika.

Gregor Antoličič

ANTON KOROŠEC AND THE HABSBURG DYNASTY

SUMMARY

In the year of Anton Korošec's birth, Emperor Franz Josef sat on the throne of the Habsburg monarchy for twenty-four years, and a further forty-four years passed before his death. In this way the image of the emperor significantly marked two thirds of Korošec's life. The latter therefore belonged to that generation of Austro-Hungarians who created their entire career under the image of Franz Josef. Above all, Korošec's choice of priestly vocation deepened the symbolic role of the emperor. Last but not least, Franz Josef even protected Korošec from imprisonment when he changed a 6-week prison sentence handed down at the Maribor jury court into a fine of 1,000 Krone. Despite the emperor's generosity, Korošec, like other Slovene politicians, did not place high hopes in the emperor’s readiness for political reforms of the Habsburg monarchy. Ever since taking office as the editor-in-chief of Slovenski gospodar, Korošec has started an ardent agitation for Slovene national rights. In his political activities, this agitation also grew into a clear commitment to resolving the Yugoslav question within the monarchy. On the eve of the First World War, resolving this issue became one of the most pressing problems of the multinational Habsburg state. The outbreak of the war then brought a kind of climax to the national frictions in Lower Styria and Carinthia, as the Slovene intelligentsia and priests were

persecuted at that time, which had also an important impact on the loyalty of Slovene politicians to the Habsburg dynasty. After the death of the "eternal" emperor, a period of important political decisions began in the life of Anton Korošec. Although the new emperor Karl showed a willingness to make political changes and, with an amnesty for political prisoners, wanted to somehow repay the injustices of persecution during the outbreak of the First World War, Korošec found these political concessions and readiness for change too slow and undecided. The emperor also partially proved his support for resolving the Yugoslav question by appointing Ivan Žolger as a minister without a portfolio. In this way Žolger became the first and only Slovene to sit on a ministerial chair during the existence of the Habsburg monarchy. But even such concessions were too little compensation for the "Austrian" southern Slavs who were for decades oppressed. In the desire for greater autonomy, the National Council of Slovenes, Croats and Serbs was established in Zagreb on 5 and 6 October 1918, and Korošec was elected its president. As similar national tendencies were increasingly shown by other nations of the monarchy, the emperor, in the desire to save the country from complete disintegration in mid-October 1918, invited representatives of all political groups in the Vienna parliament to Baden. Anton Korošec was also among the guests as a representative of the southern Slavs. The audience, at which the emperor wanted to convince Korošec that the southern Slavs would remain loyal to the crown, heralded a final turnaround in Korošec's political horizon. This is certainly best illustrated by the words that Korošec allegedly uttered at his last meeting with Emperor Karl on October 11, 1918, when he said: "Your Majesty is too late, fate has already decided." Whit these words Korošec broke his own as well as the Slovene loyalty to the Habsburg dynasty. In this way he opened the door wide for the unification of the Yugoslav nations through the State of Slovenes, Croats and Serbs into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. It was the Yugoslav period of Korošec's life that became a turning point in relation to the former rulers. As the highest Slovene political representative, and above all as an important figure on the Yugoslav political stage, Korošec sought to relativize his loyalty to the Habsburgs primarily as a pragmatic attitude of a politician who in his intimate views has always strived for Yugoslav unification outside Austria-Hungary. The speech he gave in 1925 before the Educational Union was crucial to the issue of creating a public image of Korošec's attitude towards the Habsburgs. In that speech he analyzed the reigns of Franz Josef and Karl, as well as the role of Crown Prince Franz Ferdinand. In the presentation of the former main representatives of the Habsburg dynasty, Korošec did not fall into excessive demonization. On the contrary, he evaluated Emperor Karl rather positively. At the same time, he also pointed out Franz Ferdinand's trialistic concepts of resolving the Yugoslav question, although he added that Slovene politicians could not break into

Franzferdinand's Belvedere circle. Despite the rather mild portrayal of the former ruling dynasty, the Habsburgs still stirred the spirits of Slovene and Yugoslav politics after 1918. Initially, Emperor Karl with his attempts to return to the Hungarian throne, and after his death in April 1922, especially his eldest son Otto. Both Austrian and Hungarian legitimists saw Otto as the future ruler, and this role of heir to the throne intensified after 1930, when he became an adult. In the period between the two wars, the *Slovenec* newspaper repeatedly reported on the possibility of the return of the Habsburgs, which also influenced the attitude of the Little Entente as an alliance between Yugoslavia, Czechoslovakia and Romania. An important turning point was the question of the return of the Habsburgs during the Anschluss, when Crown Prince Otto tried to resist the annexation of Austria to Germany. The Nazis then issued a warrant for him and confiscated all Habsburg property. It was at this time that Anton Korošec and the Slovene People's Party (SLS) were again criticized for their former loyalty to the Habsburg dynasty. Namely, in 1938, Albert Kramer accused the SLS in the Belgrade Senate that the May Declaration was not issued in the service of the Slovene nation, but only in the interest of the Habsburg dynasty. At the same time, he accused the SLS of being pro Austrian oriented throughout the existence of the monarchy. Kramer's political confrontation with Korošec and the SLS is in a way proof that Korošec, despite having a decisive influence on the Slovene's withdrawal from the Habsburg monarchy and the establishment of the Yugoslav state, could not completely shake off the Habsburg seal until his death.

VIRI IN LITERATURA

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, KA Kabinettskanzlei Protokolle, AŠ 141.
HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, KA Kabinettskanzlei Varia, AŠ 76–78 in 78–80.

Fremden-Blatt – Dunaj, letnik 1918.
Grazer Mittags-Zeitung – Gradec, letnik 1918.
Innsbrucker Nachrichten – Innsbruck, letnik 1901.
Marburger Zeitung – Maribor, letnik 1902.
Neuigkeits Welt-Blatt – Dunaj, letnik 1918.
Neue Freie Presse – Dunaj, letnik 1918.
Neus Wiener Tagblatt – Dunaj, letnik 1918.
Ponedeljski Slovenec – Ljubljana, letnik 1937.
Slovenec – Ljubljana, letnik 1922, 1930, 1935, 1938.
Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1898, 1901.
Wiener Zeitung – Dunaj, letnik 1918.

.....

Antoličič, Gregor, "Bog ohrani, Bog obvari nam cesarja, Avstrijo! Izbruh prve svetovne vojne v habsburški monarhiji", *Studia Historica Slovenica* 15, št. 2 (2015), str. 259–280.
Antoličič, Gregor, "Vladarjev vsakdan", v: *Franc Jožef*, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), str. 153–172.
Bister, Feliks J., "Delovanje dr. Antona Korošca 1917–1918", *Zgodovinski časopis* 44, št. 1 (1990), str. 73–90.
Bister, Feliks J., "Življenje in delo Antona Korošca do prve svetovne vojne", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 5–26.
Bister, Feliks J., *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).
Griesser-Pečar, Tamara, "Slovensko slovo od Habsburžanov", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 2 (2019), str. 301–332.
Koledar družbe sv. Mohorja za navadno leto 1925 (Celje, 1925).
Kranjec, Silvo, "Korošec Anton (1872–1940)", v: *Slovenski biografski leksikon*, 4. zvezek (Ljubljana, 1932).
Kranjec, Silvo, "Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije", *Zgodovinski časopis* 16 (1962), str. 218–229.
Lipušček, Uroš, *Ave Wilson. ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920* (Ljubljana, 2003).

Perovšek, Jurij, "Liberalci in Anton Korošec v letih 1918–1940", *Acta Histriae* 29, št. 4 (2021), str. 1015–1044.

Perovšek, Jurij, "Anton Korošec in štajerski liberalci", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 301–326.

Rahten, Andrej, "Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci", *Acta Histriae* 18, št. 3 (2010), str. 691–712.

Rahten, Andrej, *Der ungekrönte Herzog von Krain. Die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischen Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee* (Wien, 2012).

Rahten, Andrej, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje–Ljubljana, 2016).

Rahten, Andrej, "Koroščev državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 327–362.

Rajšp, Vincenc, "Cesar Franc Jožef in vera", v: *Franc Jožef*, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), str. 173–194.

Schmidl, Erwin A., *März 38: der Deutsche Einmarsch in Österreich* (Wien, 1987).

Suppan, Arnold, *Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Aussenpolitik im europäischen Umfeld* (Wien, 1996).

DOI 10.32874/SHS.2022-04

O ljubljanskem nebotičniku in Balkanu

Zgodovina prostora nekdanje Jugoslavije in Balkana v učbenikih zgodovine za slovenske gimnazijce od Avstro-Ogrske do samostojne Slovenije

Marko Štuhec

Dr., docent
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: marko.stuhec@ff.uni-lj.si

Izvleček:
Razprava analizira in primerja vsebine o prostoru bivše Jugoslavije in Balkana, ki so jih ponujali slovenski gimnazijski učbeniki zgodovine, napisani med 1911 in 2011. Analiza je pokazala, da so gimnazijci, ki so se šolali med letoma 1920 in 2000, mogli iz učbenikov dobiti obsežne informacije o preteklosti prostora bivše Jugoslavije in Balkana. Zato dvoumnega diskurza o tem prostoru, ki je navzoč v slovenskem prostoru ne moremo povezati s slabo informativnostjo teh učbenikov. Vednost, ki jo dijakom posredujejo učbeniki, nastali po letu 2000, pa posredujejo zelo reducirano in fragmentarno podobo preteklosti obravnavanega prostora, osredotočeno predvsem na politično zgodovino 20. stoletja, in ne prispeva k odpravljanju stereotipov. Razprava analizira tudi ideološke in vrednostne okvire, ki so v ozadju pojasnjevanja in izbire zgodovinskih dejstev v učbenikih .

Ključne besede:
dvoumnost Balkana, Jugoslavija, zgodovinski učbeniki, gimnazija, dominantne ideologije

***Studia* Historica Slovenica**
Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 22 (2022), št. 1, str. 131–188, 209 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Izhodišče: dvojna referenčnost Balkana in prostora bivše Jugoslavije

Nekakšno ambivalenco, dvoumnost in nelagodje opazimo v zadnjih tridesetih letih, kadar razmislek, novinarski članek, publicistika ali spontane besede, objavljene na družbenih omrežjih, nanesejo na nekdanjo Jugoslavijo in/ali Balkan. Po eni strani se Slovenci želimo jasno distancirati od tega prostora,[1] saj ta v naših očeh ni prava Evropa. Prava Evropa je po definiciji zahodna Evropa. Socialistična Jugoslavija in Balkan sta v tem procesu distanciranja v retrospektivi dobila podobo in vlogo, kot jo je v času socialistične Jugoslavije imela "gnila stara Jugoslavija", v obeh Jugoslavijah, republiki in kraljevini, pa "ječa narodov" Avstro-Ogrska, oziroma v pomilovalni različici "rajnka Avstrija". Po drugi strani pa balkanski prostor, negativni klišeji in imaginarij, povezani z njim,[2] h kateremu sami nenehno prispevamo lastne orientalizme,[3] ni le prostor distanciranja. Prav nasprotno. Je prostor, ki ga rabimo kot dvojno referenčno točko. Ta je enkrat negativna, drugič pozitivna.

Jugoslavija, predvsem socialistična, in Balkan sta tako v političnem kot v vsakdanjem diskurzu desno usmerjenega slovenskega političnega prizorišča in njegovih privržencev[4] kot "podmnožica vzhodne Evrope oziroma območja

[1] Na tem mestu bi opozoril na vznesene besede dr. Jožeta Pučnika v Cankarjevem domu 23. decembra 1990: "Jugoslavije ni več, Jugoslavije ni več. Gre za Slovenijo." Te Pučnikove besed so del železnega repertoarja vsakega osamosvojitvenega rituala in vsake televizijske oddaje ob osamosvojitvenih obletnicah.

[2] O stereotipih, negativnih in črno-belih podobah Balkana in njihovi genezi: Marija Todorova, *Imaginarij Balkana* (Ljubljana: IKC, 2001), str. 25, 185 in dalje (dalje: Todorova, *Imaginarij Balkana*). Glej tudi: Marija Todorova, "Balkanizem in postkolonializem: o lepoti pogleda z letala", *Zgodovinski časopis* 61, št. 1–2 (2007), str. 143; Mark Mazower, *Balkan. Od konca Bizanca do danes* (Ljubljana: Krtina, 2001), str. 4 (dalje: Mazower, *Balkan*); Božidar Jezernik, *Divja Evropa* (Ljubljana: Slovenska matica, 2011); Marie-Janine Calic, *Zgodovina jugovzhodne Evrope* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019), str. 10–11; Bojan Baskar, "Balkan kot ime, kot diskurz in kot stvar", v: Mazower, *Balkan*, str. 155–180 (dalje: Baskar, "Balkan kot ime, kot diskurz in kot stvar"); Peter Vodopivec, "O Evropi, Balkanu in metageografiji", v: Todorova, *Imaginarij Balkana*, str. 381–401; Karl Vocelka, *Geschichte der Neuzeit 1500–19018* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2010), str. 28 (dalje: Vocelka, *Geschichte der Neuzeit*).

[3] Orientalizem je koncept, ki ga je oblikoval Edward Said in strnjeno poimenuje načine, kako zahod razume, obravnava vzhodne kulture in s pomočjo takega specifičnega razumevanja vzhod tudi obvladuje. Gl.: Edward Said, *Orientalizem. Zahodnjaški pogledi na Orient* (Ljubljana: Studia humanitatis, 1996), str. 12–15 in na več drugih mestih. Koncept je pogojno uporaben tudi za strnjeno označevanje stereotipnih in podcenjevalnih pogledov na Balkan, "južnjake" ipd. Gl.: Todorova, *Imaginarij Balkana,* str. 36–49.

[4] Ko v uvodnem delu razprave uporabljamo shematično dihotomijo desni pol – levi pol, pri tem razumevamo bolj ali manj izrazito nasprotna stališča, argumentacije in akcije trajno ali *ad hoc* organiziranih in strukturiranih političnih organizacij, skupin in posameznikov, ki na specifičen način artikulirajo ali podpirajo rešitve, ki zadevajo davčno in gospodarsko politiko, privatizacijo, posege države v različne družbene podsisteme in njen vpliv v njih, odnos do religije in Cerkve, odnos do socialne, demografske in družinske politike, zlasti v zvezi s splavom, umetno oploditvijo samskih žensk in posvojitvami otrok s strani istospolno usmerjenih parov, razumevanje vloge žensk v družbi, stališča do migracij in tujcev ter razumevanje in instrumentaliziranje preteklosti, zlasti obdobja med letoma 1941 in 1945 ter socialističnega obdobja nacionalne zgodovine. Poleg teh, recimo jim objektivnih

(bivšega) 'komunističnega totalitarizma'"[5] tista žariščna točka, v katero določene politične in družbene skupine ter posamezniki projicirajo svoje negativne predstave o sedanjosti, prihodnosti in preteklosti. Običajna argumentacija gre približno tako, da politična ali mnenjska desnica opredeli stališča, zamisli ali dejanja, ki jih oblikuje levi politični pol, kot kronski dokaz, da se še vedno nismo znebili komunističnih in/ali balkanskih idej in praks.[6] To pomeni, da te ideje niso izvirno naše, slovenske, ampak uvožene in da nam tisti, ki jih zagovarjajo, preprečujejo polno vsebinsko priključitev k pravi, razviti Evropi, k tisti Evropi, v katero smo sodili pred jugoslovansko in komunistično stranpotjo. Dimitrij Rupel je v prvi polovici devetdesetih let to pojmovanje strnjeno izrazil, ko je razločil med strankami, ki se bodo opredeljevale glede na mejo med razvitimi in nerazvitimi, med evropejstvom in balkanizmom.[7]

Če je Rupel svoje stališče argumentiral na ustrezni intelektualni ravni v času, ko si je Slovenija kot nov subjekt mednarodne politike prizadevala na novo umestiti v mednarodni prostor, pa je muzikolog Ivan Klemenčič v svoji kritiki ljubljanskega župana Jankovića, objavljeni v spletni *Demokraciji* 8. oktobra 2021, tako stališče priostril do surovega, povsem nenadzorovanega izbruha. Ko se sprašuje, kako je sploh mogoče, da ima Ljubljana župana, kot ga ima, krivdo pripiše "multi kulti naravnanim Slovencem z opranimi možgani". Nato pa to krivdo pojasni. Pri pojasnjevanju najprej uporablja skladenjska sredstva in stavčni ritem. Z njimi krepi izraze svojega nelagodja ter pozornost od splošnejših vsebinskih opredelitev usmerja h konkretnim. Z verigo dvostavčnih zloženih povedi, po vsebini stopnjevalnih načinovnih podredij, prehaja od splošnih opredelitev tujosti in neskladnosti do vedno bolj konkretnih oznak, kot so nerazvitost, neslovenskost, verska različnost, neizobraženost, sovražnost do Slovencev in ogrožanje Slovencev. Nato pa ta skladenjski repertorij podkrepi z besednim in vse navedeno ilustrira z nekaj srbskimi besedami. Te naj bi poudarile živo povezanosti ljudi, ki poganjajo iz iste, balkanske zemlje in se s tujim jezikom še dodatno ločijo od Slovencev:

kazalcev, v shematizirano dihotomijo levo-desno sodijo tudi samoopredeljevanje in identifikacija z določenimi političnimi, gospodarskimi, družbenimi in kulturnimi koncepti ter opredeljevanje in identificiranje drugih skupaj s celotnim naborom oznak, kot so fašisti, levi fašisti, udbaši, komunajzarji, janšisti, jugonostalgiki ipd., ki so v živahnem obtoku tako v profesionalnem političnem kot v drugem javnem in poljavnem diskurzu. V tej zvezi pa želimo poudariti, da je v resničnem življenju dihotomija desno-levo pogosto kontinuum, v katerem posamezna stališča enega pola prehajajo proti drugemu polu in obratno, ali oscilirajo med obema.

5 Baskar, "Balkan kot ime, kot diskurz in kot stvar", str. 165.

6 Božo Repe, "Slovenci, Balkan in srednja Evropa", *Anthropos* 31, št. 4–6 (1999), str. 304.

7 Dimitrij Rupel, "Nedokončanost osamosvajanja Slovenije ali meditacija o razočaranju. Slovenci in prihodnost", *Nova revija* 12, št. 139–140 (1993), str. 82.

> Kar pomeni: bolj ko je tuje in neslovensko, boljše je, bolj ko je nekompatibilno in balkansko, bolj ko je nerazvito in neevropsko, bolj ko je pravoslavno ali muslimansko in Bog ne daj katoliško ali protestantsko, boljše je. Prevzgojenim Slovencem se zanesljivo pridružujejo županovi 'zemljaci sa Balkana', množice od polpismene delovne sile dalje, ki so jih prav v Ljubljano načrtno vabili sovražniki slovenskega naroda, jim na široko odprli vrata, da si bodo internacionalisti tudi zanesljiveje podredili Slovence.[8]

Avtor tega besedila ni uporabil celotne pahljače negativnih opredelitev Balkana in "rojakov z Balkana", ki jih navajajo Todorova, Baskar, Jezernik ali Mazower, le kot diskurz, temveč jih je povsem brez zadržkov instrumentaliziral v očrnitvi konkretne politične osebe.

Balkan je prikladen koncept tudi za kritiko institucionalnih odločitev, kadar niso v skladu z zahtevami in pričakovanji nekaterih krogov in njihovih vrednostnih opredelitev. Odgovorni urednik spletnega portala *Siol.net* je 18. septembra 2021 odločitev Vrhovnega sodišča, ki se v neki zadevi ni izreklo v prid njegovemu favoritu, izkoristil za to, da je protivladne proteste opredelil kot nekaj, kar Slovenijo spreminja v balkansko krčmo.[9] Isti avtor je na istem spletnem portalu decembra 2020 objavil komentar z naslovom Balkanska Slovenija. V komentarju je zapisal: "Številke okužb z novim korona virusom kažejo, da smo del Balkana" in znova pokritiziral neko sodno odločitev, to pot odločitev Ustavnega sodišča, ki bo, tako avtor, povečala število mrtvih v domovih za starejše: "Mrtvih predvsem v domovih za starejše, ki so pri nas po standardih bivanja in slabo plačanih zaposlenih že desetletja tudi blizu revnemu Balkanu in daleč od bogatih zahodnih sosed."[10] Tak diskurz, ki kaotičnost, sprtost, nasilje in revščino povezuje z balkanskim prostorom, čistim nasprotjem bogatega zahoda, eksplicitno pove, da smo bili, in da nekateri – avtor jih tudi nedvoumno identificira – še vedno tudi so del tega tako malo evropskega prostora. Nenazadnje je isti avtor na *Twitterju* 5. junija 2020 objavil: "Iz zmerne in strpne Slovenije delajo balkansko krčmo starih sporov med Hrvati in Srbi. Težava je, ker so številni naši politiki pristali na to igro, ker mislijo, da bo škodilo SDS in vladi, če se priklonijo tujcem."[11]

[8] Ivan Klemenčič, "Jankovičev beton ali uničevanje Ljubljane, poziv za odvzem županovega mandata", *Demokracija.si*, 8. 10. 2021, dostopno na: https://demokracija.si/komentar/jankovicev-beton-ali--unicevanje-ljubljane-poziv-za-odvzem-zupanovega-mandata/, pridobljeno: 9. 10. 2021.

[9] Peter Jančič, "Diktatura 'nežnega' Kučana", *Siol.net*, 18. 9. 2021, dostopno na: siol.net/siol/kolumna/diktatura-nežnega-kučana-561600, pridobljeno: 18. 9. 2021.

[10] Peter Jančič, "Balkanska Slovenija", *Siol.net*, 5. 12. 2020, dostopno na: siol.net/siol/kolumna/balkanska- slovenija-540599, pridobljeno: 18. 9. 2021.

[11] Peter Jančič, objava na Twitterju (*mobile.twitter.com*), 5. 6. 2020, pridobljeno: 18. 9. 2021. Sicer pa je sintagma balkanska krčma koncept, ki ga je izumil Miroslav Krleža: "Kad u balkanskoj krčmi pogase svijetla, sjevaju noževi."

Taka raba v novinarsko političnem diskurzu in negativno predstavljanje Balkana ni izključni teren politične in ideološke desnice, kot bi morda spričo bolestne zavezanosti politični korektnosti na levici utegnili pričakovati. Kadar je treba zares udariti po političnem nasprotniku, pridre iz globin nezavednega tudi v levičarski publicistiki. Uvodničar izrazito levo usmerjenega tednika *Mladina* je v neprizanesljivi kritiki Janše slednjemu v zvezi s financiranjem Slovenske tiskovne agencije očital laganje v obraz predsednici evropske komisije, laganje opredelil kot moralno zavržno in ga brez zadržkov povezal z Balkanom ter – mimogrede bodi navrženo – celo prekršil sveto pravilo spolno korektnega govora: "To je pač nizkotno, balkansko ravnanje, tako lagati političnemu kolegu."[12]

Vendar pa Balkana kot negativne referenčne točke ne najdemo le v političnem ali psevdopolitičnem diskurzu. Dr. Peter Glavič, upokojeni profesor kemije na mariborski Fakulteti za kemijo, je v svoji kritiki odnosa Slovenije do dejavnega staranja izpostavil Bolgarijo: "Celo Bolgarke lahko ob rojstvu pričakujejo 67,4 leta zdravega življenja in Bolgari 61 let."[13] Ta na prvi pogled pozitivna podoba Bolgarije v resnici izraža negativno predstavo in pojmovanje te balkanske države, saj poudarni prislov *celo* razkriva avtorjevo začudenost nad dejstvom, da *celo* takšna država kot je Bolgarija, zmore več in bolje v zvezi s problemom, ki ga avtor članka obravnava.

Zadnje olimpijske igre ponujajo drugačen zgled referenčnosti tega prostora in že trideset let neobstoječe Jugoslavije. Prispevek z naslovom "Kako visoko bi po medaljah kotirala Jugoslavija?", objavljen v spletnem *Žurnalu24* 10. avgusta 2021, avtor sklene z ugotovitvijo: "Skupno bi 'Jugoslavija' osvojila enajst zlatih , /.../ šest srebrnih in osem bronastih medalj. S tem bi v Tokiu zasedla absolutno sedmo mesto."[14] Avtor prispevka povsem očitno predvideva, da je Jugoslavija kot miselni koncept še vedno toliko navzoča in zanimiva, da seštevanje medalj, ki so jih osvojile države naslednice, sproža določen čustveni odziv.

S tem aktualnim in vsebinsko pozitivno zaznamovanim prispevkom – ne spreglejmo pri tem mobilizacijske vloge športa in olimpijskih medalj, katerih nosilce športni, a ne samo športni novinarji predstavljajo kot heroje – prehajamo na pozitivnost Jugoslavije in Balkana kot dvojne referenčne točke. Pri tem

[12] Grega Repovž, "Obledele zastave", *Mladina*, 3. 9. 2021, št, 35, str. 2.

[13] Peter Glavič, "Premalo opozarjamo, kje vse zaostajamo. Evropski indeks dejavnega staranja. Kaj delamo narobe v primerjavi z drugimi članicami EU?", *Delo*, 14. 7. 2020, št. 132, str. 12.

[14] Da. B., "Kako visoko bi po medaljah kotirala Jugoslavija", *Žurnal24*, 10. 8. 2021, dostopno na: https://www.zurnal24.si/sport/olimpijske-igre/kako-visoko-bi-po-medaljah-kotirala-jugoslavija-371317, pridobljeno: 11. 8. 2021. Seveda sta se na prispevek takoj odzvala dva povsem nasprotna komentarja. V prvem, ki jasno razlikuje poštene Slovence od Jugofilov, in parafrazira Pučnika, beremo: "In vi Jugofili mislite, da poštene Slovence to zanima.? Juge ni več. Prismode." Odgovor , ki je prispel šest minut pozneje, pa med drugim zatrjuje, da se "je prav v Jugoslaviji živelo najbolje. Taka je realnost." Prav tam.

pa ne mislimo na jugonostalgijo, ki se kaže, na primer, v pojavljanju predsednika Josipa Broza v popularni kulturi na področju bivše države[15], in je v bistvu nekritično in čustveno spominjanje mladosti ter poudarjanje pozitivnih plati bivše države ob hkratnem brisanju negativnih. Ko govorimo o pozitivni plati Jugoslavije in Balkana kot referenčni točki slovenskih samoopredelitev, mislimo na to, da se takrat, ko govorimo o slovenskih dosežkih, ne obotavljamo biti del tega prostora. Sedmega decembra 2019 je časnik Delo zapisal, da profesorica Ekonomske fakultete v Ljubljani Metka Tekavčič "kot dobra poznavalka razmer poudarja, da je univerzitetno izobraževanje v Sloveniji najboljše na Balkanu".[16] Za dr. Tekavčič je torej Slovenija nedvomno na Balkanu.

Samoumeščanje v balkanski prostor in želja, biti prvi na Balkanu, ter ponos, ki je z njima povezan, izvirata v času prve jugoslovanske države. Ko so leta 1933 dogradili ljubljanski nebotičnik in ga odprli za javnost, je *Slovenski narod* dne 22. februarja na prvi strani, sicer namenjeni najpomembnejšim političnim dogodkom v svetu in domovini, objavil prispevek o odprtju kavarne na vrhu nebotičnika. Časnik je med drugim povzel govor dr. Vilka Baltiča, predsednika Pokojninske zavarovalnice, ki je svoja sredstva investirala v drzno stavbo v središču Ljubljane. Baltič se je zahvalil in čestital vsem, ki so sodelovali pri gradnji, zlasti pa "njenemu duševnemu očetu mojstru Šubicu, ki je izlil v to svoje ogromno delo vso svojo umetniško dušo, da je stavba najlepša in najkolosalnejša v vsej državi ter se lahko kosa s sleherno slično stavbo kontinenta."[17] Svoj govor je predsednik Pokojninske zavarovalnice sklenil slikovito in s prav silovito metaforo, ki je iz stavbe naredila več kot le izjemen tehnični in estetski dosežek ter varno naložbo zavarovancev: "Vsem inozemcem naj bo pa nebotičnik simbol moči in veličine Jugoslavije, ki bo kljubovala viharjem in strelam kakor nebotičnik."[18]

Navdušenje nad nebotičnikom, ki mu je dr. Baltič pripisal presežni pomen in predstavljanje moči takratne države, je povsem razumljiv poklon režimu naklonjenega politika[19] v času poudarjenega unitarnega jugoslovanstva. Ni pa bilo omejeno na obdobje obeh Jugoslavij. Nanj naletimo tudi v samostojni Sloveniji v 13. zvezku *Enciklopedije Slovenije*, ki je izšel skoraj desetletje po

15 Mitja Velikonja, *Titostalgija* (Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008).

16 Milena Zupanič, "Mega diplomiranec zatresel Srbijo", *Delo*, 7. 12. 2019, št. 282, str. 3.

17 "Otvoritev kavarne na nebotičniku", *Slovenski narod*, 22. 2. 1933, št. 43, str. 1.

18 Prav tam.

19 Viljem Baltič (1878–1959) je opravljal pomembne funkcije v upravnih organih Kraljevine SHS in kraljevine Jugoslavije. Med drugim je bil ljubljanski veliki župan in predsednik pokrajinske vlade za Slovenijo (Marjan F. Kranjc, "Viljem Baltič, soproga Vida in sin Franjo. (Primer propada slovenske uradniške družine)", dostopno na: https://www.google.com/search?q=viljem+balti%C4%8D&rlz=1C1CHFX_enSI758SI758&oq=viljem+balti%C4%8D&aqs=chrome..69i57.4649j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8, pridobljeno: 1. 12. 2022.

osamosvojitvi Slovenije. Avtor gesla, posvečenega arhitektu nebotičnika Vladimirju Šubicu, je nedvoumen. Zgradba se dviga na Balkanu: "Nebotičnik, zgrajen do 1933, je bil najvišja stavba na Balkanu (deveta v Evropi), s tehnološko dognanostjo, /.../ modernistično impresivno pojavnostjo in avtorsko prepoznavnim jezikom pa se je uveljavil kot simbol in arhitekturno-urbanistična ikona medvojne Ljubljane."[20] Lociranje ljubljanskega nebotičnika na Balkan pa ni bila naključna pomota, posledica mentalne inercije posameznika, ki se še ni utegnil ali hotel prilagoditi novi stvarnosti in novemu razumevanju geografskega prostora ter meja znotraj njega. Internetni portal RTV Slovenije je avgusta 2015 objavil v angleščini napisani prispevek o nebotičniku z naslovom "*Ljubljana once had a record-breaking skyscraper*" in stavbo prav tako postavil na Balkan: "*Inspired by American skyscrapers of that era, it was much lower than most of them, but its 13 floors and 70 meters (or 230 feet) were enough to make it the 'talest building in the Balkans', as it was promoted at the time*."[21] Avtor članka sicer postavlja rekordno višino stavbe na Balkanu v narekovaj kot citat časa, v katerem je bil nebotičnik zgrajen, vendar je sporočilo o lokaciji stavbe za ameriškega bralca nedvoumno. Toliko bolj, ker avtor v svojem reklamiranju nebotičnika in z njim Ljubljane ter Slovenije povzema promocijo iz časa njegove dograditve in v nadaljevanju prispevka lokacije ne pojasnjuje ali je celo postavlja pod vprašaj.

Slovenci torej v zvezi z balkanskim prostorom ravnamo, kakor nam v določeni situaciji ustreza. Zdaj z Balkana bežimo, zdaj se mu pridružimo, ga enkrat črtimo, se drugič z njim hvalimo. Po potrebi ga razumemo kot prostor Drugega ali kot naš lastni prostor.

Vprašanje: je nelagodje povezano s slabim poznavanjem balkanskega prostora, to pa s pomanjkljivimi učbeniškimi vsebinami?

Ob tem razcepu in skoraj shizofrenem razumevanju konkretnega geografskega prostora, se najprej pokaže, kako je pojmovanje prostora kulturno konstruirano. Potem pa se zastavi vprašanje, kje so izvori te ambivalence in mentalnih reprezentacij, na katerih temeljijo nihanja ali kar vzporednost med zavračanjem in privlačnostjo. Del odgovora gotovo najdemo v slovenskem poznava-

[20] Stane Bernik, "Šubic Vladimir", v: *Enciklopedija Slovenije,* 13. zv., Š–T (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999), str. 163.

[21] Jaka Bartolj, "Ljubljana once had a record-breaking skyscraper", *rtvslo.si*, 12. 8. 2021, dostopno na: https://www.rtvslo.si/news-in-english/slovenia-revealed/ljubljana-once-had-a-record-breaking-skyscraper/322660, pridobljeno: 12. 8. 2021.

nju balkanskega prostora ter doživetih kolektivnih in individualnih izkušnjah Slovencev s tem prostorom. Te izkušnje, intenzivno izpisane v času obstoja skupne države, so se vtisnile v individualni in kolektivni spomin in se v njem iz generacije v generacijo nenehno predelujejo in na novo zapisujejo. Do zdaj ni bila narejena nobena sistematična študija o celostni vsebini in oblikovanju kolektivnega spomina pri Slovencih, čeprav prenicljivih študij o njegovih posameznih vsebinskih, problemskih in časovnih vidikih ne manjka.[22] Gotovo pa je, da so učbeniki zgodovine[23] kot nosilci formalne vednosti o preteklosti eden od dejavnikov pri njegovem oblikovanju.[24] Učbeniki in z njimi povezan pouk zgodovine v šolah različnih stopenj je dejavnik, ki je nenehno v defenzivni konkurenci in marsikdaj v opoziciji z drugimi dejavniki, kot so družina in družinska izkušnja, pogosto skrita ali zamolčana[25], tisk, filmi in literatura, aktualni dogodki, politični diskurz, spominske proslave in še kaj. Vsi ti gradniki sestavljajo nekoherentno, selektivno in spremenljivo brkljarijo, ki je rečemo kolektivni spomin in je sestavljena iz umišljenih zgodb, resničnih izkušenj, priložnostnih mnenj, pravih informacij, poljudnih besedil ali drugih nosilcev informacij in vednosti ter znanstvenih spoznanj.[26] Avtorji učbenikov seveda morajo upoštevati spoznanja znanstvene zgodovine, saj je zgodovina v šoli v osnovi prilagojena znanstvena zgodovina, vendar pa prilagajanje ne upošteva le starosti učencev in tipa šole, temveč zlasti tudi politični sistem, dominantno ideologijo, družbene in kulturne značilnosti in vrednote ter z njimi povezano vlogo pouka

[22] Pregled bibliografije v: Sašo Jerše, "Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav", *Zgodovinski časopis* 71, št. 1–2 (2017), str. 257, opomba 56 (dalje: Jerše, "Slovenski kraji spomina").

[23] Seznam učbenikov za zgodovino za šole vseh stopenj po drugi svetovni vojni navaja Danijela Trškan. Glej: Danijela Trškan, "Pregled zgodovinskih učbenikov za osnovne in srednje šole od leta 1945 do leta 2010", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 493–499.

[24] Ola Svein Stugu in Peter Vodopivec, "Naratives of the Nation. History Textbooks and National Identity in Norway and Slovenia", v: *Small States, Big Challenges: Norway and Slovenia in Comparative Perspective*, ur. Kristen Ringdal, Sabrina Ramet, Danica Fink (Baden-Baden: Nomos, Edition Sigma, 2016), str. 124, 137 (dalje: Stugu in Vodopivec, "Naratives of the Nation"); Žiga Oman, "Pravi jezik in kriva vera: reformacija na Slovenskem v učbenikih za pouk zgodovine do druge svetovne vojne", *Acta Histriae* 29, št. 2 (2021), str. 248–250.

[25] Na tem mestu bi opozorili na razkorak med šolsko in družinsko podobo preteklosti v družinah nasprotnikov partizanstva in socialističnega sistema po 2. svetovni vojni, ki jo sicer s precej jasnimi intencami tematizira televizijska oddaja Pričevalci, pred to oddajo pa so ta razkorak predstavile podobne pričevalske oddaje. Ta razkorak sodi v oblikovanje tako imenovanih protizgodovin. Gl.: Michel Foucault, *Il faut défendre la societé. Cours au Collège de France (1975–1976)* (Pariz: Seuil, 1997), str. 37–65; gl. tudi: Marta Verginella, "Zgodovinopisje in politična raba pričevalca", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 110–111.

[26] Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001), str. 55–95 (dalje: Halbwachs, *Kolektivni spomin*); Taja Kramberger, "Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije" v: Halbwachs, *Kolektivni spomin*, str. 221, 249–25; Jerše, "Slovenski kraji spomina", str. 254–255.

zgodovine.[27] Prav tako pa pri analizi učbenikov ne smemo zanemariti korenitih sprememb slovenske družbe v 20. stoletju, ki je iz agrarne postala postindustrijska, in spreminjajočih se državnih, političnih in ideoloških okvirov na ozemlju današnje republike Slovenije.

Kakšno vednost o Balkanu, predvsem pa o prostoru bivše Jugoslavije ter kakšno podobo o njiju so ponudili zgodovinski učbeniki stotim generacijam učencev, ki so se šolale v 20. in v začetku 21. stoletja? Na to vprašanje bomo odgovorili z analizo učbenikov in tistih besedilnih in slikovnih vsebin v njih, ki obravnavajo ta prostor. Poudarimo pa naj, da ne raziskujemo, kakšna je ta vednost v resnici, ali celo, kako sooblikuje zgodovinsko in spominsko kulturo na Slovenskem, torej poznavanje in rabo zgodovine.[28] Taka raziskava bi zahtevala veliko terenskega dela v obliki anket in intervjujev. Prav tako se ne lotevamo didaktičnih zasnov učbenikov in ne ocenjujemo njihove kvalitete. Tako analizo prepuščamo strokovnjakom za didaktiko. Zavedamo se tudi, da učbenik učinkuje v interakciji z učiteljem, splošno učno klimo v vsakem konkretnem razredu, z interesom posameznega dijaka ali dijakinje za zgodovino in nenazadnje, z domačim okoljem vsakega dijaka. Prav tako pa ne gre pozabiti, da so k vednosti o tej regiji prispevali tudi vsebine drugih šolskih predmetov, kot so zgodovina književnosti, umetnostna zgodovina in geografija. Zato bomo ob analizi vsebin zgolj ponudili v razmislek tezo, da vednost, ki so jo šolajočim se bodočim izobražencem posredovali učbeniki zgodovine v obravnavanem stoletju ni zelo povezana s podobo, ki jo Slovenci izražamo o Balkanu in nekdanji državi. Pred samo analizo pa nekaj izhodišč raziskave.

Slovenski gimnazijski učbeniki 1911–2011 kot vir vednosti o Balkanu in prostoru bivše Jugoslavije

Kot analitično gradivo smo izbrali gimnazijske učbenike, ki so bili v rabi v stoletju po letu 1911.[29] Osredotočili smo se na učbenike, ki so bili namenjeni

[27] Stugu in Vodopivec, "Naratives of the Nation", str. 125; Jernej Kosi, "Miti iz učilnice. Kmečki upori v slovenskih učbenikih za pouk zgodovine 20. in 21. stoletja" v: *Leukbup! Kmečko uporništvo v obdobju predmoderne. Zgodovinske vzporednice in (re)prezentacije*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana: Slovenska matica, ZRC SAZU, Posavski muzej, 2017), str. 270–271.

[28] O opredelitvah zgodovinske in spominske kulture gl.: Borut Zidar, "Zgodovinska kultura in didaktika" v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 73–75.

[29] Analizirani učbeniki pred letom 1945 so sicer opredeljeni kot učbeniki za višje razrede srednjih šole, višje srednje šole pa so bile v tem času gimnazije, realke, učiteljišča in trgovske akademije. Gl.: Jože Ciperle in Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987), str.72–74 (dalje: Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*). Prav tako velja opozoriti, da so učbeniki za 3. in 4. razred nižje gimnazije v času prve jugoslovanske države namenjeni nacionalni zgodovini. Gl. spodaj. Na tem mestu se želim zahvaliti doktorskemu študentu zgodovine Antonu Arku, bibliotekarju v Šolskem muzeju v Ljubljani za prijazno pomoč pri zbiranju učbenikov.

dijakom, starim med 13 in 19 let. Učbeniki se niso spreminjali le v odvisnosti od državnih meja in političnih sistemov, ampak tudi reform, ki so v letih 1958, 1980 in 1992[30] osemletno gimnazijo preoblikovale v štiriletno, štiriletno gimnazijo skladno z usmerjenim izobraževanjem razdelile v dva tipa šol, naravoslovne in družboslovne, in naposled gimnazijo kot splošno izobraževalni tip šole spet vrnile na šolsko prizorišče. Izbira gimnazijskih učbenikov je seveda arbitrarna, zlasti ker je gimnazijski pouk vse do preloma v tretje tisočletje obiskovala manjšina šolajoče se mladine v starosti od trinajst do devetnajst let. Vendar pa gre pri gimnazijah za določen tip šole z jasno opredeljenim mestom in ciljem v šolskih sistemih, pri gimnazijcih in gimnazijkah pa za tiste mlade ljudi, ki so večinoma nadaljevali s šolanjem na univerzi in so torej tvorili slovensko izobraženstvo in kulturno elito, iz katere se je oblikoval tudi velik del družbene, politične, mnenjske in upravne elite ne glede na državni okvir in družbeni sistem. Prav tako pa ne smemo spregledati, da je bila zgodovina v gimnazijah pomemben predmet z več urami kot na drugih srednjih šolah in da je bila do uvedbe sociologije leta 1962 v gimnazijski predmetnik[31] edini predmet, ki je celostno obravnaval človeško družbo.

Učbenike smo glede na državni okvir, v katerem so nastali, razdelili, v štiri skupine. V prvi skupini sta dva učbenika iz obdobja Avstro-Ogrske. Njuna avtorja sta ju napisala v letih 1911 in 1912.[32] V drugi skupini so učbeniki iz obdobja Kraljevine SHS in kraljevine Jugoslavije. V njej dvanajst učbenikov, ki so nastajali v dvajsetih in tridesetih letih.[33] V tretji skupini je deset učbenikov iz obdobja

[30] O reformi osemletne gimnazije Aleš Gabrič, *Šolska reforma 1953–1963* (Ljubljana: Razpoznavanja 3, 2006), str. 135, 150–153; Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, str. 98, 101. O ukinitvi gimnazije leta 1980 glej: Peter Štih, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina. Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. II* (Ljubljana: Modrijan, 2016), str. 715.

[31] Vilma Brodnik, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah na Slovenskem v 19. in 20. stoletju s poudarkom na analizi vsebine splošnih ciljev", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 101 (dalje: Brodnik, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah").

[32] Franc Komatar in Matija Pirc *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega miru za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911) (dalje: Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*); Matej Pirc in Komatar Franc, *Zgodovinska učna knjiga za višje razrede srednjih šol. III. del* (Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1912) (dalje: Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*).

[33] Josip Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1924) (dalje: Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*); Franc Komatar in Karl Capuder, *Zgodovina novega veka za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924) (dalje: Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*); Anton Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1924) (dalje: Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*); Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928) (dalje: Melik in Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del*); Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. Za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928) (dalje: Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. I. del*); Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol. II. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knji-

socialistične Jugoslavije. Tiste, ki so jih eksplicitno za gimnazije napisali v šestdesetih letih in sedemdesetih letih[34] in so bili večkrat ponatisnjeni, so v osemdesetih zamenjali učbeniki za srednje usmerjeno izobraževanje.[35] Zadnjo skupino osmih učbenikov pa sestavljata dve skupini. Prvo so napisali konec prejšnjega in v začetku tega stoletja,[36] drugo pa v drugem desetletju[37] tega stoletja.

Pisci vseh učbenikov so (bili) poklicni, univerzitetno izobraženi zgodovinarji. Avtorja učbenikov iz avstrijskega obdobja, Franc Komatar (1875–1922) in Matija Pirc (1875–1927), sta zgodovino in geografijo študirala na Dunaju in sta zgodovino tudi poučevala na srednjih šolah.[38] Med avtorji učbenikov, napisanih med obema svetovnima vojnama so Bučar (1876–1951), Capuder

garna, 1929) (dalje: Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. II. del*); Josip Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1931) (dalje: Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol*); Janko Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe (1815–1920) za VIII. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1933) (dalje: Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*); Janko Orožen, *Zgodovina novega veka za VII. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1935) (dalje: Orožen, *Zgodovina novega veka*); Bogdan Binter in Vojteh Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov. I del za tretji razred srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovansko profesorsko društvo, 1938) (dalje: Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov I. del*); Bogdan Binter in Vojteh Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del za četrti razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1939) (dalje: Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*); Janko Orožen, *Zgodovina srednjega veka za VI. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1940),

34 Leopold Petauer, *Zgodovina za gimnazije I.* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1960) (dalje: Petauer, *Zgodovina za gimnazije I.*); Leopold Petauer, *Zgodovina za gimnazije in sorodne šole* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969) (dalje: Petauer, *Zgodovina za gimnazije in sorodne šole*); Ivan Grobelnik, Jože Koropec, Anatol Krasovski in Franc Terseglav, *Zgodovina za II. razred gimnazije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964) (dalje: Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*); Ivan Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1971) (dalje: Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*); Mirjana Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1975) (dalje: Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*); Metod Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1967) (dalje: Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*).

35 Ivan Grobelnik, *Zgodovina 1. Od praskupnosti do kapitalizma. Preizkusno gradivo za učence* (Ljubljana: DZS, 1979) (dalje: Grobelnik, *Zgodovina 1*); Ivan Grobelnik in Nace Voje, *Zgodovina 3* (Ljubljana: DZS, 1983) (dalje: Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*); Marija Kremenšek in Štefan Trojar, *Zgodovina 4* (Ljubljana: DZS, 1984) (dalje: Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*); Ivan Grobelnik in Ignacij Voje, *Zgodovina 2* (Ljubljana: DZS, 1990) (dalje: Grobelnik in Voje, *Zgodovina 2*); Ivan Grobelnik, *Zgodovina 3* (Ljubljana: DZS, 1992) (dalje: Grobelnik, *Zgodovina 3*).

36 Božo Repe, *Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Učbenik za 4. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1995) (dalje: Repe, *Naša doba*); Vilma Brodnik, Robert Jernejčič, Zoran Radonjić in Tjaša Urankar-Dornik, *Zgodovina 1. Učbenik za prvi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1997) (dalje: Brodnik et al., *Zgodovina 1*); Andrej Hozjan in Dragan Potočnik, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2000) (dalje: Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*); Stane Granda in Franc Rozman, *Zgodovina 3. Učbenik za tretji razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 200) (dalje: Granda in Rozman, *Zgodovina 3*); Janez Cvirn in Andrej Studen, *Zgodovina 3. Učbenik zgodovine za tretji letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2005) (dalje: Cvirn in Studen, *Zgodovina 3*); Ervin Dolenc in Aleš Gabrič, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2002) (dalje: Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*).

37 Dušan Mlacović in Nataša Urankar, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2010) (dalje: Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*); Aleš Gabrič in Mateja Režek, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2011) (dalje: Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*).

38 Karl Capuder, "Komatar Franc", v: *Slovenski biografski leksikon. 1. knjiga, Abraham–Lužar*, ur. Franc Ksaver Lukman et al. (Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932), str. 492 (dalje: *SBL 1*); Baš Franjo, "Pirc Matija", v: *Slovenski biografski leksikon. 2. knjiga, Maas–Qualle*, ur. Kidrič France et al. (Ljubljana: Slovenska gospodarska zveza, 1933–1952), str. 358 (dalje: *SBL 2*).

(1879–1960) in Melik (1891–1966) ob že omenjenem Komatarju študirali na Dunaju[39], Orožen (1891–1989) in Binter (1906–1967) pa že na univerzi v Ljubljani.[40] Kot je razvidno iz samih učbenikov in iz dostopnih biografij, so bili vsi do zdaj navedeni avtorji učbenikov (tudi) gimnazijski profesorji z opravljenim državnim profesorskim izpitom. Skratka, bili so praktiki v poučevanju na gimnazijah. Tudi avtorji, ki so napisali analizirane učbenike po 2. svetovni vojni in v času samostojne Slovenije, so z izjemo Mirjane Gros in najbrž Anatola Krasovskega študirali v Ljubljani ali v Mariboru. Med avtorji, ki so učili na gimnazijah,[41] pa se pojavljajo univerzitetni profesorji ki s poučevanjem na gimnazijah niso imeli izkušenj.[42] Trend, da učbenike ne pišejo praktiki temveč univerzitetni profesorji ali raziskovalci z inštitutov, se je v samostojni Sloveniji še okrepil, saj so gimnazijski učitelji le avtorji učbenika za 1. letnik gimnazije iz leta 1997, v poznejših učbenikih pa je med njimi le še Nataša Urankar.

V naši analizi bomo spustili prikaz antičnega obdobja, saj se je Balkan kot poseben geografski in kulturni prostor v zahodnoevropski percepciji začel uveljavljati proti koncu 18. stoletja, čeprav so bile korenine pojmovanja o njegovi posebnosti zasajene že v srednjeveški razpor med Rimom in Bizancem ter izdatno pognojene in zalite z osmansko osvojitvijo.[43] Poleg tega je vloga antične Grčije, dasiravno geografsko sodi na Balkan, v splošnih predstavah o zgodovini popolnoma drugačna: antična Grčija pač ni Balkan, temveč zibelka evropske civilizacije. Zato je smiselno začeti analizo z naselitvijo Slovanov, ki so velikemu delu balkanskega prostora dali današnjo etnično in jezikovno podobo.

[39] Uredništvo Slovenskega biografskega leksikona, "Bučar Josip", v: *SBL 1*, str. 63; Branko Šuštar, "Capuder Karl", *Slovenska biografija*, elektronska izdaja (Ljubljana: ZRC SAZU, 2013), dostopno na: http://slovenska-biografija.si/oseba/sbi155848#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 12. 10. 2021; Milan Natek, "Melik Anton", *Enciklopedija Slovenije. 7. knjiga, Marin–Nor* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), str. 60 (dalje: *ES* 7).

[40] Maja Hakl Saje, "Binter Bogdan", v: *Novi Slovenski biografski leksikon. 2. zv., B–Bla*, ur. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana: ZRC SAZU); dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1018460, pridobljeno: 13. 10. 2021; Janez Cvirn, "Orožen Janko", v: *Enciklopedija Slovenije, 8. knjiga, Nos–Pli* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994), str. 166. Podatkov o Vojtehu Štruklju nismo našli.

[41] Franc Terseglav (1911–1978), Jože Koropec (1923–2004), Ivan Grobelnik (1926–1999), Štefan Trojar (1931–2014), Marija Kremenšek (1931–1988). Gl.: Vanja Kržan, "Profesor Franc Terseglav", *Revija Nove slovenske zaveze* 15, št. 57 (2005), dostopno na: nsazaveza.github.io/articles/57-profesor-france-terseglav/, pridobljeno: 7. 10. 2021; Ferdo Gestrin, "Jože Koropec sedemdesetletnik", *Zgodovinski časopis* 47, št. 1 (1992), str. 134; "In memoriam: Ivan Grobelnik", v: *Letno poročilo I. gimnazije v Celju* (Celje: I. gimnazija v Celju, 1999), str. 16. Zahvaljujem se mag. Tatjani Rozman, prof. zgodovine in sociologije, ki mi je posredovala podatke; Danijela Trškan, "Štefan Trojar (19.9.1931–29.10.2014)", *Zgodovinski časopis* 69, št. 1–2 (2015), str. 228; Štefan Trojar, "Marija Kremenšek", *Zgodovinski časopis* 42, št. 3 (1988), str. 579.

[42] Mirjana Gross (1922–2012), ena najuglednejših hrvaških in jugoslovanskih zgodovinark in zgodovinarjev, je bila profesorica na zagrebški Filozofski fakulteti, Metod Mikuž (1909–1982) profesor na ljubljanski Filozofski fakulteti. Gl.: "Gross, Mirjana", *Hrvatska enciklopedija,* mrežno izdanje (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021), dostopno na: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23501, pridobljeno: 14. 10. 2021; Miroslav Stiplovšek, "Mikuž Metod", v: *ES* 7, str. 140.

[43] Mazower, *Balkan*, str. 6–12; Todorova, *Imaginarij Balkana*, str. 109–146

Pri obravnavanju časovnega okvira bomo sledili precej uveljavljeni in precej splošno sprejeti zgodovinopisni periodizaciji. Posvetili se bomo učbeniškim predstavitvam balkanskega, zlasti pa južnoslovanskega prostora v srednjem veku, zgodnjem novem veku, v 19. stoletju in v sodobnem času. Pri tem moramo upoštevati, da je med nastankom najstarejšega in najnovejšega učbenika preteklo celo stoletje in da se je pojmovanje sodobnosti ali najnovejše dobe, kot so sodobno zgodovino poimenovali v starejših učbenikih, nujno spreminjalo skladno z "raztezanjem zgodovinskega časa"[44]. Učbeniki, ki so jih sestavili po letu 1945, najdevajo začetke sodobnega časa v koncu prve svetovne[45] ali v začetku 20. stoletja[46], tisti iz časa med obema svetovnima vojna v letu 1815 ali v šestdesetih letih 19. stoletja,[47] medtem ko učbenik iz leta 1912 zadnji časovni odsek z naslovom "Doba nacijonalnega združevanja" zamejuje z letoma 1848 in 1911.[48] Tudi historiografskega koncepta zgodnji novi vek v učbenikih ne najdemo. V starejših ga seveda ni mogoče najti, se je v historiografiji utrdil po letu 1960,[49] a se tudi v učbenikih, napisanih v najnovejšem času ni uveljavil. Za čas, ki ga zgodovinarji, raziskovalci obdobja med 15. stoletjem in prelomom v 19. stoletje, opredeljujemo kot zgodnji novi vek, je ostalo tradicionalno humanistično poimenovanje novi vek. Ne glede na takšno ali drugačno poimenovanje pa se pravzaprav v vseh obravnavanih učbenikih začenja z odkritji ter renesanso.[50] Učbenik iz obdobja socializma razmejujejo zgodovinska obdobja skladno z marksistično periodizacijo družbenih formacij. Učbenik za 2. letnik iz leta 1964 obdobje zgodnjega novega veka imenuje pozni fevdalizem. Vendar ga enako kot drugi učbeniki začenja s humanizmom in renesanso ter odkritji, slednje pa povezuje s prvotno akumulacijo kapitala.[51]

Predstavljena snov tistih zgodovinskih obdobji, ki jih je z našega vidika smiselno obravnavati, je bila v učbenikih, napisanih v času štiriletne gimnazije, razporejena v vse štiri gimnazijske letnike, vendar je veliko večino prvega letnika zavzemala antična zgodovina. V prvem letniku so dijaki obravnavali le zgodnji

44 Winfried Schulze, *Einführung in die Neuere Geschichte* (Stuttgart: Ulmer, 2002⁴), str. 41.

45 Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*.

46 Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*; Repe, *Naša doba*; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*.

47 Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 1; Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 306.

48 Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 217–280.

49 Vocelka, *Geschichte der Neuzeit*, str. 21.

50 Komatar in Pirc *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 229; Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 1; Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 1; Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 147–165.

51 Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 95–101, 107–112. Enako tudi Grobelnik v učbeniku iz 1971 in učbenika za usmerjeno izobraževanje iz leta 1979 in 1990. Gl.: Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*, str. 88–222; Grobelnik, *Zgodovina 1*, str. 87–108; Grobelnik in Voje, *Zgodovina 2*, str. 86–139.

v srednji vek.[52] V osemletni gimnaziji so ustrezna časovna obdobja obravnavali v višjih letnikih, zlasti v zadnjih treh letnikih.[53] Razporeditev časovnih obdobij po letnikih v usmerjenem izobraževanju v desetletju usmerjenega izobraževanja je bila v zasnovi bistveno drugačna, saj je Grobelnikov poskusni učbenik iz leta 1979 za 1. letnik obsegal snov od praskupnosti do kapitalizma, vendar so poznejši učbeniki, tisti, ki so bili namenjeni družboslovnim, pedagoškim in kulturološkim programom, snov razporedili približno tako kot prejšnji in poznejši gimnazijski učbeniki. V učbeniku *Zgodovina 2*, ki je opredeljen kot učbenik za srednje izobraževanje Voje in Grobelnik obravnavata čas od 11. stoletja do konca napoleonskih vojn. Učbenik *Zgodovina 3* istih avtorjev iz leta 1983 pa je v celoti namenjen zgodovini jugoslovanskih narodov in obravnava čas od naselitve Slovanov na prostor bivše Jugoslavije do konca 1. svetovne vojne. V samostojni Sloveniji je zgodnji srednji vek predstavljen v prvem letniku le v učbeniku iz leta 1997, učbenik iz leta 2010, ki obravnava celotno srednjeveško in zgodnje novoveško obdobje, pa je namenjen dijakom 2. letnika.[54]

Ideološka in vrednostna podstat učbeniških vsebin

Zapisali smo že, da so podatki v učbenikih zasnovani na vsakokratnem stanju zgodovinske znanosti. Ker že zgodovinska znanost ni čista in objektivna v smislu popolne skladnosti svojih izjav s predmetom svojega raziskovanja in ne more ubežati vrednostnim, ideološkim in splošnim značilnostim časa in prostora, v katerem nastaja, kakor tudi ne problemom, ki ji jih postavljata,[55] se jim tudi avtorji zgodovinskih učbenikov ne morejo izogniti. Zato je seveda tudi v vseh štirih skupinah učbenikov mogoče najti temeljne in značilne ideološke in vrednostne premise, ki so izbirale in obarvale predstavljeno snov.

V učbenikih, ki so jih napisali v obeh Jugoslavijah, zlahka najdemo ideološko in vrednostno ogrodje trdne zgradbe zgodovinskih dejstev. Nacionalna ideologija, povezana z državotvornim patriotizmom, je tisto idejno ogrodje, ki osmišlja zgodovinsko pripoved v učbenikih prve Jugoslavije. Pod nacionalno ideologijo v našem kontekstu razumemo razmeroma premočrtno pripoved, ki zgodovino

[52] Petauer, *Zgodovina za gimnazije I.*, str. 231–293; Petauer, *Zgodovina za gimnazije in sorodne srednje šole,* str. 145–198.

[53] Bučarjeva *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol* iz leta 1931 obravnava antiko in zgodnji srednji vek. Gl.: Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol*, str. 252–269. Njegova *Zgodovina srednjega veka* iz leta 1924 je namenjena dijakom višjih razredov srednjih šol, ne da bi natančno navajala za kateri letnik. Obravnava pa čas od selitve narodov do humanizma in odkritji.

[54] Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str, 203–264; Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str, 5 in dalje.

[55] Marta Howell in Walter Prevenier, *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methods* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005), str. 146–148.

nacionalnih skupnosti na prostoru bivše Jugoslavije in Balkana začenja z naselitvijo Slovanov in jo postopoma in skoraj brezšivno pripelje do časa, v katerem so bili napisani posamezni učbeniki.[56] Pod državotvornim patriotizmom pa razumemo interpretacije zgodovinskih vsebin, ki si prizadevajo oblikovati in utrditi zavest o pripadnosti narodu in konkretni državi v času, ko so bili posamezni učbeniki napisani. Domnevno zadnje besede kralja Aleksandra "Čuvajte mi Jugoslavijo", ki jih Binter in Štrukelj navajata na koncu drugega dela *Zgodovine Jugoslovanov*,[57] ponujajo zgled tragičnega dogodka iz takrat neposredne preteklosti, ko umirajoči monarh zavezuje vse državljane, tudi dijake. Trditev: "Danes je Jugoslavija vodilna država v jugovzhodni Evropi, v prijateljstvu z vsemi sosedi, a obenem odločena braniti svojo posest proti komurkoli"[58] pa enako kot ljubljanski nebotičnik daje občutek varnosti, moči in samozavesti.

V drugi Jugoslaviji se je na še vedno navzočo nacionalno ideologijo, dopolnjeno s konceptom bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov kot izvirno različico, nacepila socialistična ideologija. Ta je deloma opazna pri izbiri snovi, ki poudarjeno obravnava upore in revolucije in nenehno opozarja na izkoriščevalsko naravo družbenih sistemov pred letom 1945, ter v načinu razlaganja, ki uporablja marksistične koncepte. Morda najlepši zgled ideologizacije najdemo v učbeniku *Zgodovina 4* iz leta 1984, ki dijakom ob obravnavi nastanka prve jugoslovanske države nalaga ponovitev Titove ocene nastanka Jugoslavije, ki je navedena v učbeniku *Zgodovina 3* iz leta 1983.[59] Tudi tokrat je mrtvi vodja države izhodišče, a to pot ne zavezuje kakor v učbeniku iz leta 1939 in ne usmerja v prihodnost, temveč daje obvezujočo razlago zgodovinskega dogodka. Naloga, ki jo dijakom nalagata avtorja učbenika, ne zahteva premisleka ali razprave o prelomnem dogodku za južnoslovanske narode, temveč zgolj ponovitev ocene politika, o katere točnosti ne gre dvomiti.

Specifična značilnost nacionalne optike, navzoče v gimnazijskih učbenikih, ni poudarjanje slavne preteklosti, temveč opazna viktimizacija narodnih entitet. Narodi na področju nekdanje Jugoslavije so se od svoje naselitve na Balkan in v vzhodne Alpe morali nenehno boriti proti sovražnim silam. Te sile so bile navzoče na vseh straneh. Na severu in zahodu so prežali Bavarci, Franki, Nemci, Benečani in Madžari. Na jugu in vzhodu sprva Obri, Bolgari in Bizantinci, od 14. stoletja naprej pa osmanski Turki. Josip Bučar je leta 1931 petošolcem tako predstavil odnese med Obri in južnimi Slovani:

---

[56] Primerjaj: Peter Štih, *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic. Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History* (Leiden–Boston: Brill, 2010), str. 11–12.

[57] Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 176.

[58] Prav tam, str. 177.

[59] "Ponovi Titovo oceno zedinjenja iz učbenika Zgodovina 3, str. 187." (Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 7).

> Obri so kruto postopali s podložnimi Sloveni. Nalagali so jim težke davke ter jih silili, da so jim morali obdelovati polje ter graditi mostove in ladje. Tudi vseh obrskih bojev so se morali udeleževati podložni Sloveni, ki so jih njihovi tlačitelji postavljali v prvo vrsto. Večkrat so morali Sloveni sami v boj, Obri pa so ostali doma v svojih taborih. Ako so Sloveni zmagali, so se Obri polastili plena.[60]

V učbeniku iz leta 1938 so trinajstletni gimnazijci in gimnazijke brali tole:

> Ob nastopu 9. stoletja so bile državice Južnih Slovanov po večini šele v začetku svojega razvoja. Edino Bolgarija je imela močno državno ureditev, medtem ko je bila Karantanija že na pol odvisna od Bavarcev. Mladim slovanskim državam pa je že od rojstva grozila nevarnost. Od zahoda je začela prodirati v Podonavje in na Balkanski polotok mogočna frankovska država, na vzhodu se je spet dramila bizantinska država.[61]

V šestdesetih letih pa je učbenik šestnajstletnikom položaj v Dalmaciji v 17. stoletju predstavil tako: "Lakota, brezobzirne beneške rekvizicije in turška ropanja, nabori v obrambne čete, za beneške galeje ali za zidavo utrdb, uskoške in hajduške akcije, gusarstvo na morju, kolonatsko podložništvo – to so bile razen manjših velike nadloge slovanskega prebivalstva v Dalmaciji."[62] Naravnim katastrofam in z vojno povezanimi nadlogami sta se pridružila še razredni in etnični vidik slabega položaja ljudi: "Aristokrati (patriciji) v mestih, delno tujerodni, so vztrajno branili svoj priviligirani položaj v občinski upravi ali komuni pred pretenzijami nižjih plasti (pučanov)."[63] Prav tako pa so bili južnoslovanski in balkanski narodi pogosto predmet izdaje in usklajevanja mednarodnopolitičnih interesov: "Za črnogorsko zavezništvo so se potegovale one države, ki so se vojevale s Turčijo: Benetke, Avstrija in Rusija. V mirovnih sklepih pa so te države, ki so za njih Črnogorci prelivali svojo kri, puščali svoje zaveznike na cedilu."[64]

Ogroženost ni prenehala ne v novejšem oziroma najnovejšem obdobju, ne z nastankom jugoslovanske države. Pred prvo svetovno vojno je grožnjo pomenila Avstro-Ogrska. Janko Orožen je v tridesetih letih osmošolcem grožnje predstavil tako:

---

60 Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol*, str. 259. Povsem enako besedilo najdemo tudi v njegovem učbeniku iz leta 1924. Gl.: Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 53.

61 Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov I. del*, str. 24.

62 Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 193.

63 Prav tam.

64 Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 125.

> Že izza leta 1908 je Avstrija iskala prilike, da napade Srbijo. Leta 1912 je sicer pustila balkanske države, da so napadle Turčijo, ali je storila to, ker je pričakovala, da bodo poražene. Nato pa je poskrbela, da so se zmanjšali srbski vojni uspeh, ter je vrhu vsega naščuvala na Srbijo še njenega bivšega zaveznika, Bolgarijo.[65]

Po prvi svetovni vojni pa je grožnja prihajala zlasti s strani Italije: "Težko je bilo izvesti sporazum med Italijo in Jugoslavijo. Italija je hotela postati popolna gospodarica Jadrana, pri čemer se je sklicevala na londonski dogovor."[66] Tudi Metod Mikuž je gimnazijcem zadnjega gimnazijskega letnika iz šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja predstavil motive italijanske politike in njen uspeh pojasnil kot posledico mednarodnih dejavnikov, med njimi zlasti nedoslednosti ameriškega predsednika Wilsona, in negativne vedenjske lastnosti Italijanov, nesramnosti: "Toda to pot se je Wilson drugič umaknil. Italijani pa, ki so dobro razumeli ta že dvakratni umik, so postali nesramnejši in zahtevali vedno več."[67]

Učbeniki, napisani med letoma 1945 in 1991, so ob navedenih nevarnostih izrazito poudarili hegemonistične težnje Sovjetske zveze in politiko, povezno z resolucijo Informbiroja. Dramatičnost in usodnost teh dejstev Mikuž ponazarja z rabo besed dveh različnih dejavnosti. Besedam, ki izvirajo iz lovskega in vojnega diskurza ter asociirajo pogon na nemočno divjad in agresijo, zoperstavlja besede s polja religioznega: "Začela se je huda gonja proti naši državi, ki ni omajala vere našega ljudstva."[68] Hegemonistična politika Sovjetske zveze se je kot grožnja spet pojavila ob sprejetju novega programa Zveze komunistov Jugoslavije: "Moskovska Pravda z nekaterimi točkami programa spet ni bila zadovoljna. Spet so nas začeli napadati." In malo naprej: "Napadi sovjetskih voditeljev na Jugoslavijo so nekoliko ponehali. Toda napadati so nas začeli Kitajci in Albanci."[69] Podobno tudi v učbeniku za 4. letnik usmerjenega izobraževanja: "Stalinova intervencija je bila izraz obsojanj samostojnega iskanja in usmerjanja našega razvoja."[70] Če je bil specifični razvoj socializma trn v peti Sovjetski zvezi in Kitajski, pa je neodvisna zunanja politika Jugoslavije sprožala pritiske z obeh političnih blokov: "Jugoslavija je bila v tej razdelitvi sveta osamljena in izpostavljena pritisku obeh blokov."[71] V socialističnih učbenikih je bila nenehno navzoča misel, da socialistična Jugo-

[65] Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 174.

[66] Prav tam, str. 195.

[67] Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 38. Mikuž je pri opisovanju nesramnega vedenja italijanske delegacije nazoren in piše tudi o treskanju z vrati.

[68] Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 169.

[69] Prav tam. Opozoriti kaže na Mikuževo rabo osebnega zaimka "mi", ki izraža popolno zlitje avtorja, bralcev-dijakov z akterji zgodovinskega dogajanja.

[70] Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 169.

[71] Prav tam, str. 178.

slavija hkrati zbuja spoštovanje in nasprotovanje, ugled in zavist, občudovanje in sovražnost, skratka, da je nekaj posebnega. Učbenika, sestavljena v samostojni Sloveniji, prikazujeta in razlagata spor z neprimerno manj čustvenega naboja, ne govorita o samostojni poti v socializem kot vzroku za spor in ne skrivata krute represije, ki so jo pretrpeli resnični in domnevni privrženci resolucije Informbiroja.[72] Vsi učbeniki, napisani po letu 1945, so nazorno prikazali ogroženost jugoslovanskih narodov med II. svetovno vojno.

Učbeniška pripoved se torej razvija okoli nekaterih vsebinskih referenčnih točk. Te vsebine so: pradomovina Slovanov, prihod Slovanov na Balkan in v vzhodne Alpe, vzpostavitev njihovih držav v zgodnjem srednjem veku, težave in uspehi teh držav v zgodnjem in visokem srednjem veku, njihova slava in padec pod tujo oblast, podreditev tujcem in trpljenje pod tujim jarmom, zagrizen boj za narodno osvoboditev, ki je bil tu in tam začasno uspešen, v glavnem pa ne, končna zmaga in narodna enotnost. Končna zmaga in osvoboditev sta prvič napočili leta 1918 po razpadu Avstro-Ogrske in združitvi v novo državo. Binter in Štrukelj sta leta 1939 dijakom zadnjega letnika nižje gimnazije razliko med pred in potem, med nesvobodo in svobodo, ponazorila s poudarjanjem časovne razsežnosti najnižjega mogočega družbenega položaja, suženjstva, ki sta ga povezala s hrepenenjem, sanjami, in ponovnim najdenjem svobode. Onirični svet se je torej spremenil v realnost:

> S tem je Avstro-Ogrska dokončno razpadla in Slovenci, Hrvatje in Srbi so po sto in stoletnem suženjstvu spet doživeli svobodo. /.../ Razgovori v Beogradu so bili že po nekaj dneh uspešno zaključeni in na dan 1. decembra l. 1918 je regent Aleksander pred zastopniki srbske vlade in Narodnega vijeća svečano proglasil zedinjenje neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov s kraljevino Srbijo v enotno, svobodno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem je bila ustvarjena današnja Jugoslavija in uresničen starodavni sen naših prednikov.[73]

Vendar pa ostali učbeniki iz obdobja kraljevine nove države ne predstavljajo tako vzhičeno kot uresničitve starodavnih sanj, temveč navajajo le dejstva v okviru poglavji ali razdelkov z naslovi, kot so "Jugoslovani iz Avstro-Ogrske v borbi svobodo".[74] Seveda pa ne problematizirajo načina zedinjenja. Melik, denimo, leta 1924 v Zgodovini Srbov, Hrvatov in Slovencev za višje razrede srednjih šol suho zapiše: "Na podlagi sklepa Narodnega vijeća z dne 24. novembra se je

[72] Repe, *Naša dob*a, str. 28; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 220; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 191–192.

[73] Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 168.

[74] Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka,* str. 365; Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. II. del*, str. 134, 140; Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 188, 192.

to zgodilo dne 1. decembra 1918., ko je tedanji regent Aleksander slovesno proglasil združitev države SHS, kraljevine Srbije in Črne gore v enotno kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev."[75] Politična nestabilnost prve jugoslovanske države in nemirni čas tik pred začetkom 2. svetovne vojne sta avtorjem učbenika iz leta 1939 narekovala poudarjanje njene osvoboditeljske vloge.

Učbeniki iz obdobja socialistične Slovenije so tej nacionalni retroperspektivi dodali še socialno prvino. V preteklosti južnih Slovanov ni šlo le za borbo proti tujim silam, temveč tudi za boj za družbeno emancipacijo, skratka za razredni boj. V optiki teh učbenikov z nastankom prve Jugoslavije čas svobode še ni napočil, saj ni prinesla ne ene, ne druge svobode. Tuji jarem je pač zamenjala velikosrbska buržoazija, ki sta jo včasih bolj, včasih manj razglašeno spremljali hrvaška in slovenska buržoazija. Metod Mikuž je v zvezi s sprejetjem vidovdanske ustave zapisal: "Tako so bili Hrvati in Slovenci, ki so prišli izpod avstro-ogrskega jarma, na slabšem. Prvi so takrat le imeli svoj sabor in bana, pa tudi Slovenci, čeprav razbiti na razne kronovine, svoje deželne zbore in odbore."[76] Dvojni boj je bil dobljen šele v krvi in z žrtvami druge svetovne vojne in socialistične revolucije ter socialističnega razvoja. Slednji pa je bil v svoji izjemnosti hkrati grožnja drugim in ogroženost nas samih.

Temeljna tonaliteta učbenikov je torej resna in frustrirajoča. V pripovedni shemi, v kateri ne manjka besed, ki izražajo tragičnost, krivico in trpljenje, a tudi vero in bojevitost, je prav malo prostora za veselje in užitek. Podoba življenje naših prednikov je precej mračna in stresna, tako da pri dijakih lahko aktivira obrambne reakcije in občutek solidarnosti

Učbenika, napisana pred prvo svetovno vojno, in učbeniki v samostojno Sloveniji, predstavljajo nekoliko drugačno podobo. V prvih dveh je zgodovina še vedno nacionalna, vendar je ustrezno prilagojena habsburškemu državnemu okviru.[77] Komatar in Pirc razumeta propad prve slovenske države Karantanije in njeno vključitev v upravni sistem Frankovske države kot narodni poraz, ki je pomenil germanizacijo: "Zaradi nasilnega in krivičnega postopanja kraljevskih uradnikov se je pridružil za vlade Ludovika Pobožnega del korotanskih Slovencev Ljudevitu Posavskemu, ki je vprizoril v Posavski Hrvaški upor zoper Franke. Vsled te vstaje so izgubili korotanski Slovenci zadnji ostanek svobode."[78] Prav tako je tudi turška osvojitev Balkana pomenila odločilno zarezo v poteku zgodovine za balkanske narode:

[75] Melik, *Zgodovina Srbov Hrvatov in Slovencev*, str. 212.

[76] Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 78.

[77] Monika Govekar-Okoliš, "Koncept nacionalne vzgoje in pouk zgodovine na srednjih šolah na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja" v: Danijela Trškan (ur.), *Trojarjev zbornik* (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 92–96.

[78] Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka,* str. 67.

> Lazarjev sin in naslednik Štefan Lazarević, ki je stoloval v Belem gradu, je moral dajati Turkom harač (tribut) ter jim pomagati v boju zoper kristjane. Turkom se je pokoril tudi Srb kraljevič Marko, največji junak srbskega epa. Srbija je ohranila sicer še svoje vladarje, a njena zgodovina po bitki na Kosovem polju je postala agonija.[79]

Vendar pa Balkan v času turške oblasti ni predstavljen z besednjakom posebne tragičnosti. Osmanska država nastopa predvsem kot vojaška sila in politična nasprotnica Habsburške monarhije, življenjskih razmer in družbenih odnosov pa se učbenika ne dotikata. V poglavju z naslovom "Narodno probujanje na Balkanskem polutoku" avtorja pregledno in strnjeno predstavita dogajanje v zvezi s prvim in drugim srbskim uporom ter grško vstajo, kjer se ustavita pri turškem maščevanju, ki je sprožilo splošnoevropsko navdušenje nad grštvom, hkrati pa poudarita turško barbarstvo:

> Tedaj so se Turki strašno maščevali nad rajo. Carigrajskega patriarha, vrhovnega poglavarja grške cerkve, so po velikonočni maši obesili na cerkvena vrata, pomorili še 40 članov najodličnejših grških rodbin /.../. Vest o strašnem početju Turkov je pretresla vso Evropo, a obenem so navduševali nevstrašni boji Grkov zlasti evropske omikance; povsod so se oglašali Filheleni, to je prijatelji Helenov.[80]

Habsburška oblast pa v učbenikih seveda ni predstavljena ne kot tuja, ne kot zatiralska.

Učbeniki iz samostojne Slovenije so prav tako neprimerno bolj naklonjeni habsburški monarhiji, kot so ji bili naklonjeni učbeniki obeh jugoslovanskih obdobij. Sprememba v vrednotenju izvira iz novejših raziskav in premislekov, ki so v zadnjih desetletjih zelo spremenile nekdanjo precej črno-belo podobo te zapletene in v številnih pogledih protislovne države. Drugačno pojmovanje Avstro-Ogrske pa je tudi rezultat preusmerjanja splošnih kulturnih in političnih vrednot, ki poudarjajo srednjeevropskost slovenske kulturne tradicije in vračanje k njej.[81] Poudarjanje te tradicije je nov vrednostni in ideološki okvir,

---

79 Prav tam, str. 198.

80 Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 205.

81 V tem smislu je značilen stavek iz dela, ki se ukvarja s povsem drugo tematiko, namreč s plemstvom na Kranjskem v zgodnjem novem veku: "Dejstvo je, da je plemstvo dandanes v Sloveniji za razliko od mnogih evropskih držav, izginula družbena in gospodarska kategorija prebivalstva: njegovo zaton , ki se je seveda začel že pred stoletji, je bil pri nas močno opazen v času med obema vojnama, ko je z nastankom nove državne tvorbe, Jugoslavije, izgubil svoje naravno srednjeevropsko zaledje." (Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda* (Ljubljana: Viharnik, 1994), str. 8. Za nekatere pa je razpad Jugoslavije kar beg iz "civilizacijskega padca in moralnega potopa" Gl.: B. M. Turk, "Bremena jugonostalgije", cit. po Mitja Velikonja, *Rock'n'retro. Novi jugoslavizem v sodobni popularni glasbi* (Ljubljana: Sophia, 2013), str. 1 (dalje: Velikonja, *Rock'n'retro*). Tudi učni načrt iz leta 1998 v razdelku opredelitev pred-

ki je zamenjal starega. Socialistični vrednostni sistem je povsem izginil, nacionalna ideologija pa se je zrahljala in dekonstruirala do te mere, da se Mlacović in Urankar izogibata poimenovanju prebivalstva na današnjem slovenskem ozemlju s Slovenci in še takrat, ko obravnavata 13. stoletje, pišeta o Slovanih: "V drugi polovici 13. stoletja se je v boj za oblast nad jugovzhodnim delom cesarstva, kjer je živelo slovansko prebivalstvo, vpletel tudi češki kralj Otokar II. Premysl."[82] Prav tako ne opredelita Brižinskih spomenikov kot zapisa jezika, ki kaže jezikovne značilnosti najstarejše slovenščine, ampak o jeziku tega dokumenta molčita. Rahlo shizofrenost pa kaže učbenik za prvi letnik skupine avtorjev iz leta 1997, ki v podnapisu pod fotografijo *Brižinskih spomenikov* pravi, da gre za ohranjena slovanska besedila in malo naprej, da so pisana v staroslovenskem jeziku.[83] Podobno tudi Hozjan in Potočnik govorita o alpskoslovanski družbi, ki je v 11. stoletju postala fevdalna.[84] To "razslovenjenje" preteklosti je sicer v skladu z nekaterimi (post)modernimi historiografskimi in antropološkimi stališči, ki se osredotočajo na konstruirano naravo nacionalnih zgodovin in ne povsem neupravičeno govorijo o "nacionalizaciji preteklosti"[85], ni pa povsem v skladu z učnimi načrti, ki ob srednjeevropski poudarjajo tudi slovensko kulturno tradicijo.[86] Tudi medetnične konfliktne situacije v predmoderni in moderni dobi niso predstavljene z besednjakom tragičnosti in krivic. Učbenik za 1. letnik iz leta 1997 sicer s poudarjenim tiskom pove, da so bili Slovani podrejeni Avarom, vendar vlogo Avarov pojasni kot organizacijsko in integracijsko prvino, ki je združila velik del slovanskih plemen za skupen napad na Balkan in ob tem doda še: "Avari so sicer s svojega središča na današnjem Madžarskem še naprej ogrožali južne in alpske Slovane, dokler niso Franki uničili njihove države (791–803)."[87] Pojav modernih narodov pa Cvirn in Studen pojasnita s pomočjo sodobnih konceptov, ki jih ilustrirata z odlomkom iz dela *Država in nacija v evropski zgodovini*, ki jo je napisal sodobni nemški zgodovinar Hagen Schulze.[88] Modernizirana in močno zrahljana nacionalna ideologi-

meta pravi: "Slovenska zgodovina, zgodovinske izkušnje in kulturna dediščina so umeščeni v širši srednjeevropski in evropski prostor." (dostopno na: http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2004/programi/gimnazija/gimnazija/zgodo_280.html, pridobljeno: 5. 12. 2022). Zahvaljujem se kolegici prof. dr. Danijeli Trškan, ki mi je posredovala internetno stran z učnim načrtom.

82 Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 154. Zanimiv izraz ambivalence obeh avtorjev pa se pokaže na strani 146, kjer v glavne besedilu govorita o alpskih Slovanih, legenda ob zemljevidu Velike Karantanije pa govori o mejah slovenskih krajin.

83 Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 251.

84 Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 94.

85 Jernej Kosi, *Kako je nastal slovenski narod. Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja* (Ljubljana: Sophia, 2013), str. 30–40; Božidar Jezernik, *Nacionalizacija preteklosti* (Ljubljana: ZIFF, 2013), str. 34–37.

86 Brodnik, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah", str. 104.

87 Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 211,

88 Cvirn in Studen , *Zgodovina 3*, str. 18.

ja, privrženost Evropi ter narativna razlaga zgodovinskih pojavov, ki se izogiba vrednostnim sodbam in teoretskim posplošitvam, so zamenjale tradicionalno nacionalno ideologijo, ideologijo bratstva in enotnosti ter razredni vidik pojasnjevanja in poudarjanje izjemnosti socialistične Jugoslavije. Zato učbeniki, sestavljeni v samostojni Sloveniji, spora z Informbirojem ne razlagajo s samostojno potjo v socializem, temveč prav nasprotno celo poudarjajo, da je bila Jugoslavija najbolj radikalna v uresničevanju socializma sovjetskega tipa.[89]

Razbalkanjenje zgodovine in kje kljub temu pravzaprav stoji ljubljanski nebotičnik

V vsebinah, posvečenih južnoslovanski in balkanski zgodovini, se učbeniki, sestavljeni v prvi in drugi Jugoslaviji, radikalno razlikujejo od učbenikov, ki so jih gimnazijcem ponudili avtorji v samostojni Sloveniji. Če so učni programi zgodovine v obeh Jugoslavijah in zato tudi učbeniki iz teh dveh obdobji, posvetili veliko prostora južnim Slovanom, precej manj pa ostalim balkanskim etnijam, narodom in državam, ter predstavili njihovo zgodovino zelo podrobno, je podoba, ki jo o tej tematiki ponujajo učbeniki, napisani v samostojni Sloveniji, okrnjena. Opazimo izrazito zmanjšanje informacij o srednjem in zgodnjem novem veku ter o 19. stoletju. V ilustracijo navajamo nekaj statistike.

Orožnov učbenik za 6. razred gimnazije iz leta 1940, ki obravnava evropsko srednjeveško obdobje, obsega 197 strani. Južnoslovanski in balkanski zgodovini brez slovenske je posvečenih 77 strani (39 %). Učbenik istega avtorja iz leta 1935, posvečen obdobju od 1492 do 1815, temu prostoru in njegovim narodom, zlasti seveda južnim Slovanom, a brez Slovencev, nameni 46 strani od 234 (20 %).[90] To zmanjšanje gre na račun izgube državnosti vrste južnoslovanskih in balkanskih držav in s tem povezano izgubo njihove zunanje in notranjepolitične dejavnosti. Prav tako Orožnov učbenik iz leta 1933 za 8. razred srednjih šol v obsegu 198 strani južnoslovansko in balkansko zgodovino predstavlja na 56 straneh (28 %)[91] Bučarjev učbenik z obsegom 337 strani iz leta 1924, posvečen obči zgodovini srednjega veka, namenja južnoslovanski zgodovini (prav tako brez slovenske) 87 strani (26 %), če pa upoštevamo še bizantinsko zgodovino

[89] Repe, *Naša doba*, str. 283; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 220; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 184, 191–192.

[90] Orožen, *Zgodovina srednjega veka*, str. 33–36, 40–58, 89–105, 150–190: Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 47–67, 132–149, 182–184, 228–233.

[91] Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 29–36, 45–54, 69–71, 106–114, 120–128, 141–156, 175–176, 178–181, 188–192.

je Balkanu predstavljen na 110 straneh (32 %).[92] Učbenik skupine avtorjeve iz leta 1964, ki obravnava čas od 11. do 18. stoletja od svojih 247 strani namenja južnim Slovanom (brez Slovencev) 72 strani (30 %).[93] Še obsežnejši pa je prikaz južnih Slovanov v učbeniku Mirjane Gross, ki obravnava obdobje od francoske revolucije do začetka 20. stoletja. Od 349 strani jih je južnoslovanski zgodovini (spet brez slovenske) posvečenih 142 (40 %).[94] Nekoliko manj strani namenjata Južnim Slovanom (brez Slovencev) Grobelnik in Voje, 47 od 200 (24 %).[95]

Ta statistični prikaz se nanaša na učbenike, ki obravnavajo občo zgodovino. V času obeh Jugoslavij pa so napisali tudi učbenike, ki so se v celoti osredotočili na zgodovino narodov, ki so živeli v Jugoslaviji ali so jih v tej državni skupnosti priznavali kot zgodovinske entitete. V kraljevini so Melikovo *Zgodovino Srbov, Hrvatov in Slovencev* iz leta 1924, ki ima 222 strani, uporabljali v višjih razredih srednjih šol. Nižjim razredom – tretjemu in četrtemu – pa sta bila namenjena iz dveh delov sestavljeni učbenik Antona Melika in Janka Orožna iz let 1928/29[96], in prav tako dvodelni učbenik *Zgodovina Jugoslovanov* Bogdana Binterja in Vojteha Štruklja iz 1938 in 1939. Prva dela obeh navedenih učbenikov sta obravnavala srednji vek, druga dela pa novi vek in takratno najnovejšo dobo. Iz Vojetovega in Grobelnikovega učbenika v obsegu 193 strani iz leta 1983 ter iz 201 strani dolgega učbenika Marije Kremenšek in Štefana Trojarja iz leta 1984 pa so znanje o preteklosti dobivali dijaki tretjih ali četrtih letnikov družboslovnih, jezikovnih, kulturoloških in vzgojnih programov v okviru usmerjenega izobraževanja.

Ob teh obsežnih prikazih še bolj zbode v oči skopost, malodane molčečnost učbenikov, ki so jih napisali v samostojni Sloveniji Hozjanov in Potočnikov učbenik iz leta 2000, ki obravnava čas od konca 10. stoletja do konca napoleonske dobe, obsega 319 strani. Balkanski in južnoslovanski preteklosti (brez slovenske) je posvečenih 12 strani (3,7 %).[97] Relativno več prostora, zlasti bizantinski državi in kulturi, namenja balkanskemu prostoru učbenik za 1. letnik iz leta 1997.[98] Zato pa v učbeniku Mlacovića in Urankarjeve iz leta 2010

[92] Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 18–33, 51–65, 122–138, 161–169, 169–183, 246–282.

[93] Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 62–92, 163–180, 189–197, 230–247.

[94] Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*, str. 61–65, 69–77, 81–98, 108–113, 114–116, 145–152, 154–163, 167–181, 256–285, 302–348.

[95] Grobelnik in Voje, *Zgodovina 2,* str. 49–75, 103–104, 114, 123–133, 154, 193–200.

[96] O imenu tega učbenika gl. spodaj.

[97] Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 22–28, 37–40, 259–262.

[98] Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 211, 215–219, 257–258. Zgodnjemu srednjemu veku so namenjene strani 203–264, balkanskemu prostoru torej približno 10 odstotkov.

južnoslovanskega prostora praktično ni.[99] Cvirn in Studen sta balkanskemu prostoru v 19. stoletju posvetila 11 strani od 214 ali 5 odstotkov.[100] Več prostora sta Balkanu istega obdobja namenila le Stane Granda in Franc Rozman, približno 23 strani od 150 (16 %).[101] Ob tej redukciji strani, posvečenih južnoslovanski in balkanski zgodovine, ki je po odstotku strani podobna učbenikoma izpred 1. svetovne vojne[102], pa je treba povedati, da učbeniki, napisani v času samostojne Slovenije, sistematično in nazorno obravnavajo vrsto tem in področij, ki so bili v prejšnjih učbenikih predstavljeni skopo ali sploh nič, recimo zgodovina žensk ali zgodovina vsakdanjega življenja. Ne glede na to tematsko širitev pa je dejstvo, da so južnoslovanski , sploh pa drugi balkanski narodi skromno navzoči. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je tako leta 1918 skorajda padla z neba. Obravnavanje jugoslovanske ideje in jugoslovanskih konceptov med 1. svetovno vojno[103] je ob tako koreniti spremembi zgodovinskega položaja Slovencev v letu 1918 prejkone le pomožno padalo. Za teme, povezane z Jugoslavijo in Balkanom po letu 1918, so avtorji učbenikov seveda pokazali bistveno več zanimanja. Vendar so te teme obravnavali predvsem v funkciji slovenske zgodovine.

Skromna navzočnost balkanske in južnoslovanske tematike v učbenikih je odsev učnih načrtov, ki so leta 1998 deloma, leta 2008 pa radikalno okrnili teme, povezane z Balkanom.[104] Spremembe v oblikovanju učnih načrtov in z njimi povezanih sprememb v učbeniških vsebinah kot formalnega vira vednosti gimnazijske populacije odsevajo preusmeritev vrednot in so pomemben poseg v enega od oblikovalcev kolektivnega spomina in izražajo odvračanje od nekaterih vsebin preteklosti. Vse to signalizira beg z Balkana, o katerem smo

[99] Dve strani sta namenjeni selitvam Slovanom, tri strani bizantinski zgodovini in tri strani Osmanskemu imperiju, v zvezi s katerim je nekaj slikovnega materiala in dva odlomka iz kniige Orhana Pamuka. Učbenik ima 300 strani. Gl.: Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 18–19, 186–188, 200–203.

[100] Cvirn in Studen, *Zgodovina 3*, str. 22–24, 27, 46–48, 173–174, 179–181.

[101] Granda in Rozman, *Zgodovina 3*, str. 18–19, 22–25, 35–36, 103–114, 127, 129, 130–131.

[102] Komatar in Pirc obravnavata balkansko zgodovino na 17 straneh od 280 (6 %) in na 18 straneh od 348 (4,8 %). Gl.: Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 42–49, 205–206, 252–258; in Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 42–44, 45–46, 102–109, 194–200, 291–292.

[103] Granda in Rozman, *Zgodovina 3*, str. 132–133; Cvirn in Studen, *Zgodovina 3,* str. 210–212; Repe, *Naša doba*, str. 84; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4,* str. 143. Mikuž posveča tej problematiki več prostora. Gl. Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 29–34.

[104] Peter Vodopivec, "History Textbooks Used in Slovene Primary and Secondary Schools", v: *Report for the research project of the Georg Eckert Institute for International Textbook Reseach* (Braunschweig, 2014), s. p. Zahvaljujem se prof. Vodopivcu, da mi je pokazal svoj elaborat. O izhodiščih učnega načrta iz leta 1998, ki si ji prizadeval tematsko in prostorsko uravnotežiti zgodovinske vsebine gl.: Peter Vodopivec, "Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine v gimnazijah", *Zgodovinski časopis* 48, št. 2 (1994), str. 253–258 (dalje: Vodopivec, "Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine v gimnazijah"). O prenovah učnih načrtov gl. tudi: Brodnik, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah". Seznam učnih načrtov navaja Danijela Trškan. Gl.: Danijela Trškan, "Prisotnost lokalne zgodovine v srednješolskih učnih načrtih za zgodovino od leta 1945 do leta 2010 v Sloveniji", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 127–129.

govorili v uvodu. Ob tem razbalkanjenju gimnazijske zgodovine velja poudariti, da avtorji učbenikov, napisanih v samostojni Sloveniji, ne podajajo nobenih vrednostnih sodb o Balkanu, sploh ne negativnih. Prav tako niso nenaklonjeno ali celo sovražno oblikovali poglavja o prvi in drugi Jugoslaviji. Še najbolj rezek stavek v zvezi z nastankom prve Jugoslavije najdemo pri Gabriču in Režkovi: "Upanje, da bo v skupni južnoslovanski državi slovenski narod dosegel polno emancipacijo, je kmalu splahnelo."[105] Stavek je v oceni bistveno blažji od Mikuževe vsebinsko večplastne interpretacije iz šestdesetih let.

Metod Mikuž je najprej pristavil času primerno in nujno kritiko buržoazij in političnih elit. Nato je predstavil skupnosti, ki so se združevale v novo državo, kot dvodelne družbene strukture. Buržoazijam in političnim elitam je kot esencialno nasprotje zoperstavil narode. Naposled pa je poudaril rešitev narodnega vprašanja v socializmu. Vendar pa pozorno branje Mikuževe interpretacije v resnici sporoča tudi to, da v primeru hipotetične samoodločbe narodov kot želenega in po Mikuževem mnenju moralno edino pravilnega principa oblikovanja novih državnih skupnosti do Jugoslavije morda sploh ne bi prišlo:

> Združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev v enotno državo je bila vsekakor nekaj dobrega, toda ni bila izpeljana po načelu samoodločbe jugoslovanskih narodov. Narodi sami – ne samo njihovi politiki – bi bili morali odločiti, kako se bodo združili. Če bi bili odločali narodi sami, bi bil vsak zase zahteval nemoten narodnostni in gospodarski obstoj in razvoj. Prav tako bi bili narodi tudi odločno proti kakršni koli nadvladi buržoazije močnejšega naroda nad številčno manjšimi. /.../ Tako se je z nastankom nove države rodilo v Jugoslaviji tudi narodnostno vprašanje, ki je ostajalo nerešeno ves čas in ga je rešil šele narodnoosvobodilni boj naših narodov tako, da smo ustanovili zvezno državo, torej državo povsem enakopravnih narodov.[106]

Mikužev kontrafaktualni "kaj, če", ni le impliciral negotovosti nastanka Jugoslavije, ampak je impliciral tudi krivico, ki se je zgodila jugoslovanskim narodom s takšno Jugoslavijo, kot se je pod vodstvom buržoazij oblikovala po prvi svetovni vojni.

Tudi povsem korektni opisi in razlage dogajanja jeseni 1918 v učbenikih, izdanih po letu 1991, nedvoumno prinašajo informacijo, da neugodne razmere skupaj z nekompetentnimi političnimi elitami Slovencem niso dopuščale nobene druge možnosti kot združitev s Srbijo in ostalimi južnimi Slovani pod pogoji, ki jih slovenske politične elite niso bile sposobne obvladati. Tako piše Repe:

[105] Gabrič in Režek, *Zgodovina 4,* str. 156.
[106] Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 34.

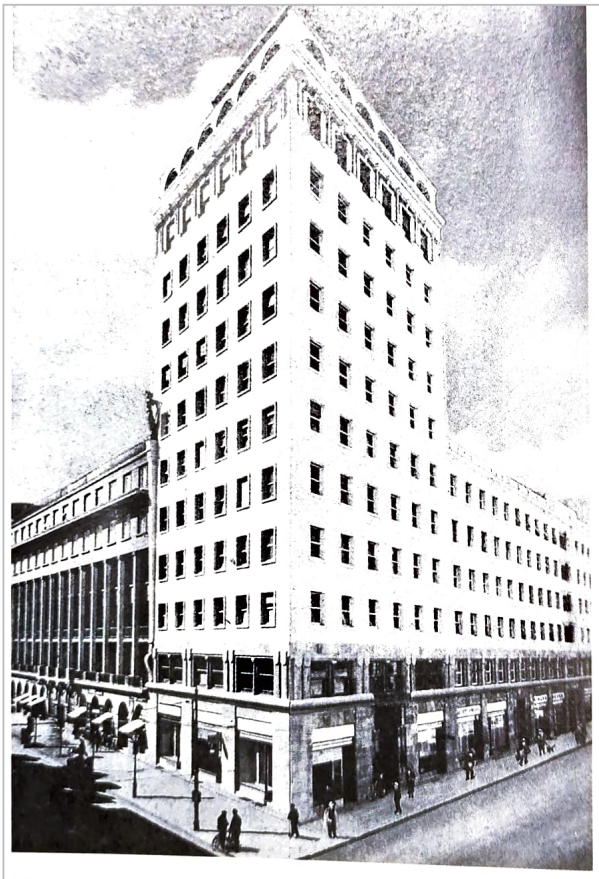

Nebotičnik v Ljubljani, dograjen leta 1933, se je ponašal z oznako najvišje zgradbe na Balkanu. Zgrajen je bil iz železobetona in je bil prva protipotresna gradnja na Slovenskem. Funkcionalistična arhitektura je poudarila namembnost zgradbe in prostorov, manj pozornosti je namenila zunanjemu okrasju pročelja.

Ljubljanski nebotičnik še vedno na Balkanu (Aleš Gabrič in Mateja Režek, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2011), str. 164)

Ob tem je treba upoštevati, da Slovenci niso imeli nobene mednarodne teže, sami pa na nadaljnji obstoj ali razpad Avstro-Ogrske praktično tudi niso mogli nič vplivati. Zato je tedanja slovenska politika delovala precej zmedeno in neprepričljivo in ni imela jasnih zamisli o prihodnosti slovenskega naroda.[107]

[107] Repe, *Naša doba*, str. 86.

Isti pisec na drugem mestu strne:

> Slovenski politiki so konec vojne in razpad Avstro-Ogrske pričakali zmedeni in nepripravljeni. Načrt o jugoslovanski državi znotraj reformirane habsburške monarhije, v katerega so (pre)dolgo verjeli, je propadel, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov pa v tedanjih mednarodnih okoliščinah, ob različnih interesih v njej in ob srbskih pritiskih za združitev, ni imela velike prihodnosti. Vprašanje mednarodnega priznanja in meja je vse bolj pritiskalo, vedno bolj viden je postajal kompleks slovenske majhnosti in nepoznavanja bodočih sostanovalcev v skupni državi.[108]

Podobno razlago najdemo tudi v prej omenjenem učbeniku, ki sta napisala Aleš Gabrič in Mateja Režek. Napis pod sliko Nikole Pašića pravi: "Izpeljal je združitev južnih Slovanov po srbskih željah. Novo jugoslovansko državo so videli predvsem kot povečanje Srbije."[109] Vse to implicira, da je Slovence, po Mikužu pa tudi druge jugoslovanske narode, zadela nova zgodovinska krivica, ki je to pot izvirala tudi iz Balkana in balkanskih političnih elit. Poudarimo: avtorji tega eksplicitno ne napišejo nikjer. In ne pozabimo: ideologija deluje na nezavedni ravni. A tudi dodajmo paradoks, ki utegne zvabiti nasmešek na ustnice: v učbeniku iz leta 2011 najdemo fotografijo ljubljanskega nebotičnika. Uganimo, kaj pove podnapis! Tole pravi: "Nebotičnik v Ljubljani, dograjen leta 1933, se je ponašal z oznako najvišje stavbe na Balkanu."[110] Ljubljanski nebotičnik torej stoji na Balkanu, napis pod njegovo sliko pa prispeva k ambivalenci in bega: pripadnost Balkanu ali beg z njega.

Od ločenosti do ločenosti

Nadaljnje branje učbenikov nas pripelje do analize imen, ki jih njihovi avtorji uporabljajo, ko poimenujejo ljudstva in narode na balkanskem prostoru. Ugotovitve zelo jasno razkrivajo večplastnost in zapletenost identitetnih pomenov ter koncepte, občutja in čustva, ki ždijo pod njimi. Domnevati smemo, da so bili ti koncepti, občutja in čustva posledica takšnih ali drugačnih usmeritev, želja, zahtev ali ukazov, morda mode. Lahko pa bili tudi iskreni, ali porojeni iz

[108] Prav tam, str. 98.
[109] Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 148.
[110] Prav tam, str. 164.

zadrege.[111] Oba učbenika iz avstrijske dobe jasno ločita Slovence od balkanskih narodov. Vendar imajo Slovenci z njimi skupne prednike, ki jim avtorja pripišeta samopoimenovanje Sloveni: "Sloveni. Vsi dosedaj omenjeni Slovani so se selili proti zapadu. V istem času pa so se selili drugi Slovani proti jugu. Ti Slovani so imeli skupno ime, ki so ga prinesli iz pradomovine; imenovali so se Sloveni."[112] Nekoliko naprej učbenik pojasnjuje, da so Obri s svojo naselitvijo ločili "kot klin južne Slovane od njih severnih bratov".[113] V razdelku "Kultura Slovenov" avtorja razložita, kaj so v času naselitve Slovenov pomenila imena narodov, ki obstojajo v njunem času in jih s skupnim imenom poimenujeta tudi Jugoslovani. Med njih pa implicitno sodijo tudi Slovenci: "Kakor je bilo zgoraj omenjeno, so imeli vsi Jugoslovani skupno ime 'Sloveni'; njih skupni jezik se je šele v teku stoletji izpremenil v razna narečja, ki jih govore danes Jugoslovani od Alp do Črnega, Egejskega in Jadranskega morja. Imena kakor Srbi in Hrvatje so v tej dobi zaznamovala le razna plemena."[114] Če je torej najzgodnejša slovenska zgodovina v povezavi z naseljevanjem Slovanov še povezana z ostalimi južnoslovanskimi etnijami,[115] je od njihove ustalitve na Balkanu naprej in oblikovanja prvih državnih tvorb od njih obravnavana ločeno v posebnih poglavji, kot so "Balkanske države, izlam in prve križarske vojne"[116], "Balkanske države in turška sila"[117] ali "Narodno probujenje na Balkanskem poluotoku" in "Balkanske države"[118] Kot vidimo, je snov razporejena v poglavja in teme po geografskem načelu.

Učbeniki iz kraljevine pa v nasprotju z učbeniki iz avstrijskega obdobja poudarjajo oziroma vzpostavljajo enotnost južnih Slovanov ali jugoslovanskih narodov skozi celotno zgodovino, zlasti učbeniki, napisanih po letu 1928. Enotnost opazimo že na ravni razporeditve učne snovi in naslavljanja poglavij oziroma učnih tem, saj učbeniki v enem poglavju združujejo zgodovino Slovencev, Hrvatov in Srbov, torej vseh uradno priznanih jugoslovanskih narodov. Nekateri učbeniki pa so, kot smo že omenili, sploh v celoti namenjeni njihovi

[111] Zadrege, ki so očitno pestile avtorje zadnje skupine učbenikov, ko je bilo treba poimenovati srednjeveške ljudi na današnjem ozemlju Slovenije, zgolj evidentiramo. Iskanje njihovih globljih vzrokov za prepuščamo kakšni drugi, za ukvarjanje z zadregami, nelagodji in podobnimi stanji bolj kompetentni znanstveni disciplini, kot je zgodovinopisje.

[112] Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 42.

[113] Prav tam, str. 43.

[114] Prav tam, str. 45.

[115] Avtorja govorita v poglavju o slovanski poselitvi Balkana in vzhodnih Alp v času 6. in 7. stoletja tudi o "Rumunih", Bolgarih, Albancih in Grkih. Velja pa omeniti, da govorita tudi o tem, da so Slovani, ki so se naselili predaleč na jug ali na zahod, izgubili med Grki, Albanci ali Nemci, o čemer pričajo "v Alpah mnogoštevilna slovenska imena" (prav tam, str. 44).

[116] V tem poglavju je prikazan razvoj Bizanca, bolgarske države, Hrvaške, Srbije in Bosne približno do 13. stoletja (Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 102–109).

[117] Prav tam, str. 194–200.

[118] Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 205–206, 252–259.

zgodovini.[119] Josip Bučar v tistem delu *Zgodovine srednjega veka*, ki se ukvarja z zgodnjim srednjim vekom, namenja obsežno poglavje Slovanom in njihovim prvim državnim tvorbam. V njem južnim Slovanom nameni posebno skoraj 20 strani dolgo poglavje z naslovom "Južni Slovani", ki ga začenja s Slovenci, nadaljuje pa po geografskem načelu od severa proti jugu s Hrvati, Srbi in makedonskimi Slovani.[120]

Učbenik Antona Melika iz leta 1924 je prvi od učbenikov, ki so v celoti posvečeni južnoslovanski zgodovini. Učbenik v istih poglavjih enega za drugim obravnava Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare. V tretjem poglavju z obseženim naslovom "Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev od VIII. do začetka XII. stoletja. Prve srbske, hrvatske in slovenske države. Borba za samostojnost s Franki ter Nemci, Bolgari in Bizantinci."[121] najprej obravnava Slovence, potem Srbe, Hrvate in makedonske Slovane. Podobno tudi v naslednjem poglavju, ki obravnava južnoslovanski svet v visokem srednjem veku, najprej obravnava Slovence, potem Hrvaško, Bosno in Srbijo.[122] Kljub temu, da so v naslovih poglavjih tako kot v naslovu učbenika najprej navedeni Srbi, pa Melik zaporedje prikaza posameznih južnoslovanskih narodov oblikuje v skladu z geografsko logiko in glede na širši pomen zgodovinskih pojavov, ki jih obravnava. Prvo mesto Srbov v naslovu je zato predvsem prenašanje uradnega državnega imena v strukturo učbenika. Vendar pa razvrščanje narodov po določenem vrstnem redu implicira določeno razumevanje odnosov med prebivalci takratne države in jo kakor na pladnju ponuja dijakom. Tako je prihodnja izobraženska elita lahko ponotranjila razmerja, hierarhijo in odnose v državi, kjer so, če smemo biti nekoliko razposajeni, Srbi kakor Bog Oče, Hrvati kakor Bog Sin in Slovenci kakor Bog Sv. Duh.

Enotnost južnoslovanskih narodov še poudarja raba ednine: naš narod ali naše ljudstvo. Melik in Orožen sta v poglavju z naslovom "Početki znanosti in posvetne književnosti med našim narodom" kategorična. O humanizmu med južnimi Slovani pravita: "Tudi med našim narodom se je kmalu pojavil, predvsem na tistem ozemlju, ki je po svoji legi imelo najbolj žive stike z Italijo: V Dalmaciji, zlasti v Dubrovniku, pa v Istri."[123] V Orožnovem učbeniku za 7. gimnazijski razred iz leta 1935 je poglavje "Življenje našega naroda pod Turki" v celoti

[119] Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*; Melik in Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del*; Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. I. in II. del*; Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov I. in II. del.*

[120] Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol,* str.119–138.

[121] Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, str. 15–44

[122] "VI. Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev do konca XIV. stoletja. Nemška prevlada na Slovenskem, madžarska na Hrvatskem in v Bosni; Srbija postane prva sila na Balkanskem polotoku" (Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev,* str. 44–79).

[123] Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. II. del,* str. 21.

namenjeno Srbom v 15. in 16. stoletju.[124] Koncept naroda pa Orožen uporablja v dvojnem smislu. Enkrat mu pomeni enotnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, drugič pa je to socialna kategorija, v smislu preprostega, slabo zaščitenega prebivalstva, ki potrebuje uteho. Etnična kategorija pa je v njegovi terminologiji pleme. V zvezi s ponovno vzpostavitvijo peške patriarhije je zapisal: "Zopet je bilo vsaj v cerkveni organizaciji izvedeno edinstvo srbskega plemena, to edinstvo se je raztezalo na vse ozemlje turške države, kjerkoli so živeli Srbi."[125] Malo naprej pa beremo: "Narodu pa je bila uteha bolj in bolj potrebna, zakaj po smrti Suljemana II. je postala turška država kristjanom bolj in bolj tuja."[126] V istem učbeniku najdemo tudi formulacijo naš slovenski in srbskohrvaški jezik: "Francoski uradniki so v občevanju z ljudstvom morali uporabljati narodni jezik in njihov uradni list Télégraphe officiel de provinces illyriennes je razen v francoskem in nemškem izhajal tudi v našem narodnem jeziku (srbskohrvaškem in slovenskem)"[127] Ponašena pa niso le dejanja , temveč tudi osebe: "Jovanov Peter, velik junak, si je vzel za ženo Marico Živković. Njima se je l. 1762. rodil sin Jurij, naš Karadjodje."[128] V sklepnem pregledu celotnega poglavja o francoski revoluciji in Napoleonu pa Orožen v istem stavku poveže Ilirske province in prvi srbski upor: "Naš narod je v Napoleonovi Iliriji okusil dobroto svobode in pod Karadjordjem se je osvobodil turškega gospodstva; sicer so se Turki še vrnili, ali sadov Karadjodjevega dela ipak za trajno niso mogli uničiti"[129] Prav sintetični značaj in krepki tisk sklepne ponovitve vsebin poglavja, ki naj si jih dijaki in dijakinje zares prisvojijo, sugerira inherentno enotnost Jugoslovanov.

Koncept enega naroda, sestavljenega iz treh plemen, se je, kot smo že omenili, izostril zlasti po začetku diktature kralja Aleksandra. Značilen preskok v na novo zamišljeno nacionalno stvarnost sta dva po vsebini popolnoma enaka učbenika iz leta 1928. Prvi nosi naslov *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, drugi pa *Zgodovina Jugoslovanov*.[130] Vendar pa ne kaže spregledati, da je bilo poenotenje precej deklarativno. Učbeniki seveda niso mogli spregledati ali zanemariti povsem izražene in uveljavljene individualnosti jugoslovanskih narodov. Zato smiselno uporabljajo tudi njihova posamezna imena. Binter in Štrukelj v drugem delu *Zgodovine Jugoslovanov* iz leta 1939 v poglavju "Narodni preporod Južnih Slovanov" v sinhronem tabelaričnem prikazu shematično

[124] Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 53–61.
[125] Prav tam, str. 60.
[126] Prav tam.
[127] Prav tam, str. 223.
[128] Prav tam, str. 230.
[129] Prav tam, str. 234.
[130] Melik in Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del*; Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. I del*. Domnevamo, da je bil drugi natisnjen v letu 1929 z letnico 1928 in je preimenovanje nacionalnih imen na platnicah skladno s preimenovanjem imena države.

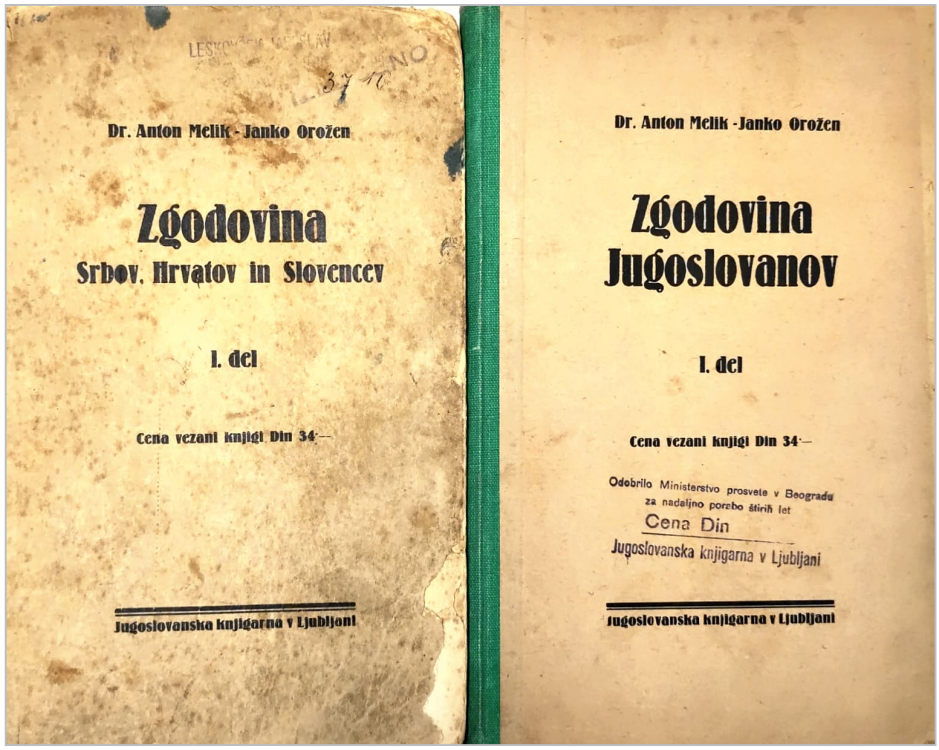

Srbi, Hrvati in Slovenci ali Jugoslovani? (Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928); Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. Za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928)

zarišeta dogajanje v prvi polovici 19. stoletja. Leva kolona navaja Metternichov absolutizem, prvi zvezek *Kranjske čebelice* in Bleiweisove novice, srednja Vuka Karadžića, Ilirsko gibanje, Draškovićevo *Disertacijo* in "*Novine*", desna kolona pa politično dogajanje v Srbiji.[131] Vendar pa na naslednjih straneh avtorja povsem jasno in diferencirano obravnavata narodna gibanja pri posameznih narodih in jih tudi jasno opredelita kot Slovence, Hrvate in Srbe.[132]

Učbeniki iz časa socialistične Jugoslavije so ohranjali koncept enotnosti, ki so mu dodali še koncept bratstvo in enotnost. Binom bratstvo in enotnost je bil bržčas najpomembnejše državotvorni ideologem socialistične Jugoslavije in je imel podobno funkcijo kot jo je imel v kraljevini "naš narod". Po eni strani je nenehno proizvajal želeno stanje in ga klical, hkrati pa je izražal vse prikrite

[131] Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 98.
[132] Prav tam, str. 99–104.

strahove, pridušeno tesnobo in neizrečene težnje, ki so jih rojevale napetosti znotraj socialistične družbe, politike in kulture. Nenehno izrekanje istega gesla je bilo pravzaprav performativno zarotovanje, ki si je prizadevalo za magičen učinek. Vendar pa so prav vsi učbeniki iz obdobja socializma, ki smo jih analizirali, tako tisti, namenjeni gimnazijam, kot oni, namenjeni usmerjenemu izobraževanju, rearfirmirali individualnost posameznih narodov in praktično dosledno uporabljali množino: narodi na prostoru nekdanje Jugoslavije so jugoslovanski narodi oziroma južnoslovanski narodi.

V učbeniku za drugi letnik gimnazije iz leta 1964 avtorji poglavje z naslovom "Doba razvitega fevdalizma pri Južnih Slovanih" zastavijo tako, da zgodovinske pojave v tem obdobju prikažejo ločeno po narodih oziroma državah od Slovencev, preko Hrvatske, Dubrovnika, bosanske države do nemanjiške Srbije. V naslednjem poglavju "Propad fevdalnih držav južnih Slovanov", pa dodajo še padec Bolgarije.[133] Prav enako storita tudi Grobelnik in Voje v učbeniku iz leta 1990. V njem je med drugimi poglavji poglavje "Južnoslovanski narodi pod tujo oblastjo", v katerem avtorja ločeno obravnavata slovenske in hrvaške dežele, poglavje "Svobodne politične tvorbe južnoslovanskih narodov", ki prikazuje razvoj v Srbiji, Bosni in Dubrovniku" in poglavje "Posledice širjenja osmanske oblasti v južnoslovanskih deželah"[134] Kljub načeloma ločenemu prikazu južnoslovanskih narodov pa Grobelnik in Voje nekatere teme obravnavata po geografskem načelu, recimo teme, ki so specifično geografsko vezane na Balkan ali Podonavje.[135] Vendar pa v učbeniku iz leta 1983, ki je posvečen samo zgodovini jugoslovanskih narodov ista avtorja ločen prikaz posameznih narodov precej zabrišeta, saj jih obravnavata v okviru skupnih poglavji. V poglavju z naslovom "Značilnosti narodnega preroda pri južnih Slovanih v predmarčni dobi", avtorja Slovencem, Hrvatom in Srbom namenjata le posamezne odseke, ki so drug od drugega ločeni s sklopom vprašanj,[136] kljub temu da je bil državnopravni in kulturni položaj teh treh narodov povsem različen. Podobno so zasnovana vsa poglavja v tem učbeniku. Takšna zasnova sicer omogoča zelo koristno primerjanje istovrstnih zgodovinskih pojavov v različnih okoljih, vendar je vzrok za tako oblikovanost teme bolj kot v komparativnosti kot metodološkem prijemu najbrž treba iskati v povečani težnji k poenotenju države, ki se je po smrti predsednika Tita znašla v težki krizi in je rešitve iskala tudi v redefiniranju preteklosti in poudarjanju zgodovinske enotnosti njenih narodov. V učbeniku iz leta 1971 za drugi letnik pa Grobelnik v naslovih poglavji rabi tudi sintagmo

[133] Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 51–54.

[134] Grobelnik in Voje, *Zgodovina 2*, str. 41–66, 69–77.

[135] "Oblikovanje osmanske državne organizacije in fevdalnega sistema na Balkanu" (prav tam, str. 67–69); "Kriza osmanskega cesarstva in umik iz srednjega Podonavja" (prav tam, str. 127–133).

[136] Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*, str. 100–102.

naša ljudstva: "Naša ljudstva pod habsburško monarhijo" V poglavju ločeno obravnava Slovence in Hrvate, a tudi širjenje habsburške oblasti v Podonavje in v tem okviru govori o vstaji jugoslovanskih ljudstev. V učbeniku sta tudi poglavji "Naša ljudstva pod Turki" in "Hrvati in Slovenci pod beneško oblastjo"[137]

Če Grobelnikova raba kolektivnih imen daje vtis zamenljivosti in poljubnosti ali nedoslednosti, pa je podobna raba Mirjane Gross v bistvu drugačna. Mirjana Gross v učbeniku za tretji razred gimnazije naslavlja poglavja, ki govorijo o jugoslovanskih narodih tako: "Naši narodi v prvi polovici 19. stoletja", "Južnoslovanski narodi v letih 1849/70", "Jugoslovanski narodi v obdobju imperializma do l. 1903".[138] Različice "južnoslovanski narodi", "jugoslovanski narodi" in "naši narodi", ki se vse nanašajo na iste skupnosti, pri Mirjani Gross, tudi mednarodno uveljavljeni zagrebški zgodovinarki, niso bile naključne, temveč najprej sugerirajo medsebojno zamenljivost. Ta temelji na etnični sorodnosti in državni skupnosti, ki sta "naši" kljub inherentni različnosti njunih sestavin. Vendar pa ne kaže spregledati še ene implikacije kolektivnih identitetnih označevalcev, ki jih uporablja Grossova, namreč teleološkosti. Od relativno splošnega svojilnega pridevnika "naši" za obdobje prve polovice 19. stoletja vodi pot preko etnične opredelitve "južnoslovanski", v času, ki obravnava obdobje tretje četrtine 19. stoletja, do poimenovanja "jugoslovanski" za obdobje na prelomu v 20. stoletje, ki nakazuje bodočo državo.

Razlika v konceptualizaciji in prehodu od "naš" k "naši" je na dlani: medtem ko je ednina, rabljena v učbenikih prve Jugoslavije, implicirala hierarhijo in vodilno vlogo Srbov, je množina signalizirala skupnost enakopravnih narodov, ki so se ji pridružili še prej zamolčani Črnogorci in Makedonci. Učbeniki iz samostojne Slovenije ponavljajo prijem učbenikov izpred 1. svetovne vojne. Zgodovino jugoslovanskih narodov obravnavajo ločeno od slovenske zgodovine. Slovenci in ostali jugoslovanski narodi nastopajo skupaj šele v temah, povezanih z obema jugoslovanskima državama.

Sklenimo z naslednjo ugotovitvijo: poimenovanje jugoslovanskih narodov in pojmovanje njihove preteklosti je v učbenikih zadnjega stoletja prešlo spiralno pot, ki je vodila od ločenosti do tesne, skoraj neločljive povezanosti, se nadaljevala do diferencirane povezanosti in se naposled sklenila z vrnitvijo v ločenosti z nujno parentezo začasne diferencirane povezanosti.

[137] Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*, str. 154, 156, 171 176.
[138] Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*, str. 61–98, 143–181, 254–348.

Zgodovinska obdobja

Učbeniki vseh štirih obdobij začenjajo srednjeveško zgodovino balkanskega prostora z naselitvijo Slovanov. Uvaja jo predstavitev staroslovanske družbe v praslovanski domovini. V najstarejši skupini učbenikov Pirc in Komatar orišeta gospodarstvo, družbeno ureditev in verstvo ter se v maniri psevdoetnopsihologije posvetita še slovanskemu značaju. Tega odlikujejo pogum, odkritosrčnost in "izredna gostoljubnost", a tudi nagnjenost k nesložnosti in neorganiziranost.[139] Avtorja poudarita tudi moralne odlike slovanskih žena: "Čistost in zvestoba sta dičila njih žene, ki so šle često za možem v smrt."[140] Učbeniki iz časa med obema vojnam ta moralizatorski in romantično romaneskni način opustijo in podajajo sicer enake ali celo iste podatke kot učbenik iz leta 1911, vendar je prikaz stvaren in navaja vire o najstarejši slovanski zgodovini.[141] Prav podobno vednost ponujata tudi Petauerjeva učbenika iz leta 1960 in 1969, vendar molčita o čistosti slovanskih žena.[142] Tudi učbenika iz samostojne Slovenije podajata v bistvu enake, čeprav precej reducirane podobe Slovanov kot učbeniki iz prejšnjih držav. Ta učbenika skladno z novejšimi zgodovinopisnimi spoznanji, ki ugotavljajo nehomogenost kultur in transfernost kulturnih prvin[143], opozarjata, da so bili Slovani skupnost več ljudstev različnega izvora.[144]

Prikaz srednjeveške zgodovine se zlasti v učbenikih iz avstrijskega in starojugoslovanskega obdobja osredotoča na politično oziroma državno zgodovino, vendar je navzoča tudi kulturna zgodovina. V učbenikih mrgolijo imena vladarjev. Govorimo lahko o nominalizaciji ali poimenjenju zgodovine. Dijaki nižje gimnazije so v učbeniku Melika in Orožna spoznali imena in dejanja zgodnjesrednjeveških hrvaških vladarjev Trpimirja, Domagoja, Zdeslava, Branimirja, Tomislava, Štefana Držislava, Petra Krešimirja IV., Slavca, Dmitra Zvonimirja, Štefana II. in Petra.[145] Prav enako je v Orožnovem v učbeniku za 6. razred gimnazije iz leta 1940, ki, denimo, navaja vse srbske vladarje in dogajanje v času njihovih vladavin.[146]

[139] Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 40.

[140] Prav tam, str. 40–41.

[141] Melik, *Zgodovina Srbov , Hrvatov in Slovencev*, str. 9–19; Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 51–65; Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol*, str. 247–251.

[142] Petauer, *Zgodovina za gimnazije I.*, str. 238–240; Petauer, *Zgodovina za gimnazije in sorodne šole*, str. 147–148.

[143] Štuhec Marko, "Kulturni transfer: koncept in zgodovinska realnost", *Acta Histriae* 28, št. 2 (2020), str. 187–190.

[144] Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 207–208; Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 18–19.

[145] Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. I. del*, str. 37–40, 44–52.

[146] Orožen, *Zgodovina srednjega veka*, str. 53–56, 98–105, 161–178, 180–188.

Učbeniki iz teh dveh časovnih obdobij pojasnjujejo odvijanje dogodkov in usodo držav z motivacijami konkretnih posameznikov in z njihovimi osebnostnimi značilnostmi. Anton Melik je nedvoumen:

> Dušan Silni je najimenitnejši vladar srednjeveške Srbije, ki je za njegove vlade dosegla vrhunec svoje moči. Štefan Dušan je bil visoke postave in lepe vnanjosti, v vojaških in gospodarskih poslih zelo spreten in podjeten ter energičen. /.../ Dušan se je mnogo bojeval in zelo razširil srbske meje, veliko važnost pa je polagal tudi na notranjo vlado. Skrbel je za dobro upravo, za dobre zakone, za sigurnost cest in za trgovino.[147]

Kot je bil vzpon držav povezan z vladarjevo osebo, je bil tudi njen propad odvisen od nje. Velikemu vladarju je sledil šibek sin: "Dušanu je sledil na prestolu sin Uroš, ki je bil star šele 19. let, vrh tega pa nezmožen vladar, brez energije in drugih vladarskih darov."[148] Melik je dijakom jasno predstavil, kako nasprotje med dobro energetsko opremljenostjo in dobrimi vladarskimi sposobnostmi očeta, alfa samca, in sina, ki to ni, in nima ne energije, ne sposobnosti, vpliva na usodo države. Vzrok za propad držav pa avtorji učbenikov vidijo tudi v notranjih sporih. Ti ne izvirajo iz strukturnih dejavnikov, temveč iz grabežljivosti plemstva in njihovih želja, da se polastijo oblasti, ter iz poželjivosti vladarjev sosednjih držav. V Bučarjevem učbeniku najdemo naslednjo skoraj shakespearovsko razlago o propadanju Bosne po smrti kralja Štefana Tvrtka:

> V neprestanih državljanskih vojnah so se pretrgale vse rodbinske vezi; sin se je boril proti očetu, brat proti bratu, tast proti zetu, žena proti svojemu možu itd. Stranke so druga proti drugi klicale na pomoč najhujše sovražnike bosanske države, sedaj Benečane, ki so hlepeli po bosanskem primorju, sedaj zopet Turke, ki so že za Tvrtka začeli napadati Bosno. Vrh tega se je v bosanske boje vmešaval tudi ogrski kralj Sigismund /.../ iščoč pri tem le svojih koristi.[149]

Enako razlaga propad Bosne tudi Orožen in pripoved obogati s podobo Hrvoja Vukčića Kosaće, enega od glavnih akterjev tega razpada: "Vlada vseh treh Tvrtkovih naslednikov je bila slaba, zato je v posameznih pokrajinah Bosne oblast prešla na nekatere velikaše, ki so si znali ustvariti politični položaj."[150]

Učbeniki iz avstrijskega in starojugoslovanskega obdobja jasno razlikujejo obdobja narodnih vladarjev in obdobje tuje oblasti. Najodličnejše mesto bal-

[147] Melik, *Zgodovina Srbov Hrvatov in Slovencev*, str. 66–67.
[148] Prav tam, str. 68.
[149] Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 256–257.
[150] Orožen, *Zgodovina srednjega veka*, str. 153.

kanske in južnoslovanske zgodovine je pripadlo Srbiji v času Dušana Silnega. Učbenik iz leta 1911 je Srbijo tega obdobja označil kot deželo, ki se je povsem približala kultiviranim evropskim deželam: "Sploh je dosegla Srbija za njegove vlade vrhunec moči. Glavna naloga, ki si jo je stavil mogočni vladar, je bila osvojitev Carigrada. Baš se je pripravljal na to, ko je umrl. Srbija, ki je že bila na tem, da vstopi med evropske kulturne države, je odsihdob propadala."[151] Tako kot Komatar in Pirc tudi učbeniki iz časa obeh Jugoslavij poudarjajo politični in kulturni pomen srednjeveške Srbije, zlasti čas Dušana Silnega. Binter in Štrukelj sta osem strani, posvečenih temu vladarju, na katerih ne manjka niti opis družbene strukture srednjeveške Srbije, niti njena kultura, sklenila v že opisani razlagalni paradigmi, po kateri velikega očeta nasledi slabotni sin, ki pa sta ji dodata polibijevsko in montesquieujevsko dialektiko, da so namreč semena propada navzoča že v času največjega razcveta:

> V velikem dvigu Dušanove Srbije pa so bile tudi nevarne kali hitrega propadanje države po njegovi smrti. Nagli in lahki uspehi, ki jih je Dušan dosegel v vojnah z Bizantinci, so ga namreč zapeljali v veliko napako: precenjevati je začel sile srbskega naroda in je osvajal dežele, ki Srbiji niso mogle koristiti, ampak so le slabile njeno moč. Sam je s svojo močno osebnostjo še lahko vzdržal obsežno državo v vsej veličini, njegov slabotni sin Uroš pa je že moral občutiti napake svojega očeta: Srbija je začela nezadržno propadati.[152]

Kosovsko bitko učbeniki iz obdobja stare Jugoslavije predstavijo kot katastrofo epohalnih razsežnosti, ki pa vsebuje tudi navdihujoče spodbude za poznejše generacije. V učbeniku iz leta 1928 so trinajstletniki prebrali, kako vzpodbudno je poraz na Vidov dan deloval na Srbe in kako se je treba žrtvovati za skupnost: "Malokdaj se dogaja, da se narod s toliko samozavesti spominja svojega poraza, baš ta krepka vera v notranjo narodovo moč je dajal Srbom tem večjo odpornost, zgled Miloša Obilića in drugih junakov jih je učil žrtvovati, če je treba, tudi življenje za svobodo domovine in jih vodil od zmage do zmage."[153]

Tudi učbeniki iz socialističnega obdobja poudarjajo vlogo Srbije v času carja Dušana kot najpomembnejše balkanske države in pomen kosovske bitke v srbski kulturi, vendar brez moralizatorskega patosa.[154] Ti učbeniki namenjajo veliko prostora družbeni in gospodarski zgodovini južnoslovanskega prostora. V njih je znatno manj imen, zato pa več strukturalne razlage in rabe konceptov, kot je recimo fevdalni sistem: "V prevladujočem kmetijskem gospodarstvu so

[151] Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 195.
[152] Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov I. del*, str. 101–102.
[153] Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. I. del*, str. 119–120.
[154] Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 79, 86; Grobelnik, *Zgodovina II*, str. 79, 82.

vladali fevdalni proizvajalni odnosi."[155] Grobelnik v učbeniku iz leta 1971 razloži donacionalni sistem v hrvaškem fevdalizmu, gospodarsko moč Dubrovnika, trgovske povezave med Dubrovnikom, Srbijo in Bosno, gospodarstvo in družbo v Bosni ter družbene razrede v nemanjiški Srbiji.[156] Enake vsebine najdemo tudi v učbenikih iz let 1964 in 1983.[157]

V samostojni Sloveniji v Hozjanovem in Potočnikovem učbeniku še najdemo omembo Dušana Silnega in kosovske bitke[158], v učbeniku iz leta 2010 pa imena najpomembnejšega srbskega vladarja in srednjeveške srbske države ni več. Slednja je omenjena le v zvezi s porazom v bitki na Kosovem polju.[159] Izpuščanje imena srbskega kralja pa ni posledica konceptualnega premika v zgodovinopisju, ki se ne ukvarja z osebami in njihovimi motivacijami kot gonilom zgodovinskih pojavov, temveč je posledica ideološkega marginaliziranja vsebin, povezanih s prostorom bivše države. Nenazadnje je tudi Hrvaška, ki ji učbeniki iz obdobja obeh jugoslovanskih držav namenjajo prav tako veliko pozornost kot Srbiji, omenjena le v zvezi s celjskimi grofi, Vojno krajino in kmečkim uporom 1573.[160] Če v Hozjanovem in Potočnikovem učbeniku še najdemo nekaj osebnih imen ljudi z Balkana, pa je srednji vek pri Mlacoviću in Urankarjevi praktično brezimen.

Osnovna tema v obravnavi zgodnjega novega veka na balkanskem prostoru je turško gospostvo in boj proti Turkom. Organizacijo turške države in njen družbeno ekonomski sistem od 15. do 19. stoletja natančno predstavijo zlasti učbeniki iz obdobja socialistične Slovenije. V njih najdemo pojme čiftluk. čifčija, sahibija, timar, zeamet, tapija, baština, deftar, spahija, spahiluk, vakuf, kadija, reis el ulema, beglerbegluk, harač, devširma, vilajet, sandžak, nahija, vojnuk, martoloz in vrsto drugih.[161] Tudi učbeniki iz prve Jugoslavije navajajo precej podatkov o turški državi, njeni organizaciji in družbeni ureditvi ter z njimi povezane specifične pojme.[162] Učbeniki v samostojni Sloveniji se zadovoljujejo z najosnovnejšimi informacijami. Hozjan in Potočnik sta dijaški besedni zaklad še obogatila s pojmi askeri, timar, spahija, bašitna, raja, čiftluk in medresa, Mlacović in Urankar pa navajata le pojme spahija, harač in janičarji.[163] Dijaki v dru-

[155] Grobelnik et al.. *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 81.

[156] Prav tam, str. 69, 74–80.

[157] Prav tam, str. 63, 69–82; Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*, str. 19, 24–26, 34.

[158] Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2,* str. 27.

[159] Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2,* str. 200.

[160] Prav tam, str. 154–155, 169–170, 174.

[161] Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 166; Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*, str. 183; Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*, str. 50–51, 69.

[162] Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, str. 125–128; Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 122–124; Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. II. del*, str. 30–33; Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 26–27; Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 58–59.

[163] Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 39, 259; Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 200.

gem desetletju 21. stoletja so torej spoznali manj pojmov, povezanih s turškim obdobjem balkanske zgodovine, kot njihovi stoletje starejši vrstniki, ki so ob janičarjih spoznali še emirja, sultana, velikega vezirja in rajo.[164] Vendar pa učbeniki v samostojni Sloveniji, poudarjajo toleranco in kulturni transfer v Osmanskem imperiju: "Na prostoru Balkana je prišlo do sožitja treh kultur: stare ljudske kulture, pravoslavne in muslimanske."[165] Sodobni slovenski dijaki torej dobijo podobo Osmanskega imperija kot kulturno malodane neprotislovne politične skupnosti. To podobo pa je težko uskladiti s podatki, ki v istih učbenikih govorijo o agresivnosti in ekspanzivnosti Osmanskega imperija. Ali to sprošča kakšno kognitivno diskrepanco pri dijakih, pa bi bilo treba raziskati. Po drugi strani v teh učbenikih komaj najdemo omembo dveh temeljnih socialnih procesov na Balkanu, ki sta korenito spremenila versko in etnično strukturo balkanskega in južnoslovanskega prostora in povzročila dolgoročne posledice, islamizacijo in migracije. Potočnik in Hozjan oba procesa bežno omenita, pri Mlacoviću in Urankrajevi pa o tem dijaki pravzaprav niso mogli izvedeti nič.[166]

Za razliko od te podobe pa učbeniki iz časa obeh Jugoslavij izrazito poudarjajo prav konfliktno naravo turškega gospostva, ki je pogosto opredeljeno kot jarem, in družbeno ter gospodarsko nazadovanje balkanskih družb: "Turška doba pomeni za naše ljudstvo močno zaostajanje za drugimi ljudstvi, ki niso bili pod Turki. Slovani pod turško oblastjo so zdrknili z redkimi izjemami na stopnjo podložnikov ter se v družbenih in gospodarskih odnosih povrnili v dobo, ki so jo prešli že davno pred prihodom Turkov."[167] Učbeniki iz obdobja socializma, zlasti tisti iz leta 1983, natančno orišejo migracije in islamizacijo, migracije ponazorijo z zemljevidom, in pojasnijo njune vzroke in posledice.[168]

Učbeniki iz "rajnke" Avstrije, in "gnile" Jugoslavije podajajo narativno in premočrtno razlago zgodovinskih fenomenov, tudi tistih povezanih z Balkanom v osmanskem obdobju. Prav tako se učbenika iz demokratične Slovenije ne trudita podati kakšne bolj sociološke ali teoretske razlage. Učbeniki iz "totalitarne" Jugoslavije pa za razlago zgodovinskih pojavov uporabljajo marksistični konceptualni aparat. Tako učbenik iz leta 1964 možnosti socialne mobilnosti v Osmanski državi pojasni iz temeljnega produkcijskega načina in njegove razvojne stopnje:

> Turčija je bila torej država s fevdalnim proizvodnim načinom. Njen fevdalizem je bil na nižji razvojni stopnji od tedanjega evropskega in je temeljil na zgodnji

[164] Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 196.
[165] Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 39.
[166] Prav tam.
[167] Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije,* str. 181.
[168] Prav tam, str. 187; Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*, str. 54–57.

> stopnji vojaškega plemstva. Iz tega izvira tudi znana turška demokratičnost, po kateri more postati spahija ali celo veliki vezir vsak musliman.[169]

Pri obravnavi 19. stoletja je v učbenikih vseh obdobij pomembno predvsem oblikovanje modernih narodov na Balkanu, njihovo osvobajanje izpod tuje oblasti in oblikovanje njihove državnosti. V učbenikih iz socialističnega obdobja pa tudi nastajajoče delavsko gibanje.

Učbeniki izpred prve in druge svetovne vojne vztrajajo pri razlagalnem vzorcu, ki smo ga spoznali že pri obravnavi starejših zgodovinskih obdobij: poudarjanje vloge individualnega dejavnika kot tvorca zgodovinskih dogodkov. Zato nacionalne vstaje in upore ter državotvornost pojasnjujejo z delovanjem, značajem, sposobnostjo ali junaštvom narodnih voditeljev ter z odločitvami vplivnih evropskih politikov. Pirc in Komatar srbsko in grško vstajo personificirata in ju predstavita kot delo Karadjordja in Aleksandra Ypsilantija:

> V začetku 19. stoletja so se jeli gibati tudi na Balkanskem poluotoku nesrečni krščanski narodi, ki so ječali pod turškim jarmom. Prvi so se dvignili Srbi pod vodstvom Karagjorgje (Črni Jurij) 1804; toda 1813 se je moral junaški voditelj umekniti iz Srbije. /.../ Med temi dogodki so se tudi Grki pripravili za vstajo. 1814 so ustanovili trije mladi Grki heterijo Filikov /.../ Na čelo heterije je stopil Aleksander Ypsilanti, ki je bil v ruski vojaški službi. Zanašajoč se na rusko pomoč je udaril v Moldavijo ter pozval Grke k vstaji (1821), toda ruski car, ki je bival tedaj v Ljubljani, je pod Meternichovim vplivom odrekel vsako pomoč.[170]

Na podoben način pišeta tudi Binter in Štrukelj. Ko predstavljata vlogo prostovoljnih srbskih enot v avstrijsko-turški vojni leta 1788 poudarita pogum voditelja in v učbenik vneseta govorico kolektivnega spomina: "Zlasti se je odlikoval Koča Andjelković, ki je deloval v krajih ob Veliki Moravi. Glas o njegovih junaštvih se je tako razširil, da je po njem ves vojni pokret dobil ime Kočina krajina."[171]

Zato tudi v učbenikih, ki obravnavajo 19. stoletje, mrgolijo imena. Orožen v svojih učbenikih navaja osebe, kot so Miho Klaić, Gajo Bulat, Anton Vakanović, Pajsije, Aleksander Kuzo, Stevan Šupljikac, Rizvanbegović Ali aga, Ilarion

[169] Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 167.

[170] Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 205.

[171] Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 77. Gl. tudi: Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 230–233.

Ruvarac, Tekelija Šokčević in še 86 drugih.[172] Med njimi so seveda vsi srbski in črnogorski vladarji, pa hrvaški bani, protagonisti prvega srbskega upora in njihovi turški antagonisti, cerkveni dostojanstveniki kot Strossmayer, Dobrila in Rajačić pa tudi kakšen umetnik in prosvetitelj, kot sta bila Dositej Obradović in Vuk Karadžić.

Pripovedi v učbenikih, napisanih pred obema svetovnima vojnama, predstavljajo narode, ki se bojujejo za svobodo, kot v bistvu homogene celote. V njih se sicer porajajo nasprotja, toda ta nasprotja so medosebne, politične ali mednacionalne narave. Orožen razlaga spor med srbskim knezom in ustavobranitelji kot spor, med dvema političnima institucijama: "Mihajlo je skušal vladati samostojno, toda naletel je na odpor Ustavobraniteljev, ki so zagovarjali prevlast Državnega sveta."[173]

Nasprotno od tega tipa razlage pa učbeniki v socialistični Sloveniji zgodovinskih pojavov ne razlagajo z delovanjem posameznikov temveč z uporabo marksistične teorije. Marksistični razlagalni model ne razumeva južnoslovanskih družb kot bolj ali manj kompaktnih celot, iz katerih štrlijo posamezne osebnosti, temveč jih percipira v njihovi razredni strukturi. Iz te pa izhajajo tudi specifični razredni interesi kot gonilo nacionalnih gibanj in nacionalnih uporov. Mirjana Gross uporabi koncept kmečka buržoazija in tako na skupni imenovalec zvede nosilce protifevdalnih gibanj, ki po definiciji morajo soditi v buržoazijo:

> Toda poseben pečat je dajal razvoju nacionalnih gibanj nastanek novega razreda – buržoazije, ki se je razvila zaradi prodora kapitalističnih odnosov na vas v 18. stoletju. Voditelji vstaj v Srbiji so bili iz vrst kmečke buržuazije, medtem ko je bila v južnoslovanskih deželah habsburške monarhije in Makedoniji nosilka nacionalnih idej inteligenca /.../ Ta inteligenca je zastopala ideje, ki so nakazovale potrebe nove trgovske buržoazije.[174]

Nacionalna gibanja in revolti so torej rezultat nastajajočih buržoazij na Balkanu in njihovih razrednih interesov, ki si prizadevajo za enoten knjižni jezik, enoten trgovinski prostor in svobodno trgovino:

[172] Analiza in primerjava imen sta smiselni le, če primerjamo ista časovna obdobja. Prvi srbski upor je predstavljen v Orožnovem učbeniku za 7. razred gimnazije, čas od 1815 do 1920 pa v učbeniku za 8. razred. Učbeniki iz obdobja povojne Jugoslavije in samostojne Slovenije imajo seveda nekoliko drugačno časovno razporeditev snovi, ki obravnava 19. stoletje. Analizirali in primerjali smo imena v učbenikih, ki obravnavajo občo zgodovino.

[173] Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 48.

[174] Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*, str. 61–62. Primerjaj tudi: Grobelnik, *Zgodovina 3*, str. 199.

> Oblikovanje skupnega hrvatskosrbskega jezika, zvezano s slovničarskim in slovarskim delom Karadžića (ob Kopitarjevi pomoči), Gaja in drugih, ki so jim sledili, je povzročilo pravi boj. Ta novi, enotni jezik so branili buržoazni elementi, ker so želeli enoten nacionalni teritorij, ki bi olajšal delovanje trgovske buržoazije.[175]

Nato Grossova identificira nasprotnike enotnega knjižnega jezika: "Na drugi strani pa so bili tedanji privilegirani sloji: fevdalci na Hrvaškem, visoki pravoslavni kler v Vojvodini in vse skupine, s katerimi so bili le-ti povezani in celo srbski knez."[176] Naposled pa motivacije nasprotovanja teh skupin pojasni z njihovimi skupinskimi interesi, strahom pred izgubo privilegijev: "Vsi ti so se bali, da bi novi enotni jezik in pravopis, ki bi se ga lahko naučile tudi širše plasti ljudstva, pomagale podirati njihov privilegiran položaj."[177] Enotni knjižni jezik zato ni bil rezultat znanstvenega interesa za jezik kaj šele ljubezni do jezika, temveč izid razrednih interesov in razrednega boja notranje razslojenih skupnosti, Karadžić, Gaj in Kopitar pa so bili akterji procesov, ki se jih niso zavedali. Enotni jezik je bil tako kot, recimo, proletarizacija na vojvodinskem podeželju rezultat istih konfliktnih procesov, namreč prodiranja kapitalističnih odnosov v južnoslovanski prostor: "Proces proletarizacije kmetov po letu 1848 je dal podlago za ogorčen razredni boj med veleposestniki in agrarnim proletariatom, ki je vzplamtel konec 19. stoletja."[178] Spora med srbskim knezom in ustavobranitelji Grossova seveda ravno tako ne pojasnjuje kot spora med dvema institucijama, temveč kot konflikt, ki je izviral v različnih interesih znotraj gospodarske elite: "Hkrati z uradniki so se Miloševi samovolji uprli trgovci, ki so zahtevali ustavo (zato jih imenujemo ustavobranitelje), ki bi omogočala svobodno trgovino."[179]

Kljub marksistični konceptualizaciji v učbenikih iz socialističnega obdobja imen ne manjka. V učbeniku Mirjane Gross jih najdemo 71, od katerih jih 25 ne pripada politikom, temveč znanstvenikom, kot so Cvijić, Brusina, Jagić, Tesla, Rački, Pupin, pisateljem, kot so Kozarac, Jovanović-Zmaj, Kovačić, Kumičić, Jovan Sterija Popović, Sremac in skladateljem, kot sta Mokranjac in Zajc. Prav tako so dijaki v njenem učbeniku našli imena socialistov Vase Pelagića, Svetozarja Markovića in Dimitrija Tucovića. Vendar v učbeniku omenjeni posamezniki niso predstavljeni kot alfa samci, še Miloš Obrenović ali Nikola Petrović ne, temveč so v svojem delovanju vpeti v kolesja razrednih interesov, ki jih zdaj oljijo, zdaj vanje mečejo pesek. Povsem razumljivo učbenik Mirjane Gross zelo veliko prostora namenja gospodarskim in socialnim temam. Pri obravnavanju

[175] Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*, str. 64.
[176] Prav tam.
[177] Prav tam.
[178] Prav tam, str. 167.
[179] Prav tam, str. 89.

vseh tem, tako političnih kot gospodarskih, socialnih ali kulturnih pa mrgolijo sintagme, kot so "razredna narava naprednih in konzervativnih strank", "pritisk ljudskih množic", "ozki interesi buržoazije", "razredni boj", "reakcionarne sile", "organizirani odpor delavskega razreda" in podobno. Vsaka od teh in podobnih sintagem pa nosi jasno moralno-ideološko in politično sporočilo.

V samostojni Sloveniji pa učbeniki skladno z redukcijo snovi, reducirajo tudi imena. Pri Grandi in Rozmanu jih še najdemo 36 in ob njih tudi vrsto pojmov iz političnega in družbenega življenja, pri Cvirnu in Studnu pa je imen petnajst, med njimi pa le Ljudevit Gaj in Vuk Karadžić nista izrazito politični osebi. V zvezi s pozabljeno polovico človeštva pa: v vseh učbenikih sta v zvezi z dolgim 19. stoletjem omenjeni le dve ženski z Balkana. Omenjeni sta v temeljni ženski vlogi, vlogi matere in soproge. Prva je Marica Živković, mati "našega Karadjordja", druga je Draga Mašin, ki ji Granda in Rozman še privoščita ime, medtem ko je pri Cvirnu in Studnu le brezimna ubita kraljica.[180] Balkan je pač per definitionem prostor moških.

Poseg po marksistični teoriji, ki je značilen za učbenike iz časa socializma, sam po sebi ni problematičen, saj je marksizem relevantna družboslovna teorija. Problem pa je seveda v tem, da so bile marksistične teoretske pojasnitve edine teoretske pojasnitve, zlasti pa je problematično, da so iz teoretskih pojasnitev postale ideološke. Njihova naloga je bila konstrukcija teleološkega pripovednega modela, naracije, ki je vzpostavila skoraj neposredno vez med osvobodilnimi težnjami jugoslovanskih narodov in osvobodilno vlogo revolucionarne Komunistične partije Jugoslavije, oziroma Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila edina sposobna te težnje uresničiti ne le v narodni, temveč tudi v njihovi družbenih razsežnosti. Hkrati pa je ta način razlage implicitno, neredko pa kar naravnost določene družbene skupine in posameznike označil za napredne, druge pa za izkoriščevalske ali nazadnjaške. Zato učbeniki iz časa socializma poudarjeno obravnavajo kmečke upore, predvsem pa precenjujejo vlogo in pomen delavskega gibanja v obravnavanju 19. stoletja in Komunistične partije Jugoslavije v 20. stoletju. Delavski razred, delavsko gibanje in Komunistična partija Jugoslavije so v učbenikih iz socialističnega obdobja, ki se ukvarjajo z novejšimi obdobji in s sodobno zgodovino, nadomestili trpeče in zatirane subjekte iz prejšnjih zgodovinskih obdobij, "naše narode", oziroma "naš narod". Hkrati pa so bili delavski razred in zlasti komunisti nosilci upanja v lepši in pravični svet in so to upanje s svojimi dejanji tudi uresničevali. V tej naraciji se je spremenila tudi vloga zatiralca. Ta ni bil več le tujec, temveč tudi domače buržoazije, zlasti velikosrbska. Zato učbeniki iz obdobja socializma

[180] Oroženi, *Zgodovina novega veka*, str. 230; Granda in Rozman, *Zgodovina 3*, str. 108; Cvirn in Studen, *Zgodovina 3*, str. 179.

zanemarjajo ali invalidno obravnavajo kakšne druge zgodovinske pojave, zlasti v pojave iz sodobne zgodovine.

Analizo učbeniškega obravnavanja sodobne zgodovine, kot jo pojmujemo v sodobni historiografski periodizaciji, je zaradi že omenjenega "raztezanja zgodovinskega časa" v glavnem mogoča za učbenike, ki so jih napisali po letu 1945. Učbeniki iz kraljevine Jugoslavije namreč končajo zgodovino z mirovnimi pogodbami po svetovni vojni, tako da je 1. svetovna vojna še skupna tema učbenikov iz obeh Jugoslavij in samostojne Slovenije, obdobje po njej pa ne več. Le Binter in Štrukelj v drugem delu Zgodovine Jugoslovanov s poglavjem "V svobodni državi" sežeta do atentata na kralja Aleksandra in vlade kralja Petra II. oziroma namestništva.

Med pomanjkljivo obravnavane teme sodi obdobje prve jugoslovanske države. Ta je bila po mnenju Trojarja in Kremenškove zatiralska in nerazvita država, ki so jo vodili kralj, dvorne klike in velikosrbska buržoazija. Uvedbo kraljeve diktature leta 1929 sta ocenila tako:

> Diktatura je pomenila nov poskus velikosrbske buržoazije in dvora, da bi utrdila svoj družbenopolitični položaj, preprečila poglabljanje revolucionarnih nemirov in naraščanje vpliva KPJ. Bila je poskus hegemonističnih sil stare Jugoslavije, da bi z novimi metodami utrdile centralistično in unitaristično ureditev države. /.../ Za tem se je skrivala težnja po političnem, gospodarskem in jezikovnem zatiranju nesrbskih narodov.[181]

Navedena ocena je v temelju različna od pojasnila Binterja in Štruklja, ki Aleksandrovo potezo predstavita kot končanje nevarnih strankarskih bojev: "Da bi preprečil strankarske boje, ki so postali nevarni za državo, je 6. januarja ukinil vidovdansko ustavo."[182] Kremenšek in Trojar sta v svoji drži veliko ostrejša tudi od Mikuža, ki uvedbe diktature sploh ne presoja[183], in ji pripisujeta nekatere značilnosti fašizma: "Diktatura kralja Aleksandra je imela nekatere značilnosti fašizma, na primer: neomejeno oblast kralja, totalitaren režim, to je neodvisnost organov oblasti od ljudstva itd., zato nekateri to diktaturo imenujejo tudi monarhofašistično. Vendar fašizem v njej ni bil v celoti razvit."[184]

Neustreznost obravnavanja pa ni v opredelitve stare Jugoslavije kot zaostale države s pomanjkljivo demokracijo. Trojar in Kremenšek namreč tovrstne ugotovitve povsem dobro argumentirata z vrsto statističnih podatkov in tabel o strukturi zaposlenih v posameznih dejavnostih ali o številu radijskih apara-

[181] Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 35.
[182] Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 175.
[183] Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 86.
[184] Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 34.

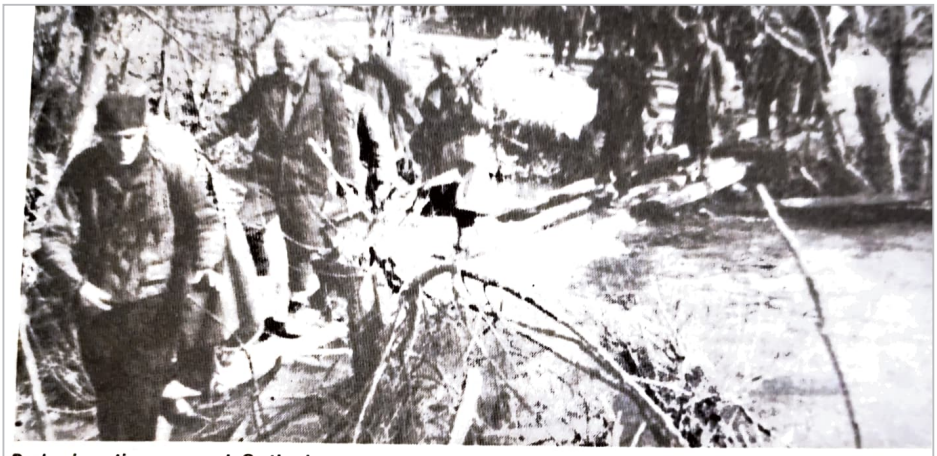

Prehod partizanov prek Sutjeske
Borci so bili do skrajnosti izčrpani, lačni, mnogi med njimi bolni.

■ V Zbirki zgodovinskih virov, str. 116—118, proučite opis bojev na Donjih in Gornjih Barah ter preboj čez Zelengoro.

Skrajna fizična in psihična stanja partizanskih borcev ponujajo zgled žrtvovanja in naporov, nujnih za svobodo in lepšo prihodnost (Marija Kremenšek in Štefan Trojar, *Zgodovina 4* (Ljubljana: DZS, 1984), str. 107)

tov v razmerju s številom prebivalcev.[185] Prav tako posvetita kar nekaj prostora življenjskim razmeram ljudi v stari Jugoslaviji.[186] Problem je v poudarjanju represije nad delavci in komunisti kot srži stare Jugoslavije, v dosledno pozitivnem vrednotenju revolucionarnih konceptov in dejanj ter delovanja Komunistične partije in njenega domnevno velikega vpliva na ljudi. Že sam nastanke Kraljevine SHS je bil po mnenju avtorjev tudi rezultat strahu pred revolucionarnimi nemiri.[187] Po drugi strani pa je nenehno navzoča negativna konotacija samostalnika buržoazija in pridevnika buržoazen: "S sprejetjem ustave je nastalo v Jugoslaviji obdobje navideznega parlamentarizma. Za krajši čas je buržoaziji uspelo, da je s pomočjo ustavne ureditve utrdila svoj položaj in delno uredila razmere v državi."[188] Pomen, ki sta ga avtorja dodelila jugoslovanskim komunistom in njihovi daljnovidnosti[189], in ga komunisti realno niso imeli, sta podčrtala s slikovnim gradivom. Od 33 fotografiji, ki ilustrirajo čas med obema vojnama, jih je 16

[185] Prav tam, str. 32, 34, 60.
[186] Prav tam, str. 57–63.
[187] Prav tam, str. 6.
[188] Prav tam, str. 22.
[189] Avtorja zapišeta, da so začetki spora s Stalinom še v tridesetih letih (Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 44).

povezanih s komunisti ali delavskim gibanjem. Dijaki so lahko videli fotografije Tita, Kardelja, Pijadeja, Djakovića in Hečimovića pa fotografije Obznane, Rdečega praporja, notnega zapisa in besedila Bilečanke ipd. Mikužev učbenik, se v zvezi s prvo Jugoslavijo izrazito omejuje na politiko in razkriva politične mahinacije ter vrtoglava spreminjanja in razdiranja političnih in strankarskih zavezništev, vendar pa bistveno manj uporablja politično ideološki besednjak.[190] Paradoksalno, ali pa tudi ne: ideološka kontaminacija vsebin sodobne zgodovine v učbenikih iz osemdesetih let je večja kot v učbeniku, ki je bil napisan v šestdesetih.[191] Tako kot sta Binter in Štrukelj poudarjal osvobodilno naravo prve jugoslovanske države v kriznih tridesetih letih in tik pred njenim koncem, sta tudi Kremenške in Trojar več kot očitno zaostrovanje gospodarskih in političnih razmer v drugi Jugoslaviji pokrivala s poudarjeno ideologizirano razlago stvarnih dejstev.

Učbeniki v samostojni Sloveniji obravnavajo Jugoslavijo in Balkan v glavnem skozi prizmo Slovencev in njihovega položaja v obeh Jugoslavijah. Buržoazija je iz njih izginila, buržoazne stranke so postale meščanske, prav tako je izginil tudi pridevnik velikosrbski. Nadomestili so jih bolj nevtralni izrazi, ki ne izvirajo iz marksističnega konceptualnega nabora:

> V kraljevini SHS so centralizirali oblast pri osrednjih organih v prestolnici nove države, Beogradu, in niso upoštevali različnih navad, ki so jih v skupno državo prinesli različni narodi /.../ Poenotenje zakonodaje za tako različne predele je sprožalo spore, pomembno vlogo pa je igralo vprašanje o centralizirani državi ali avtonomiji njenih delov. /.../ Močno centralno oblast je zagovarjala najmočnejša srbska stranka, Narodna radikalna stranka (NRS). Iz njenih vrst je bila večina predsednikov vlad, ki so utrjevali premoč Srbov v državi.[192]

V zvezi s prvo Jugoslavijo učbeniki iz najnovejšega obdobja tudi precej bolj poudarjeno kot učbeniki iz socialističnega obdobja ugotavljajo večjo razvitost slovenskih dežel in specificirajo velike razlike v gospodarskem, socialnem in kulturnem razvoju:

> Slovenska prednost je bila najbolj razvita infrastruktura. Železniško omrežje je bilo neprimerno bolj razvejano kot v drugih delih Jugoslavije. Največji delež pismenih in najbolj razvit šolski sistem z raznolikimi strokovnimi šolami sta omogočala hitro prilagoditev in priučitev delavcev za potrebe novih obratov.[193]

[190] Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije,* str. 76–91.
[191] To v splošnem velja za vse učbenike iz osemdesetih let. Gl.: Vodopivec, "Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine v gimnazijah", str. 257.
[192] Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 149.
[193] Prav tam, str. 159.

V tej zvezi učbeniki ugotavljajo, da so slovenske dežele iz nerazvitih regij v avstrijski polovici dvojne monarhije postale najbolj razvita regija v novi državi.[194] Na vprašanje, ali lahko te vsebine sprožijo kakšno negativno vrednotenje ostalih jugoslovanskih narodov, brez terenske raziskave ne moremo odgovoriti.

Zelo opazna razlika med učbeniki socialističnega in posocialističnega časa zadeva prikaz 2. svetovne vojne. Začetke odpora proti okupatorju in boj proti domačim izdajalcem Mikužev učbenik in učbenik Trojarja in Kremenškove opišeta podrobno po republikah[195], medtem ko se posocialistični učbeniki omejijo na najnujnejše.[196] Tudi nemške in italijanske ofenzive na Neretvi in Sutjeski, spremljane z zemljevidi vojaških operaciji in fotografijami izmučenih borcev, so izgubile mitične in epske razsežnosti[197] in so le bežno omenjene.[198] Prav tako so nimajo več moralne razsežnosti. Iz učbenikov je tudi izginil negativno konotirani koncept "domači izdajalci", ki sta jih nadomestili nevtralna državljanska vojna in malo manj nevtralna kolaboracija.[199] Vendar pa avtorji partizanski boj vrednotijo pozitivno, čeprav ne zamolčijo revolucionarnega nasilja med vojno in po vojni[200], ki ga Gabrič in Režek opredelita kot zločin.[201]

Učbeniki iz samostojne Slovenije tudi socialistične Jugoslavije ne slikajo v črnih barvah, a so za razliko od prejšnjih učbenikov bistveno bolj kritični. Kritičen je pravzaprav tudi učbenik Kremenškove in Trojarja[202], saj nenehno opozarja na slabosti v izgradnji socializma in boljše družbe. Naslovi poglavji in tematskih sklopov, kot so "Deformacije in pomanjkljivosti obstoječega sistema", "Množične selitve in socialni problemi", "Val liberalizma in zastoj demokratizacije", "Prvi odločilni koraki k širjenju samoupravnih pravic in odpor državne birokracije", "Nesorazmerja v gospodarstvu in kriza gospodarskega sistema", "Upadanje rasti jugoslovanskega gospodarstva"[203] in podobni, dajejo vtis, da je bil jugoslovanski razvoj po drugi svetovni vojni pot iz krize v krizo, tako da se znova postavi vprašanje, kakšno sliko o lastni državi so si dijaki v osemdesetih letih prejšnjega stoletja oblikovali. Toda pri navedenih in drugih

[194] Repe, *Naša doba*, str. 109; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 159; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 100.

[195] Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 110–118; Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 76–81.

[196] Repe, *Naša doba*, str. 152; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 145; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 171.

[197] Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 103–108.

[198] Repe, *Naša doba*, str. 153; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 156; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4, str.* 179.

[199] Repe, *Naša doba*, str. 144, 152, 155–157; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 67, 173.

[200] Repe, *Naša doba*, str. 157, 280.

[201] Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 181.

[202] Naj opozorimo, da ta učbenik posveča kar nekaj prostora posveti tudi kulturi in vsakdanjemu življenju v socializmu. Gl.: Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4,* str. 160–167.

[203] Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 159, 163, 185, 187, 199.

težavah ter protislovjih je šlo za začasne ovire na sicer pravi samoupravni poti, ki jo je v sedemdesetih letih začrtal X. kongres ZKJ, izrisal pa zakon o združenem delu:

> Zakon o združenem delu in drugi zakoni pa so dali natančnejša določila glede funkcioniranja samoupravnega sistema. Utrdilo se je delovaje tozdov, uveljavilo se je samoupravno dogovarjanje, delegatski sistem je pritegnil mnogo delovnih ljudi k soodločanju o družbenih zadevah. Toda zaostrovanje gospodarskih razmer, gospodarska nestabilnost, inflacija in drugi pojavi so vodili k hitremu ukrepanju in začasnim rešitvam gospodarskih in družbenih problemov. V takšni situaciji se uveljavi birokratsko in tehnokratsko odločanje. Gospodarska nestabilnost, gospodarski zapleti, ponekod pa tudi nezadostna zavzetost delovnih ljudi za uresničevanje samoupravne demokracije otežujejo dosledno uveljavljanje ustavnih načel. Zato se marsikje ohranja nasprotje med družbeno prakso in ustavo.[204]

Tako kot je Mirjana Gross opredelila, kdo in zakaj je podpiral enoten knjižni jezik, kdo pa mu je nasprotoval, tudi Kremenškova in Trojar definirata, kdo daje smernice, kdo jih uresničuje in kdo jih zavira. Vendar pa vzrokov ne iščeta v sistemu in njegovih značilnostih, temveč jih v nasprotju z Grossovo najdeta v subjektivnih dejavnikih, kot so tehnokrati, birokrati ter nedosledni in nezadostno zavzeti samoupravljalci. Pri tem pa povsem povzemata jezik politične elite takratnega časa.

Učbeniki v samostojni Sloveniji razložijo tudi razpad Jugoslavije. Vzroke zanj vidijo v gospodarski krizi in velikih družbenih in gospodarskih razlikah ter v politiki Miloševićeve Srbije.[205] Obravnavajo pa tudi jugoslovanske vojne v devetdesetih letih in poudarjajo tragično muslimanov v Srebrenici in srbski eksodus s Hrvaške.[206]

Problem učbenikov iz postsocialističnega obdobja pri obravnavi 20. stoletja je precejšnje osredotočenje na politično zgodovino. Učbeniki sicer ne posvečajo malo prostora kulturi, kulturnim spremembam, družbi in načinu življenja, vendar o teh temah govorijo v zvezi s slovenskim ali zahodnoevropsko-ameriškim prostorom. Ko pa obravnavajo prostor bivše države se omejujejo na politiko. Gabrič in Režek med 26 imeni iz jugoslovanskega in balkanskega prostora od Elene Ceausescu do Franja Tudjmana ne navajata nobene osebe,

[204] Prav tam, str. 198.

[205] Repe, *Naša doba*, str. 288–289; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 240–243; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 206–208,

[206] Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 247; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 125–126.

ki ni politik.[207] Čeprav so podatki točni in predstavljeni analitično in korektno, prevlada politike daje vtis, da na Balkanu in na prostoru nekdanje države, zlasti prve, ni bilo nič drugega kot kaos, korupcija, intrige in nasilje. Dejanski razpad druge Jugoslavije je s svojo surovostjo tako podobo le še okrepil. Ta tip zgodovinske naracije pa lahko oblikuje površne mentalne reprezentacije, ki so vir predsodkov in sovražnosti, a hkrati tudi iskanje preteklih vsebin, ki jih v resničnosti nikoli ni bilo. Skratka lahko so vir razcepa, o katerem smo govorili na začetku, in z njim povezanima jugofobijo oziroma jugofilijo.[208]

Sklep

Za sklep smemo reči, da so generacije gimnazijcev in gimnazijk, ki so se šolale med letom 1920 in 2000, iz učbenikov mogle dobro spoznati zgodovino prostora bivše Jugoslavije.[209] Zato je tudi pisanje o Balkanu in bivši državi, kot ga zasledimo v javnih občilih izpod peres več kot štirideset let starih izobražencev, ni posledica nezadostne informativnosti zgodovinskih učbenikov, ampak povsem drugih motivov in interesov. Ob tem se velja vprašati, kakšna je pravzaprav vloga pouka zgodovine, če je preteklost v javni rabi tako pogosto izkrivljena, selekcionirana in funkcionalizirana. Vprašanje pa je pravzaprav veliko širše in ne sprašuje le po smislu in vrednosti pouka zgodovine ali po smislu raziskovanja preteklosti in zato tudi po smislu zgodovinske znanosti same po sebi. V resnici se nanaša na to, koliko vednost o katerikoli stvari vpliva na vedenje, govorjenje in ravnanja ljudi. Izkušnje kovidnih let in ravnanja ljudi ob njih so to vprašanje zaostrile do skrajnosti in pokazale, kako desna možganska hemisfera, ki uravnava intenzivne čustvene procese in nebesedna primarna čustva[210], prevladuje kljub vsemu znanju, ki je ljudem na voljo. Toda, ali zgodovinarji tega vsaj implicitno ne vemo, naj gre za zgodovino Balkana ali zgodovino Francije? Ali se ne srečujemo kar naprej z nesmiselnimi, nerazumnimi in nerazumljivimi ravnanji vseh vrst, ko si prizadevamo razkriti preteklost in jo osmisliti? O zgodovinski vednosti mlajših generacij v zvezi z Balkanom in prostorom nekdanje Jugoslavije pa smemo reči, da se je nedvomno evropeizirala. Ali z drugimi besedami: vednost o preteklosti balkanskega prostora in prostora nekdanje Jugoslavije, ki jo ponujajo učbeniki mlajšim generacijam, se je radikalno zmanjšala,

[207] Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 306. Izjema je Repetov učbenik, ki vsebuje tudi poglavje o kulturi in umetnosti v kraljevini in socialistični Jugoslaviji. Gl.: Repe, *Naša doba*, str. 96, 292–293.

[208] Velikonja, *Rock'n'retro*, str. 1–6.

[209] Opozoriti pa je treba na odsotnost Judov in judovske kulture v učbenikih vseh obdobji.

[210] Susan Hart, *Brain, Attachment, Personality. An Intorduciton to Neuroaffective Developmnet* (London: Karnac, 2008), zlasti str. 238–260; Robert Sapolsky, *Behave. The Biology of Humans at Our Best and Worst* (London: Penguin, 2017), zlasti str. 30 in str. 240–245.

fragmentirala in ostala na površini. Zato ne omogoča prav dobro razumeti te evropske regije.

Toda: ali nista bila reevropeizacija in beg iz "civilizacijskega padca in moralnega potopa" tisočletni sen Slovencev, kot je bil večstoletni sen Slovencev tudi nastanke prve Jugoslavije?

Marko Štuhec

ON THE LJUBLJANA SKY-SCRAPER AND THE BALKANS
History of the Regions of Ex-Yugoslavia in History Textbooks
Used in Slovenia from the Austro-Hungary to the Independent Slovenia

SUMMARY

The paper deals with the presentation and interpretation of the history of the regions of ex-Yugoslavia and the Balkans in history textbooks for comprehensive school written on the territory of present-day Slovenia between 1911 and 2011. The private, semi-private and public discourses in present-day Slovenia reveal an extremly ambiguous attitude towards these regions. One the one hand Slovenes, who have been striving to be a part of Europe and in the same moment to be recognised as members of Western culture, refute ex-Yugoslavia and the Balkans as a backwards, poor, underdeveloped and essentialy non-European space. But, on the other hand they use this very space as a reference point for their exploits and as a space into which they project their frustrations and nostalgic feelings. Therefore the question arises from which bases this schizofrenic position results. It is rather clear that it depends on specific contents of the collective memory shaped by the experience of living during the 70 years in the political community which was centred in the Balkans, but from other sources of knowledge about the past and the culture of this space as well. Among the vectors of knowledge history textbooks played a certain role. The paper's thesis argues that the formal knowledge provided by the textbooks did not in general contribute to the ambiguities mentioned. In order to confirm or to refute the thesis the paper analizes the contents concerning the

regions of ex-Yugoslavia and the Balkans in 31 history textbooks used by Slovene pupils who attended comprehensive school in 4 different states succeeding one another on the territory of present-day Slovenia: Austro-Hungary (before 1918), the kigndom of Yugoslavia (1918–1941), socialist Yugoslavia (1945–1991) and indenpendent Slovenia (after 1991). The analysis focuses on following topics: dominant ideologies and values which served as the explanatory model of the past of the concerned regions, the quantitative presence of the history of the ex-Yugoslav and the Balkanic regions, denomination of ethnic and national groups and the presentation of historical events, processes and structures from the Early Middle ages onwards.

As far as the dominant ideologies are concerned the analysis clearly shows that in the period of the first Yugoslav state the national ideology was predominant. In the socialist period the national ideology was enriched with the concept of brotherhood and unity, which was one of the most – if not the most – important bricks in the ideological construction of the socialist Yugoslavia. In addition, national ideology was accompanied and sometimes overshadowed by socialist ideology, discernible in the overstressed importance of popular uprisings and revolutions as well as in the usage of the Marxist theoretical concepts such as the class struggle in explanations of historical events. One of the most striking characteristics of the national ideology in both the kingdom and in the republic is a certain victimization. South Slavs were the victims of the rapacious neighbours since their settelment in the Balkans. The textbooks written in indenpendent Slovenia abandoned completly the socialist idological stances and modernized the national ideology in the sense of modern theories of the formation of nations.

One of the most visible characteristics of the textboks written after the year 2000 is a radical reduction of topics connected with medieval, early modern and modern history. Just an example : if in the textbook from the seventies of the 20th century used by the seventeen years old pupils almost 40 % of the content dealt with the regions of the ex-Yugoslavia in the 19th century, the textbook from 2005 dealing with the same period does not consacrate to these regions more than 5 % of pages. Therefore we can talk about the debalkanization of textbook history. The next scrutinized topic were the names given to ethnic and national groups. The textbooks composed before 1918 recognised the common origin of the South Slavic peoples, but after their settlement in the Balkans and in the Eastern Alps they are considered being separate ethnic groups and later national communities. The textbooks from the interwar period, on the contrary, consider South Slavic ethnic and national groups as one nation consisting of three tribes: Serbs, Croats and Slovenes. Unlike this conception the textbooks from the socialist period reafirm the specificity of every South Slavic nation. Both conceptualizations were in complete harmony

with the then state ideologies : the unitarian state ideology of the first Yugoslavia and the brotherhood and unity ideology of the socialist

state. The textbooks composed in indenpendent Slovenia consider the South Slavic ethnic and national communities as indenpendent units. So the concepts of South Slavic nations goes from the state of separation to the state of close unity, from which it passes to the state of the individuated unity to, finally, return to the state of separation.

The textbooks in use before the second world war focused on the political and military events, although the topics in cultural and social history were not absent. They explained historical facts as the actions of the individual actors such as rulers and their individual capacities. Consequently, in these textbooks the names are in abundance. We can talk about nominalisation of history. The textbooks from the socialist period underline the economic and social aspects of the past and offer a structural explanation based on marxist concepts. In spite of the fact that in the textbooks written in independent Slovenia pupil can find all the facets of the past, the content is reduced to the politics whenever it comes to the regions of the ex-Yugoslavia. This constatation applies especially to the contemporary period.

As to conclude we may say that that the pupils scholarised between 1920 and 2000 could have gained good knowledge of the past and culture of the regions of ex-Yugoslvia. Therefore we can argue that the ambiguities and the stereotypes concerning ex-Yugoslavia and the Balkans, be positive or negative, which are observed in the discours of people aged of 40 years and more are not the consequence of the lack of information comprised in the textbooks. On the other hand is the knowledge provided by the textbooks written thereafter scarce, fragmentised and mostly reduced to the political vicissitudes of the 20th century. So, it can not contribute to removal of the existing stereotypes.

VIRI IN LITERATURA

Glavič, Peter, "Premalo opozarjamo, kje vse zaostajamo. Evropski indeks dejavnega staranja. Kaj delamo narobe v primerjavi z drugimi članicami EU?", *Delo*, 14. 7. 2020, št. 132, str. 12.

"Otvoritev kavarne na nebotičniku", *Slovenski narod*, 22. 2. 1933, št. 43, str. 1.

Repovž, Grega, "Obledele zastave", *Mladina*, 3. 9. 2021, št, 35, str. 2.

Zupanič, Milena, "Mega diplomiranec zatresel Srbijo", *Delo*, 7. 12. 2019, št. 282, str. 3.

Bartolj, Jaka "Ljubljana once had a record-breaking skyscraper", *rtvslo.si*, 12. 8. 2021, dostopno na: https://www.rtvslo.si/news-in-english/slovenia-revealed/ljubljana-once-had-a-record-breaking-skyscraper/322660, pridobljeno: 12. 8. 2021.

Da. B., "Kako visoko bi po medaljah kotirala Jugoslavija", *Žurnal24*, 10. 8. 2021, dostopno na: https://www.zurnal24.si/sport/olimpijske-igre/kako-visoko-bi-po-medaljah-kotirala-jugoslavija-371317, pridobljeno: 11. 8. 2021.

Jančič, Peter, objava na Twitterju (*mobile.twitter.com*), 5. 6. 2020, pridobljeno: 18. 9. 2021.

Jančič, Peter, "Balkanska Slovenija", *Siol.net*, 5. 12. 2020, dostopno na: siol.net/siol/kolumna/balkanska-slovenija-540599, pridobljeno: 18. 9. 2021.

Jančič, Peter, "Diktatura 'nežnega' Kučana", *Siol.net*, 18. 9. 2021, dostopno na: siol.net/siol/kolumna/diktatura-nežnega-kučana-561600, pridobljeno: 18. 9. 2021.

Klemenčič, Ivan, "Jankovičev beton ali uničevanje Ljubljane, poziv za odvzem županovega mandata", *Demokracija.si*, 8. 10. 2021, dostopno na: https://demokracija.si/komentar/jankovicev-beton-ali-unicevanje-ljubljane-poziv-za-odvzem-zupanovega-mandata/, pridobljeno: 9. 10. 2021.

Kranjc F. Marjan, "Viljem Baltič, soproga Vida in sin Franjo. (Primer propada slovenske uradniške družine)", dostopno na: https://www.google.com/search?q=viljem+balti%C4%8D&rlz=1C1CHFX_enSI758SI758&oq=viljem+balti%C4%8D&aqs=chrome..69i57.4649j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8, pridobljeno: 1. 12. 2022.

Binter, Bogdan in Štrukelj, Vojteh, *Zgodovina Jugoslovanov I. del za tretji razred srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovansko profesorsko društvo, 1938).

Binter, Bogdan in Štrukelj, Vojteh, *Zgodovina Jugoslovanov II. del za četrti razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1939).

Brodnik, Vilma, Jernejčič, Robert, Radonjič, Zoran in Urankar-Dornik, Tjaša, *Zgodovina 1. Učbenik za prvi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1997).

Bučar, Josip, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1924).

Bučar, Josip, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1931).

Cvirn, Janez in Studen, Andrej, *Zgodovina 3. Učbenik zgodovine za tretji letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2005).

Dolenc, Ervin in Gabrič, Aleš, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2002).

Gabrič, Aleš in Režek, Mateja, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2011).

Granda, Stane in Rozman, Franc, *Zgodovina 3. Učbenik za tretji razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2001).

Grobelnik, Ivan, Koropec, Jože, Krasovski, Anatol in Terseglav Franc, *Zgodovina za II. razred gimnazije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964).

Grobelnik, Ivan, *Zgodovina II za gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1971).

Grobelnik, Ivan, *Zgodovina 1. Od praskupnosti do kapitalizma* (Ljubljana: DZS, 1979).

Grobelnik, Ivan, *Zgodovina 3* (Ljubljana: DZS, 1992).

Grobelnik, Ivan in Voje, Nace, *Zgodovina 3* (Ljubljana: DZS, 1983).

Grobelnik, Ivan in Voje, Ignacij, *Zgodovina 2* (Ljubljana: DZS, 1990).

Gross, Mirjana, *Zgodovina za III. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1975).

Hozjan, Andrej in Potočnik, Dragan, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2000).

Komatar, Franc in Pirc, Matej, *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega miru za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911).

Komatar, Franc in Capuder, Karel, *Zgodovina novega veka za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924).

Kremenšek, Marija in Trojar, Štefan, *Zgodovina 4* (Ljubljana: DZS, 1984).

Melik, Anton, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1924).

Melik, Anton in Orožen, Janko, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928).

Melik, Anton in Orožen, Janko, *Zgodovina Jugoslovanov. Za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928).

Melik, Anton in Orožen, Janko, *Zgodovina Jugoslovanov za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol. II. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929).

Mikuž, Metod, *Zgodovina za IV. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1967).

Mlacović, Dušan in Urankar, Nataša, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2010).

Orožen, Janko, *Zgodovina najnovejše dobe (1815–1920) za VIII. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1933).

Orožen, Janko, *Zgodovina novega veka za VII. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1935).

Orožen, Janko, *Zgodovina srednjega veka za VI. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1940).

Petauer, Leopold, *Zgodovina za gimnazije I.* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1960).

Petauer, Leopold, *Zgodovina za gimnazije in sorodne šole* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969).

Pirc, Matej in Komatar, Franc, *Zgodovinska učna knjiga za višje razrede srednjih šol. III. del* (Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1912).

Repe, Božo, *Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Učbenik za 4. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1995).

.....

Baskar, Bojan, "Balkan kot ime, kot diskurz in kot stvar", v: Mazower, Mark, *Balkan. Od konca Bizanca do danes* (Ljubljana: Krtina, 2001), str. 155–180.

Bernik, Stane, "Šubic Vladimir", v: *Enciklopedija Slovenije,* 13. zv., Š–T (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999), str. 163.

Baš, Franjo, "Pirc Matija", v: *Slovenski biografski leksikon. 2. knjiga, Maas–Qualle*, ur. Kidrič France et al. (Ljubljana: Zadružna gospodarska zveza, 1933–1952), str. 358.

Brodnik, Vilma, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah na Slovenskem v 19. in 20. stoletju s poudarkom na analizi vsebine splošnih ciljev", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 98–110.

Calic, Marie-Janine, *Zgodovina jugovzhodne Evrope* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019).

Capuder, Karl, "Komatar Franc", v: v: *Slovenski biografski leksikon. 1. knjiga, Abraham–Lužar*, ur. Franc Ksaver Lukman et al. (Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932), str. 492.

Ciperle, Jože in Vovko, Andrej, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987).

Cvirn, Janez, "Orožen Janko", v: *Enciklopedija Slovenije, 8. knjiga, Nos–Pli* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994), str. 166.

Foucault, Michel, *Il faut défendre la societé. Cours au Collège de France (1975–1976)* (Pariz: Seuil, 1997).

Gabrič, Aleš, *Šolska reforma 1953–1963* (Ljubljana: Razpoznavanja 3, 2006).

Gestrin, Ferdo, "Jože Koropec sedemdesetletnik", *Zgodovinski časopis* 47, št. 1 (1992), str. 134–135.

Govekar-Okoliš, Monika, "Koncept nacionalne vzgoje in pouk zgodovine na srednjih šolah na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja" v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 90–102.

Hakl Saje, Maja, "Binter Bogdan", v: *Novi Slovenski biografski leksikon. 2. zv., B–Bla*, ur. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana: ZRC SAZU); dostopno na: https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1018460, pridobljeno: 13. 10. 2021.

Halbwachs, Maurice, *Kolektivni spomin* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001).

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021), dostopno na: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23501, pridobljeno: 14. 10. 2021

Howell, Marta in Prevenier, Walter, *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methods* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).

Jezernik, Božidar, *Divja Evropa* (Ljubljana: Slovenska matica, 2011).

Jezernik, Božidar, *Nacionalizacija preteklosti* (Ljubljana: ZIFF, 2013).

Hart, Susan, *Brain, Attachment, Personality. An Intorduciton to Neuroaffective Developmnet* (London: Karnac, 2008).

"In memoriam: Ivan Grobelnik", v: *Letno poročilo I. gimnazije v Celju* (Celje: I. gimnazija v Celju, 1999, str. 16.

Jerše, Sašo, "Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav", *Zgodovinski časopis* 71, št. 1–2 (2017), str. 246–266.

Kosi, Jernej, *Kako je nastal slovenski narod. Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja* (Ljubljana: Sophia, 2013).

Kosi, Jernej, "Miti iz učilnice. Kmečki upori v slovenskih učbenikih za pouk zgodovine 20. in 21. stoletja" v: *Leukhup! Kmečko uporništvo v obdobju predmoderne. Zgodovinske vzporednice in (re)prezentacije*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana: Slovenska matica, ZRC SAZU, Posavski muzej, 2017), str. 269–280.

Kramberger, Taja, "Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije (Spremna beseda)" v: Halbwachs, Maurice, *Kolektivni spomin* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001), str. 211–258.

Kržan, Vanja, "Profesor Franc Terseglav", "Profesor Franc Ter seglav", *Revija Nove slovenske zaveze* 15, št. 57 (2005), dostopno na: nsazaveza.github.io/articles/57-profesor-france-terseglav/, pridobljeno: 7. 10. 2021.

Mazower, Mark, *Balkan. Od konca Bizanca do danes* (Ljubljana: Krtina, 2001).

Natek, Milan, "Melik Anton", *Enciklopedija Slovenije. 7. knjiga, Marin–Nor* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), str. 60–61.

Oman, Žiga, "Pravi jezik in kriva vera: reformacija na Slovenskem v učbenikih za pouk zgodovine do druge svetovne vojne", *Acta Histriae* 29, št. 2 (2021), str. 243–272.

Repe, Božo, "Slovenci, Balkan in srednja Evropa", *Anthropos* 31, št. 4–6 (1999), str. 301–312.

Rupel, Dimitrij, "Nedokončanost osamosvajanja Slovenije ali meditacija o razočaranju. Slovenci in prihodnost", *Nova revija* 12, št. 139–140 (1993), str. 77–85.

Said, Edward, *Orientalizem. Zahodnjaški pogledi na Orient* (Ljubljana: Studia humanitatis, 1996).

Sapolsky, Robert, *Behave. The Biology of Humans at Our Best and Worst* (London: Penguin, 2017).

Schulze, Winifried, *Einführung in die Neuere Geschichte* (Stuttgart: Ulmer, 2002[4]).

Stiplovšek, Miroslav, "Mikuž Metod", v: *Enciklopedija Slovenije. 7. knjiga, Marin–Nor* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), str. 339–340.

Stugu, Ola Svein in Vodopivec, Peter, "Naratives of the Nation. History Textbooks and National Identity in Norway and Slovenia", v: *Small States, Big Challenges: Norway and Slovenia in Comparative Perspective*, ur. Kristen Ringdal, Sabrina Ramet, Danica Fink (Baden-Baden: Nomos, Edition Sigma, 2016), str. 124–145.

Štih, Peter, *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic. Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History* (Leiden–Boston: Brill, 2010).

Štih, Peter, Simoniti, Vasko in Vodopivec, Peter, *Slovenska zgodovina. Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. II* (Ljubljana: Modrijan, 2016).

Štuhec, Marko, "Kulturni transfer: koncept in zgodovinska realnost", *Acta Histriae* 28, št. 2 (2020), str. 185–202.

Šuštar, Branko, "Capuder Karl", *Slovenska biografija*, elektronska izdaja (Ljubljana: ZRC SAZU, 2013), dostopno na: http://slovenska-biografija.si/oseba/sbi155848#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 12. 10. 2021.

Todorova, Marija, "Balkanizem in postkolonializem: o lepoti pogleda z letala", *Zgodovinski časopis* 61, št. 1–2 (2007), str. 141–155.

Todorova, Marija, *Imaginarij Balkana* (Ljubljana: IKC, 2001).

Trojar, Štefan, "Marija Kremenšek", *Zgodovinski časopis* 42, št. 3 (1988), str. 579–580.

Trškan, Danijela, "Pregled zgodovinskih učbenikov za osnovne in srednje šole od leta 1945 do leta 2010", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 493–499.

Trškan, Danijela, "Štefan Trojar (19.9.1931–29.10.2014)", *Zgodovinski časopis* 69, št. 1–2 (2015), str. 228–229.

Trškan, Danijela, "Prisotnost lokalne zgodovine v srednješolskih učnih načrtih za zgodovino od leta 1945 do leta 2010 v Sloveniji" v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 120–131.

Uredništvo Slovenskega biografskega leksikona, "Bučar Josip", v: *Slovenski biografski leksikon. 1. knjiga, Abraham–Lužar*, ur. Franc Ksaver Lukman et al. (Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932), str. 63.

Velikonja, Mitja, *Titostalgija* (Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008).

Velikonja, Mitja, *Rock'n'retro. Novi jugoslavizem v sodobni popularni glasbi* (Ljubljana: Sophia, 2013).

Verginella, Marta, "Zgodovinopisje in politična raba pričevalca", *Acta Histriae* 20, št 1–2 (2012), str. 107–120.

Vocelka, Karl, *Geschichte der Neuzeit 1500–1918* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2010).

Vodopivec, Peter, "History Textbooks Used in Slovene Primary and Secondary Schools", v: *Report for the research project of the Georg Eckert Institute for International Textbook Reseach* (Braunschweig, 2014), s. p.

Vodopivec, Peter, "Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine", *Zgodovinski časopis* 48, št. 2 (1994), str. 253–258.

Vodopivec, Peter, "O Evropi, Balkanu in metageografiji", v: Todorova, Marija, *Imaginarij Balkana* (Ljubljana: IKC, 2001), str. 381–401.

Zidar, Borut, "Zgodovinska kultura in didaktika" v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 72–80.

Žvanut, Maja, *Od viteza do gospoda* (Ljubljana: Viharnik, 1994).

DOI 10.32874/SHS.2022-05

Bombardiranje Maribora 1944–1945 kot del angloameriškega strateškega bombardiranja nemške vojaške industrije in prometnih zvez v luči primerjave slovenskih in angloameriških arhivskih virov

Vladimir Prebilič
Dr., izredni profesor
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: vladimir.prebilic@fdv.uni-lj.si

Lara Iva Dreu
Mag. prof. zgodovine, samostojna strokovna delavka
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: dreu.lara@gmail.com

Izvleček:
Na podlagi proučevanja arhivskih virov v Arhivu Republike Slovenije, Pokrajinskem arhivu Maribor, National Archives and Records Administration (ZDA) in The National Archives (Velika Britanija) prinaša pričujoči prispevek nova spoznanja o strateškem pomenu Maribora kot pomembne železniške povezave med Nemčijo in italijanskim bojiščem ter o namenski vojaški industriji v mestu – tovarni letalskih delov na Teznu. Maribor je bil zato od začetka leta 1944 do konca aprila 1945 pomemben cilj tako strateškega kakor tudi taktičnega bombardiranja letalske industrije in železniške infrastrukture v mestu. Članek prinaša nova spoznanja ter teoretske usmeritve z uporabo in primerjavo različnih arhivskih virov in jih umesti v vojaško-strateški koncept takratnega vojaškega spopada ter skupaj s pričevanji udeležencev takratnih dogodkov pomembno nadgradi do sedaj objavljene raziskave.

Ključne besede:
strateško bombardiranje, Maribor, druga svetovna vojna, vojno letalstvo, civilne žrtve

***Studia* Historica Slovenica**
Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 22 (2022), št. 1, str. 189–220, 94 cit., 10 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Strateško bombardiranje med 2. svetovno vojno

Zaradi vseobsegajočega uničenja in zloma nacionalnih gospodarstev na eni ter statičnosti vojskovanja kot takega v času Velike vojne, so vojaški strategi razmišljali o nujnih spremembah v vojskovanju. Povsem jasno je postalo, da konvencionalno vojskovanje, kot so ga poznali v času prve svetovne vojne, potrebuje konceptualne spremembe. Zmaga je bila dosegljiva šele po popolni izčrpanosti poražene strani, kar je vodilo v neizogibno dolgotrajno vojskovanje, zlasti ob dejstvu vse večjih zmogljivosti gospodarstev. Le-ta so bila sposobna ob velikih naporih zagotavljati ogromne količine vseh potrebnih dobrin za vzdrževanje bojnih sposobnosti svojih enot. Večjo možnost za zmago v vojni si je posredno zagotovila tista stran, ki je razpolagala poleg številčnosti naroda tudi z naprednejšim gospodarstvom. Zato so se pojavila vojaško-strateška razmišljanja, kjer bi ob možnosti izjemno močnega udara drugo stran preprosto izločili iz vojne v čim krajšem času. A ta predpostavka je potrebovala podporo v izjemni mobilnosti, koncentraciji ognja in fleksibilnosti na bojišču. Glavno upanje je predstavljala nova tehnologija, predvsem uporaba zračnih sil.[1] Vizionarji zračnega bojevanja in podporniki bombardiranja – Giulio Douhet, Hugh Trenchard in William 'Billy' Mitchell – so pomagali razviti revolucionarno doktrino strateškega bombardiranja, ki je temeljila na prepričanju, da se bo "bombnik vedno prebil skozi" ("*the bomber will always get through*"), s čimer bi zračno bojevanje imelo odločilno vlogo v vojni, medtem ko bi bili kopenska vojska in mornarica postranskega pomena. Realnost vojne se je izkazala kot precej drugačna.[2]

Strateško bombardiranje je vojaška strategija, ki se v totalni vojni osredotoča na uničenje industrijske in ekonomske infrastrukture – npr. tovarn, železnic, energetskih virov – manj ali zgolj posredno pa na izrazito vojaške tarče. Namen strateškega bombardiranja je postal tudi demoralizirati civilno prebivalstvo in povzročiti civilne žrtve ter na tak način preprečiti, da bi lahko tudi v bodoče podpirali nasprotnikovo vojskovanje. Takoj je temeljni cilj strateškega bombardiranja postalo nasprotnika prepričati, da sta predaja in mir bolj smiselna kot nadaljevanje vojne. Strateško bombardiranje med 2. svetovno vojno je

[1] Julius Rigole, *The strategic bombing campaign against Germany during World War II* (Louisiana, 2002), str. 3–4.

[2] Kenneth P. Werrell, "The Strategic Bombing of Germany in World War II: Costs and Accomplishments", *The Journal of American History* 73, št. 3 (december 1986), str. 1, dostopno na: https://www.jstor.org/stable/1902984?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=strategic+bombing&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dstrategic%2Bbombing%26so%3Drel%26groupefq%3DWyJjb250cmlidXRlZF90ZXh0Iiwic2VhcmNoX2FydGljbGUiLCJyZXZpZXciLCJzZWFyY2hfY2hhcHRlciIsIm1wX3Jlc2VhcmNoX3JlcG9ydF9wYXJ0IiwicmVzZWFyY2hfcmVwb3J0Il0%253D%26pagemark%3DeyJwYWdlIjoxLCJzdGFydHMiOnsiSlNUT1JCYXNpYyI6MH19&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&refreqid=fastly-default%3Aa171bc47aadc8811f9e13d13941da27d&seq=1#metadata_info_tab_contents, pridobljeno: 15. 12. 2021.

pomenilo neprestane zračne napade na nasprotnikovo kritično infrastrukturo: železniško omrežje, pristanišča, mesta, delavska naselja in industrijske zmogljivosti nasprotnika. Tovrstno bombardiranje se kot vojaška strategija razlikuje od letalske podpore kopenskih sil in od taktičnega bombardiranja. Med 2. svetovno vojno so bili številni vojaški strategi prepričani, da lahko dosežejo velike zmage in celo odločilno vplivajo na potek vojne z bombnimi napadi ne le na vojaške, temveč predvsem na industrijske in civilne cilje.[3]

Strateško bombardiranje civilnih ciljev v 2. svetovni vojni se je začelo že takoj po začetku vojne 1. septembra 1939, ko je Nemčija napadla Poljsko in je Luftwaffe pričela sistematično bombardirati civilne cilje v poljskih mestih.[4]

Britansko letalstvo, ki je marca 1940 pričelo bombardirati vojaške cilje v Nemčiji, kot so pristanišča in ladjedelnice, je avgusta 1940 z bombardiranjem Berlina pričelo z napadi na civilne cilje v Nemčiji.[5] Septembra 1940 je nemška Luftwaffe v okviru operacije Blitz pričela z množičnimi napadi na angleško industrijo in mesta, še posebej London.[6]

S širitvijo vojne je nemško vojno letalstvo po napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941 bombardiralo sovjetska mesta in prometno infrastrukturo. Po februarju 1942 je bilo britansko bombardiranje industrijskih ciljev in civilnih področji vedno bolj pogosto.[7]

Z vstopom ZDA v vojno se je ameriško letalstvo pridružilo Kraljevemu vojnemu letalstvu (RAF – Royal Air Force) v bombnih napadih na Nemčijo. Poleg vojaških ciljev kot so letalska industrija, ladjedelnice in rafinerije nafte, so kmalu tudi nemška mesta postala cilj ameriških bombnikov. Tako so z zažigalnimi bombami praktično uničili predvsem stanovanjske predele v Hamburgu (1943) in Dresdnu (1945).[8]

Učinek strateškega bombardiranja je bil predmet vročih debat že med samo vojno.[9] Nekateri vojaški strokovnjaki so trdili, da strateško bombardira-

[3] Tami Davis Biddle, "British and American Approaches to Strategic Bombing: Their Origins and Implementation in the World War II Combined Bomber Offensive", *Journal of Strategic Studies* 18, št. 1 (1995), str. 91–144.

[4] Alan J. Levine, *The Strategic Bombing of Germany, 1940–1945* (Westport, 1992), str. 21.

[5] *The First Bombing Raid on Germany by the RAF in World War II*, dostopno na: https://www.ww2today.com/the-first-bombing-raid-on-germany, pridobljeno: 15. 12. 2021.

[6] Williamson Murray, *Strategy for Defeat: The Luftwaffe 1933–1945* (Alabama: Maxwell Air Force Base, 1983), str. 52 (dalje: Murray, *Strategy for Defeat: The Luftwaffe 1933–1945*).

[7] Max Hastings, *RAF Bomber Command* (London, 1999), str. 56.

[8] Horst Boog, Gerhard Krebs in Detlef Vogel, *Germany and the Second World War. The Strategic Air War in Europe and the War in the West and East Asia, 1943–1944/5* (New York, 2006), str. 408 (dalje: Boog, Krebs in Vogel, *Germany and the Second World War. The Strategic Air War in Europe and the War in the West and East Asia, 1943–1944/5*).

[9] *The United States Strategic Bombing Surveys (European War) (Pacific War)* (Alabama: Maxwell Air Force Base, 1987), dostopno na: https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/AUPress/Books/B_0020_SPANGRUD_STRATEGIC_BOMBING_SURVEYS.pdf, pridobljeno: 15. 12. 2021 (dalje: *The United States Strategic Bombing Surveys (European War) (Pacific War)*).

nje civilnih ciljev pomembno zmanjšuje sovražnikovo proizvodnjo in moralo.[10] Toda ne Luftwaffe ne RAF z bombardiranjem civilnih ciljev nista uspela zlomiti morale civilnega prebivalstva. Ob tem pa je bilo število smrtnih žrtev strateškega bombardiranja civilnih ciljev izjemno visoko, ne le med tistimi, ki so jih bombardirali, temveč tudi med letalci. Rezultat takšnega bombardiranja je bilo več kot milijon mrtvih civilistov, več milijonov brezdomcev ter številna uničena mesta.[11]

Mednarodno pravo in bombardiranje civilnih ciljev

Mednarodno pravo, ki je pred in med drugo svetovno vojno urejalo vprašanje zračnih bombnih napadov, je temeljilo na konvencijah, sprejetih na haaških mirovnih konferencah leta 1899 in 1907. Najbolj relevantne so Haaške konvencije iz leta 1907, ki predstavljajo zadnji pravilnik, ki je reguliral zakone o bombardiranju in je bil ratificiran pred drugo svetovno vojno. V okviru Haaških konvencij iz leta 1907 sta bili sprejeti oziroma iz leta 1899 dopolnjeni konvenciji, ki sta določali vojne zakone o bombardiranju: Konvencija (IV) o zakonih in običajih vojne na kopnem in konvencija (IX) o bombardiranju pomorskih sil v času vojne.

Zlasti pomemben je aneks h konvenciji o zakonih in običajih vojne na kopnem, ki vsebuje naslednje člene:

> **Člen 25:** Napad ali bombardiranje nebranjenih mest, vasi, bivališč ali stavb na kakršenkoli način, je prepovedano.[12]
> **Člen 26:** Poveljnik sovražne sile mora pred začetkom bombardiranja, razen v primeru napada, narediti vse, kar je v njegovi moči, da o tem obvesti oblasti.[13]
> **Člen 27:** Med obleganji in bombardiranji se je potrebno poslužiti vseh potrebnih korakov, da se v največji možni meri prizanese stavbam, namenjenim veri, umetnosti, znanosti, dobrodelnosti, zgodovinskim spomenikom, bolnišnicam in prostorom, kjer se zbirajo bolni in ranjeni, pod pogojem, da se ti prostori takrat ne uporabljajo v vojaške namene.

[10] John Buckley, *Air Power in the Age of Total War* (London, 1998), str. 165.

[11] Murray, *Strategy for Defeat: The Luftwaffe 1933–1945*, str. 253.

[12] International Committee of the Red Cross (ICRC). Treaties, States Parties and Commentaries. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. ANNEX TO THE CONVENTION: REGULATIONS RESPECTING THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND – SECTION II : HOSTILITIES – CHAPTER I : MEANS OF INJURING THE ENEMY, SIEGES, AND BOMBARDMENTS – REGULATIONS: ART. 25; dostopno na: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=4D47F92DF3966A7EC12563CD002D6788, pridobljeno: 16. 12. 2021.

[13] ICRC, Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: ART. 26.

> Dolžnost obleganega je, da prisotnost takšnih stavb oziroma krajev označi z ustreznimi in vidnimi znaki, ki bodo sovražniku sporočeni vnaprej.[14]

Velja omeniti tudi, da je bila že leta 1899 na haaški konferenci sprejeta prepoved izstrelitve projektilov in eksplozivov iz balonov oziroma podobnih zrakoplovov. Baloni so bili v manjši meri uporabljeni v prejšnjih vojnah in pojavljale so se zamisli o uporabi zračnih teles v prihodnosti. Na prvi haaški konferenci je bila omenjena prepoved sprejeta za obdobje petih let in je potekla 4. septembra 1905. Deklaracija o prepovedi izstrelitve projektilov in eksplozivov je bila ponovno sprejeta na konferenci leta 1907 in naj bi veljala do tretje haaške konference. Ker do slednje ni prišlo, deklaracija uradno velja še danes. Veliko držav, med njimi Francija, Nemčija, Italija, Japonska in Rusija, je niso podpisale oziroma ratificirale. Izmed večjih sil sta jo podpisali samo Velika Britanija in ZDA.[15]

Poskusi, da bi sprejeli stalno prepoved izstrelitve projektilov iz zraka, so nato vodili k oblikovanju 25. člena haaške deklaracije, ki je prepovedoval bombardiranje nebranjenih mest.[16]

Zapisnik pogajanj kaže na to, da so bile besede "na kakršenkoli način" iz 25. člena konvencije vključene namenoma, da bi regulirale napade iz zraka. Vendar pa so "nebranjena" mesta v zgodovinskem smislu pomenila samo tista mesta, ki so bila v neposrednem območju vojaških operacij na kopnem, ki so jih bližajoče se vojaške enote lahko zavzele brez uporabe sile. V tem smislu se je koncept nebranjenega področja v zračnem spopadu izkazal kot prazen.[17]

Prav tako pravila niso omenjala oziroma prepovedovala bombardiranja civilistov v krajih z obrambo, kar je predstavljalo veliko pomanjkljivost konvencije, ki so jo države med drugo svetovno vojno s pridom izkoriščale.[18]

Velja omeniti tudi, da so haaške konvencije iz leta 1907 vsebovale člen "si omnes", ki je določal, da so države dolžne spoštovati določila pravilnika le, če so se vse med seboj vojskujoče se države zavezale k spoštovanju konvencije. Če se je v oborožen spopad vmešala država, ki je konvencije niso zavezovale, se preostale države prav tako niso bile dolžne držati njenih določil.[19]

---

[14] ICRC, Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: ART. 27.

[15] ICRC, Treaties, States Parties and Commentaries. Declaration (XIV) Prohibiting the Discharge of Projectiles and Explosives from Balloons. The Hague, 18 October 1907; dostopno na: https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/245?OpenDocument, pridobljeno: 16. 12. 2021.

[16] Prav tam.

[17] Hamilton Desaussure, Col., "The Laws of Air Warfare: Are There Any?", *The International Lawyer* 5, št. 3 (julij 1971), str. 4, dostopno na: https://www.jstor.org/stable/40704677?seq=4#metadata_info_tab_contents, pridobljeno: 16. 12. 2021.

[18] *Air Warfare and International Law: A Bibliographic Overview*, dostopno na: https://peacepalacelibrary.nl/blog/2019/air-warfare-and-international-law-bibliographic-overview, pridobljeno: 16. 12. 2021.

[19] Vasilka Sancin, Dominika Švarc in Matjaž Ambrož, *Mednarodno pravo oboroženih spopadov*, strokovno delo za potrebe Slovenske vojske (2006), dostopno na: https://dk.mors.si/Dokument.php?id=697, pridobljeno: 17. 12. 2021.

Ameriško strateško bombardiranje v Evropi

Sredi leta 1942 je v Veliko Britanijo prišlo Vojno letalstvo Kopenske vojske Združenih držav Amerike (United States Army Air Forces – USAAF). Vlada ZDA je bila odločena, da bodo njihove letalske sile skupaj z britanskimi neselektivno bombardirala nemška mesta. Bili so prepričani, da lahko bombniki B–17 izvedejo "natančno bombardiranje" življenjsko pomembnih ciljev v Nemčiji kot so tovarne, mornariška oporišča, ladjedelnice, železniške postaje, železniška križišča, elektrarne, jeklarne, letališča.[20]

Januarja 1943 so se zavezniki na srečanju v Casablanci dogovorili, da bodo skupne bombniške skupine RAF in USAAF v okviru operacije Pointblank skupaj napadale in uničile nemške vojaške in industrijske sisteme ter spodkopale moralo nemškega prebivalstva. Na začetku skupne strateške bombniške ofenzive 4. marca 1943 je imel RAF na voljo 669 in USAAF 303 težke bombnike.[21] V resnici pa je "natančno bombardiranje" pomenilo le, da so bombe padle nekje v bližini cilja. Ciljno območje je predstavljal krog v radiju 300 metrov okoli izbranega cilja. Čeprav se je natančnost bombardiranja tekom vojne povečala, so študije pokazale, da je le okoli 20 % vseh bomb padlo v okviru ciljnega območja.[22] Jeseni 1944 je le 7 % vseh bomb, ki so jih odvrgli bombniki 8. ameriške letalske flote, zadelo ciljno območje. Kljub temu pa so eksplozije ton in ton bomb, odvrženih nad nemškimi mesti podnevi in ponoči, na koncu le povzročile toliko škode, da so prisilili nemško poveljstvo, da je prestavilo večje število lovskih letal in protiletalskih topov z vzhodne in zahodne fronte v Nemčijo, kar je bil pomemben rezultat zavezniškega strateškega bombardiranja. Leta 1944 so kot nadaljevanje kombinirane bombniške ofenzive februarja 1944 izvedli operacijo "Veliki teden", v kateri so močno prizadeli lovske oddelke Luftwaffe, tako da so bili Nemci prisiljeni razpršiti svojo vojaško industrijo.[23]

Kljub temu pa obstajajo dvomi o uspešnosti bombniške ofenzive, kajti dejstvo je, da je nemška industrijska proizvodnja med vojno kljub temu narasla.[24] Iz tega bi lahko sklepali, da zavezniško strateško bombardiranje ni uspelo zmanjšati nemške vojaške proizvodnje. Vprašanje pa je, za koliko bi ta proizvodnja narasla, če strateškega bombardiranja ne bi bilo.[25]

---

[20] Frankland Noble, *The Bombing Offensive Against Germany: Outlines and Perspectives* (London, 1965), str. 114.

[21] Arthur Travers Harris and Sebastian Cox, *Despatch on War Operations: 23 February 1942 to 8th May, 1945* (London, 1995), str. 196.

[22] *The United States Strategic Bombing Surveys (European War) (Pacific War)*, str. 13.

[23] Boog, Krebs in Vogel, *Germany and the Second World War. The Strategic Air War in Europe and the War in the West and East Asia, 1943–1944/5*, str. 153–158.

[24] Williamson Murray in Allan Reed Millett, *A War To Be Won: Fighting the Second World War* (Cambridge/Massachusetts– London/England, 2009), str. 319.

[25] Lutz Budrass, Jonas Scherner in Jochen Streb, "Demystifying the German 'Armament miracle' during World War II", *Yale University Center Discussion Paper* št. 905 (2005), str. 27, dostopno na: http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp905.pdf, pridobljeno: 17. 12. 2021.

Po drugi strani pa je bil del strateškega bombardiranja izjemno uspešen. Napadi na prometno infrastrukturo, kot so kanali in železnice, so ne le otežili, temveč na trenutke onemogočili transporte tako materiala, kot vojaštva. Prav tako je bilo izjemno uspešno bombardiranje naftnih polj in rafinerij nafte, kar je v veliki meri pripomoglo k dokončnemu zlomu Nemčije leta 1945.[26]

15. ameriška letalska flota

15. ameriška zračna flota je bila uradno ustanovljena 16. oktobra 1943. Nastala je iz ameriške 12. zračne flote, združene letalske sile, sestavljene iz ameriških in britanskih sil, ki je sodelovala v bojih v Severni Afriki, pri zavzetju Sicilije in južne Italije. 15. letalska flota je postala ameriška strateška zračna sila v Sredozemlju, ki je sodelovala z manjšo strateško 205. bombniško skupino RAF. 15. ameriška letalska flota je tako skupaj z 8. ameriško letalsko floto skupaj z bombniškim poveljstvom RAF izvajala kombinirano bombniško ofenzivo, ki so jo zavezniki sprejeli na konferenci v Casablanci januarja 1943. Skupno ameriško in britansko vrhovno poveljstvo je sprejelo strateški načrt, ki je koordiniral britanska nočna in ameriška dnevna bombardiranja. [27]

21. januarja 1943 je združeno vrhovno poveljstvo sprejelo direktivo o strateškem bombardiranju, v katerem so določili pet glavnih ciljev v Nemčiji: proizvodnja podmornic, letalska industrija, transportna mreža (železnice in kanali), rafinerije nafte in ostala nemška vojna industrija. Američani so na osnovi tega pripravili seznam ciljev v Nemčiji in od Nemcev okupiranih državah. Na seznamu so bile tovarne enosedežnih lovskih letal, tovarne krogličnih ležajev, rafinerije nafte, tovarne sintetične gume, koksarne, tovarne podmornic, tovarne vojaških vozil, železarne in jeklarne, tovarne dušika in elektrarne. Združeno poveljstvo je za skupno letalsko ofenzivo na konferenci Trident maja 1943 izbralo nekaj prioritetnih ciljev in sicer proizvodnjo podmornic, tovarne letal, krogličnih ležajev, sintetičnih gum in tovarne vojaških vozil. Ta seznam je bil osnova za direktivo združene bombniške ofenzive 10. junija 1943. Temu so nato sledile prioritetne akcije proti raketam V-1 in V-2 (junija 1944), rafinerijam nafte (september 1944) ter še posebej železniškim postajam, železniškim križiščem in drugim komunikacijam.[28]

Predpogoj učinkovitega izvajanja strateškega bombardiranja je bila eliminacija nemškega lovskega letalstva, zato sta zavezniški vrhovni poveljstvi na

[26] *The United States Strategic Bombing Surveys (European War) (Pacific War)*, str. 23.

[27] Kevin A. Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis* (Maryland: Lanham, 2013), str. 1–3 (dalje: Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*).

[28] John F. Kreis, *Piercing the Fog: Intelligence and Army Air Forces Operations in World War II* (Washington DC, 1996), str. 241.

konferenci v Quebecu avgusta 1943 med cilje strateškega bombardiranja uvrstili letalske proizvodne sposobnosti. Dve največji letalski tovarni sta bili tedaj v Regensburgu na jugu Nemčije in Wiener–Neustadtu na severu Avstrije, ki sta proizvajali kar 2/3 vseh nemških enosedežnih lovskih letal. Poleg tega so bila dosegljiva tudi naftna polja v Ploestiju v Romuniji.[29]

Rezultat operacije Pointblank, s ciljem uničenja prej omenjenih sposobnosti nemškega letalstva je bil ta, da so Nemci 27 velikih letalskih tovarn razpršili v 729 srednjih in zelo malih tovarn po celotni Nemčiji in zasedenih ozemljih. Delno so proizvodnjo premestili tudi pod zemljo (tunele, jame, rudnike ali posebej zato izkopane predore kot npr. v Mariboru).[30]

Operacija Pointblank je pokazala, da nemška letalska in industrija krogličnih ležajev ni bila zelo ranljiva za letalske napade. Kajti kljub neprestanem bombardiranju letalske industrije, je proizvodnja enosedežnih lovskih letal bila ob koncu leta 1944 kar za 30 % večja kot konec leta 1943. Tako so septembra 1944 izdelali kar 3031 enosedežnih lovskih letal, kar je bil vrhunec medvojne proizvodnje. Skupaj so Nemci leta 1944 proizvedli kar 25.860 lovcev ME-190s in FW-190s.[31]

15. ameriška letalska flota je pričela delovati 1. novembra 1943. Njen prvi poveljnik je bil general Jimmy Doolittle, znameniti poveljnik, ki je prvi z letalonosilk bombardiral Tokio. Flota je ob ustanovitvi imela 233 bombnikov in 202 lovski letali, ki so bila organizirana v 3 bojnih krilih in sicer v 5. 42. in 47. bojno bombno krilo, v kateri je bilo 6 težkih bombnih skupin, 5 srednjih bombnih skupin in 4 lovske skupine. V 5. bojnem krilu so bile 2., 97., 99. in 301. bombna skupina, ki so bile opremljene z letečimi trdnjavami B–17 in 98. in 376. bombna skupina, ki sta bili opremljeni z bombniki B–24 Liberatorji. 5. bojno krilo je imelo tudi 2 lovski skupini in sicer 14. lovsko skupino, ki je bila opremljena z lovci P–38 Lightning in 325. lovsko skupino, opremljeno z lovci P– 47 Thunderbolts. V 42. bojnem bombnem krilu so bile 17., 319. in 320. bombna skupina, ki so bile opremljene z bombniki B–26 Marauders in 1. lovska skupina, ki je bila opremljena z lovci P–38 Lightning. V 47. bojnem krilu sta bili 310. in 320. bombna skupina ter 82. lovska skupina, opremljena z lovci P–38 Lightning.[32]

Začetna naloga 15. letalske flote je bila uničenje Luftwaffe na področju Sredozemlja z napadi na nemška letališča in tovarne letal ter krogličnih ležajev. Poleg tega so podpirali kopenske operacije zavezniške vojske v Italiji, napada-

[29] Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 3–4.

[30] Adolf Galland, *The First and the Last: The Rise and Fall of the German Fighter Forces, 1938–1945* (New York, 1968), str. 237.

[31] William R. Emerson, *Operation Pointblank: A Tale of Bombers and Fighters* (El Paso: Colorado United States Air Force Academy, 1962), str. 4, dostopno na: https://books.google.si/books?id=qU_dERoyqZUC&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pridobljeno: 18. 12. 2021.

[32] Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 5.

li tarče na Balkanu (po dogovoru z Vrhovnim štabom NOVJ), rafinerije nafte, tovarne streliva in umetne gume. Konec leta 1943 so nasproti 15. letalski floti Nemci imeli na področju njenega delovanja poleg protiletalskega topništva (*Flugzeugabwehrkanone* – flak) še okoli 300 večinoma enomotornih lovcev.[33]

Z letališč na jugu Italije so bili ameriškim bombnikom podnevi in britanskim ponoči dosegljivi praktično vsi cilji v južni, srednji in vzhodni Evropi. Z začetkom zavezniške letalske ofenzive leta 1944 se je na seznamu ciljev zaradi svoje pomembne prometne lege znašel tudi Maribor.

Maribor med 2. svetovno vojno

Ob napadu na Jugoslavijo je nemška vojska prišla v Maribor že 8. aprila 1941, pred tem pa je umikajoča se starojugoslovanska vojska porušila vse mostove na Dravi. Enote 51. korpusa 2. nemške armade so v nekaj dneh zasedle celotno slovensko Štajersko ter uvedle nemško vojaško upravo. Vodstvo vojaške zasedbe slovenske Štajerske je bilo v rokah vodje SA-Gruppe Südmark generala SA Arthurja Nibbeja. Nemška vojaška uprava v zasedeni slovenski Štajerski je bila efermna in je trajala le do 14. aprila 1941. Vojaška okupacijska uprava ni urejala življenja civilnega prebivalstva.14. aprila je oblast prevzel vodja civilne uprave Spodnje Štajerske (CdZ – *Chef der Zivilverwaltung für die Untersteiermark*) Uiberreither in pričel z okrutno germanizacijo. V letih 1941 in 1942 so Nemci nasilno izselili 4.434 Mariborčanov oziroma 1.194 mariborskih družin. Zbirno taborišče za izgnane meščane je bilo v nekdanji vojašnici v Melju. Slovenci so bili v nemško vojsko prvič vpoklicani leta 1942.[34]

Maribor in celotno spodnjo Štajersko (slovensko Štajersko) so Nemci praktično v vseh pogledih vključili v vse sisteme Tretjega rajha. Tako je poleg naseljevanja nemškega uradništva, šolnikov in strokovno tehničnega kadra ter v vključevanju mariborskega gospodarstva v nemški gospodarski sistem v Mariboru bilo junija ustanovljeno taborišče za vojne ujetnike Stalag XVIII D, najprej le za zavezniške vojake, od jeseni 1941 pa tudi za sovjetske vojne ujetnike. Taborišča za vojne ujetnike so bila skoraj izključno na tleh Rajha. Zaradi svoje pomembne prometne lege je postal Maribor tudi eno izmed pomembnih vojaških središč. Tako so bile v mestu nastanjene sledeče enote: deli prostovoljne 31. SS grenadirske divizije, 27. bataljon deželnih gradbenih pionirjev, 510. in 891. bataljon deželnih strelcev, SS sanitetna šola Maribor, 3. nadomestni polk planinskih lovcev, 3. nadomestna četa planinskih lovcev za zveze, I.,II. in III. oddelek 112.

[33] Prav tam, str. 6.

[34] Marjan Žnidarič, "Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941", *Lex localis* 2, št. 1 (2004), str. 21–43.

bataljona nadomestnega planinskega topništva, II. in III. oddelek 112. šolskega bataljona planinskega topništva, I. in II. oddelek 112. rezervnega bataljona planinskega topništva, 138. nadomestni polk planinskih lovcev, 138. rezervni polk planinskih lovcev, 3. bataljon 138. nadomestnega polka planinskih lovcev, 2. bataljon 138. rezervnega planinskega polka, 1. bataljon 138. nadomestnega polka planinskih lovcev in Podčastniška šola XVIII. vojaškega okrožja.[35]

Pomembna prometna lega in še posebej visokokvalificirana delovna sila sta bila odločilna dejavnika, da so se Nemci kmalu po okupaciji odločili, da v mestu zgradijo tovarno za potrebe nemške oboroževalne industrije. Ker je po napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941 dobila prednost v oboroževalni industriji izdelava letal, še posebej bombnikov, so se odločili, da na Teznu v Mariboru zgradijo Tovarno letalskih motorjev. Poskusna proizvodnja je stekla že novembra istega leta, redno pa je tovarna pričela obratovati marca 1942. Prostore nekdanje tovarne Texta v bližini pa so istega leta preuredili v šolo za vajence in usposabljanje strokovnih delavcev. Ob začetku proizvodnje so izdelovali 1200 propelerjev VS in 1300 regulatorjev vrtljajev letalskega motorje za letala tipa Junkers. Istega leta je nova tovarna prešla na licenco podjetja Daimler Benz iz Stuttgarta in pričela izdelovati 12 cilindrični letalski motor DB 603 za bombnike. 31. avgusta 1942 je mariborska tovarna postala sestavni del koncerna Vereinigten Deutschen Mettalwerke (VDM) iz Frankfurta na Maini, že od 14. aprila 1942 pa jo je inšpekcija za oboroževanje XVIII. obrambnega vojaškega okrožja v Salzburgu razglasila za varovan objekt in jo uvrstila v najvišjo stopnjo varovanja. Leta 1942 je bilo v tovarni zaposlenih okoli 1800 delavcev. Poleti 1944 se je število delavcev povečalo na okoli 4700, ker so zaradi stalne nevarnosti zračnih napadov iz tovarn VDM v Hamburgu v Maribor preselili velik del strojne opreme, polproizvodov, surovin in 330 različnih obdelovalnih strojev. Mariborska tovarna letalskih motorjev je tako leta 1944 mesečno proizvajala 1800 letalskih propelerjev in 1500 menjalnikov za letalske motorje.[36]

Maribor je kot izpostavljeno železniško križišče že leta 1943 dobil močno protiletalsko enoto, ki je okoli mesta naredila obrambni obroč 40 105 mm protiletalskih topov. Tako so bili položaji protiletalskega topništva na južnem robu mesta v železniškem trikotu, kjer se od železniške proge proti Trstu odcepi proga proti Celovcu, v Zrkovcih, Brezju in na treh krajih od Razvanja do Bohove.[37]

Na začetku 2. svetovne vojne je imela Nemčija najštevilčnejšo protizračno obrambo na svetu, 2600 težkih in 6700 lahkih protiletalskih topov. Najbolj

[35] *Standort Marburg*, dostopno na: https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Kasernen/Wehrkreis09/KasernenMarburg-R.htm, pridobljeno: 14. 12. 2021.

[36] Marjan Žnidarič, "Tovarna letalskih motorjev v Mariboru (1941–1945)", *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997), str. 213–225 (dalje: Žnidarič, "Tovarna letalskih motorjev v Mariboru (1941–1945)").

[37] Sašo Radovanovič in Senka Dreu, *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti (*Miklavž na Dravskem polju, 2015), str. 12 (dalje: Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*).

Izvidniški posnetek Tovarne letalskih delov na Teznu avgusta 1943 (The National Archives London (NAL), AIR 51/244, Target and counter-air target files)

poznan je njihov 88 mm protiletalski top, poleg tega pa so za serijsko uporabljali še 105 mm in 128 mm protiletalska topova. Po letu 1943 so zaradi vedno večje potrebe po vojakih na fronti za osebje protiletalskih topov pričeli množično uporabljati ženske, starejše, mladoletnike, tujce in celo vojne ujetnike. Februarja 1945, ko je bila številčna moč nemške protizračne obrambe največja, saj so imeli 13.500 težkih in 21.000 lahkih protiletalskih topov, je te topove

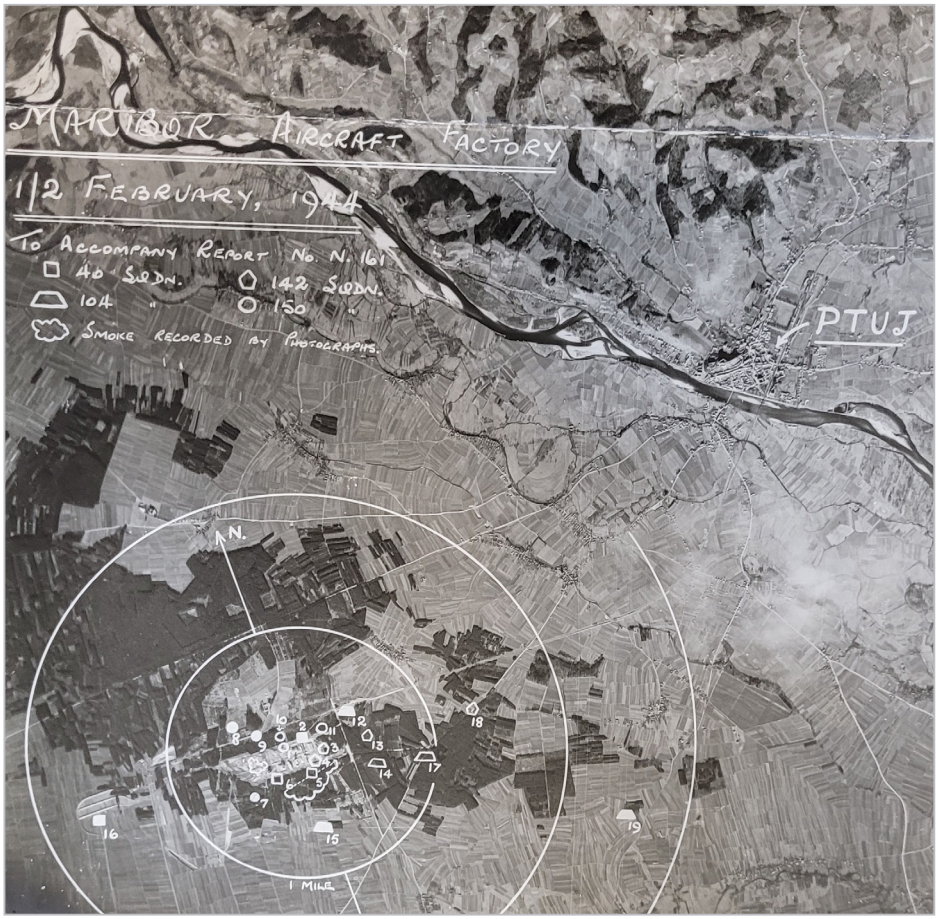

Ocena škode po bombardiranjih 1. in 2. februarja 1944 (NAL, AIR 51/215, Target files)

upravljalo kar 44 % civilistov. Nemško protiletalsko topništvo je v 2. svetovni vojni sestrelilo 7.821 ameriških letal. Prav protizračna obramba je bistveno zmanjšala natančnost zavezniškega bombardiranja. Ameriška 8. zračna flota je tako med majem 1944 in februarjem 1945 kar 40 % napak pri bombardiranju pripisala nemški zračni obrambi. 15. ameriška letalska armada pa je izračunala, da so njihovi bombniki zaradi nemške zračne obrambe potrebovali petkrat več bomb za posamezno uničenje cilja.[38]

[38] Kenneth P. Werrell, *Archie to SAM A Short Operational History of Ground-Based Air Defense* (Alabama, 2005), str. 24–42.

Bombardiranje Maribora

Maribor je bil iz vidika strateškega bombardiranja zaveznikov dvakraten cilj. Tovarna letalskih motorjev na Teznu je bila prvi cilj zavezniške ofenzive, temu pa so sledili napadi na železniško infrastrukturo, saj je edina prava železniška in cestna povezava, ki ni prečkala Alp in vseh težav ob tem, potekala skozi Maribor. Nekdanja Južna železnica, ki je povezovala Dunaj z edinim avstrijskim pristaniščem Trstom, je bila tudi jeseni 1944 edina prometna žila, po kateri so lahko Nemci hitro in učinkovito oskrbovali fronto v Italiji. Zato so bili Glavni, Koroški in Tezenski kolodvor, železniški most čez Dravo in železniško križišče proti Koroški in iz Pragerskega proti Budimpešti od oktobra 1944 do aprila 1945 glavni cilji zavezniških bombnikov.[39]

Prvi bombni napadi v Mariboru so bili namenjeni letalski industriji. Najprej so Tovarno letalskih delov **7. januarja 1944** napadla ameriška letala 2. bombniške skupine. 22 bombnikov B-17 je nad mesto odvrglo 276 srednje težkih razstrelilnih bomb (66 ton). Na tovarno letalskih delov VDM (VDM – Vereignite deutsche Motoren – Luftfahrt Werke Steiermark, GmbH) je padlo 37 bomb, ki so močno poškodovale tovarno. V napadu je bilo ubitih 53 oseb, 16 je bilo težko ranjenih in 55 lažje; porušenih je bilo 7 stanovanjskih stavb, 10 težko poškodovanih, 1 srednje težko in 63 lažje.[40]

Drugi bombni napad na Tovarno letalskih delov se je zgodil **23. januarja 1944**, ko je 18 bombnikov Wellington 150. eskadrilje RAF na tovarno na Teznu odvrglo 28 ton bomb, ki pa na tovarniških objektih niso povzročile nobene škode. Nemci so sestrelili dve letali. V enem izmed letal, ki je bilo sestreljeno nad mestom, je umrlo vseh 5 članov posadke.[41]

Naslednja napada na Tovarno letalskih delov sta bila kombinirana z napadi na železniško infrastrukturo in sta se zgodila šele jeseni 1944, ko so ameriški bombniki **6. novembra 1944** bombardirali Tezenski kolodvor in železniško progo ter Tovarno letalskih motorjev. Letala so odvrgla 76,5 tone bomb oziroma 80 težkih in 120 srednjih bomb.[42] Tovarna letalskih motorjev je bila težko

[39] Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 11.

[40] Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1067, fond Matične knjige, arhivska škatla (AŠ) 13, Mrliške knjige Maribor (Sterbebuch Marburg a.d. Drau), 2. zvezek, št. 1–1383, 2. 1.–30. 12. 1944.

[41] *No. 112 Squadron (RAF) during the Second World War*, dostopno na: http://www.historyofwar.org/air/units/RAF/112_wwII.html, pridobljeno: 6. 12. 2021 (dalje: *No. 112 Squadron (RAF): Second World*).

[42] Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 39.

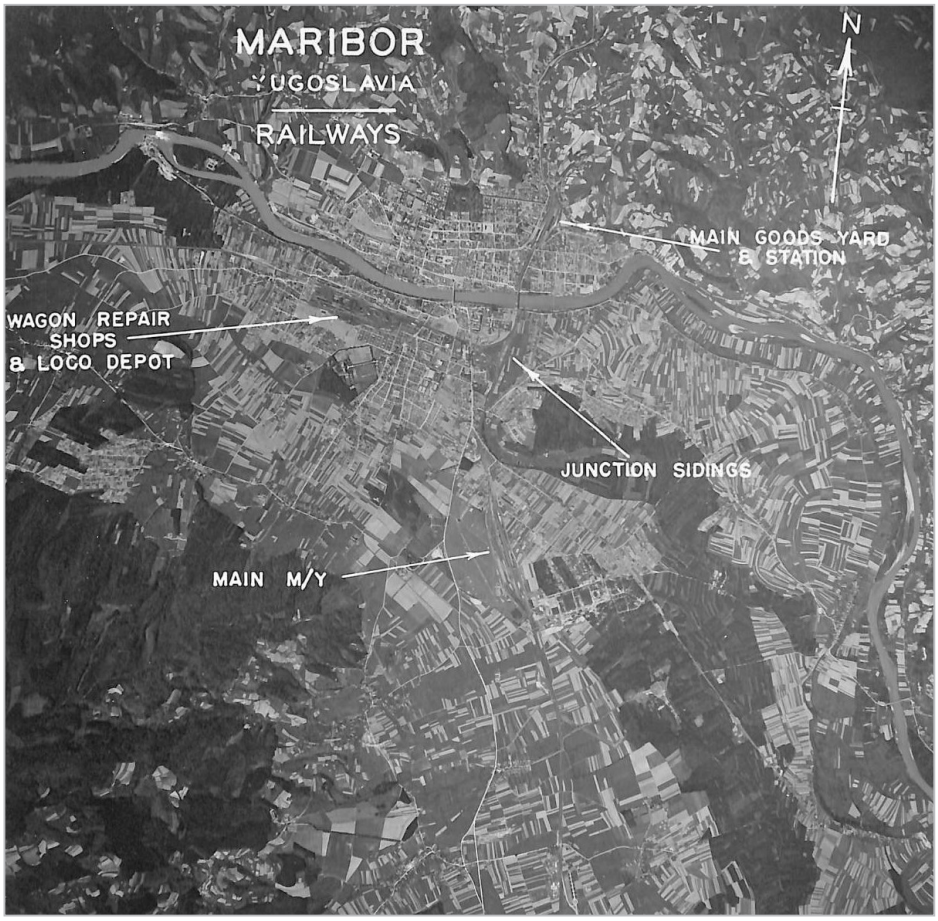

Maribor je bil pomembno železniško križišče, maj 1944 (NAL, AIR 51/244, Target and counter-air target files)

poškodovana, prav tako Tezenski kolodvor.[43] V napadu je bilo ubitih 7 ljudi, ranjeni so bili 4. Protiletalska obramba je sestrelila eno letalo.[44]

Že naslednjega dne so ameriška letala ponovno bombardirala oba cilja. **7. novembra 1944** so na cilje odvrgli 390 ton bomb, oziroma 700 težkih in 650 srednje težkih razstrelilnih bomb. V napadu so na Tezenskem kolodvoru uničili vlak s strelivom in enega s cisternami olja. Poškodovani so bili mnogi tovorni

[43] Žnidarič, "Tovarna letalskih motorjev v Mariboru (1941–1945)", str. 213–225.
[44] Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 39.

vagoni in tiri na premikalnem kolodvoru. Hudo je bila poškodovana Tovarna letalskih motorjev (VDM), na katero je padlo 78 bomb. Življenje je izgubilo 10 ljudi, prav toliko jih je bilo ranjenih.[45] Protiletalska obramba je sestrelila dva bombnika B-17 99. bombniške skupine in enega 301. bombniške skupine.[46]

Glede na to, da je bilo nemško lovsko letalstvo jeseni 1944 praktično uničeno in da so ameriške bombnike spremljali moderni lovci dolgega dosega P-51 Mustang, so se zavezniki posvetili bombardiranju železniške infrastrukture. Tako je **14. oktobra 1944** 54 bombnikov B-24 98. 376. in 450. bombniške skupine na železniški most in ranžirno postajo v Mariboru odvrglo 135 ton eksplozivnih in 14 ton zažigalnih bomb oziroma 40 težkih, 10 srednje težkih in 20 lahkih razstrelilnih bomb, med njimi tri z naknadnim vžigom in še 400 paličastih požarnih bomb.[47] Zadeli so dohode k železniškem mostu, medtem ko železniške postaje niso zadeli, temveč so bombe porušile stanovanjske predele mesta.[48] V bombnem napadu je bilo ubitih 81 ljudi, 152 pa jih je bilo ranjenih.[49] Protiletalsko topništvo je tedaj sestrelilo tri letala, iz vsake bombne skupine eno.[50]

17. oktobra 1944 je 35 težkih bombnikov 455., 464. in 301. bombniške skupine napadlo železniški most in ranžirno postajo v Mariboru. Zadeli so železniško postajo in dohodne tire na most, medtem ko most sam ni bil poškodovan.[51] Nad cilje so odvrgli 86,5 tone bomb oziroma 70 težkih bomb. Poleg železniške infrastrukture pa so bombe povzročile veliko škodo v severnem delu mestu, saj so zadele stavbo hajmatbundovskega vodstva v Mladinski ulici ter vinarsko šolo. Poleg tega so bombe srednje težko poškodovale še deset stanovanjskih zgradb in petdeset lažje. Protiletalska obramba je sestrelila eno letalo.[52]

Nekaj dni pozneje, **21. oktobra 1944,** je Koroški kolodvor in železniški most v Mariboru bombardiralo šestdeset letal 31. in 34. eskadrilje SAAF 205. bombniške skupine RAF. Na cilj so odvrgli 181 ton bomb oziroma 200 razstre-

45 Prav tam, str. 41.

46 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 272.

47 Prav tam, str. 255.

48 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 31.

49 ARS, SI AS 1067, fond Matične knjige, AŠ 13, Mrliške knjige Maribor (Sterbebuch Marburg a.d. Drau), 2. zvezek, št. 1–1383, 2. 1.–30. 12. 1944.

50 National Archives and Records Administration, ZDA (NARA), Record Group 92: Records of the Office of the Quartermaster General 1774– 1985, Missing Air Crew Reports (MACRs) 1942–1947, Missing Air Crew Report number 9332.

51 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 258.

52 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 34.

Ocena škode na Tovarni letalskih delov in tezenskem kolodvoru po bombnem napadu jeseni 1944 (NAL, AIR 51/215, Target files)

lilnih, okrog 900 požarnih in še 300 fosfornih bomb.[53] Ubitih je bilo 7 in ranjenih 18 ljudi.[54]

17. novembra 1944 je trideset bombnikov B-24 iz 455. in 456. bombniške skupine na tezensko železniško postajo v Mariboru odvrglo 70 ton bomb oziroma 76 težkih in 51 srednje težkih bomb, med njimi 17 s kasnejšim vžigom.

[53] *No. 112 Squadron (RAF): Second World War*.

[54] ARS, SI AS 1067, fond Matične knjige, AŠ 13, Mrliške knjige Maribor (Sterbebuch Marburg a.d. Drau), 2. zvezek, št. 1–1383, 2. 1.–30. 12. 1944.

Protiletalska obramba je pri tem sestrelila eno letalo.[55] Na Tezenskem kolodvoru so uničili in poškodovali precej tovornih vagonov in železniško križišče severno od postaje. Bombe pa so padale tudi drugod po mestu.[56] Umrlo je 8 ljudi.[57] Protiletalska obramba je sestrelila en bombnik B-24 455. bombniške skupine.[58]

19. novembra 1944 je 23 bombnikov B-24 451. bombniške skupine bombardiralo železniške postaje v Mariboru in odvrglo 39,5 tone bomb oziroma 74 težkih in 52 srednje težkih razstrelilnih bomb.[59] Tokrat so bombe padale praktično po celem mestu in povzročile veliko škodo na javnih, stanovanjskih in industrijskih objektih.[60] Življenje je izgubilo 16 ljudi, 14 jih je bilo ranjenih.[61]

6. decembra 1944 je okoli 30 bombnikov B-24 451., 461. in 484. bombniške skupine bombardiralo južno in severno železniško postajo (Glavni in Koroški kolodvor) v Mariboru. Zaradi izrazito slabega vremena je večina bomb padla na stanovanjske predele. Letala so na mesto odvrgla 45,75 ton bomb oziroma 540 težkih in 280 srednje težkih bomb.[62] Ubitih je bilo 49 ljudi, ranjenih pa trideset.[63] Protiletalsko topništvo je zadelo devet letal, toda le eno se ni uspelo vrniti v bazo.[64,65]

19. decembra 1944 je 49 letal B-24 460., 465., 485. in 461. bombniške skupine na Tezenski kolodvor v Mariboru odvrglo 96 ton bomb oziroma 340 težkih in 260 srednje težkih bomb.[66] V napadu je bil poškodovan tezenski premikalni kolodvor in prekinjena glavna železniška proga dalje do Bohove.[67] Protiletalska obramba pa je sestrelila en bombnik B-24 465. bombniške skupine.[68] Zanimivo je, da so ob tem napadu letala bombardirala tudi protiletalske baterije med Razvanjem, Bohovo in Zrkovci. Ta dogodek opisuje takrat šele 16-letni Hubert

55 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 278.
56 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 45.
57 ARS, SI AS 1067, fond Matične knjige, AŠ 13, Mrliške knjige Maribor (Sterbebuch Marburg a.d. Drau), 2. zvezek, št. 1–1383, 2. 1.–30. 12. 1944.
58 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 278.
59 Prav tam, str. 280.
60 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 46.
61 ARS, SI AS 1067, fond Matične knjige, AŠ 13, Mrliške knjige Maribor (Sterbebuch Marburg a.d. Drau), 2. zvezek, št. 1–1383, 2. 1.–30. 12. 1944.
62 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 291–292.
63 ARS, SI AS 1067, fond Matične knjige, AŠ 13, Mrliške knjige Maribor (Sterbebuch Marburg a.d. Drau), 2. zvezek, št. 1–1383, 2. 1.–30. 12. 1944.
64 *461st Bombardment Group (H)*, dostopno na: https://461st.org/, pridobljeno: 7. 12. 2021.
65 Prav tam..
66 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 301.
67 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 50.
68 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 301.

Koroški kolodvor in Delavnice državnih železnic po bombardiranju jeseni 1944 (Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI PAM 1702, inv. št. 4156)

Schmidt. Hubert Schmidt je bil, kot vsi otroci v Nemčiji v tistem času, član Hitlerjeve mladine (*Hitler Jugend*), po vpisu na gimnazijo pa je postal pomočnik pri protiletalski bateriji, ki je imela položaj v vasi Zrkovci blizu Maribora.

> Nekega jesenskega jutra, ko smo po zajtrku čistili barake, smo zaslišali A – ena (A – Eins), kar je pomenilo alarm stopnje ena, najvišja stopnja alarma. Skočili smo na svoje položaje in po položaju je zabrnelo, ko smo vključili napajanje optike. Dobili smo poročilo, da se z juga približujejo leteče trdnjave B-17. Prva skupina 12 bombnikov B-17 je naredila krog okoli našega položaja, le malo izven dosega naših topov. Ko so se nas izognili, so se ponovno usmerili proti Dunaju na sever. Po navadi se nam je v tem že bližala druga skupina letal in poveljnik nam je dal ukaz, da topove namerimo v novo skupino, dokler ni ta ponovila manevra prve in odletela proti severu. Začeli smo pospravljati opremo, ko smo pri zadnji skupini letal opazili manjšo spremembo v letu. "Zavijajo, zavijajo v levo", je zakričal opazovalec. Letala so še naprej zavijala in kmalu je postalo jasno, da letijo naravnost nad nas. S pogledi smo spremljali vodilno letalo in jasno nam je bilo, da smo tokrat njihov cilj mi. Vsa letala so začela izvajati izmikajoče se manevre. Ker pa smo takšne manevre letal že videli in bili na njih pripravljeni, nas tokrat niso zmedli. Kljub vsem tem manevrom so letala ostala v strnjeni formaciji. Letala so bila sedaj v dosegu naših topov in so letela na višini 7600 metrov. V trenutku, ko smo videli, da so letala odvrgla prve bombe, je poveljnik ukazal:

Tovarna letalskih delov na Teznu po bombardiranju leta 1944 (PAM, SI PAM 1117, AŠ 583 1)

> "ogenj!" Polnjenje, zadnja nastavitev timerja na granati, vse skupaj 5 sekund. Vsakih 5 sekund so se oglašali naši topovi. Slišali smo padajoče bombe, ki pa so na srečo padle za našimi položaji. Le nekaj stekel na naših barakah je bilo polomljenih od zračnega udara bomb, vsa oprema in orožje ter mi pa smo ostali nepoškodovani. Eno od letal se je zrušilo nekaj kilometrov od našega položaja. O drugih izgubah nismo izvedeli. Bilo pa nam je nepredstavljivo, kdo je ukazal takšen samomorilski napad, saj bi nam lahko škodil le direkten zadetek, kar pa je bilo pri tej višini praktično nemogoče. Poleg tega so bili bombniki nad našimi položaji izjemno ranljivi.[69]

27. decembra 1944 je 65 bombnikov B-24 iz 464., 465. in 485. bombniške skupine na Tezenski kolodvor v Mariboru odvrglo 160 ton bomb oziroma 550 težkih in 450 srednje težkih razstrelilnih bomb.[70] Glavna železniška proga skozi Tezno je bila na več mestih uničena.[71] V napadu je umrlo 23 ljudi, več pa jih bilo ranjenih.[72]

[69] *From Hitler Youth to U.S. Air Force by Hubert Schmidt*, dostopno na: https://www.historyplace.com/specials/personal/schmidt4.htm, pridobljeno: 8. 12. 2021.

[70] Mahoney. *Fifteenth Air Force against the Axis*, 306.

[71] Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 52.

[72] ARS, SI AS 1067, fond Matične knjige, AŠ 13, Mrliške knjige Maribor (Sterbebuch Marburg a.d. Drau), 2. zvezek, št. 1–1383, 2. 1.–30. 12. 1944..

31. januarja 1945 je 9 bombnikov B-24 98. in 485. bombniške skupine na studenško železniško postajo v Mariboru odvrglo 17 ton bomb oziroma 40 srednje težkih razstrelilnih bomb.[73] Delno poškodovano je bilo postajno poslopje na Studencih, pretrganih je bilo pet tirov ter težje poškodovanih več strojev in vagonov.[74] Ubite so bile 3 osebe, ranjena pa ena.[75]

13. februarja 1945 je 158 bombnikov bombardiralo glavno železniško postajo, delavnice Državnih železnic na Studencih, tezensko železniško postajo in glavno železniško postajo.[76] Po oceni posadk in poznejšega fotografiranja so bombe uničile 28,3 odstotka načrtovanih ciljev.[77] Med bombardiranjem Tezenskega kolodvora je protiletalska obramba sestrelila tri bombnike.[78] V tem napadu je bilo ubitih 5, ranjenih pa devet oseb.[79]

14. februarja 1945 je 34 bombnikov B-24 in B-17 bombardiralo Tezenski in Studenški kolodvor ter na cilje odvrglo 176,5 tone bomb oziroma 600 težkih in 350 srednje težkih razstrelilnih bomb. Močno so bili poškodovani ranžirni tiri Tezenskega in Studenškega kolodvora.[80] V tem napadu je bilo ubitih 9 oseb.[81]

1. marca 1945 je 116 bombnikov B-17 2. in B-24 na glavno železniško postajo in železniške delavnice v Mariboru odvrglo 245 ton bomb oziroma 1400 težkih razstrelilnih bomb.[82] Močno je bil poškodovan Glavni kolodvor ter hiše v okolici; vse dovozne ceste do kolodvora so bile blokirane z ruševinami stavb.[83] V napadu je bilo ubitih 66 ljudi.[84] Protiletalska obramba je pri tem sestrelila en bombnik.[85]

8. marca 1945 je 44 bombnikov B-24 98. in 450. bombniške skupine na železniške delavnice in studenško železniško postajo v Mariboru odvrglo 83,5 tone bomb oziroma 550 težkih razstrelilnih bomb. V napadu so bile delavnice

73 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 320.
74 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 54.
75 Arhiv Pogrebnega podjetja Maribor, Pokopne knjige pokopališča Pobrežje 1941–1945.
76 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 58.
77 *The Fifteenth Air Force*, dostopno na: 15thaf.org, pridobljeno: 8. 12. 2021 (dalje: *The Fifteenth Air Force*).
78 NARA, Record Group 92: Records of the Office of the Quartermaster General 1774–1985, MACRs 1942–1947, Missing Air Crew Report number 12140.
79 Arhiv Pogrebnega podjetja Maribor, Pokopne knjige pokopališča Pobrežje 1941–1945.
80 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 63.
81 Arhiv Pogrebnega podjetja Maribor, Pokopne knjige pokopališča Pobrežje 1941–1945.
82 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 349.
83 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 66.
84 Arhiv Pogrebnega podjetja Maribor, Pokopne knjige pokopališča Pobrežje 1941–1945.
85 NARA, Record Group 92: Records of the Office of the Quartermaster General 1774–1985, MACRs 1942–1947, Missing Air Crew Report number 12521.

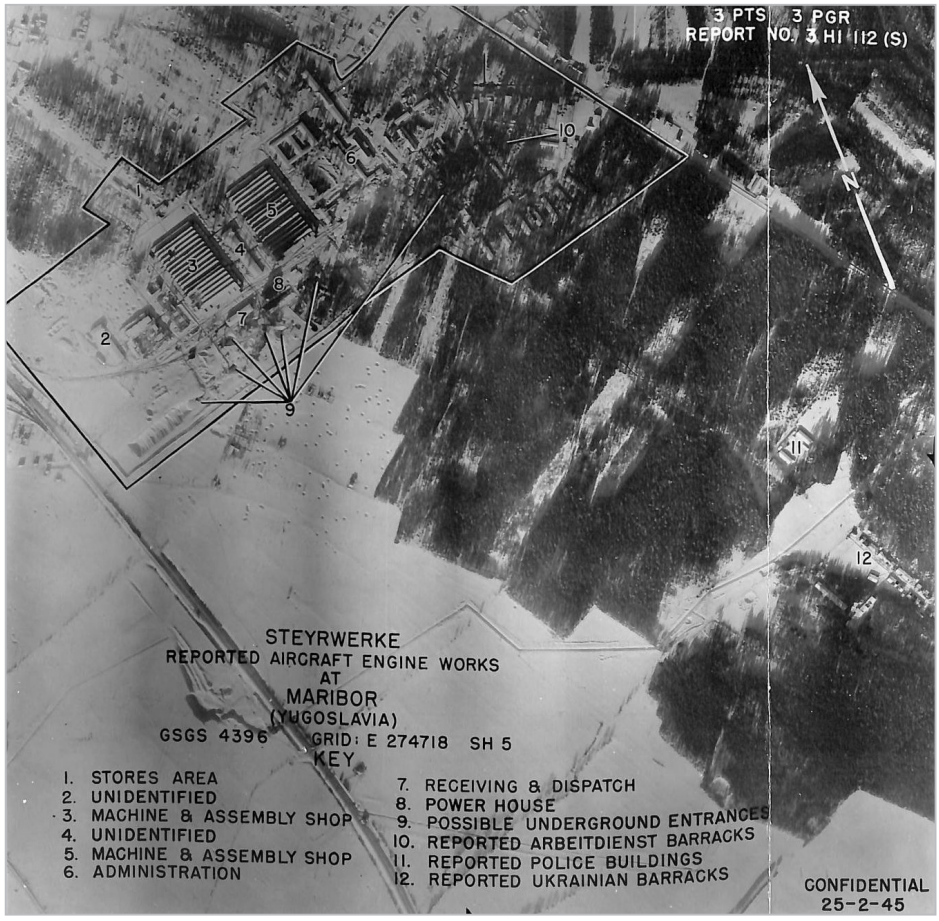

Ocena škode na Tovarni letalskih delov po bombardiranju 31. januarja 1945 (NAL, AIR 51/215, Target files)

Državnih železnic hudo poškodovane, še posebej kurilnica, uničenih je bilo 15 lokomotiv.[86] Življenje je pri tem izgubilo 10 ljudi, ranjena je bila ena oseba.[87]

1. aprila 1945 je 125 bombnikov B-17 2., 301., 463. in 483. bombniške skupine bombardiralo železniški in cestni most ter železniške delavnice v Mariboru. Na mesto je padlo 364,5 tone bomb oziroma 3000 razstrelilnih bomb različnih velikosti in 300 zažigalnih bomb.[88] Protiletalska obramba je sestrelila tri

[86] Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 351.
[87] Arhiv Pogrebnega podjetja Maribor, Pokopne knjige pokopališča Pobrežje 1941–1945.
[88] Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, stran, 73.

Bombardiranje Maribora 1. marca 1945 (NARA, Record Group 18, 455th Bomb Group, Box 2631, ARC ID 596339, NM-6, Entry 7)

Ocena škode po bombardiranju 1. marca 1945 (NARA, Record Group 18, 455th Bomb Group, Box 2631, ARC ID 596339, NM-6, Entry 7)

bombnike (dva iz 483. in enega iz 463. bombniške skupine).[89] Bombe so padale po celotnem mestu in povzročile ogromno škodo, medtem ko sta glavna cilja, cestni in železniški most ostala praktično nepoškodovana. Prvi sploh ni bil zadet, železniški pa je dobil le dva lažja zadetka.[90] V napadu je bilo ubitih 8 oseb in ranjenih 15 ljudi.[91]

89 Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, str. 377.

90 Radovanovič in Dreu, *Maribor pod točo bomb*, str. 73.

91 Arhiv Pogrebnega podjetja Maribor, Pokopne knjige pokopališča Pobrežje 1941–1945.

12. aprila 1945 je 50 bombnikov B-25 bombardiralo železniški most v Mariboru.[92] Na mesto so odvrgli 220 težkih razstrelilnih bomb, vmes tri s kasnejšim vžigom, in še 900 zažigalnih bomb. V napadu je bilo ubitih 5 oseb.[93] V napadu je bilo eno letalo sestreljeno, 17 pa jih je bilo poškodovanih.[94]

* * *

V obdobju od januarja 1944 do aprila 1945 je Maribor doživel 22 zračnih napadov, v katerih so zavezniška letala (1102 ameriški in 103 britanska) na mesto odvrgla 4.750 ton oziroma 15.795 bomb, ki so popolnoma porušile ali močneje poškodovale 47 % zgradb v mestu. V bombardiranju je bilo ubitih 521 prebivalcev Maribora in vojakov. Protiletalska obramba in nemški lovci so nad Mariborom sestrelili 32 ameriških in britanskih letal.

Dejstvo, da je bil Maribor največkrat bombardirano mesto v nekdanji Jugoslaviji med 2. svetovno vojno, že samo po sebi govori o izjemno pomembni prometni legi, ki jo je imelo mesto. Toda kljub številnim bombnim napadom na železniško infrastrukturo ni bil železniški promet nikoli zares zaustavljen. Izkazalo se je, da bombardiranje železniških postaj (Glavni kolodvor, Koroški in Tezenski kolodvor) ni bilo posebej učinkovito, saj so Nemci škodo vedno relativno hitro popravili. Edini objekt, ki pa bi zares za dlje časa prekinil železniški promet skozi mesto, železniški most, pa kljub večkratnem bombardiranju ni bil nikoli zadet niti resneje poškodovan.

Sklep

Zavezniško izkrcanje iz zavetja juga Italije je prineslo nov moment v vojskovanju v Evropi. Da bi podprli napredovanje kopenskih enot, so za potrebe strateškega bombardiranja v Evropi ustanovili novo 15. ameriško letalsko floto, ki je z letališč na jugu Italije podpirala napredovanje angloameriških kopenskih enot, hkrati pa skupaj z 8. ameriško letalsko floto iz Anglije leta 1944 pričeli zračno ofenzivo za uničenje nemških zračnih sil – *Luftwaffe*, kar je bil predpogoj za uspešno izkrcanje v Normandiji. Poleg uničenja nemških zračnih sil, je imelo strateško bombardiranje vsaj še dva poglavitna cilja – uničiti ali vsaj močno poškodovati nemško vojno industrijo, še posebej industrijo letalskih delov ter

[92] *The Fifteenth Air Force*.

[93] Arhiv Pogrebnega podjetja Maribor, Pokopne knjige pokopališča Pobrežje 1941–1945.

[94] NARA, Record Group 92: Records of the Office of the Quartermaster General 1774–1985, MACRs 1942–1947, Missing Air Crew Report number 13745.

Pogled na Partizansko cesto ob Glavnem kolodvoru po bombnem napadu leta 1945 (PAM, SI PAM 1702, inv. št. 3990)

prometno, predvsem železniško infrastrukturo, da bi Nemcem čim bolj otežili premike vojaštva in opreme na frontna področja. Z letališč na jugu Italije so bili ameriškim bombnikom podnevi in britanskim ponoči dosegljivi praktično vsi cilji v južni, srednji in vzhodni Evropi.

Z začetkom zavezniške letalske ofenzive leta 1944 se je na seznamu ciljev znašel tudi Maribor. Prva tarča ameriških in britanskih bombnikov je bila Tovarna letalskih motorjev na Teznu (predel Maribora). Po okupaciji Maribora leta 1941 so Nemci skušali večino mariborske industrije vključiti v delo za potrebe nemške države. Z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo junija 1941 so se zaradi vse večje potrebe po novih letalih odločili, da tudi v Mariboru, kot starem industrijskem mestu, ustanovijo tovarno za izdelavo letalskih delov. Tovarna je pričela delovati že jeseni 1942. Leta 1943 so Nemci zaradi nenehnih letalskih napadov na severu Nemčije velik del vojne industrije od tam preselili v manjša mesta po celotnem Rajhu. Pomemben del letalske industrije so tako iz Hamburga preselili v Maribor. Januarja 1944 so najprej ameriški in nato britanski bombniki napadli mariborsko tovarno in jo precej poškodovali. Ob tem pa je bilo precej žrtev tudi med civilnim prebivalstvom, saj so bombe padale praktično po celem severnem delu mesta. Po uspešnem izkrcanju zaveznikov v

Normandiji in praktično uničenem nemškem lovskem letalstvu, so se zavezniki jeseni 1944 posvetili bombardiranju prometnih povezav, predvsem železnice. Glede na to, da je imel Maribor izjemno prometno lego na poti iz središča Nemčije proti fronti v Italiji in na jugovzhodu Evrope, je mariborska železniška infrastruktura postala eden pomembnih ciljev zavezniških bombnikov. Od oktobra 1944 pa vse do aprila 1945 so ameriški bombniki silovito bombardirali vse tri mariborske železniške postaje na Teznu, Studencih in Glavni kolodvor ter železniški most preko Drave. Slabo jesensko in zimsko vreme, neizkušene bombniške posadke in relativno natančna protiletalska obramba so povzročile, da je večina bombnih napadov na mesto poleg železniške infrastrukture močno prizadela tudi stanovanjske predele mesta. Silovita bombardiranja so sicer povzročila precejšnjo škodo na železniški infrastrukturi, ki pa so jo Nemci relativno hitro popravili in je promet po tej za Nemce izjemno pomembni prometni žili v Italijo tekel več ali manj nemoteno do konca vojne. Mnogo bolj pa je bilo zato prizadeto mesto, saj je konec vojne maja 1945 dočakalo kar s 47 % porušenih ali poškodovanih stavb. Visoko ceno bombardiranja so plačali tudi zavezniški letalci, saj je nemška protiletalska obramba (flak 105 mm), ki je bila kot varnostni obroč razporejena okoli mesta, sestrelila ali poškodovala veliko število zavezniških bombnikov. Tako je poleg 521 ubitih meščanov in nemških vojakov, v bombardiranjih Maribora umrlo tudi 119 zavezniških letalcev.

Vladimir Prebilič and Lara Iva Dreu

BOMBING OF MARIBOR (1944–1945) AS PART OF ANGLO-AMERICAN STRATEGIC BOMBING OF GERMAN WAR INDUSTRY AND TRANSPORT CONNECTIONS IN LIGHT OF COMPARISON OF SLOVENIAN AND ANGLO-AMERICAN ARCHIVAL SOURCES

SUMMARY

Allied landing from the shelter of southern Italy gave European warfare a new momentum. In order to support the advancement of land forces, the Fifteenth Air Force was established for the purpose of strategic bombing in Europe. Besi-

des providing air support to the advancing Anglo-American land forces from the airports in southern Italy, in 1944 the Fifteenth Air Force also began an air offensive from England together with the Eighth Air Force with the purpose of destroying German air forces – *Luftwaffe*, which was a precondition for successful landing in Normandy. Strategic bombing had at least two more main goals – to destroy or at least severely damage German war industry, specifically aircraft industry and transport infrastructure, especially the railway, in order to obstruct the movements of troops and equipment to the front. From the airports in the south of Italy, practically all targets in southern, central and eastern Europe were available to American bombers during the day and the British during the night.

With the begininng of the Allied air offensive in 1944, Maribor appeared on the list of targets. The first target of American and British bombers was the Factory of air motors (Tovarna letalskih motorjev) in the city quarter of Tezno. After the occupation of Maribor in 1941, the Germans tried to exploit the majority of the city's industry for the needs of Nazi Germany. After the attack of the Soviet Union in June 1941, the increasing need for new aircraft led the Germans to establish a factory for producing aircraft parts in Maribor as well, as it was already known as an old industrial city. The factory opened its gates in the autumn of 1942. Due to the constant aerial attacks in the north of Germany, the Germans moved a large part of war industry to smaller cities all over the Reich. An important part of the aircraft industry was moved from Hamburg to Maribor. In January 1944, the factory in Maribor was initially attacked by the American and later by the British bombers who damaged it severely. The bombing resulted in a high number of civilian casualties, as the bombs fell all over the north of the city. After the successful Allied landing in Normandy and practically destroyed German fighter air forces, the Allies focused on the bombardment of transport connections, especially the railway. Due to the crucial transport position of Maribor which connected central Germany with the Italian front and southeastern Europe, the city's railway infrastructure became one of the important targets of Allied bombers. From October 1944 until April 1945, American bombers mercilessly bombarded the railway bridge across the Drava river and all three of Maribor's railway stations – Tezno, Studenci and Main Railway Station. Due to bad autumn and winter weather conditions, inexperienced bomb crews and relatively accurate anti-aircraft defence, the majority of bombing attacks on railway infrastructure caused severed damage to the residential parts of Maribor. Fierce bombing inflicted substantial damage on railway infrastructure, but the Germans managed to repair it relatively quick. Consequently, the traffic on this crucial route to Italy remained more or less undisturbed until the end of the war. However, the city was severely damaged: by the end of the war in May 1945, 47 % of the buildings were damaged or left in ruins. The Allied air-

men also paid the high price of bombing, as the German anti-aircraft defence (Flak 105 mm), which was organised as a security circle around Maribor, shot down or hurt a great number of Allied bombers. As a result, 119 Allied airmen were killed in the bombing of the city, along with 521 inhabitants of Maribor and German soldiers.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Pogrebnega podjetja Maribor, Pokopne knjige pokopališča Pobrežje 1941–1945.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1067, fond Matične knjige, AŠ 13, Mrliške knjige Maribor (Sterbebuch Marburg a.d. Drau), 2. zvezek, št. 1–1383, 2. 1.–30. 12. 1944.

NAL – The National Archives London, AIR 51/244, Target and counter-air target files.

NAL – The National Archives London, AIR 51/215, Target files.

NARA – National Archives and Records Administration (ZDA), Record Group 18, 455th Bomb Group, Box 2631, ARC ID 596339, NM-6, Entry 7.

NARA – National Archives and Records Administration (ZDA), Record Group 92: Records of the Office of the Quartermaster General, 1774–1985; Missing Air Crew Reports (MACRs), 1942–1947; Missing Air Crew Reports (number 9332, 12521, 13745).

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI PAM 1117, AŠ 583 1.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI PAM 1702, inv. št. 3990.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI PAM 1702, inv. št. 4156.

ICRC – International Committee of the Red Cross. Treaties, States Parties and Commentaries. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. ANNEX TO THE CONVENTION: REGULATIONS RESPECTING THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND – SECTION II : HOSTILITIES – CHAPTER I : MEANS OF INJURING THE ENEMY, SIEGES, AND BOMBARDMENTS – REGULATIONS: ART. 25, 26, 27; dostopno na: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=4D47F92DF3966A7EC12563CD002D6788, pridobljeno: 16. 12. 2021.

ICRC – International Committee of the Red Cross. Treaties, States Parties and Commentaries. Declaration (XIV) Prohibiting the Discharge of Projectiles and Explosives from Balloons. The Hague, 18 October 1907; dostopno na: https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/245?OpenDocument, pridobljeno: 16. 12. 2021.

461st Bombardment Group (H), dostopno na: https://461st.org/, pridobljeno: 7. 12. 2021.

484th Bombardment Group (H), dostopno na: https://484th.org/, pridobljeno: 7. 12. 2021.

The First Bombing Raid on Germany by the RAF in World War II, dostopno na: https://www.ww2today.com/the-first-bombing-raid-on-germany, pridobljeno: 15. 12. 2021.

From Hitler Youth to U.S. Air Force by Hubert Schmidt, dostopno na: https://www.historyplace.com/specials/personal/schmidt4.htm, pridobljeno: 8. 12. 2021.

No. 112 Squadron (RAF) during the Second World War, dostopno na: http://www.historyofwar.org/air/units/RAF/112_wwII.html, pridobljeno: 6. 12. 2021.

Standort Marburg, dostopno na: https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Kasernen/Wehrkreis09/KasernenMarburg-R.htm, pridobljeno: 14. 12. 2021.

The Fifteenth Air Force, dostopno na: 15thaf.org, pridobljeno: 8. 12. 2021.

Air Warfare and International Law: A Bibliographic Overview, dostopno na: https://peacepalacelibrary.nl/blog/2019/air-warfare-and-international-law-bibliographic-overview, pridobljeno: 16. 12. 2021.

.....

Boog, Horst, Gerhard Krebs in Detlef Vogel, Germany and the Second World War. *The Strategic Air War in Europe and the War in the West and East Asia, 1943–1944/5* (New York, 2006).

Buckley, John, *Air Power in the Age of Total War* (London, 1998).

Budrass, Lutz, Jonas Scherner in **Jochen Streb**, "Demystifying the German 'Armament miracle' during World War II", *Yale University Center Discussion Paper* št. 905 (2005), str. 1–40, dostopno na: http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp905.pdf, pridobljeno: 17. 12. 2021.

Davis Biddle, Tami, "British and American Approaches to Strategic Bombing: Their Origins and Implementation in the World War II Combined Bomber Offensive", *Journal of Strategic Studies* 18, št. 1 (1995), str. 91–144.

Desaussure, Hamilton, Col., "The Laws of Air Warfare: Are There Any?", The International Lawyer 5, št. 3 (julij 1971), str. 527–548, dostopno na: https://www.jstor.org/stable/40704677?seq=4#metadata_info_tab_contents, pridobljeno: 16. 12. 2021.

Emerson, William R. *Operation Pointblank: A Tale of Bombers and Fighters* (Colorado United States Air Force Academy, 1962), dostopno na: https://books.google.si/books?id=qU_dERoyqZUC&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, pridobljeno: 18. 12. 2021.

Galland, Adolf. *The First and the Last: The Rise and Fall of the German Fighter Forces, 1938–1945* (New York, 1968).

Harris, Arthur Travers in **Sebastian Cox**, *Despatch on War Operations: 23 February 1942 to 8th May, 1945* (London, 1995).

Hastings, Max, *RAF Bomber Command* (London, 1999).

Kreis, John F., *Piercing the Fog: Intelligence and Army Air Forces Operations in World War II* (Washington DC, 1996).

Levine, Alan J, *The Strategic Bombing of Germany*, 1940–1945 (Connecticut Westport, 1992).

Mahoney, Kevin A., *Fifteenth Air Force against the Axis* (Maryland: Lanham, 2013).

Murray, Williamson, *Strategy for Defeat: The Luftwaffe 1933–1945* (Maxwell Air Force Base, Alabama, 1983).

Murray, Williamson in **Allan Reed Millett**, *A War To Be Won: Fighting the Second World War* (Cambridge/ Massachusetts– London/England, 2001).

Noble, Frankland, *The Bombing Offensive Against Germany: Outlines and Perspectives* (London, 1965).

Radovanovič, Sašo in Senka Dreu, *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti* (Miklavž na Dravskem polju, 2015).

Rigole, Julius, *The strategic bombing campaign against Germany during World War II* (Louisiana, 2002).

Sancin, Vasilka, Dominika Švarc in Matjaž Ambrož, Mednarodno pravo oboroženih spopadov, strokovno delo za potrebe Slovenske vojske (2006), dostopno na: https://dk.mors.si/Dokument.php?id=697, pridobljeno: 17. 12. 2021.

The United States Strategic Bombing Surveys *(European War) (Pacific War)*, (Maxwell Air Force Base, Alabama, 1987), dostopno na: https://www.airuniversity.af.edu/Portals/10/AUPress/Books/B_0020_SPANGRUD_STRATEGIC_BOMBING_SURVEYS.pdf, pridobljeno: 15. 12. 2021.

Werrell, Kenneth P., *Archie to SAM A Short Operational History of Ground-Based Air Defense* (Alabama: Maxwell Air Force Base, 2005).

Werrell, Kenneth P., "The Strategic Bombing of Germany in World War II: Costs and Accomplishments", *The Journal of American History* 73, št. 3 (december 1986), str. 702–713, dostopno na: https://www.jstor.org/stable/1902984?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=strategic+bombing&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dstrategic%2Bbombing%26so%3Drel%26groupefq%3DWyJjb250cmlidXRlZF90ZXh0Iiwic2VhcmNoX2FydGljbGUiLCJyZXZpZXciLCJzZWFyY2hfY2hhcHRlciIsIm1wX3Jlc2VhcmNoX3JlcG9ydF9wYXJ0IiwicmVzZWFyY2hfcmVwb3J0Il0%253D%26pagemark%3DeyJwYWdlIjoxLCJzdGFydHMiOnsiSlNUT1JCYXNpYyI6MH19&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&refreqid=fastly-default%3Aa171bc47aadc8811f9e13d13941da27d&seq=1#metadata_info_tab_contents, pridobljeno: 15. 12. 2021.

Žnidarič, Marjan, "Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941", *Lex localis* 2, št. 1 (2004), str. 21–43.

Žnidarič, Marjan, "Tovarna letalskih motorjev v Mariboru (1941–1945)", *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997), str. 213–224.

DOI 10.32874/SHS.2022-06

Odsev koliščarske kulture v zgodovinsko-pustolovski seriji mladinskih knjig Sebastijana Preglja Zgodbe s konca kamene dobe

Dragica Haramija

Dr., redna profesorica
Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta in Filozofska fakulteta
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: dragica.haramija@um.si

Izvleček:
Serija sedmih knjig Sebastijana Preglja *Zgodbe s konca kamene dobe* (dela so izšla od 2016 do 2021) sodi v zgodovinski žanr slovenske mladinske daljše proze, in sicer po tipologiji ustreza skupini besedil, ki upovedujejo prazgodovinsko resničnost (fakt) ter izmišljene literarne osebe in dogodke (fikcija). Dogajalni čas je postavljen v obdobje mlajše kamene dobe (v zgodbah so upoštevana spoznanja arheološke stroke), temeljni književni prostor je Ljubljansko barje in z njim povezana kultura kolišč. Ob tem so v zgodbah omenjene tudi vsakdanje stvari, npr. hrana, oblačila, oblikovanje glinenih izdelkov, predelava bakra, organiziranost kolišč, medosebni odnosi, verovanja ipd. V pustolovskem delu zgodbe se književni prostor razširi na pokrajine, kjer poteka pot glavnih literarnih likov, Brina in Črne: Kras, obmorski kraji (sedanja Italija), pot čez gore in kolišča na (drugih) jezerih (v sedanji Avstriji).

Ključne besede:
mladinska književnost, mlajša kamena doba, koliščarji, Sebastijan Pregelj, zgodovinska proza

***Studia* Historica Slovenica**
Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 22 (2022), št. 1, str. 221–250, 63 cit., 7 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod[1]

Zgodovinsko serijo Sebastijana Preglja *Zgodbe s konca kamene dobe* sestavlja sedem delov: *Deček Brin na domačem kolišču* (2016), *Do konca jezera in naprej* (2016a), *K morju* (2018), *Pri Kamnitem stolpu* (2018), *V snegu in ledu* (2019), *Vrnitev* (2020) in *Nov dom* (2021). Vse dele serije je ilustriral Jure Engelsberger, njegove ilustracije se navezujejo na zgodovinske predmete in arheološka odkritja; z realističnimi podobami in zemljevidi književnega prostora predstavljajo ilustracije avtentične prostore koliščarske kulture v času mlajše kamene dobe.

Za obravnavo Pregljeve serije *Zgodbe s konca kamene dobe* so temeljnega pomena spoznanja o daljši zgodovinski prozi, zgodovinska dejstva o obravnavanem obdobju, način avtorjevega pripovedovanja zgodovinske snovi, teme in motivov v seriji, geografska opredelitev književnih prostorov koliščarskih naselbin okrog Alp ter doživetja (pustolovščine) glavnih literarnih likov, Brina in Črne, na poti. Pot ima za glavna literarna lika dvojni pomen, in sicer gre za odraščanje in spoznavanje novega, še neznanega.

Iz izhodiščnih raziskovalnih vprašanj o faktih in fikciji v daljši zgodovinski prozi izhaja tudi uporabljena metodologija. Metoda deskripcije je uporabljena v uvodnem delu za povzemanje spoznanj o najpomembnejših značilnostih žanra daljše zgodovinske proze ter za predstavitev arheoloških spoznanj o koliščarski kulturi Ljubljanskega barja. V osrednjem delu je uporabljena metoda analize: snov, tema, motivi, literarni liki, književni prostor, književni čas, zgradba, zgodba, informativni dodatki. Sinteza serije je podana v sklepnem delu prispevka.

Žanr zgodovinske (daljše) proze

Teoretične študije o žanru zgodovinske proze so si enotne v izpostavljanju dvojne narave zgodovinskega proznega žanra, saj gre za prepletanje fakta, torej zgodovinsko utemeljenega dejstva, in fikcije. V slovenskem prostoru, zlasti v povezavi z daljšo prozo za odrasle, o zgodovinopisju v zgodbah pišejo različni teoretiki.[2] Marko Juvan utemeljuje dualistični sistem resničnostnih in fikcijskih

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156: *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* (vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna. Slikovno gradivo v članku je objavljeno z dovoljenjem Miš založbe.

[2] Roman Walterja Scotta *Waverly* (1814) je prototip zgodovinskega žanra (najmanj šestdesetih let od dogodka, ki je v literarnem delu opisan). Večina teoretikov navaja, da v zgodovinskem žanru avtor ne more biti pričevalec dogodka (ne sme biti udeleženec dogodka, ki ga opisuje); več o tem npr. Nadežda Starikova, "K vprašanju tipologije zgodovinskega romana", *Primerjalna književnost* 23, št. 1 (2000), str. 23–34 (dalje: Starikova, "K vprašanju tipologije zgodovinskega romana"); Marko Juvan, *Literarna veda v rekonstrukciji* (Ljubljana, 2006), str. 218–230 (dalje: Juvan, *Literarna veda v rekonstrukciji*);

besedil. V prvo skupino sodijo novice, poročila, komentarji, znanstvene hipoteze kot resnica, to je "faktičnost bodisi kot besedilna predstavitev, ki resničnost zvesto podaja".[3] V drugo skupino sodi celotno leposlovje, pri čemer fikcijski žanri resničnost le hlinijo. Med tovrstna leposlovna besedila Juvan uvršča tudi zgodovinski žanr. Takšna besedila "igrajo, fingirajo resničnost; s svojimi postopki reprezentacije in predpostavljeno vednostjo se pri tem pogosto opirajo na tiste neliterarne zvrsti in medije, ki veljajo za verodostojne vire stvarnih podatkov".[4] Miran Hladnik terminološko pojasnjuje tudi naslov monografije *Slovenski zgodovinski roman* s sinonimno rabo terminov zgodovinski roman, zgodovinska povest in zgodovinska pripoved (zgodovinsko pripovedništvo).[5] Irena Avsenik Nabergoj izpostavlja vprašanje resničnosti v fikciji v povezavi z znanimi dejstvi ali splošnimi prepričanji o nekem zgodovinskem obdobju,[6] pri čemer gre torej za zunajbesedilno realnost, ki je povezana z (domišljijsko) zgodbo. V zgodovinski žanr v najožjem pomenu sodijo realistična dela,[7] v katerih je predstavljena zgodovina, in je v literarnem delu torej ključnega pomena čas dogajanja. Gregor Kocijan poudarja, da zgodovinske zgodbe vsebujejo temeljito preučevanje zgodovine, ki pa je seveda literarno obarvana.[8]

Zgodovinska proza ni homogeni žanr, pač pa gre za različne vsebinsko-formalne lastnosti; npr. Starikova[9] utemeljuje *nujne* in *zadostne* lastnosti, ki so pomembne za specifiko obravnavanega žanra, in sicer historizem mišljenja in pisateljeve umetniške poustvaritve življenja, zgodovinsko distanco (avtorjevo perspektivo o nečem preteklem), dokumentalizem (v smislu jasne osnove, iz katere črpa avtor temo, morebiti tudi vključevanje zgodovinskih dokumentov v literarno delo), posebnost poetike (načini posplošitve realnosti) in realnost upodobljenega kot nujne lastnosti zgodovinske proze.[10] V nadaljevanju se raziskovalka naslanja na Geppertovo utemeljitev zgodovinskega romana, in sicer je pomemben pojem hiata (=odprtina), ki ga razume kot "stičišče literarne fikcije z dejansko zgodovino".[11]

Miran Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman* (Ljubljana, 2009), str. 22 (dalje: Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*).

3 Juvan, *Literarna veda v rekonstrukciji*, str. 220.

4 Prav tam, str. 221.

5 Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*, str. 17. V nadaljevanju avtor pojasnjuje izbiro termina roman za vse navedene sinonime, termini so se namreč skozi literarno zgodovino spreminjali.

6 Irena Avsenik Nabergoj, *Literarne vrste in zvrsti* (Ljubljana, 2011), str. 95.

7 Termin realistična proza je uporabljen v smislu mogočega oz. možnega, ne pa kot literarnozgodovinska kategorija.

8 Gregor Kocijan "Zgodovinska snov v pripovedni prozi med Vrazom in Jurčičem", *Jezik in slovstvo* 24, št. 8 (1979), str. 251–257.

9 Nadežda Starikova, "K vprašanju tipologije zgodovinskega romana", str. 24.

10 Prav tam, str. 27–28.

11 Prav tam, str. 29.

Naslov serije *Zgodbe s konca kamene dobe* je povezan s književnim časom, naslovi posameznih knjig v seriji pa nakazujejo književne prostore; čas in prostor sta v seriji povezana, zato se, kakor piše Juvan

> geografske metode in pojmi, kot so prostor, kraj, ozemlje, regija ali pokrajina, današnji literarni vedi – podobno kakor drugim humanističnim panogam – ponujajo kot sredstva, s katerimi ta lahko ustvarja vtis svojega spoznavnega realizma in bližine resničnosti; geografija s svojimi pojmi zagotavlja končne reference besedilne interpretacije oziroma mesta, na katerih je mogoče znanstveno strogo prepoznati in razložiti razmere.[12]

V navedenih razpravah so teoretiki pisali o zgodovinskem žanru v povezavi z romanom ali vsaj daljšo prozo za odrasle, vendar osnovna določila zgodovinskega žanra veljajo za vse kratke in daljše prozne vrste tudi v otroški in mladinski književnosti.

Opredelitev zgodovinskega žanra v otroški in mladinski prozi

Albert Waller Hastings je izpostavil dvojno naravo zgodovinskega žanra v mladinski književnosti: zgodovinskost oz. dejstva in fikcijo oz. literarno pripoved; gre torej za ravnovesje med zgodovinsko natančnostjo in domiselno poustvarjanjem preteklosti.[13] Zelo podobno piše o zgodovinskem žanru v otroški in mladinski književnosti Rebecca J. Lukens, ki utemeljuje zgodovinsko leposlovje v okviru realistične književnosti, pri čemer spremeni pisatelj zgodovinsko dejstvo v fikcijo in jo kombinira z domišljijo.[14] Kenneth L. Donelson in Alleen Pace Nilsen pa sta opozorila predvsem na dejstvo, da mladega bralca ob branju zgodovinske proze spodbuja radovednost oz. zanimanje za drugačen čas, prostor in ljudi, tovrstne zgodbe ponujajo pustolovščino, napetost, skrivnostnost. Avtorja v zgodovinski prozi zagovarjata časovno in krajevno natančnost; v nadaljevanju nizata elemente, ki bi morali predstavljati stvarnost obdobja, v katerega je delo postavljeno: verovanje (tudi obeležja vere, totemi), tabuji, hrana, oblačila, poklici, dejavnosti (v prostem času), meje oz. carine, vonji, literatura, skratka vse, kar predstavlja posebnost nekega časa v primerjavi z drugimi zgodovinski-

[12] Marko Juvan, "Prostorski obrat, literarna veda in slovenska književnost", *Primerjalna književnost* 36 (2013), št. 2, str. 10 (dalje: Juvan, "Prostorski obrat, literarna veda in slovenska književnost").

[13] Albert Waller Hastings, "Toward a Theory of Historical Fiction for Children", v: *Third Biennial Conference on Modern Critical Approaches to Children's Literature* (Nashville, 1999), str. 5.

[14] Rebecca J. Lukens, *A Critical Handook of Children's Literature* (Boston–New York–San Francisco, 2007), str. 17.

mi obdobji.[15] David L. Russell je o otroškem in mladinskem zgodovinskem leposlovju zapisal, da je veliko več kot le zgodba, postavljena v preteklost, pri čemer je izpostavil, kakor že drugi teoretiki, nujno upoštevanje socialnih, moralnih, verskih ali političnih odnosov ter kulturno, socialno in intelektualno vzdušje, ki je kreirano v zgodbi, postavljeni v določeno obdobje, zato pa mora avtor natančno raziskati preteklost, ki jo upoveduje.[16] Ob predhodnem preučevanju slovenskih otroških in mladinskih literarnih del, ki sodijo v žanr zgodovinske proze, se je pokazalo, da upovedujejo vsa pomembna zgodovinska obdobja in skozi realistične ali fantastične zgodbe predstavljajo, kako so nekoč živeli ljudje na območju sedanje Slovenije, in prelomne trenutke ter pomembne osebe iz (naše) zgodovine.[17]

Pregljeva serija je umeščena v čas mlajše kamene dobe, ni pa natančno datirana z letnicami, kar je značilno tudi za druga dela, ki upovedujejo prazgodovinska obdobja.[18] V isto obdobje je pred osemdesetimi leti Janez Jalen postavil trilogijo *Bobri*; vsaka knjiga ima svoj naslov, *Bobri I: Sam* (1942), *Bobri II: Rod* (1943) in *Bobri III: Vrh* (1943). Trilogija opisuje življenje v času "mlajše kamene dobe in začetek bakrene dobe, ko je pokrivalo ravnino južno od današnje Ljubljane veliko jezero med Ljubljano, Vrhniko in Igom".[19] Jalen je v romanu upošteval takratna spoznanja arheologije o koliščarskih naselbinah.[20] Zgodba (in naslov posameznega dela) se odvija okrog osrednjega lika, Ostrorogega Jelena: njegova osamosvojitev, zgradi si svoje kolišče in začne nov rod, selitev na Dravsko polje, sprememba načina življenja iz lovsko-nabiralniške do poljedelske skupnosti. Jalnova trilogija je kot del mladinske zgo-

[15] Kenneth L. Donelson in Alleen Pace Nilsen, *Literature for Today's Young Adults* (Boston–New York–San Francisco, 2005), str. 225.

[16] David L. Russell, *Literature for Children: A Short Introduction* (Boston–New York–San Francisco, 2005), str. 225–228.

[17] Dragica Haramija, "Zgodovina v zgodbah", *Otrok in knjiga* 41, št. 90, str. 5–20. Ob analizi otroških in mladinskih besedil, ki sodijo med zgodovinska literarna dela, se je pokazalo, da se med zgodovinskimi obdobji pojavljajo kamena doba, srednji vek in obe svetovni vojni, med državami pa so največkrat omenjene Bizantinsko cesarstvo, Karantanija, Avstro-ogrska monarhija in Kraljevina Jugoslavija. Najpogosteje omenjeni predniki so škof Modest Gosposvetski, protestantski duhovnik Primož Trubar, vitez Erazem Predjamski, škof Anton Martin Slomšek, general Rudolf Maister, pesnik France Prešeren in pisatelj Ivan Cankar. Med atributi slovenstva pa je potrebno omeniti situlo iz Vač, knežji kamen, Brižinske spomenike in Trubarjev Katekizem.

[18] Miran Hladnik je razvrstil zgodovinska dela po predstavljenih obdobjih, med njimi navaja 6 del o prazgodovini, ob romanu Ferija Lainščka *Skarabej in vestalka* (1997) in dveh delih Radivoja Reharja, *Semisiris* (1936) in *Argonavti* (1943), še Jalnovo trilogijo *Bobri* (1942–1943), ki pa jih ne obravnava podrobneje. Več o tem Hladnik, *Slovenski zgodovinski roman*, str. 80–81.

[19] Mira Medved, "Beseda o pisatelju", v: *Bobri III: Vrh* (Ljubljana, 1974), str. 197.

[20] Opozoriti velja, da so novejša arheološka spoznanja o koliščarjih (mostiščarjih) z Ljubljanskega barja nekoliko drugačna kakor so opisana v Jalnovem delu; zlasti je drugačno mnenje o koliščarskem stavbarstvu, kar je predstavljeno v delu: Anton Velušček, *Koliščarji. O koliščarjih in koliščarski kulturi Ljubljanskega barja* (Ljubljana, 2010), str. 13 (dalje: Velušček, *Koliščarji*). Hkrati pa za zgodovinski žanr Starikova pojasnjuje, da "pogled v zgodovinsko preteklost v našem času nima več značaja arheološke rekonstrukcije. Ob opazovanju minulih dob umetniki v njih vidijo predvsem vir etičnih in duhovnih izkušenj." (Starikova, "K vprašanju tipologije zgodovinskega romana", str. 28).

dovinske proze omenjena tudi v prispevkih Igorja Grdine[21] ter Ane Šela in Silvije Borovnik.[22]

Koliščarji

Na Ljubljanskem barju so odkrili okrog 40 skupin kolišč (na približno 150 km^2; od leta 2011 pa je Ljubljansko barje z dvema skupinama kolišč vpisano na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine. Gre za vpis prazgodovinskih kolišč okoli Alp, skupaj jih je vpisanih 111, in sicer ležijo na ozemljih šestih današnjih držav: Švice, Francije, Nemčije, Avstrije, Italije in Slovenije.[23] V zloženki *Koliščarji na Ljubljanskem barju*, ki je bila izdana ob vpisu leta 2011, je zapisano: "S svojo izjemno univerzalno vrednostjo prispevata k edinstveni predstavitvi prazgodovinskih koliščarskih civilizacij skupaj s prepoznavnimi kulturnimi in zgodovinskimi povezavami, ki so se raztezale v zaokroženem geografskem območju več kot 4500 let."[24] Leta 1875 so v bližini Iga na Ljubljanskem barju odkrili prvo skupino kolišč, prelomno pa je bilo tudi odkritje kolesa leta 2002, ki ga štejejo za najstarejše doslej najdeno kolo z osjo na svetu, staro je okrog 5200 let.[25]

Temeljni vir, ki ga navaja Pregelj v seriji *Zgodbe s konca kamene dobe*, je monografija Antona Velušček, v kateri je avtor nanizal raziskovalna spoznanja o koliščih in življenju na njih.[26] Med drugim je Velušček opisal lokacije kolišč okrog Alp (evropski okvir), orisal je geografsko lego kolišč na Ljubljanskem barju, predstavil raziskave o koliščarjih in njihovo življenje na tej lokaciji tudi časovno umestil. Koliščarji so, glede na arheološka obdobja, poseljevali Ljubljansko barje od približno 4400 p. n. št. do približno 1500 let p. n. št., torej na prelomu iz mlajše kamene dobe oz. neolitika v bakreno dobo oz. eneolitik, poselitev se je končala približno na sredi-

[21] Igor Grdina, "Zgodovinski roman v slovenski književnosti", v: *Slovenski roman. Obdobja 21*, Mednarodni simpozij Obdobja – Metode in zvrsti, ur. Miran Hladnik. (Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003), str. 166.

[22] Ana Šela in Silvija Borovnik, "Ženski liki sodobnih slovenskih pisateljic v izbranih zgodovinskih romanih", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 557–586.

[23] Natančni podatki o vpisu kolišč okrog Alp na seznam kulturne dediščine UNESCA so dostopni v različnih publikacijah: Peter Suter, *Pfahlbauten = Palafittes: Candidature au patrimoine mondial de l'UNESCO "Sites palafittiques préhistoriques autour des Alpes" = Palafitte = Pile dwellings: UNESCO world heritage candidature "Prehistoric Pile dwellings around the Alps" = Kolišča: UNESCO-kandidatura za uvrstitev na seznam svetovne kulturne dediščine "Kolišča na jezerih in barjih okoli Alp"* (Bern, 2009); Velušček, *Koliščarji*, str. 6.

[24] "Koliščarji na Ljubljanskem barju", *Krajinski park Ljubljansko barje*, dostopno na: www.ljubljanskobarje.si/.

[25] Anton Velušček, Katarina Čufar in Martin Zupančič, "Prazgodovinsko leseno kolo z osjo s kolišča Stare gmajne pri Ljubljani", v: *Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas* (Ljubljana, 2009), str. 197–222.

[26] Velušček, *Koliščarji*.

ni bronaste dobe.[27] Koliščarji niso zapustili pisnih virov, zato je toliko pomembnejša rekonstrukcija njihovega življenja na podlagi najdb (ostalin), ki so se do danes večinoma ohranile v močvirjih: ostanki lesenih hiš, uporabnih predmetov, orodij, oblačil ipd. Velušček navaja tri sodobne pristope k preučevanju arheologije, ki so bili uporabljeni tudi za analizo kolišč na Ljubljanskem barju: dendrokronologija (omogoča ugotavljanje starosti lesa), palinologija (preučevanje cvetnega prahu) in arheozoologija (preučevanje živalskih ostankov). Koliščarji so bili graditelji manjših naselbin, ki pa so bile stalno naseljene; rekonstrukcije koliščarskih vasi predvidevajo približno 10 kolib, ki so bile obdane z leseno ograjo; posamezna koliba je imela približno 25 m^2, bila je pravokotne oblike, zgrajena je bila na kolih, bila je dvignjena od tal, krita s slamo, skodlami ali drevesno skorjo, stene so bile narejene iz prepletenih šib (tudi brun), ometane z glino.[28] Koliščarji so bili nabiralci (nabirali so različne plodove narave, npr. robide, žir, drnulje, oreške, gozdne jagode, plodove divje vinske trte), poljedelci (gojili so lan, mak in različne vrste žita, posebej sta izpostavljena ječmen in pšenica), živinorejci (govedo, ovce, koze, svinje), ukvarjali so se z ribolovom in lovom (lovili so različne vrste ptic (npr. race) in sesalcev, med slednjimi zlasti jelene, srne, divje prašiče, tudi lisice, jazbece, polhe, občasno rjave medvede), z njimi so živeli psi kot udomačene živali. Poznali so učinke zdravilnih rastlin, nabirali so med. Najdene so bile ostaline iz lesa (ob kočah še vozovi, loki), gline (lonci, sklede, skodele, vrči) in izdelkov iz bakra (metalurgija brona; ostaline kovaških delavnic). Koliščarji z Ljubljanskega barja so bili tudi lončarji, izdelovali so različne predmete iz žgane gline (ob različnem posodju tudi okrasni predmeti), prvi metalurgi (znali so predelovati baker, bron, pozneje tudi zlato), ki so izdelovali uporabne (orodje, orožje) ter okrasne predmete, tkalci (tudi vrvarji) in kolarji. Z drevaki (izdelovali so jih iz hrastovih debel) so potovali po vodnih poteh, z vozovi po kopnem. Koliščarji so bili tudi popotniki in trgovci, imeli so stike z oddaljenimi kraji, kar dokazujejo najdbe orodij (npr. glajene kamnite sekire) s Stare gmajne pri Verdu, ki "naj bi izvirale iz Vzhodnih Alp ali celo od bolj daleč, morda celo s Češke. Ploščata sekira iz žada ali eklogita pa je prišla na Ljubljansko barje iz severozahodne Italije."[29] Neraziskani ostajata področji pogrebnih običajev koliščarjev in njihova duhovnost; pri slednji se arheologi naslanjajo zlasti na predmete, povezane z duhovnostjo (npr. najdena figuralna posoda), Velušček omenja tudi morebitno opazovanje neba (ozvezdje Oriona, ozvezdje Severnega križa ali Laboda).[30] Vsa po Velušču povzeta dejstva o koliščih in koliščarski kulturi, je mogoče opaziti tudi v seriji *Zgodbe s konca kamene dobe*; in sicer tako v zgodbi kakor tudi v informativnem dodatku posameznega dela serije.

[27] Prav tam, str. 9, 22.
[28] Prav tam, str. 54.
[29] Prav tam, str. 38–39.
[30] Prav tam, str. 101–103.

Analiza serije *Zgodbe s konca kamene dobe*

Vse teoretične študije o zgodovinskem žanru poudarjajo, da je v tovrstni prozi čas precej natančno določen, avtor torej v delu poustvari odnose med posamezniki in družbo, tako postane zgodovinska zgodba socialna slika življenja v nekem času in prostoru. Sebastijan Pregelj je v prvih šestih delih serije *Zgodbe s konca kamene dobe* v poljudni obliki uporabil (primarne) zgodovinske vire, ti so ob koncu vsake knjige tudi navedeni; vsi deli serije, izjema je sedmi, zaključni del, vsebujejo na koncu razdelek s stvarnimi podatki, ki jih je mogoče opaziti v literarnem delu. V prispevku je pri analizi posameznega dela predstavljena pustolovska zgodba, ki vsebuje zgodovinska dejstva, kar je razvidno iz opisov v dodatku posameznega literarnega dela. V nadaljevanju sta podana dva primera rabe zgodovinsko preverjenih dejstev v fiktivni zgodbi.

- Iznajdba kolesa oz. voza:
- V literarnem delu: Stric Oblak izdela leseno sonce, pozneje ga imenuje kolo.
- V informativnem dodatku: "LESENO SONCE, ki ga je izdelal stric Oblak, je kolo in velja za eno najstarejših ohranjenih koles na svetu. Bilo je del voza, najverjetneje preproste cize. Narejeno je iz jesenovega in hrastovega lesa. Našli so ga na ostankih kolišča Stare gmajne pri Vrhniki. Staro je okoli 5200 let."[31]

Ötzi:

- V literarnem delu je Ötzi Brinov in Črnin sodobnik, o njem pripovedujejo tisti, ki so preživeli plaz; pogrešali so dva člana skupine, enega so našli mrtvega, drugega, Oca, pa niso našli.[32]
- V informativnem dodatku: "Ötzi je 'ljubkovalno' ime najstarejše človeške mumije s področja Evrope. Odkrili so jo leta 1991, ko sta izletnika na italijanskem ledeniku v ötztalskih Alpah naletela na zamrznjeno človeško truplo. Sprva so mislili, da je ponesrečenec naš sodobnik, hitro pa se je izkazalo, da gre za zelo dobro ohranjeno človeško mumijo. Raziskovalci so jo umestili v 34. stoletje pr. n. št."[33]

Na enak način so v fiktivno zgodbo vpletena tudi vsa druga (pra)zgdovinska dejstva, ki so opisana v dodatkih, kar je navedeno pri analizi posameznega dela (arheološke najdbe in znanstveni zapisi o koliščih in kočah na njih, opis drevaka, hrane, posodja, oblačil ipd.).

---

[31] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 1: Deček brin na domačem kolišču* (Dob pri Domžalah, 2016), str. 68.

[32] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 5: V snegu in ledu* (Dob pri Domžalah, 2019), str. 62.

[33] Prav tam, str. 87.

Zgodbe s konca kamene dobe 1: Deček Brin na domačem kolišču (2016)

Opisno naslovljena poglavja se izmenjujejo, dogajanje je postavljeno kronološko zaporedno, med dogajanje pa so umeščena retrospektivna poglavja, ki so podana skozi pripovedovanje o minulem (ded Volk je izkusil življenje, zato je največ vedel) ali drugačnem (Piskačevo pripovedovanje o življenju onkraj planin).

Zgodba nima datiranega književnega časa; začne se deset dni po prazniku Sonca (začetka pomladi, po našem štetju torej konec marca neimenovanega leta), ko je Brinov 9. rojstni dan. To je bil pomemben mejnik v odraščanju dečkov koliščarski skupnosti, "odtlej bo lahko hodil z moškimi, se od njih učil in jim pomagal pri lovu, ribolovu in drugih delih."[34] Do devetega leta je deček preživljal svoj čas z ženskami; tudi drugače je natančno predstavljena delitev dela po spolu: moški so skrbeli za koče, drevake, živino, lov in ribolov, ženske za nabiralništvo, popravljale so mreže, šivale, skrbele za dom in otroke. Na domačem kolišču živi Brinova razširjena družina: oče Medved, mama Svetla, bratje Hrast, Bor in Ris, sestra Leska, ded Volk, teta Breza, stric Oblak. Drugi stranski liki niso omenjeni z imeni (izjemi sta pastirja Čuk in Skovik). Vsa osebna imena so povezana z naravo in predstavljajo karakterje literarnih likov, hkrati pa namigujejo na posameznikov značaj; ime torej ni danost, temveč si ga prislužijo. Književni prostor je opredeljen v besedilu in na vezni ilustraciji (zemljevid domačega kolišča, *slika 1*): jezero in kolišče na njem; na bregu pa njive, ograde z živino, gozd, gričevje in gorovje ter svet onkraj, kjer je najbrž konec sveta.

A Brin se ni zadovoljil z očetovo (praktično) razlago, zanimalo ga je več, npr. spreminjanje letnih časov, vremenski pojavi, naravne danosti, kaj je na drugi strani konca, zato so ga očarale pripovedi Piskača, tujca, ki je prišel trgovat na njihovo kolišče. Piskač je znal igrati na koščeno piščal, razlagal je o morju in ladjah, o navadah drugih ljudi; prodajal je nepoznane stvari, pri njih je kupil kože in sušeno meso. Brin se je že takrat odločil, da mora videti vse to, o čemer je pripovedoval Piskač. Zanimivo je tudi na jezikovni ravni opisana iznajdba kolesa (oz. voza): stric Oblak je govoril najprej o lesenem soncu, nato sta z Brinom govorila, da delata reč, potem jo stric imenuje čudovita stvar, ker se je izkazala za res koristno. Ves čas je predstavljeno življenje koliščarjev v sozvočju z naravo, deček se je učil preživetja z opazovanjem in z delom, s sodelovanjem v skupnosti. Brin je našel mrtvo človeško ribico, za katero verjamejo, da je mladič zmaja, zato jo je ded vrgel na ogenj in s tem prepreči katastrofo (namig na verovanje in obred). Deček

[34] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 1: Deček brin na domačem kolišču* (Dob pri Domžalah, 2016), str. 9.

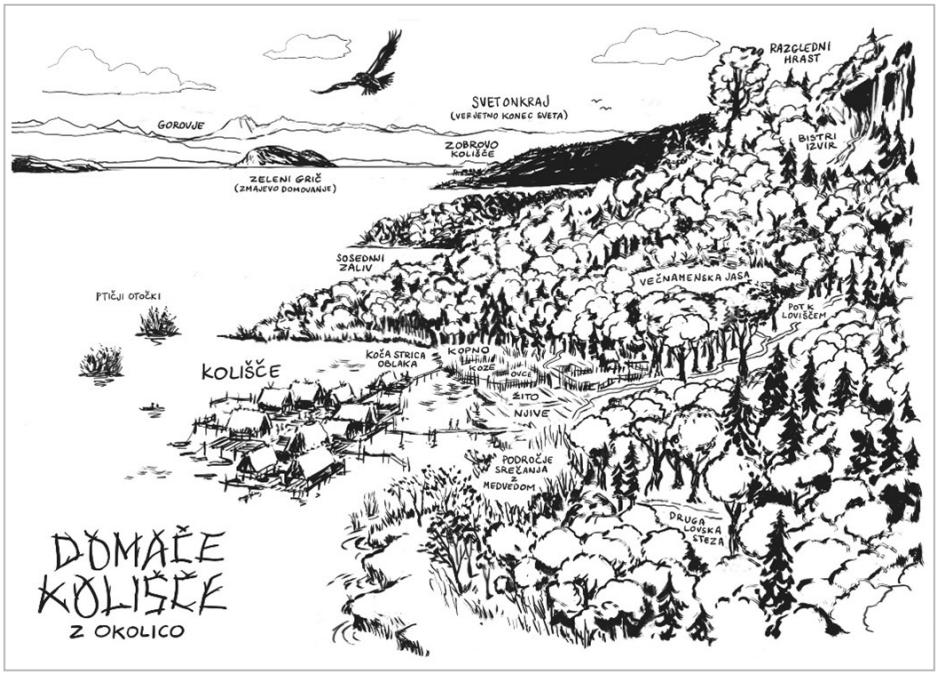

Domače koliščе z okolico (*Deček Brin na domačem koliščу* (2016), str. 2–3)

je udomačil sokola, na kar je bil zelo ponosen, saj je vedno rad poslušal zgodbo o tem, kako je njegov ded udomačil volka in si tako tudi pridobil svoje ime.

V "Dodatku" so stvarno opisana koliščа, hrana, drevak, človeška ribica, kolo[35] in koščena piščal;[36] sledi navedba uporabljenih virov.[37]

[35] S stališča stvarnih opisov je treba opozoriti na dvojezični vodnik po razstavi *Kolo = Whele: 5200 let/ years*, v katerem so opisane najdbe s koliščа na Ljubljanskem barju. Zlasti zanimiv je bogat fotografski material lokacij izkopavanj in najdenih predmetov, npr. sekire, obdelan les, sklede in drugo posodje, puščice, šila. Ob koncu vodnika so pregledno nanizani pomembni izumi človeštva, tudi kolo z osjo (str. 190). Vodnik so leta 2014 izdali Muzej in galerije mesta Ljubljane. Razstava "Kolo: 5200 let" presega klasične muzejske okvire in temelji na konceptu predstavitve, s katerim želimo poudariti neločljivost znanosti, umetnosti in dediščine" (*Kolo = Whele: 5200 let/years* (Ljubljana, 2014), str. 5–7).

[36] V Narodnem muzeju Slovenije je na stalni razstavi mogoč ogled piščali iz Divjih bab, ki je datirana približno 60.000 pr. n. št. in velja za najstarejšo piščal na svetu, več o tem na spletni strani Narodne galerije, *Neandertalčeva piščal, Piščal iz Divjih bab*. O piščali iz Divjih bab piše tudi Boštjan Odar, "Potočka zijavka: Fertility Rites in the Raining Cave", *Studia Mythologica Slavica*, št. 15 (2012), str. 24–25.

[37] Med uporabljenimi viri je gotovo najpomembnejši *Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas = Stare gmajne pile-dwelling settlement and its era*., ur. Anton Velušček (Ljubljana, 2009). V zborniku je podan natančen opis najdb z Ljubljanskega barja v 2. polovici 4. tisočletja pr. n. š., veliko je slikovnega materiala (fotografij nahajališč, grafičnih prikazov, skic različnih predmetov).

Zgodbe s konca kamene dobe 2: Do konca jezera in naprej (2016)

V uvodu so nanizana Brinova junaštva iz prvega dela, zgodba se dogaja naslednjo pomlad. Brin je star 10 let, mamo pelje na Zobrovo kolišče, ki je stalo na drugi strani jezera, to kolišče je bilo najbližje Zelenemu griču, na katerem je prebival zmaj (današnji ljubljanski grič, kar je razvidno iz ilustracije, *slika 2*).

Še bolj kot Zeleni grič je Brina zanimala Sončnica, stara ženska, ki "pozna preteklost, vidi prihodnost in razume skrivnosti."[38] Brinova mama je zamenjala meso in kože za lončevino (blagovna menjava), ki jo je dela Zobrova žena Lilija, njuna hči Črna pa je Brinu razkazala kolišče in mu povedala o skrivnostih, ki jo je bila prerokovala njena teta Sončnica: o jami belih kosti in o mogočnih živalih prednikov, ki bodo prišle pit vodo blizu njihovega kolišča; dokler ljudje teh živali ne bodo preganjali, bo mir na jezeru. Črna je zaupala Brinu, da bo šla iskat jamo, ker so menda v njej slike mogočnih živali prednikov in je menila, da jih bo potem lažje prepoznala.[39] Ko je Črna izginila, so jo vsi iskali; Brin, ki je edini vedel, kam je šla, ni izdal njene skrivnosti, temveč se je odpravil za njo. Treba je bilo mimo kolišča Rumenega medveda, kjer ga je sprejel Gad, največji bojevnik na jezeru. Ta je Brinu razkazal postopek predelave rude, iz katere so izdelovali rdeče konice puščic. Od tam se je Brin odpravil čez nikogaršnje ozemlje, nato je prišel do ozemlja Štiriprstega. Slednjega so se vsi bali, a je Brin kmalu ugotovil, da so ljudje oblečeni v volčje kožuhe, niso pol ljudje pol volkovi, kakor se je govori. Ujeli so ga, a ga je rešila Črna, ki je napovedala, da bo sonce za vedno ugasnilo, če ju ne bodo izpustili (nastopi sončev mrk). Prestrašeni Štiriprsti in njegovi ljudje so pospremili Črno in Brina do jame, čez katero pada slap, zato se ne vidi vhoda; v jami so res odkrili okostja in poslikave, Brina pa je posebej zanimala narisan zemljevid, ki je prikazoval pot do morja. Kot lajtmotiv je Črna ponovila tetino prerokbo. Ker se je Štiriprsti prepričal o Črninih besedah, ju je začel ceniti, podaril jima je mehur z vodo in jima zaželel srečno pot. Otroka sta se vrneta na kolišči, veselje je bilo nepopisno. Neko noč je Brin sanjal, da ga je pičila kača; ker ni mogel spati, se je odpravil iz koče in je tako prepreči požar; zla slutnja se je spremenila v srečen konec. Čez nekaj dni je Črna prvič opazila velike živali, Sončnica je dala poklicati predstavnike vseh kolišč in jim je spregovorila (ponovi se motiv prerokbe). Črna in Brin sta v tisti množici čutila, da "obstajajo stvari, ki so večje od tega, kar vejo in poznajo."[40]

[38] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 2: Do konca jezera in naprej* (Dob pri Domžalah, 2016), str. 12.

[39] Npr. "v slovenskem prostoru lahko prepoznamo primere jamskih arheoloških najdišč, katerih celoten vsebinski kontekst, ki vključuje tudi ustno izročilo /.../" (Alja Žorž, *Obredna pokrajina: jame v Sloveniji in Istri kot obredni prostori* (Ljubljana, 2016), str. 13). Avtorica deli jame glede na namembnost na obredne (ritual, vera) in neobredne (v njih so bili ljudje v različnih obdobjih stalno naseljeni ali so pa so jih imeli za sezonske postojanke; nekatere jame so uporabljali kot grobišča).

[40] Prav tam, str. 75.

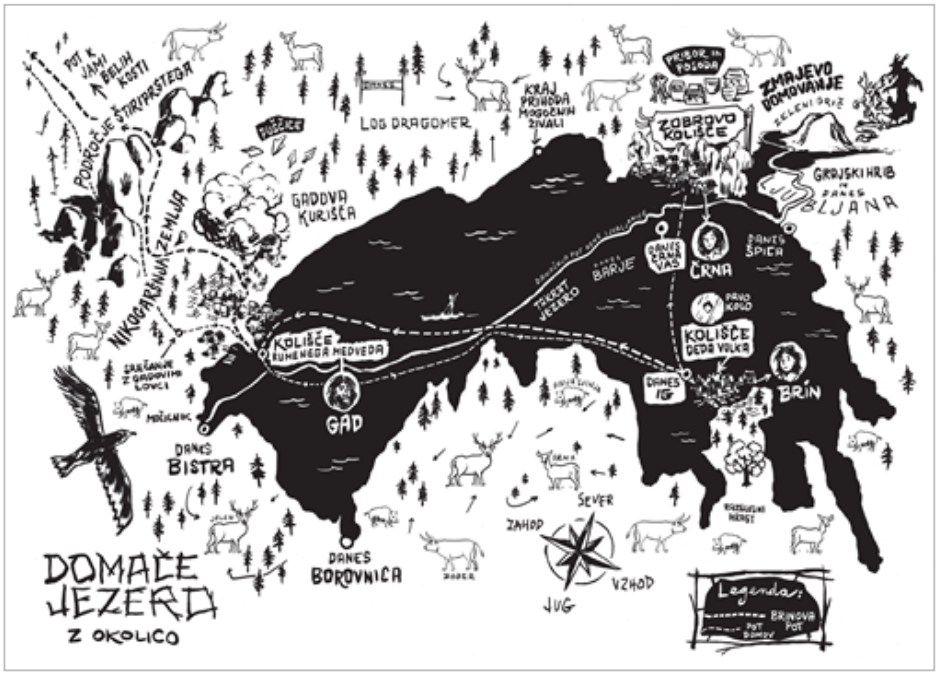

Domače jezero z okolico (*Do konca jezera in naprej* (2016a), str. 2–3)

Ob koncu knjige so dodani stvarni podatki o izdelovanju glinenih posod, o izdelovanju lokov, sončevem mrku, jamskih poslikavah[41] in mamutih (posebej je poudarjeno, da so mamuti živeli veliko pred koliščarji, zato ni mogoče, da bi jih ti videli), dodani so viri.

Zgodbe s konca kamene dobe 3: K morju (2017)

V tretjem delu se Brin odpravi na dve nevarni poti: najprej k toplemu potoku (Krim), nato odideta s Črno k morju (Tržaški zaliv; Sesljan), kjer se tretji del tudi zaključi; književni čas je približno eno leto. Na prvo pot so se odpravili moški z domačega koliščа, ker je primanjkovalo hrane, saj je bila zima dolga in ostra. Pripovedovali so si, da je pod Goro topli potok, ki nikoli ne zamrzne, a nihče ni bil prepričan, ali je potok resničen (in seveda ali zgodba drži), saj še nihče s koli-

[41] Npr. doslej edine odkrite jamske slike pri nas so v jami Bestažovca pri Sežani (2010); gre za približno 50 stenskih risb, njihova starost je okrog 7000 let, zanje je bila uporabljena okra, o čemer poroča Andrej Mihevc, "Bestažovca in njene risbe", *Jamar* 3, št. 1 (2010), str. 6.

šča ni bil tam. Na poti so jih čakale hude preizkušnje, kajti lovci bi kmalu lahko postali plen sestradanih volkov, kakor že mnogi pred njimi, ki se niso vrnili z lova, ker so jim "zimski duhovi požrli srce".[42] Ko so prišli h Gori, se je Brinov oče odločil, da jo bodo obhodili, menil je, da bodo tako našli topli potok, ker vse reke tečejo navzdol. Potoka niso našli, a je bilo njihovo razočaranje kratkotrajno, saj jim je Brinov sokol pokazal pot: ugotovili so, da gre za ponikalnico, zato potoka z doline ni mogoče najti. Nalovili so rib in se vrnili na domače kolišče, tam pa so med njihovo odsotnostjo zaradi lahkote izbruhnili prepiri; ti se umirijo takoj po prihodu lovcev, saj je bila lakota premagana.

Vso zimo sta Črna in Brin načrtovala, da bosta na začetku pomladi odšla k veliki slani vodi, o njunih načrtih je vedela le Sončnica, ki jima je naročila, naj gresta na pot tisti dan, ko bodo živali prednikov prišle pit vodo. Črna in Brin sta vsak zase velikokrat narisala pot do morja (*slika 3*), ki sta jo videla v jami belih kosti, da zemljevida ne bi pozabila. Sončnica jima je pred odhodom razkrila, da je bila v kristalni jami pod Sončno goro in da se je vsega, kar zna, naučila na poti: spoznavanje novega in neznanega je pomembno. Črni je predala prstan, ki ga je prinesla s svoje poti, ta naj bi bil znamenje, da na jezerskih koliščih vedo za veliko slano vodo. Brin se je poslovil od deda Volka, ta je slutil, da se nekaj dogaja, a ga ni izdal; Sončnica jima je obljubila, da bo po njunem odhodu seznanila koliščarje, da sta se odpravila k morju; povedala jim je, da sta Brin in Črna drugačna od njih, zato sta morala na pot. Po poti sta Brin in Črna doživela veliko prijaznih sprejemov in pomoči (npr. Skala, Rdečebradec, Drzna, Riba),[43] prisotna sta bila na srečanju predstavnikov različnih rodov, ki so imeli skupnega sovražnika, Golobradega, ki je ugrabljal ljudi in jih zasužnjil. Skovali so načrt, kako se ga bodo ubranili, vse klane je nagovoril Rdečebradec, ki je prihajal izpod Sončne gore. Najbolj neljubi dogodek na poti je bila ugrabitev, vendar ju je Brinov sokol rešil, napadel je Golobradega, onadva sta mu med tem pobegnila. Ob morju je bilo vse drugače: hiše so bile lesene, vonj in veter sta bila drugačna, njune ustnice so bile slane, prvič sta slišala škržate, njune ustnice so bile slane, morje ju je navdušilo. Gostil ju je Riba, dal jima je primernejša oblačila (oblečena sta bila v kože, on jima da oblačila iz mehke tkanine) in jima razkazal tržnico: na njej je bilo veliko predmetov, ki sta jih Črna in Brin prvič videla, zato jih nista znala poimenovati, za večino tudi nista vedela, čemu služijo. Posebno zanimanje je pri Črni zbudil jantar, na podlagi tega jima je Riba razložil pomen trgovskih poti. Zavedala sta se, da je imel Skala prav, ko jima je rekel, naj si čim več zapomnita in odneseta s seboj, pri čemer ni mislil na materialne, temveč na duhovne dobrine. Zgodba se zaključi z Brinovimi sanjami o vrnitvi na domače kolišče.

[42] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 3: K morju* (Dob pri Domžalah, 2017), str. 14.

[43] Črna je na poti ugotovila, da obstajajo različno jeziki: "Dlje kot sva od doma, bolj smešno govorijo." (Prav tam, str. 63).

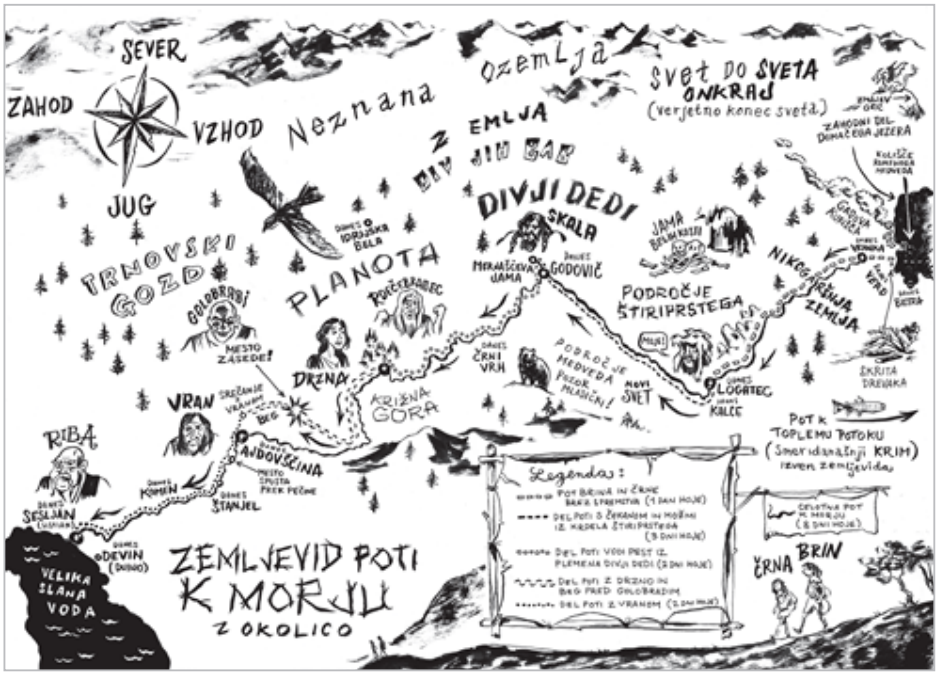

Zemljevid poti k morju z okolico (*K morju* (2017), str. 2–3)

Ob koncu knjige so dodani stvarni podatki o menjalni trgovini, obsidianu, jantarju, jantarni poti; navedeni so viri.[44]

Zgodbe s konca kamene dobe 4: Pri Kamnitem stolpu (2018)

V četrtem delu se zgodba iz tretjega dela nadaljuje; Črna in Brin sta bila na začetku še vedno pri Ribi, ta jima je vsak dan pokazal kaj novega (npr. pridobivanje soli), učil ju je besed za stvari, ki jih nista poznala. Tudi v tem delu je pomembno pripovedovanje zgodb: Črna in Brin sta Ribi pripovedovala o svojih doživetjih na poti proti morju, Riba pa njima o svojem brodolomu na morju in pristanku na drugi strani morja, kjer je spoznal Tara. Njegovo ljudstvo je prišlo z otoka velikanov (današnja Malta), ki je blizu dežele, kjer so doma skrivnosti.[45] Pridruži

[44] Npr. opis jantarne poti in najdišč jantarja na ozemlju današnje Slovenije, več o tem: Borut Križ, *Jantar: dragulj Baltika* (Novo mesto, 2017), str. 27–43.

[45] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 4: Pri Kamnitem stolpu* (Dob pri Domžalah, 2018), str. 18: pojavi se verovanje v to, da so prišli velikani z zvezd.

se jim je Val, Ribov nečak, ki je živel v utrdbi Golobradega (*slika 4*), zato je veliko vedel o njem: vsi so se ga bali, ker je bil nasilnež, vsi so mu darovali hrano in dragocenosti, "ne ker bi ga spoštovali, pač pa zato, ker se ga bojijo."[46] Val, Črna in Brin so se namenili s trgovcem odpeljati čez morje, Riba jim je rekel, da bo šel z njimi, saj jih bo le tako varoval, ker ljudje niso samo dobri.

Rodovi, ki so se v notranjosti združili proti Golobrademu, so ga premagali, vendar je bil njegov naslednji napad uspešen: zajel je Drzno in njene može. Črna, Brin in Val so odločeni, da bodo pomagali Drzni, zato so skovali načrt, ki je uspel. Podtaknili so požar, ki je vse stražarje usmeril v gašenje Golobradove koče, oni pa so med tem rešili ujetnike. Golobradi je ujel Črno, v zameno je zahteval Drzno in Brina. Rešil jih je potres (še en naravni pojav, ki si ga niso znali razlagati), saj je nastala zmeda, kamniti stolp se je porušil, kar je na simbolni ravni pomenilo konec Golobradove strahovlade. Brin in Črna sta obžalovala, da ne bosta potovala v deželo čez morje, a sta se zavedala, da morata čim prej oditi z obale. Z Drzno in njenimi možmi sta se odpravila na Pusto goro, kjer je bilo zanje varno. Njihova vrnitev na Pusto goro je sprožila veselje in praznovanje, prvič sta plesala in prvič sta slišala zvoke, ki se niso mogli primerjati z ničemer, kar sta slišala do takrat: "Gledala sta ljudi, ki so iz lesa, kosti in kamnov izvabljali najrazličnejše zvoke. In vsi ti zvoki so se ujemali in zvenelo je prav."[47] Ljudje so se zavedali, da so varni, če držijo skupaj in sodelujejo; bil je dober občutek skupnosti.

V stvarnem dodatku so opisani sol in pridobivanje te, opisani so megalitski templji na Malti, predstavljen je UNESCO ter glasbila, ki so jih poznali v kameni dobi. Sledi seznam uporabljenih virov.

Zgodbe s konca kamene dobe 5: V snegu in ledu (2019)

V petem delu je opisana Brinova in Črnina pot čez Alpe; začetek zgodbe je postavljen na Pusto goro, kjer se konča prejšnji del. Na pot so se odpravili Vran in njegovi možje, ki so bili namenjeno do poletnega bivališča Vranovega brata, Brkatega Sera in njegove žene Cvetke, Brin in Črna sta se jim pridružila. Na poti je bilo veliko naravnih ovir, najbolj nevarno je bilo prečkanje reke. Vranovi so prinesli sol, Serovi so jim v zameno dali drobnico, nato so se odpravili vsak v svojo smer, Vranovi nazaj domov, Brkati Ser, žena, Črna in Brin pa čez gore (Alpe) proti zimskemu bivališču Sera in njegovega klana (*slika 5*).

[46] Prav tam, str. 27.
[47] Prav tam, str. 83.

Zemljevid Kamnitega stolpa z okolico (*Pri Kamnitem stolpu* (2018), str. 2–3)

Črna in Brin sta izvedela o kopanju rude v Rdečem rogu (povezava z rudarjenjem in predelavo bakra; Vran je prepričan, da je takšnih skal – rudnikov več), preden so se odpravili na pot, jima je Cvetka izdelala topla oblačila (kože za oblačila in obutev, slamnati ogrinjali za zaščito pred dežjem in snegom). Na pol poti so se ustavili v Serovi postojanki, kamor so se po nesreči v rudniku, ki so ga imenovali Štiri glave, umaknili Rigel, Ber in Falker. Slednji je bil hudo poškodovan in je še isto noč umrl. V tej noči je imel Brin čudne sanje, poslovila sta se tudi njegov ded Volk in sokol; Brin je razumel minljivost življenja in dedov nasvet, da je treba imeti "odprto srce, ker so ljudje večinoma dobri, pa tudi odprte oči, ker zna biti vmes kakšen slab. Med vsakim zrnjem se najde kamen."[48] Rigel in Ber sta pot nadaljevala z Brkatim Serom, pred nekim meliščem pa je Ber popotnike opozoril, da je prečkanje zelo nevarno, saj da so pred nekaj leti v plazu prav tam izgubili dva moža, Oca niso našli.[49] Njihova skupna pot se je končala na stičišču različnih poti, od koder sta Brin in Črna nadaljevala pot z Belim hra-

[48] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 5: V snegu in ledu* (Dob pri Domžalah, 2019), str. 51.
[49] Prav tam, str. 63: gre za zanimivo navezavo na odkritje najstarejše človeške mumije na evropskih tleh.

Zemljevid poti čez gore (*V ledu in snegu* (2019), str. 2–3)

stom in njegovimi možmi, ter z Riglom in Berom. Črna je bila prva, ki je izrazila dvom, da ne hodita v pravo smer, kmalu pa je tudi Beli hrast začel ugotavljati isto: Črno je motilo, da ni prepoznala pokrajine, Belega hrasta pa to, da nista po imenih prepoznala ljudi z jezera, h kateremu so bili namenjeni. Jezero res ni bilo pravo, a sta bila polna upanja, ko je na Rilčevem kolišču Mačica ugotovila, v katero smer morata nadaljevati pot, ker ne iščeta le jezera, iščeta ljudi.[50] V tem delu je Brin prvič omenil, da si bosta s Črno postavila svoje kolišče, če njuni ljudje ne bodo razumeli, česa vsega sta se naučila na poti. Zgodba se zaključi na Rilčevem kolišču, saj sta se Črna in Brin zavedala, da zaradi bližnje zime ne moreta nadaljevati poti. Kljub temu je konec idiličen, predstavljeno je njuno iskreno zaupanje in nakazuje porajajočo se ljubezen.

V informativnem delu so opisani Ötzi, prazgodovinska kolišča okoli Alp, prvi metalurgi in prvi rudarji. Dodan je seznam zgodovinskih virov.

[50] Prav tam, str. 81: Brin in Črna sta ob naštevanju prebivalcev različnih jezer prepoznala imena prebivalcev njunega jezera (Gad, Rumeni medved).

Zgodbe s konca kamene dobe 6: Vrnitev (2020)

Črna, Brin, Ber in Rigl so na Rilčevem kolišču preživljali zimo, pri čemer so se dogovorili, da bodo spomladi odšli skupaj na pot do Brinovega in Črninega jezera. Ber in Rigl se nista želela vrniti domov, saj jima je bilo žal mrtvega prijatelja, hkrati pa nista vedela, kako naj slabo novico preneseta njegovemu očetu. Hkrati jima je bila všeč Brinova zamisel o novem kolišču, ki sta ga bila pripravljena zgraditi z Brinom in Črno. Na Rilčevem kolišču so preživeli mirno zimo, ko pa se je začelo topliti, se je zgodila nesreča, ki se je končala brez smrtnih žrtev. Led na jezeru je počil in Rilčev sin Šakal je padel v vodo. Z uigrano reševalno akcijo so ga rešili, predvsem Rigel je bil najbolj zaslužen, saj je skočil v ledeno vodo, da je mladeniču rešil življenje. Si je pa s tem pridobil naklonjenost Šakalove sestre Sinice, ki je z očetovim (Rilčevim) dovoljenjem postala Riglova družica. Črna in Sinica sta se veliko družili, nekega dne pa sta izginili; vsi so ju iskali. Brin, Rigl, Ber in pes Mrcina so ju šli iskat, izkazalo se je, da so ju ugrabili ljudje z druge strani hrasta, ki zaznamuje mejo med Rilčevim ozemljem in ozemljem drugih.

Kmalu so našli naselje ljudi z druge strani hrasta: "Med kočami je stala visoka postava, pol človek pol labod. Noge je imel človeške, tudi del trupa je bil videti kot pri človeku, le da je imel namesto rok bele peruti in namesto hrbta ptičji rep. Med rameni je imel grbo, iz katere se je dvigal dolg vrat, na katerem je bila drobna, bela glava."[51] Izkazalo seje, da je šlo za obred, tudi ugrabitev Črne in Sinice je bila povezana z njim, a so ju pravočasno našli in rešili.[52] Razkrije se, da je bil na jezeru prej en sam rod, ki se je zaradi nesoglasij razdelil, prebivalci z druge strani so bolehali, zato so ugrabili mladi ženski, da bi popravili svojo gensko sliko. Pred odhodom proti Brinovemu in Črninemu jezeru se je Sinica veliko družila z mamo Lesko in jo spraševala o uporabnih rečeh, nato je napočil dan odhoda. Pot ni bila dolga, že četrti dan sta Brin in Črna zagledala gore, ki se jih vidi z njihovega jezera, zato sta vedela, da hodijo v pravo smer.[53] Na Zobrovem kolišču so se prišlekov razveselili, seveda najbolj domače hčere Črne, poslali so po Brinovega očeta Medveda in druge prebivalce kolišča deda Volka. Veselje ob Brinovi in Črnini vrnitvi je bilo nepopisno, saj ni nihče več verjel, da sta živa ali da se bosta vrnila, izjema je bila Sončnica. In na vprašanje, zakaj sta sploh odšla z domačega jezera, je Brin odgovoril, da iz radovednosti in da se je vse skupaj začelo s Piskačevim prihodom na njihovo kolišče.[54] Zbranim sta

[51] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 6: Vrnitev* (Dob pri Domžalah, 2020), str. 49.

[52] Prav tam, str. 49–60: obred je povezan z ozvezdjem Severnega križa ali Laboda.

[53] Prav tam, str. 77: ponovno se pojavi motiv o verovanju v živali prednikov, ki prinašajo mir, če jih rodovi spoštujejo.

[54] Prav tam, str. 87: "Tri malhe stvari, ki jih je tujec prinesel tik pred zimo, so pomenile tri malhe vprašanj. Veliko od tega, kar je povedal in pokazal, je bilo za nas novo. Na vse, kar smo ga vprašali, je imel odgovor. Imel pa sem občutek, da mu vsakdo od nas verjame le toliko, kolikor je pripravljen verjeti. Kar je

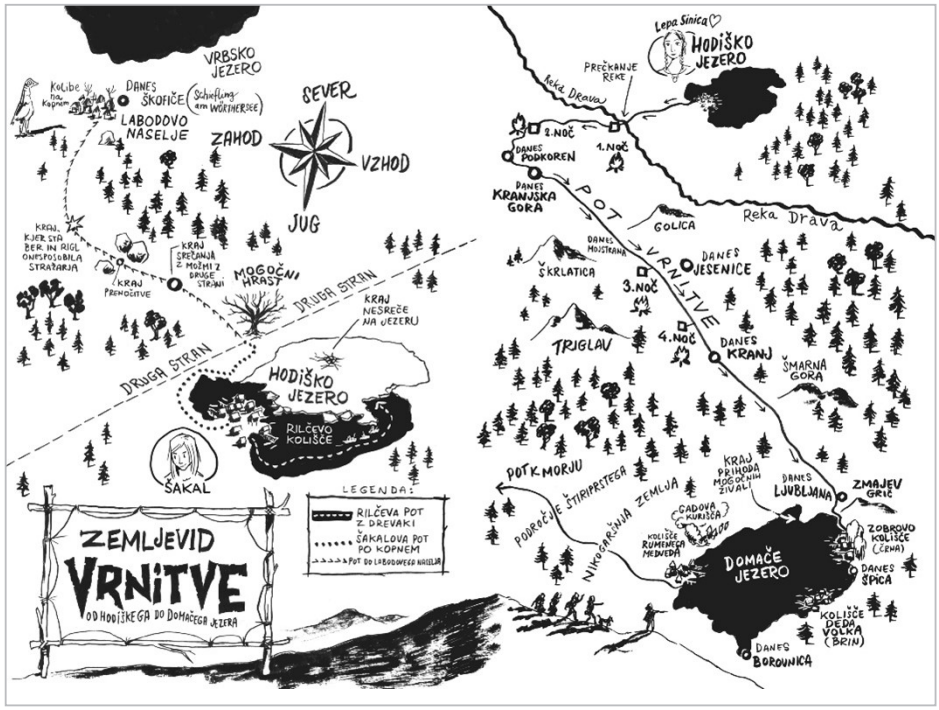

Zemljevid vrnitve (*Vrnitev* (2020), str. 2–3)

povedala, da si bosta naredila svoje kolišče; na vprašanje kje bo stalo, je odgovorila Sončnica: da bo na mestu, kjer hodijo živali prednikov pit vodo, ker Brin in Črna, ki sta videla in doživela več kot vsi drugi prebivalci jezera, razumeta več.

V informativnem dodatku so razloženi štirje uporabljeni pojmi: o začetkih poljedelstva in kmetovanja, živinoreji in o duhovnosti koliščarjev. Dodani so zgodovinski viri.

Zgodbe s konca kamene dobe 7: Nov dom (2021)

Črna in Brin sta ob vrnitvi na domače jezero opazila veliko sprememb, zlasti razprtije, ki so se med kolišči pojavile v času njegove odsotnosti. Hkrati sta tudi sama napovedala spremembe, vendar napovedano marsikomu ni ustrezalo, tudi Brinovemu očetu ne. Temeljna Brinova podviga sta bila dva: zbrati

bilo neznano, bi hoteli, da ostane neznano."

vse voditelje rodov, da se povežejo; ustanovitev lastnega kolišča. Ob zamerah, ki sta jih Brin in Črna čutila, ko sta se vrnila domov, se je zdelo, da rodov ne bo mogoče pomiriti, a je Brinu – po zgledu Rdečebradčevega nagovora o zavezništvu – uspelo.[55] Ob enakonočju je zbral na hribu, od koder se vidi zaliv, kamor hodijo živali prednikov, predstavnike vseh kolišč z domačega jezera in okolice: Medveda, Zobra, Jelena Gada in Štiriprstega. V zank miru so skupaj prižgali kres, sklenili so zavezništvo:

> Preden je na griču zavladalo veselje, se je Gad obrnil k Brinu: 'Takole bom rekel,' je pljunil vstran. 'Če se bo še kdaj zgodilo, kot se je pozimi, bom najprej poklical tebe. Če ne bova našla rešitve, bova poklicala očete rodov. Skupaj se bomo znali dogovoriti.'[56]

Brin in Črna, Sinica in Rigl ter Ber so postavili novo kolišče na jezeru, in sicer na mestu, kamor so hodile pit vodo živali davnih prednikov. Na bregu so naredili ograjo za živino, pripravili so zemljo za sejanje žita, ki ga je s seboj prinesla Sinica. Kmalu so se na kolišče začeli priseljevati tudi drugi. Domači pes Mrcina je na kolišče pripeljal svoje mladiče, pol volkove, pol pse, ki so se na življenje med ljudmi hitro privadili. Ta motiv se navezuje na prvo knjigo, v kateri je ded Volk pripovedoval, kako je dobil svoje ime. Zgodba se zaključi s petletnim časovnim preskokom, pri čemer hkrati pokaže na ustaljenost in minevanje, na cikličnost v življenju ljudi (in zgodovine). Čeprav je umrla Sončnica, je predala svoje znanje Črni; Črna in Brin sta imela dva otroka, rod se je nadaljeval: "Ko je zvečer Brin na ploščadi ostal sam, se je zastrmel v jezersko gladino. Razmišljal je o tem, da jim je dobro."[57] In po mnogih letih je na jezero spet prišel Piskač.

Sklep

Serija *Zgodbe s konca kamene dobe* prikazuje večplastno zgodbo, ki je utemeljena na realnih spoznanjih arheološke stroke, zlasti se navezuje na ostaline iz različnih nahajališč nekdanjih koliščarskih naselbin, pa tudi spoznavanje življenja drugih skupnosti (npr. ob morju, kjer so pomembne tudi pomorske poti; skupnosti, ki živijo v notranjosti). To je njen zgodovinski del (fakt), v katerem gre za prepričljiv oris življenja koliščarske civilizacije na Ljubljanskem barju. V fikcijo pa sodijo literarni liki, njihova dejanja in opisani dogodki; domišljijski

[55] Sebastijan Pregelj, "Zavezništvo", v: *Zgodbe s konca kamene dobe 3: K morju* (Dob pri Domžalah, 2017), str. 56–59.

[56] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 7: Nov dom* (Dob pri Domžalah, 2021), str. 65.

[57] Prav tam, str. 79.

Zemljevid kolišč na domačem jezeru (*Nov dom* (2021), str. 2–3)

del zgodbe je pot, ki jo opravita Brin in Črna, čeprav je ta vezana na realne geografske prostore.

V seriji sta glavna književna lika Brin in Črna, ki ju najprej veže radovednost, nato prijateljstvo, iz katerega se rodi ljubezen. Stranski literarni liki so prebivalci domačega jezera (in domačega kolišča, torej kolišče deda Volka in Zobrovo kolišče), med njimi imajo pomembno vlogo Sončnica, ded Volk in tujec Piskač. Vsem trem je skupno to, da so videli in doživeli več kot drugi ljudje z jezera, ob pripovedovanju o doživetem postanejo Črni in Brinu vzor. Drugi prebivalci jezera so le bežno omenjeni oz. so povezani s posameznim dogodkom. Enako je z literarnimi liki, ki jih Brin in Črna srečujeta na svoji poti, saj so večinoma predstavljeni kot kolektivni lik nekega rodu, redkeje je izpostavljena kakšna karakterna poteza posameznika, izjema so književni liki, ki so ob Brinu in Črni v posameznem delu nosilci dogajanja, torej gre za epizodne like (v prvem delu Piskač, v drugem delu Sončnica, v tretjem delu Drzna, v četrtem delu Golobradec, v petem delu Ber in Rigl, v šestem delu Sinica, v sedmem delu Sončnica in Piskač). Književni liki imajo imena, ki so povezana z naravo, hkrati pa predstavljajo poudarjeno lastnost posameznika. Njihova imena lahko razdelimo v štiri skupine, in sicer rastlinska osebna imena (npr. Brin, Sončnica, Cvetka), žival-

ska lastna imena (npr. Volk, Medved, Brkati Ser, Riba), imena glede na zunanjo podobo literarnega lika (npr. Črna, Golobradi, Rdečebradec, Štiriprsti) in osebna lastna imena glede na lastnosti literarnega lika (npr. Drzna).

Književni čas je v zgodbah merjen in predstavljen z menjavanjem letnih časov, večkrat je omenjeno pomladansko in jesensko enakonočje, pa tudi najkrajša noč v letu. Književni prostor je v seriji pogosto precej natančno opisan, zlasti domače jezero (sedanje Ljubljansko barje), druga jezera (Vrbsko jezero in Hodiško jezero v sedanji Avstriji), omenjena je velika reka (gre za Dravo, ki sta jo morala Črna in Brin prečkati na poti proti Avstriji in na poti domov), morje (Jadransko morje, današnji Sesljan v Italiji) in gore (Alpe). Zemljevidi Jureta Engelsbergerja, ki so v vsakem delu natančno predstavijo pot Brina in Črne, so hkrati tudi grafični prikaz dogajalnega prostora in oseb; na zemljevidu so dodane pomembne književne osebe posameznega dela. V vseh sedmih delih je predstavljena tudi razvejenost trgovskih poti, zlasti v tretjem in četrtem delu, kjer Riba razlaga Črni in Brinu o menjavi blaga (in o Malti, otoku velikanov), pa tudi v petem delu, ko se na Pusti gori pogovarjajo, da iz morskih dežel tovorijo sol, ki jo zamenjajo za rdeče puščice in zelena rezila; menjujejo tudi živino. Vse navedeno se ujema z "Braudelovo koncepcijo geozgodovine: namesto pojma nacionalne literature kot enote za preučevanje izbira ozemlja, ki so (bila) etnično mešana, večjezična ali čeznarodna."[58]

Z metalurgijo bakra, ki je bil "prva v širšem obsegu uporabljena kovina",[59] so od 4. tisočletja pr. n. št. izdelovali orodje in orožje, o čemer pričajo številna odkritja na arheoloških najdiščih v Sloveniji. Ob predelavi rude so v seriji omenjena tudi nahajališča rdečih kamnov, kjer so najprej pobirali okruške, nato pa so rudo tudi kopali (začetek rudarstva). V trgovanju so ob orodju in orožju v seriji omenjeni tudi izdelki iz gline (posoda, jedilni pribor, tudi nakit). Vpliv podnebja na oblačenje je podrobneje predstavljen v tretjem in petem delu. Najprej sta Črna in Brin v oblačilih iz kož neprimerno oblečena za toplo mediteransko klimo, zato jima Riba priskrbi oblačila iz lahke tkanine; ko se vračata v gorski (hladnejši) svet, jima zašijejo oblačila in obutev iz kož, dobita tudi slamnati ogrinjali, ki ju varujeta pred dežjem in snegom.

V seriji so omenjene različne rastline, zlasti vrste dreves in grmičevja, ki se razlikujejo od pokrajine do pokrajine (npr. ob domačem kolišču so predvsem hrasti, bukve, smreke; ob morju mediteranske rastline, zlasti borovci; v planinah odsotnost rastlin zaradi gozdne meje). Omenjene so užitne rastline, ki jih nabirajo za hrano, in nekatere zdravilne rastline (npr. topolovo lubje, napitek iz smrekovih vršičkov). Najpogosteje omenjena hrana so sladkovodne in morske

[58] Juvan, "Prostorski obrat, literarna veda in slovenska književnost", str. 15.

[59] Anton Velušček, "Zableščali sta se kovini: baker in bron", v: *SLO – časi, kraji in ljudje, slovenski zgodovinski magazin*, posebna izdaja Dežela kolišč (Ljubljana, 2020), str. 85.

ribe, divjačina (srna, jelen, zajec, divji prašič, vodne ptice) in meso udomačenih živali, zlasti drobnice.

Na nekaj mestih v seriji je izpostavljeno, da govorijo ljudje drugačen jezik, kakor sta ga vajena Črna in Brin, ugotavljata namreč, da dlje kot sta od doma, bolj se govorica lokalnega prebivalstva razlikuje od njune. Prav posebna pozornost velja izrazom, ki se jih Črna in Brin na svoji poti priučita, saj jih nimata s čim primerjati, kadar spoznata nekaj povsem novega. Pisatelj se je z opisovanjem in ne direktnim poimenovanjem tudi subtilno dotaknil razvoja jezika, npr. potok izgine s površja hriba (ni napisano, da ponikne); leseno sonce oz. čudovita reč (kolo), ki ga najprej sanja in nato naredi Brinov stric (ni napisano, da izumi kolo, saj bi bilo to nesmiselno – kako bi že obstajalo poimenovanje za nekaj, česar še ni); črno sonce (lunin mrk).

Pregelj razvije verovanje v prihod živali prednikov (vzpostavi se mit o prednikih),[60] ki se pojavlja kot lajtmotiv skozi celotno serijo, hkrati pa je to verovanje metafora miru in boljšega življenja za vse rodove. Ob prihodu na domače kolišče je Brin pripovedoval:

> S Črno sva našla jamo, polno kosti, o katerih je pripovedoval Piskač. Po tem sva vedela, da govori resnico. Takrat o poti k veliki slani vodi še nisva razmišljala. Vse pa se je spremenilo, ko sva na skalni steni zagledala risbo, ki prikazuje pot k morju! Po tistem nisva imela več miru.[61]

Jama je na simbolni ravni lahko meja med svetovoma živih in mrtvih, lahko je mesto obreda, zato je neločljivo zvezana z mitološko pripovedjo o živali prednikov, hkrati je jamska risba (zemljevid) tudi usmerjevalec poti glavnih literarnih likov.[62] Simbolno je tudi prižiganje kresov, s katerimi so literarni liki vzpostavili mir in zaupanje med rodovi.

V vseh delih se kaže izjemen pomen pripovedovanja zgodb, npr. že v 1. delu pripoveduje ded Volk o svojem življenju in s tem prenaša svoje izkušnje na mlajše rodove. Prebivalci kolišč si pripovedujejo o toplem potoku, ki bi jih morda lahko rešil lakote, a nihče ni prepričan, ali res obstaja. Sončnica zaupa Brinu in Črni, da se je vsega, kar zna, naučila na poti, bila je v kristalni jami pod

[60] Jožica Čeh Steger v članku "Ljudska pesem Lepa Vida v kontekstu sredozemskih sorodnic in ljudskih pesmi o kraljeviču Marku", *Annales* 30, št. 1 (2020), str. 1, utemeljuje: "Duhovno sporočilo mita sega v globine človeške zavesti."

[61] Sebastijan Pregelj, *Zgodbe s konca kamene dobe 6: Vrnitev* (Dob pri Domžalah, 2020), str. 87.

[62] Npr. Boštjan Kovačič, *Platno v jami: rojstvo umetnosti in zavedanja* (Ljubljana, 2016, str. 58–59): "Kar 95 odstotkov vseh poslikanih jam se namreč nahaja v Franciji ali na Iberskem polotoku. V poslikavah prednjačijo motivi živali." V nadaljevanju avtor navaja, da je najpogostejša podoba konja, sledijo bizoni, kozorogi, mamuti in druge živali.

Sončno goro. O svojih doživetjih in izkušnjah pripovedujejo tudi drugi (npr. Štiriprsti, Skala, Riba, Drzna, Rilec), ki jih srečata Črna in Brin na svoji poti, hkrati pa sta tudi sama pripovedovalca. Ob vrnitvi na domače jezero vsi poslušajo njuno zgodbo o spoznanjih, njunem učenju na poti, kakor npr. pripoveduje Brin: "Spoznala sva nove ljudi in dobila nove prijatelje. Trije od njih so prišli z nama. Veliko sva videla in se naučila. Nekaj malega sva prinesla s seboj v malhah, še veliko več pa v glavi in srcu," si je desno dlan položil na prsi. "Rada bi, da bi imeli vsi na jezeru kaj od tega."[63]

Serija sedmih knjig *Zgodbe s konca kamene dobe* ima krožno strukturo, začne in konča se s prihodom Piskača na domače kolišče, najprej je to kolišče deda Volka, v zaključku Brinovo kolišče; hkrati se ponovi tudi pojavitev volka; v prvem delu ded pripoveduje, kako je pridobil ime, v zadnjem delu udomačeni pes pripelje na Brinovo kolišče svoje potomce, pol volčiče. Prav zaradi Piskačevega pripovedovanja sta Brin in Črna šla na pot, ob poslušanju njegovih zgodb in zgodb stare Sončnice sta namreč razumela, da se svet ne konča za gorami (Slika 1) in da drugi ljudje živijo drugače, imajo drugačne uporabne predmete, jedo drugačno hrano in se sporazumevajo v različnih jezikih. Potujočemu trgovcu je ime Piskač, ime je dobil po instrumentu, na katerega je igral, kar je opozorilo na najdbo najstarejše piščali na svetu (najdeno v jami Divje babe), hkrati pa je na več mestih omenjeno izvajanje glasbe (umetnost), ki je neločljivo zvezana z rituali. V besedilih se pojavlja tudi omemba likovne umetnosti, ki je povezana z jamskimi poslikavami. Posamezni del serije je zaokrožena zgodba manjšega števila pomembnih dogodkov, ki se v istem delu tudi zaključijo (vendar v seriji predstavljajo izsek nekega časa in prostora). Vezni člen vseh delov je pot, ki ima dvojni pomen: pot kot spoznavanje novega, drugačnega, hkrati pa predstavlja odraščanje glavnih literarnih likov, njuno iskanje identitete, razvijanje moralnih vrednot in pridobivanje znanja.

[63] Prav tam, str. 89.

Dragica Haramija

REFLECTING PREHISTORIC PILE-DWELLING CULTURE IN THE HISTORICAL-ADVENTURE SERIES BY SEBASTIJAN PREGELJ *TALES FROM THE END OF THE STONE AGE*

SUMMARY

Essential in discussing Pregelj's series *Tales from the End of the Stone Age* are the aspects identified in literature studies pertinent to longer historical fiction (especially the relationship between fact and fiction), as well as the (pre)historical or archaeological evidence about the Neolithic. The article covers these descriptively. The analysis of the chosen literary works considers the themes and motives in the series, the geographical definition of the literary setting in the prehistoric pile dwellings around the Alps, and also presents the literary figures and the plot. In terms of modern geography, the literary space extends from the Ljubljana Marshes, through Inner Carniola, the Slovene Littoral, to Sistiana in Italy, and from there up the Soča Valley into the Alps and Southern Austria, past Lake Ossiach near Villach, the Wörthersee near Klagenfurt, and Lake Keutschach. The subject matter of the series is extraliterary, set in the prehistoric period of the Neolithic. It is worth noting that the prehistoric pile dwellings around the Alps, among them also two sites from the Ljubljana Marshes, are included on UNESCO's list of World Heritage Sites, relating directly to our knowledge of past cultures in the area of present-day Slovenia. The described archaeological finds of cultural material, among them the world's oldest flute, the oldest wheel with its axle, the dugout canoe, as well as natural features such as sinking rivers, karst caves, high mountain ranges, lakes (marshes), rivers, waterfalls, represent our cultural and natural heritage. With the young reader in mind, a section is included at the end of each book with general descriptions of particular historical, or rather archaeological findings (e.g. what pile dwellings looked like, pottery techniques, the prehistoric flute, the Amber Road, salt production, ore extraction, cultural heritage). Two natural phenomena are also subtly incorporated into the story, a solar eclipse and an earthquake. The characters experience both of these with awe, and in the fictional part of the story the phenomena contribute to a happy outcome of events. The series comprises seven volumes and is of circular composition; the beginning (Volume 1) and the end (Volume 7) are both set at the home lake (the Ljubljana Marshes), Volumes 2 and 6 represent the beginning and the end of the journey (Volume 6 is the peak of the series), and the remaining volumes present the journey or the places and the people that Juniper and Raven encounter.

Series title *Tales from the End of the Stone Age* indicate time and the titles of each individual book in the series indicate the locations: static circumstances connected to the home and the protagonists' home lake in the first (*Deček Brin na domačem kolišču* (*Juniper, a Boy from a Pile Dwelling*), 2016) and last titles (*Nov dom* (*New Home*), 2021), and movement or a journey in the intermediate books (*Do konca jezera in naprej* (*To the End of the Lake and Beyond*), 2016, *K morju* (*Towards the Sea*), 2017, *Pri kamnitem stolpu* (*By the Stone Tower*), 2018, *V snegu in ledu* (*In Snow and Ice*), 2019, *Vrnitev* (*Return*), 2020). The journey undertaken by Juniper and Raven is linked to various adventures but is also a journey towards adulthood. In the first volume Juniper is nine years old (what ensues is his initiation, progress from boyhood to manhood, he begins to go hunting and fishing with the adult men), Raven is his peer. By the last volume they are both adults who set up their own pile dwelling and have a family. They often find themselves in difficult (even dangerous) situations, but with their skilfulness and the knowledge they have gained they always find a solution. It is their quest for knowledge and their curiosity that are important factors in them venturing beyond their own pile dwelling, not believing that the world ends beyond their local mountains. Their departure is heavily influenced by Raven's aunt Sunflower who had also once left their home lake and learned a great deal on her journey, and by a foreigner named Whistler, a flute-playing travelling trader who knows and talks about the many beauties of other regions and the customs of other peoples. On their journey Juniper and Raven meet and learn the stories of numerous persons, expanding their own understanding. Though the pile dwelling community is described with a precise gender division of labour – men go hunting, fishing, extract ore, and put up pile dwellings, while the women look after the children, gather and prepare food, keep things clean and tidy – a belief in equality is also woven into the story, particularly emphasised when relating to Drzna (Brave), a female warrior who once lead the clan. This equality is also especially conveyed through the relationship between Juniper and Raven who are entirely equal in their decision making. Alongside their adventures, every day circumstances that the author has researched from archaeological sources are presented: descriptions of obtaining food (hunting, fishing, gathering, farming), the variety of flora (forests, thicket, edible forest and meadow plants, medicinal plants, crops), metal working for tools and weapons (including ore extraction), pottery products (vessels, accessories, jewellery), and also trade (e.g. salt, amber, livestock), communication (different languages), and domestic life and dwelling practices (e.g. pile dwellings, bivouacs, inhabited caves, coastal dwellings). This factual information is included in the literary narrative, for example, building pile dwellings and huts, hollowing out dugouts, the beginnings of livestock and crop farming, metal ore collection (initially by simply picking up pieces from the ground, later ore extraction and

mining) and processing, the special importance of art with a mention of cave paintings and music. The volumes of the series read as a sequence, the story is conveyed sequentially (each part begins where the previous one ends). Retrospective inserts in the series are intended as a means of stressing the role of narrative, for it was oral sources that represented the transfer of knowledge within a community that had yet to develop a system of writing. An important element of the fictional part of the narrative is also the interpersonal relationships between clans and between individuals, their emotions, values, and beliefs. Pregelj has created a plausible religion for the pile dwellers from the Ljubljana Marshes that is based on the reappearance of ancestral animals, referring to mammoths, though the information section emphasises that mammoths had become extinct long before the pile dwelling cultures appeared, so in the real world the two could never have met. It also notes that religion might have been linked to astronomical phenomena and observations of the night sky (the constellations of Orion, the Northern Cross, or the Swan).

VIRI IN LITERATURA

Krajinski park Ljubljansko barje, dostopno na: www.ljubljanskobarje.si/unesco-na-ljubljanskem-barju/prazgodovinska-kolisca-okoli-alp, pridobljeno: 24. 10. 2020.

Neandertalčeva piščal, piščal iz Divjih bab, dostopno na: www.nms.si/si/zbirke/znameniti-predmeti/343-Neandertalceva-piscal, pridobljeno: 19. 11. 2020.

.....

Avsenik Nabergoj, Irena, *Literarne vrste in zvrsti* (Ljubljana, 2011).

Čeh Steger, Jožica, "Ljudska pesem Lepa Vida v kontekstu sredozemskih sorodnic in ljudskih pesmi o kraljeviču Marku", *Annales* 30, št. 1 (2020), str. 1–11.

Donelson, Kenneth L. in Nilsen, Alleen Pace, *Literature for Today's Young Adults* (Boston–New York–San Francisco, 2005).

Grdina, Igor, "Zgodovinski roman v slovenski književnosti", v: *Slovenski roman. Obdobja 21*, Mednarodni simpozij Obdobja – Metode in zvrsti, ur. Miran Hladnik. (Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003), str. 161–170.

Haramija, Dragica, "Zgodovina v zgodbah", *Otrok in knjiga* 41, št. 90 (2014), str. 5–20.

Hladnik, Miran, *Slovenski zgodovinski roman* (Ljubljana, 2009).

Juvan, Marko, *Literarna veda v rekonstrukciji* (Ljubljana, 2006).

Juvan, Marko, "Prostorski obrat, literarna veda in slovenska književnost", *Primerjalna književnost* 36, št. 2 (2013), str. 5–26.

Kocijan, Gregor, "Zgodovinska snov v pripovedni prozi med Vrazom in Jurčičem", *Jezik in slovstvo* 24, št. 8 (1979), str. 251–257.

Koliščarji na Ljubljanskem barju, dostopno na: www.ljubljanskobarje.si/uploads/datoteke/Zgibanka_koliscarji_slo.pdf, pridobljeno: 24. 10. 2020.

Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas = Stare gmajne pile-dwelling settlement and its era, ur. Anton Velušček (Ljubljana, 2009).

Kolo = Whele: 5200 let/years (Ljubljana, 2014).

Kovačič, Boštjan, *Platno v jami: rojstvo umetnosti in zavedanja* (Ljubljana, 2016).

Križ, Borut, *Jantar: dragulj Baltika v Novem mestu = Amber Jewels of the Baltic in Novo Mesto: katalog arheološke razstave* (Novo mesto, 2017).

Lukens, Rebecca J., *A Critical Handook of Children's Literature* (Boston–New York–San Francisco, 2007).

Medved, Mira, "Beseda o pisatelju", v: *Bobri III: Vrh* (Ljubljana, 1974), str. 197–199.

Mihevc, Andrej, "Bestažovca in njene risbe", *Jamar* 3, št. 1 (2010), str. 6.

Odar, Boštjan, "Potočka zijavka: Fertility Rites in Th e Raining Cave", *Studia Mythologica Slavica*, št. 15 (2012), str. 9–34.

Pregelj, Sebastijan, *Zgodbe s konca kamene dobe 1: Deček Brin na domačem koliščU* (Dob pri Domžalah, 2016).

Pregelj, Sebastijan, *Zgodbe s konca kamene dobe 2: Do konca jezera in naprej* (Dob pri Domžalah, 2016).

Pregelj, Sebastijan, *Zgodbe s konca kamene dobe 3: K morju* (Dob pri Domžalah, 2017).

Pregelj, Sebastijan, *Zgodbe s konca kamene dobe 4: Pri Kamnitem stolpu* (Dob pri Domžalah, 2018).

Pregelj, Sebastijan, *Zgodbe s konca kamene dobe 5: V snegu in ledu* (Dob pri Domžalah, 2019).

Pregelj, Sebastijan, *Zgodbe s konca kamene dobe 6: Vrnitev* (Dob pri Domžalah, 2020).

Pregelj, Sebastijan, *Zgodbe s konca kamene dobe 7: Nov dom* (Dob pri Domžalah, 2021).

Russell, David L., *Literature for Children: A Short Introduction* (Boston–New York–San Francisco, 2005).

Starikova, Nadežda, "K vprašanju tipologije zgodovinskega romana", *Primerjalna književnost* 23, št 1 (2000), str. 23–34.

Suter, Peter, *Pfahlbauten = Palafittes: Candidature au patrimoine mondial de l'UNESCO "Sites palafittiques préhistoriques autour des Alpes" = Palafitte = Pile dwellings: UNESCO world heritage candidature "Prehistoric Pile dwellings around the Alps" = Kolišča: UNESCO-kandidatura za uvrstitev na seznam svetovne kulturne dediščine "Kolišča na jezerih in barjih okoli Alp"* (Bern, 2009).

Šela, Ana in Borovnik, Silvija, "Ženski liki sodobnih slovenskih pisateljic v izbranih zgodovinskih romanih", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 557–586.

Velušček, Anton, *Koliščarji: O koliščarjih in koliščarski kulturi Ljubljanskega barja* (Ljubljana, 2010).

Velušček, Anton, "Zableščali sta se kovini: baker in bron", v: *SLO – časi, kraji in ljudje, slovenski zgodovinski magazin*, posebna izdaja Dežela kolišč (Ljubljana, 2020), str. 84–91.

Velušček, Anton, Čufar, Katarina in Zupančič, Martin, "Prazgodovinsko leseno kolo z osjo s kolišča Stare gmajne pri Ljubljani", v: *Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas* (Ljubljana, 2009), str. 197–222.

Waller Hastings, Albert, "Toward a Theory of Historical Fiction for Children", v: *Third Biennial Conference on Modern Critical Approaches to Children's Literature* (Nashville, 1999), dostopno na: www.academia.edu/2144562/Toward_a_Theory_of_Historical_Fiction_for_Children?email_work_card=view-paper, pridobljeno: 26. 10. 2020.

Žorž, Alja, *Obredna pokrajina: jame v Sloveniji in Istri kot obredni prostori* (Ljubljana, 2016), dostopno na: www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-T5QLBWSQ/5d87cf54-e871-406c-9dc8-a6603346007c/PDF, pridobljeno: 16. 11. 2020.

DOI 10.32874/SHS.2022-07

Specifics of the Employment of Higher Education Teachers

Mojca Tancer Verboten

Ph.D., Assistant Professor
University of Maribor, Faculty of Law
Mladinska ulica 9, SI–2000 Maribor, Slovenia
e-mail: mojca.tancer@um.si

Abstract:
Based on the selected materials addressing the procedure and requirements for the employment of higher education teachers in the context of different higher education systems, the paper presents specifics related to the post of a higher education teacher that are absent in the cases of employment of workers in other industries. Three aspects will be examined: the concept and status of higher education teachers, the conditions for filling the post of a higher education teacher, and the procedure for the employment of higher education teachers. The primary hypothesis of the paper is that requirements and procedure for the employment of higher education teachers should necessarily be regarded, interpreted, and legally regulated by taking into consideration specific characteristics of the status of higher education teachers employed at a university, the latter being an institution with a special status derived from the institutional autonomy.

Key words:
employment of higher education teachers, habilitation, open vacancy model, tenure track model, conditions of employment

***Studia* Historica Slovenica**
Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, 22 (2022), No. 1, pp. 251–280, 74 notes
Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction[1]

The special status of higher education teachers employed at universities derives from the university's unique position and role within society and science development. European universities are granted a special status, the so-called university autonomy, which is defined and normatively regulated differently in each country. The significance and definition of university autonomy are reflected in international documents,[2] which mainly define it as a critical condition for creating an environment that ensures the right to education and the development of new science. Institutional autonomy constitutes the basis for the creation and exercise of true academic freedom and represents a degree of self-governance necessary for making effective decisions regarding academic activities, criteria, and management, taking into account the responsibility of the institution to the public, particularly concerning the public funding and respect for academic freedom.[3]

> University autonomy can reasonably be understood as a substantive autonomy in the areas of university operations, drafting the rules of operation, own development strategy, habilitation and the employment of academic staff, and the determination of own study programmes.[4]

Persons carrying out education and basic research activities at higher education institutions are the employed higher education teachers. Their suitability and competence is a standard that has to be met by higher education institutions during the first accreditation procedure, before they may commence activities in the area of higher education. In their work, higher education teachers follow and contribute to the development of science and arts in their habilitation field, independently develop a particular area of science and arts, and are responsible for the transfer of knowledge to the students and society. In the Republic of Slovenia, the status of higher education teachers presently

---

1 The contribution was drafted as a partial summary of conclusions in the preparation of the doctoral dissertation under the title 'Specifics of the employment status of higher education teachers'.

2 *Magna carta universitatum* (1988), available at: http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum, accessed: 12. 5. 2021; *The Bologna Declaration*, 19 June 1999, Joint Declaration of the European Ministers of Education; *Bergen Communique* (2005); *London Communique* (2007), *Leuven/Louvain-la-Neuve Communique* (2009), *Budapest-Vienna Declaration* (2010), *Bucharest Communique* (2012); *Yerevan Communique* (2015), *Paris Communique* (2018).

3 Institutional autonomy has already been recognised as a direction for the development of European universities in the Council of the EU document No. 9166 (2006), available at: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vj6ipfs6jrzm, accessed: 12. 5. 2021.

4 Nejc Brezovar, "Pravni vidiki avtonomije državnih univerz in visokih šol", *Uprava* 10, No. 2 (2012), p. 91.

varies, depending on the sector in which they are employed, even though the majority of higher education teachers are employed in the public sector and have the status of public employees.[5] The legal framework for their employment in public higher education institutions is set out in Public Employees Act (*Zakon o javnih uslužbencih*, hereinafter: ZJU),[6] Employment Relationships Act (*Zakon o delovnih razmerjih*, hereinafter: ZDR-1)[7] and Higher Education Act (*Zakon o visokem šolstvu*, hereinafter: ZVis),[8] whereas the employers in private higher education institutions are not bound by ZJU when employing higher education teachers. Collective Agreement for non-commercial activities in the Republic of Slovenia,[9] Collective Agreement for the Education Sector in the

[5] The contribution refers to state universities (which are granted autonomy under Article 58 of the Constitution of the Republic of Slovenia) and higher education teachers employed at a university – public employees.

[6] "Public Employees Act" (*Zakon o javnih uslužbencih*, ZJU), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 63 (2007), No. 65 (2008) – official consolidated text, No. 69 (2008) – ZTFI-A (*Zakon o trgu finančnih instrumentov* / Market in Financial Instruments Act), No. 69 (2008) – ZZavar-E (*Zakon o zavarovalništvu*, Insurance act) and No. 40 (2012) – ZUJF (*Zakon za uvranoteženje javnih financ* / Fiscal Balance Act).

[7] "Employment Relationships Act" (*Zakon o delovnih razmerjih*, ZDR-1), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 21 (2013), No. 78 (2013) – official consolidated text, No. 47 (2015) – ZZSDT (*Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev* / Employment, Self-employment and Work of Foreigners Act), No. 33 (2016) – PZ-F (*Pomorski zakonik* / Maritime Code), No. 52 (2016) and No. 15 (2017) – odl. US (*odločba Ustavnega sodišča* / decision of the Constitutional Court).

[8] "Higher Education Act" (*Zakon o visokem šolstvu*, ZVis), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 32 (2012) – official consolidated text, No. 40 (2012) – ZUJF, No. 57 (2012) – ZPCP-2D (*Zakon o prevozih v cestnem prometu* / Road Transport Act), No. 109 (2012), No. 85 (2014), No. 75 (2016), No. 61 (2017) – ZUPŠ (*Zakon za urejanje položaja študentov* / Student Status Act), No. 65 (2017), No. 175 (2020) – ZIUOPDVE (*Zakon o intervetnih ukrepih za omilititev posledic drugega vala epidemije* / Act Determining the Intervention Measures to Mitigate the Consequences of the Second Wave of COVID-19 Epidemic) and No. 57 (2021) – odl. US.

[9] "Collective Agreement for non-commercial activities in the Republic of Slovenia" (*Kolektivna pogodba za negospodarske dejavnosti*), *Uradni list Republike Slovenije* I. (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* I.), No. 18 (1991); *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 53 (1992), No. 13 (1993) – ZNOIP (*Zakon o načinu obračuvanja in izplačevanja plač* / Method of Accounting and Payment of Salaries Act), No. 34 (1993), No. 12 (1994), No. 18 (1994) – ZRPJZ (*Zakon o razmerjih plač v javnih zavodih, državnih organih in organih lokalnih skupnosti* / Act Regulating Wage Rates in Public Institutions, State Bodies and Local Community Bodies), No. 27 (1994), No. 59 (1994), No. 80 (1994), No. 64 (1995, No. 19 (1997), No. 37 (1997), No. 87 (1997) – ZPSDP (*Zakon o povračilih stroškov v zvezi z delom in nekatrih drugih prejemkov* / Act Fixing the Reimbursement Amounts for Work Related Expenses and Certain Other Receipts), No. 3 (1998), No. 39 (1999) – ZMPUPR (*Zakon o minimalni plači, o načinu usklajevanja plač in o regresu za letni dopust v obdobju 1999–2001* / Act Regulating the Minimum Wage, the Method of Wages Adjustment and Reinbursment for Annual Leave in the Period from 1999 to 2001), No. 39 (1999), No. 40 (1999) – corection, No. 99 (2001), No. 73 (2003), No. 77 (2004), No. 115 (2005), No. 43 (2006) – ZKolP (*Zakon o kolektivnih pogodbah* / Collective Agreements Act), No. 71 (2006), No. 138 (2006), No. 65 (2007), No. 67 (2007), No. 57 (2008) – KPJS (*Kolektivna pogodba za javni sektor* / Collective agreement for public sector), No. 67 (2008), No. 1 (2009), No. 2 (2010), No. 52 (2010), No. 2 (2011), No. 3 (2012), No. 40 (2012), No. 1 (2013), No. 46 (2013), No. 95 (2014), No. 91 (2015), No. 88 (2016) and No. 80 (2018).

Republic of Slovenia,[10] and Collective agreement for public sector[11] also apply for the regulation of employment relationships involving higher education teachers. As a *lex specialis* in the area of higher education, ZVis failed to regulate the employment and status of higher education teachers in a comprehensive manner; moreover, there is a duality between ZJU[12] and ZDR-1, whereas the employment procedure is mainly regulated by the provisions of ZDR-1.

The procedure for the employment of higher education teachers is one of the elements of the university's HR autonomy and does not fall exclusively under the provisions of ZDR-1 but is also subject to substantive provisions of higher education legislation. A special requirement for filling the post is a specific election to the title, which is carried out in administrative procedure and directly impacts the employment and duration of the employment relationship (promotions, determining salaries, and the termination of the employment contract). Two types of models are established for the employment and promotion of higher education teachers, namely the open vacancy career model and the tenure track career model. The analysis of particular career models from different European higher education systems will serve to present the needed legal regulation of procedure and requirements for the employment of higher education teachers in the Republic of Slovenia.

The Concept of a Higher Education Teacher

Throughout history, the foundations of advanced civil society were formed by a highly educated elite (aristocracy, clergy, civil servants) that obtained education at institutions recognisable as universities, which were characterised by academic freedom.[13] In 1088, the first European university, officially called Alma Mater Studiorum – Università di Bologna, was established in Bologna and later followed

[10] "Collective Agreement for the Education Sector in the Republic of Slovenia" (*Kolektivna pogodba za dejavnost vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji*), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 52 (1994), No. 49 (1995), No. 34 (1996), No. 45 (1996) – popr., No. 51 (1998), No. 28 (1999), No. 39 (1999) – ZMPUPR, No. 39 (2000), No. 56 (2001), No. 64 (2001), No. 78 (2001) – popr., No. 56 (2002), No. 43 (2006) – ZKolP, No. 60 (2008), No. 79 (2011), No. 40 (2012), No. 46 (2013), No. 106 (2015), No. 8 (2016) – popr., No. 45 (2017), No. 46 (2017) and No. 80 (2018).

[11] "Collective agreement for public sector" (*Kolektivna pogodba za javni sektor*, KPJS), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 57 (2008), No. 23 (2009), No. 91 (2009), No. 89 (2010), No. 89 (2010), No. 40 (2012), No. 46 (2013), No. 95 (2014), No. 91 (2015), No. 21 (2017), No. 46 (2017), No. 69 (2017) and No. 80 (2018).

[12] Only introductory provisions, common principles of the public employees' system, and other common issues related to the public employees' system apply for higher education.

[13] Harold Perkin, *History of Universities. International Handbook of Higher Education* (Dordrecht: Springer, 2007), p. 159.

by others. Universities have been and still are the highest educational and academic-scientific institutions,[14] providing education at the highest level. Universities have been established on the basis of statutes or founding charters, either as legal entities governed by public law or legal entities governed by private law.

The *Magna Carta Universitatum* laid down fundamental principles that each university should build upon as an autonomous institution at the heart of society, the organisation of which differs due to its geographical and historical heritage. Under the third principle, a university was defined for the signatories of the *Magna Carta Universitatum* document as a meeting ground for teachers capable of imparting their knowledge and willing to develop it by research and innovation.

Educational and scientific research processes at a university are managed and implemented by higher education teachers, also called teaching staff, academic staff, university staff, and university professors by the professional and lay public. Their position, entry conditions for employment and academic career requirements have been changing through time, along with the students' needs, which have been developing as well. Nevertheless, the fundamental role of higher education teachers has remained the same; they have always been the essential prerequisite for education and scientific work. In order to present the etymology of terms used to name persons who carry out teaching and research processes at the highest level, it is necessary to examine the definition of a teacher. According to the *Dictionary of the Slovenian Standard Language*, a teacher is a person who (professionally) teaches, educates. A teacher is a natural person who educates pupils and helps them acquire and consolidate knowledge and skills. In higher education, which is the highest level of education, teaching and scientific research activities are carried out by higher education teachers or professors. The term professor was first used in the 14th century when it denoted "a person who teaches a certain branch of knowledge". The word comes from the Latin term *professor*, referring to a person who is an expert in a particular field of science or art, which is, therefore, a teacher of the highest rank.[15] A university professor represents the highest academic position at a university and is an expert in his or her field, with a special role in both the education and research areas. There is no university without higher education teachers, neither is there teaching or/and research process without higher education teachers. There is no uniform, normatively defined terminology for university academic person-

[14] The definition of a university is obtained from the *Dictionary of the Slovenian Standard Language* (*Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014), p. 824.

[15] The Latin expression came from the word *profiteri*, which means to declare openly (Douglas Harper, *Online Etymology Dictionary* (2007), available at: https://www.etymonline.com/, accessed: 12. 5. 2021.

nel with the highest titles in different legal systems, but the terms themselves do not signify differences in their importance for university activities. There is also no universally accepted definition of the concept of higher education teacher in international legal acts.

A higher education teacher represents the group of the highest academic titles, which in higher education exemplifies successful and renowned experts in a particular field of science.[16] Under Articles 52, 53, and 54 of ZVis, teaching personnel at universities in the Republic of Slovenia are called higher education teachers, researchers and higher education associates. Higher education teachers include an assistant professor (*docent*), associate professor (*izredni profesor*), and full professor (*redni profesor*), as well as lecturers (*predavatelji*) and senior lecturers (*višji predavatelji*) in professional study programmes.[17] ZVis, therefore, determines the titles that fall within the common concept of higher education teachers in the Republic of Slovenia.

Comparative overview demonstrates that the national designation of higher education teachers as persons undertaking scientific research activities is not typical and that the term more commonly used in the field of European higher education systems is a university professor. Pursuant to § 94 of Universities Act (*Universitätsgesetz*, hereinafter: UG),[18] the academic and artistic university personnel in Austria includes university professors *(Univerzitätsprofessorinnen und Univerzitätsprofessoren),* university assistant professors, as well as scientific and artistic associates in the area of research, art and teaching (*Univerzitätsdozentinnen und Univerzitätsdozenten, die wissenschaftllichen und künstlerischen Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter im Forschungs-, Kunst- und Lehrbeitrieb).* University professors are defined as specialists in respective fields of science. Article 91 of Research Activity and Higher Education Act (*Zakon o znanstvenoj*

[16] Universities also use this term when awarding honorary titles, such as *professor emeritus*, to honour retired professors for past work in higher education. It is also a tradition at universities to award honorary titles; honorary professor is a title awarded by the highest university bodies to prominent figures such as athletes, politicians, donors, i.e., persons without academic qualifications, who can not use the title when performing their work. By receiving an honorary title, the holders of such titles become ambassadors and messengers for these universities.

[17] Such designation was already introduced when the first law for higher education was being drafted to succeed the "Career-oriented Education Act" (*Zakon o usmerjenem izobraževanju*, ZUI), *Uradni list Socialistične republike Slovenije* (*Official Gazette of the SRS*), No. 11 (1980), No. 6 (1983), No. 25 (1989) and No. 35 (1989), which regulated the entire educational vertical until 1993. "The proposal for the adoption of Higher Education Act with arguments" (*predlog za izdajo Zakona o visokem šolstvu s tezami*), *Poročevalec Skupščine Republike Slovenije*, 8 December 1992, Year XVIII, No. 27) stated that the law retains previous titles of higher education teachers and researchers.

[18] "Universities Act" (*Universitätsgesetz*, UG), StF (published): *BGBl (Bundesgesetzblatt für die Republik Osterreich / Federal Law Gazette of the Republic of Austria*), No. 120 (2002), last amended by *BGBl*, No. 20 (2021).

djelatnosti i visokom obrazovanju, hereinafter: ZZDVO)[19] lists among the scientific-teaching staff (Chapter 4 is entitled teachers and staff)[20] an assistant professor, associate professor, and full professor, who carry out scientific research and teaching activities at Croatian universities. Finnish Universities Act (*Yliopistolaki,* hereinafter: UZf)[21] includes professors and other teaching and research personnel among university staff in section 31. Professors perform and supervise scientific or artistic work, undertake research and carry out the teaching process. Based on the terms used to name higher education teachers in higher education laws of Austria, Croatia, and Finland, it is evident that persons who carry out teaching and scientific research processes at universities are generally broadly described as university staff or university professors. In contrast, narrow terms, which are tied to the title and work post or work performed for the university, are used to denote professors of different ranks or titles.

ZVis thus preserved a "historical name used by Slovenian legislation" of higher education teachers for university staff of the highest ranks, even though the proposal for the adoption of Higher Education Act with arguments[22] stated that it pursues the convergence and integration in the area of the European systems of higher education. Under the first and second paragraphs of Article 52 of ZVis, a narrower designation is provided that refers to higher education teachers according to the title acquired, i.e., assistant professor, associate professor, full professor and language instructor, as well as a lecturer and senior lecturer in professional study programmes. Implementing regulations adopted by a competent ministry[23] and university acts applied only the narrower denomination for posts of higher education teachers between the years 1993 and 2008, i.e., assistant professor, associate professor, and full professor (for example, assistant professor instead of higher education teacher with the title of the assistant professor), which was more similar to denomination used by the majority of the EU Member States. The adoption of the Public Sector Sala-

[19] "Research Activity and Higher Education Act" (*Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju,* ZZDVO), NN (*Narodne novine / National Newspapers*), No. 123 (2003), No. 198 (2003), No. 105 (2004), No. 174 (2004), No. 46 (2007), No. 45 (2009), No. 63 (2011).

[20] Originally phrased *nastavnici i suradnici.*

[21] "Universities Act" (*Yliopistolaki,* UZf), *Virallinen lehti* (*Official Gazette*), No. 558 (2009), No. 954 (2011), No. 414 (2012), No. 487 (2015), No. 497 (2015), No. 644 (2016).

[22] See the proposal for the adoption of Higher Education Act with arguments ("Predlog za izdajo Zakona o visokem šolstvu s tezami", *Poročevalec Skupščine Republike Slovenije*, 8 December 1992, Year XVIII, No. 27, p. 65).

[23] For example, "Order on the Norms and Standards of College and Higher Education" (*Sklep o normativih in standardih za opravljanje izobraževalne dejavnosti v višjem in visokem šolstvu*), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 39 (1992), No. 134 (2003) and Rules on the workplace promotion at the University of Maribor UM (*Pravilnik o napredovanju na delovnem mestu UM*), Notifications XVII-1-1999.

ry System Act (*Zakon o sistemu plač v javnem sektorju*, hereinafter: ZSPJS)[24] in 2008 introduced a broader name for the position, namely a higher education teacher, which can be held under one of the three titles: assistant professor, associate professor, and full professor.[25] The applicability of laws regulating salaries in the public sector for public universities has introduced a change to the title of the post and established the term higher education teacher as a possible common name for a group of titles representing the name of the post. Regardless of different terms used to name a person who carries out teaching and scientific research processes, higher education teacher is a uniform term signifying the highest academic titles used by Slovenian legislation. At the same time, the term is broad enough to cover all ranks of the highest academic titles used by European universities in the organisation of educational, scientific research and work processes.

The Status of a Higher Education Teacher

The status of higher education teachers, who represent the top of the educational pyramid, and the respect for the teaching profession are essential for the quality of the teaching process. As emphasised by international standards already adopted in the 1960s, the teaching profession requires expert knowledge and specialised skills acquired and maintained through rigorous and lifelong study and research, as well as a sense of responsibility for the welfare of students.[26]

UNESCO Recommendation (1997) concerning the status of higher education teaching personnel[27] provided a definition of the term "higher-education

[24] "Public Sector Salary System Act" (*Zakon o sistemu plač v javnem sektorju*, ZSPJS), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 108 (2009) – official consolidated text, No. 13 (2010), No. 59 (2010), No. 85 (2010), No. 107 (2010), No. 35 (2011) – ORZSPJS49a (*Avtentična razlaga 49. člena ZSPJS* / authentic interpretation article 49. ZSPJS), No. 27 (2012) – odl. US., No. 40 (2012) – ZUJF, No. 46 (2013), No. 25 (2014) – ZFU (*Zakon o finačni upravi* / Financial Administration Act), No. 50 (2014), No. 95 (2014) – ZUPPJS15 (*Zakon o ukrepih na področju plač in drugih stroškov dela za leto 2017 in drugih ukrepov v javnem sektorju* / Act Regulating Measures Relating to Salaries and Other Labour Costs for 2017 and other Measures in the Public Sector), No. 82 (2015), No. 23 (2017) – ZDOdv (*Zakon o državnem odvetništvu* / State Attorney's Office Act), No. 67 (2017) and No. 84 (2018).

[25] This follows from Article 2 of Annex to the "Collective Agreement for the Education Sector in the Republic of Slovenia", *Uradni list Socialistične republike Slovenije* (*Official Gazette of the SRS*), No. 80 (2018), which constitutes the basis for adopting the Catalogue of functions, jobs and titles, available at: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MJU/Placni-sistem/Katalog/Katalog_FDMN_10.04.2020.pdf, accessed: 12. 5. 2021.

[26] *Handbook of good human resource practices in the teaching profession* (Geneva: ILO, 2012), p. 1.

[27] UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher Education Teaching Personnel (1997), available at: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, accessed: 12. 5. 2021.

teaching personnel", meaning all those persons in institutions or programmes of higher education who are engaged to teach and/or to undertake scholarship and/or to undertake research and/or to provide educational services to students or to the community at large. As a guiding principle for the higher education teacher, it stated that teaching in higher education is a profession: it is a form of public service that requires of higher education personnel expert knowledge and specialised skills acquired and maintained through rigorous and lifelong study and research. A special role and status of professors in relation to students had developed in medieval times, when "the teacher was the only source of knowledge, the students were few in number and when the university still enjoyed some of the privileges of a liberal discourse and exterritoriality".[28]

The guidelines for regulating the status of higher education teachers, which have to follow the principle that research is inextricably linked with teaching when determining the status, are derived from requirements set out in the *Magna Carta Universitatum* that have to be ensured by the universities aiming to achieve the objectives of autonomous institutions, which can meet the needs of their surroundings. The status and role of higher education teachers were also influenced by Article 10 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms,[29] which also protects academic freedom, covering both scientific publications and scientific teaching.[30]

In each country, the status of higher education teachers is regulated differently under national law. Their employment status differs; they may fall within a group of public employees with certain specifics related to their position, or they may hold the status of an employee. Higher education teachers are not explicitly defined as a constitutional category under constitutions of individual EU Member States; however, the academic freedom, which is tied to the position of a higher education teacher or his or her work, is protected within the context of constitutional provisions guaranteeing the freedom of scientific and artistic endeavour. Thus, Article 59 of the Constitution of the Republic of Slovenia (*Ustava Republike Slovenije,* hereinafter: URS)[31] states that the freedom of

[28] Albin Igličar, "Avtonomija univerze v luči slovenske in evropske ustave ter bolonjske deklaracije", *Revus – revija za evropsko ustavnost* 3, No. 5 (2005), p. 96 (hereinafter: Igličar, "Avtonomija univerze v luči slovenske in evropske ustave ter bolonjske deklaracije").

[29] "Act ratifying the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols Nos. 3, 5 and 8 and amended by Protocol No. 2 and its Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 9, 10 and 11" (*Zakon o ratifikaciji Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, spremenjene s protokoli št. 3, 5 in 8 ter dopolnjene s protokolom št. 2, ter njenih protokolov št. 1, 4, 6, 7, 9, 10 in 11*), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* – International Treaties), No. 7 (1994).

[30] Matej Avbelj et al., *Komentar Ustave Republike Slovenije – KURS 2019* (Nova univerza, 2019), p. 505.

[31] "Constitution of the Republic of Slovenia" (*Ustava Republike Slovenije*, URS), *Uradni list Republike Slovenije* I. (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* I.), No. 33 (1991) ; *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 42 (1997) – UZS68 (*Ustavni zakon o spremembi 68. člena URS* / Constitutinal Law Amending Article 68. URS), No. 66 (2000) – UZ80 (*Ustavni zakon* /

scientific and artistic endeavour shall be guaranteed. In the Austrian Constitution *(Bundes-Verfassungsgesetz,* hereinafter: B-VG),[32] Article 81 states that public universities represent a venue where free scientific research activities, teaching, and art development are made possible. The Constitution of the Republic of Finland (*Suomen perustuslaki,* hereinafter: CRF)[33] also regulates the status of institutions and their autonomy instead of the status of higher education teachers. The status of higher education teachers in each country is derived from international guidelines, defined in the higher education law of a particular country, or derived from the status of universities.

Igličar points out that the basic content of a professor's rights and duties evolved within the framework of a university and within the scope of its immanent needs, so that "subsequent national legislation only reproduces and further protects the essential elements of this content".[34] The content of the basic status is determined by tradition, i.e., the teacher, the educator, and the researcher or the scientist.

Historical Development of the Employment of Higher Education Teachers in the Republic of Slovenia

Until 1990, the procedure for the employment of higher education teachers had been carried out in accordance with the provisions of United Labour Act (*Zakon o združenem delu,* hereinafter: ZZD),[35] and later the provisions of Basic Rights Stemming from Employment Act (*Zakon o temeljnih pravicah iz delov-*

Constititinal Law), No. 24 (2003) – UZ3a, No. 47 (2004), No. 68 (2004), No. 69 (2004) – UZ14, No. 69 (2004) – UZ43, No. 69 (2004) – UZ50, No. 68 (2006) – UZ121,140,143, No. 47 (2013) – UZ148, No. 47 (2013) – UZ90, 97, 99 and No. 75 (2016) – UZ70a.

32 "Austrian constitution" (*Bundes-Verfassungsgesetz*), *StGBL* (*Staatgesetzblatt für die Republik Osterreich / State Law Gazette of the Republic of Austria*), No. 4 (1945), last amended by *BGBl*, No. 2 (2021), available at: https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000138, accessed: 12. 5. 2021.

33 "Constitution of the Republic of Finland" (*Suomen perustuslaki*), *Virallinen lehti* / Official Gazette, No. 731 (1999), pp. 1633–1654, 11. June 1999, available at: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf, accessed: 12. 5. 2021.

34 Igličar, "Avtonomija univerze v luči slovenske in evropske ustave ter bolonjske deklaracije", p. 96.

35 "United Labour Act" (*Zakon o združenem delu*, ZZD), *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije* (*Official Gazette of the SFRJ*), No. 53 (1976), No. 63 (1979) – popr., No. 57 (1983), No. 85 (1987), No. 6 (1988) – popr., No. 11 (1988), No. 19 (1988) – popr., No. 38 (1988) – popr., No. 77 (1988) – Zpod (*Zakon o podjetjih* /The Companies Act), No. 40 (1989), No. 40 (1989), No. 60 (1989) – ZTPDR (*Zakon o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja* / Basic Rights Stemming from Employment Act); *Uradni list Republike Slovenije* – stari (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* – old), No. 37 (1990).

nega razmerja, hereinafter: ZTPDR).[36] At the time, higher education teachers had the status of workers, while entry conditions for employment were laid down by the Career-oriented Education Act (*Zakon o usmerjenem izobraževanju*, hereinafter: ZUI),[37] namely the election to the title, which was a requirement to fill the post. Under Article 125 of ZZD, a worker entered into an employment relationship following a selection procedure, which was carried out by a works council, by signing a written statement that he or she is familiar with the self-governing agreement on the uniting of work carried out by workers in higher education institution, the self-governing general act regulating the employment relationship, other self-governing general acts regulating his or her rights and obligations, and with the institutions' statute.[38] Between the years 1989 and 1993, higher education teachers were likewise considered workers, who were employed in accordance with Article 11 of ZTPDR, under the condition of being elected to a title. Higher education institutions only started to enter into or regulate employment relationships with higher education teachers on the basis of employment contracts under Article 135 of the Employment Relationship Acts (*Zakon o delovnih razmerjih*, hereinafter: ZDR)[39] in 1990.[40]

ZVis was adopted in 1993. Since 2002, higher education teachers employed at public universities in the Republic of Slovenia have the status of public

[36] "Basic Rights Stemming from Employment Act" (*Zakon o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja*, ZTPDR), *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije* (*Official Gazette of the SFRY*), No. 60 (1989), No. 42 (1990); *Uradni list Republike Slovenije* – stari (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* – old), No. 4 (1991), No. 10 (1991); *Uradni list Republike Slovenije* I. (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* I.), No. 17 (1991) – ZUDE (*Zakon o uporabi denarne enote Republike Slovenije* / Monetary Unit of the Republic of Slovenia Act); *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 13 (1993), No. 66 (1993), No. 97 (2001) – ZSDP (*Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* / Parental Protection and Family Benefits Act), No. 42 (2002) – ZDR, No. 43 (2006) – ZkolP.

[37] "Career-oriented Education Act" (*Zakon o usmerjenem izobraževanju*, ZUI), *Uradni list Socialistične republike Slovenije* (*Official Gazette of the SRS)*, No. 11 (1980), No. 6 (1983), No. 25 (1989), No. 35 (1989); *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije* (*Official Gazette of the SFRY*), No. 83 (1989); *Uradni list Republike Slovenije* – stari (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* – old), No. 10 (1991); *Uradni list Republike Slovenije* I. (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* I.), No. 12 (1991) – ZOFVI (*Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja* / Organisation and Financing of Education Act), No. 17 (1991) – ZUDE; *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 66 (1993), No. 67 (1993) – ZVis, No. 12 (1996) – ZPSI (*Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju* / Vocational Education Act).

[38] Mojca Tancer Verboten, "Visokošolski učitelji nekoč in danes", v: *Vanekovo stoletje: ob stoletnici dr. Vaneka Šiftarja* (Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, 2019), p. 332 (hereinafter: Tancer Verboten, "Visokošolski učitelji nekoč in danes").

[39] "Employment Relationships Act" (*Zakon o delovnih razmerjih*, ZDR), *Uradni list Republike Slovenije* I. (*Official Gazette of the Republic of Slovenia* I.), No. 14 (1990), No. 5 (1991).

[40] Tancer Verboten, "Visokošolski učitelji nekoč in danes", p. 332.

employees,[41] which has been granted under the second point of the second paragraph of Article 1 of ZJU and is tied to the status of legal entities, state universities, as public institutions. ZJU binds universities only up to and including Article 21; the rest of the act does not apply to universities and does not affect the status of higher education teachers at universities.[42]

The Employment of Higher Education Teachers

With the employment of higher education teachers at a university,[43] a contractual relationship is established between the university as an employer and a higher education teacher. The UNESCO Recommendation (1997) provided that employers in higher education should establish such conditions of employment that will combine the areas of teaching and research and will be free from discrimination. A probationary period (today called a trial period) was also recommended for higher education teachers upon initial entry into a professional career at the university. The standard duration of the probationary period should be known in advance, and the conditions for its satisfactory completion should be strictly related to professional competence.

Two models of employment, promotion, or the development of an academic career in higher education are used in the employment of higher education teachers, namely the open vacancy model and the closed or tenure track model. The main differences between the two models relate to the entry into an academic career and how teachers are promoted to the title.

The open vacancy model is a concept that allows access to a position of a higher education teacher at a particular university through an open public call and a selection procedure following the presentation and evaluation of the individual's

41 In Austria, a gradual withdrawal of higher education teachers from the system of public employees has been under way since the adoption of UG (Günter Loschnigg and Michaela Sommer, *Universitatspersonalrecht in Osterreich. Universitatspersonal recht in internationalen Vergleich* (Wien: OGB VERLAG, 2011), pp. 214, 215, 216 (hereinafter: Loschnigg and Sommer, *Universitatspersonalrecht in Osterreich*) .

42 A major reform of higher education took place in Austria in 2002 with the introduction of the new Universities Act of 2002, which granted universities the autonomy of operation. Universities thus became legal entities governed by public law (Rudolf Neuhäuser, "Institutional Autonomy Versus Goverment Control (The New University Act in Austria)", *Higher Education Management and Policy* 16, No. 1 (2004), p. 20.

43 Regardless of the autonomy that higher education teachers enjoy in the performance of their work, they are dependent or subordinate in the employment relationship with the university. In this contractual relationship, we are not necessarily talking about subordination and direct supervision or instructions related to the content of the person's work but rather about the context of dependency or subordination in which the work is carried out (Irena Bečan et al., *Zakon o delovnih razmerjih s komentarjem* (Ljubljana: GV Založba, 2016), p. 36 (hereinafter: Bečan et al., *Zakon o delovnih razmerjih s komentarjem*).

work results. Such a call is open to higher education teachers at all levels in their careers. The closed model or the tenure track model is a concept where the appointment to the highest title of a full professor is granted after working for a set number of years, after the probationary period, and after periodic evaluations of work performed. This model is also called *step-by-step promotions*.[44] Employment procedures or access to university positions depend on the model used by a particular university or higher education system set up by a legislator.

In Finland, the academic career is mainly framed around the open vacancy model, both in terms of employment and promotion.[45] In Austria, the access to posts of higher education teachers with lower titles is based on an open vacancy model; however, if an assistant professor is appointed to the position of an associate professor after fulfilling all the conditions and performing successfully, the tenure track model starts to apply.[46] Norway adheres to the open vacancy model and does not recognise the tenure track model. The opposition against the introduction of the latter model was based on the argument that the tenure track model extends the period of fixed-term employment and that decisions regarding new employments are taken too early in the career of academic personnel. However, experimental employment based on the tenure track model is being implemented in the scientific fields of technology, science, and medicine.[47] In 2009, Sweden experimentally introduced the tenure track model for assistant professors only at a few universities, aiming to improve career prospects for young teaching staff.[48] Higher education in the Netherlands follows the tenure track model, with the intention to retain talented higher education teachers within the same institution. There are several possible career models, namely a temporary appointment as an assistant professor, which can lead to a permanent post of a professor after receiving positive evaluations over the period of four or six years, or employment of new associate professors who acquire a permanent post as a professor after receiving a positive evaluation. In the Netherlands, it has been emphasised that the tenure track model offers a predetermined possibility of promotion and a possibility to obtain permanent employment in a teaching

[44] Jussi Kivistö, Elias Pekkola and Attila Pausits, "Academic Careers and Promotions in Finland and Austria: System and Institutional Perspectives", v: *Achieving Academic Promotion Surviving and Thriving in Academia*, eds. Mahat, M. and Tatebe, J. (Bingley: Emerald Publishing Limited, 2019), p. 111. (hereinafter: Kivistö, Pekkola and Pausits, "Academic Careers and Promotions in Finland and Austria: System and Institutional Perspectives").

[45] Ibid., p. 113.

[46] Nicoline Frolich, Kaja Wendt, Ingvild Reyment, Silje Mara Tellman, Mari Elken, vein. Kyvik, Agnete Vabo and Even Larsen, *Academic career struktures in Europe: Perspectives from Norway, Denmark, Sweden, Finland, the Netherlands, Austria and the UK* (Oslo: Nordic Institute for Studies in Innovation, Research and Education (NIFU), 2018), p. 80.

[47] Ibid., p. 31.

[48] Ibid., p. 41.

position.[49] Thus, the analysis demonstrates that individual countries[50] adhere to one or the other model, or to the combination of both models, which are linked to specific positions or levels in higher education careers since the models in a particular county are not necessarily the same for different positions.

There are notable differences between the two models of employment. The advantages of the open vacancy model are increased competitiveness in the phases of employment and promotion, greater fairness, whereas the tenure track model brings about closer connections with the institution, the possibilities for promotion and development remain within the same institution, the possibility of promotion results in more motivation, and there is basically no career without the possibility of promotion.[51] The disadvantages of the open vacancy model are the lack of promotion opportunities, a greater risk of complex employment procedures, focusing only on points instead of the quality of work, and achieving lower-ranked titles. On the other hand, the shortcomings of the tenure track model are a requirement for the university to prepare a suitable system of evaluation and promotion, focusing on research achievements and neglecting the quality of teaching activities.[52]

The Republic of Slovenia has a closed or tenure track model. The advantages of this model in the Republic of Slovenia are the following: the criteria for attaining the highest title are known in advance, the possibility to obtain the title without any further selection procedures that would involve several candidates, stronger affiliation with the university, and a possibility to develop a career within the same university. The disadvantages are the following: the university has very little time to select a suitable candidate, the candidate's workplace promotion is determined in advance, there is no selection of higher education teachers with titles of the highest rank, the quality can only improve through the tightening of habilitation conditions. Transition to the open vacancy model within the framework of higher education legislation can not be considered as long as the public sector salary system fully applies to the universities, with a single position of a higher education teacher who automatically progresses in his or her title by obtaining that title through the election.[53]

---

[49] Ibid., p. 70.

[50] In Portugal, public universities also follow a tenure track model (James S. Taylor, Manuel Graça, Maria de Lourdes Machado and Sofia Sousa, *Portugal: Adapting in Order to Promote Change* (Kassel: International Centre for Higher Education Research Kassel, 2007), p. 218).

[51] The tenure track model offers better social security for senior higher education teachers (Taru Siekkinen, *The changing relations between the academic profession and universities in Finnish higher education* (Jyväskylä: Finnish Institute for Educational Research, 2019), p. 45.

[52] Kivistö, Pekkola and Pausits, "Academic Careers and Promotions in Finland and Austria: System and Institutional Perspectives", pp. 126, 127.

[53] The state is also interfering with the university's HR policy by imposing measures under the laws and regulations, which is why the scope of the university's operations is becoming overregulated (Andraž Teršek and Matija Žgur, "(Finančna) Avtonomija univerze", *Revus – revija za ustavno teorijo in filozofijo prava* 8, No. 14 (2010), p. 74.

Conditions for Filling the Post of a Higher Education Teacher

Special characteristics of conditions for filling the position of a higher education teacher were already highlighted in UNESCO Recommendation (1997), namely in point 25, which stipulated that access to the post of a higher education teacher should be based solely on appropriate academic qualifications, competence and experience and that the university has to ensure accessibility of the position without any discrimination.

The conditions for filling the post of a higher education teacher consist of general conditions, which are the same for each vacant post, and specific conditions, which relate exclusively to the positions of teaching staff, including higher education teachers. Among general conditions for employment relating to the education acquired, the post of a higher education teacher requires the highest (ninth) level of education, i.e., the doctor of science degree, or, in the field of arts, the recognition of distinctive works of art.[54] For reasons listed under Article 8 of ZVis, the post of a higher education teacher who will carry out educational activities within academic programmes for students – citizens of the Republic of Slovenia also requires proof of a good command of the Slovenian language, if the candidate had not already obtained education in the Republic of Slovenia. A special condition for filling the post of a higher education teacher is the election or appointment to the title, which is a basic prerequisite to perform work as a higher education teacher, regardless of the university or the country in which the higher education teacher carries out his or her work. The differences between higher education systems emerge in the process of obtaining the title, temporal and territorial validity of the title, the recognition of being elected or appointed to the title, the termination of the title, and, naturally, in the criteria for obtaining the title.

The election to the title – the internationally accepted term is habilitation – is a qualification or license needed for independent performance of university teaching activities and for filling the post of a higher education teacher (the post of a professor) at a university or other higher education institutions. The term habilitation originates from the medieval Latin term *habilitare*, which means to be suitable, to fit, to be adept. At first, habilitation was synonymous with doctoral qualifications, but later, the term became synonymous with postdoctoral qualifications. Throughout history, the word has developed new meanings.[55] *The Oxford English Dictionary* (2019) defines habilitation as "enabling or endowing with ability".[56]

[54] The highest level of education is also a condition for employment in particular positions in the research sector, including the fields of medicine and healthcare science.

[55] Jessica Hayton and Dagmara Dimitriou, "What's in a world? Distinguishing between Habilitation and Re-habilitation", *Vision Rehabilitation Internacional* 1, Vol. 10 (2019), p. 1.

[56] Ibid.

Therefore, habilitation is not a new term in the area of higher education; it is widespread and plays a significant role in employment procedures. It has been used for many years in higher education in the EU; however, the procedure and conditions for obtaining habilitation are changing at national or university levels, depending on which model is applied at a particular university or laid down under national legislation.[57] Under Slovenian legislation, the appropriate term for presenting the Slovenian habilitation system is the election to the title,[58] which will be used in the following text referring to provisions of higher education legislation. Procedures for obtaining habilitation or title also differ in that a person can be appointed to the title, granted the title, or elected to the title.

According to the first paragraph of Article 21 of ZJU, each state authority, local community administration, and entity governed by public law shall have a job classification act (hereinafter: job classification) that specifies posts required for the performance of individual tasks in accordance with its internal organisation. For each post, the job classification shall include at least a description of tasks and conditions for holding each post. Exceptions to this part may be provided only by another special act. Legal grounds for employment on the employer's part are not significantly different under ZDR-1 from those under ZJU. Article 22 of ZDR-1 lays down *ius cogens* provisions concerning conditions for employment for all workers concluding an employment contract. The conditions for employment must be determined in advance, either by a collective agreement or the employer's general acts, and published in accordance with Article 25 of ZDR-1.

Employers in Slovenia are not autonomous when determining conditions for the employment of higher education teachers; instead, in accordance with labour legislation, they need a legal basis for employment in the form of a job classification act, which provides a description of tasks and conditions for holding each post and which has to comply with *ius cogens* legislation in the area of higher education.[59] Article 52 of ZVis determines the titles of higher educati-

[57] In Italy, bibliometric data were included in the habilitation process as a support to the evaluation committee (Giovanni Abramo and Ciriaco Andrea D'Angelo, "An assessment of the first 'scientific habilitation' for the university appointments in Italy", *Economia Politica*, No. 32 (2015), p. 330.

[58] It should be emphasised that in the case of higher education in Slovenia, we are referring to the election to the title, as the election procedure takes place before the senate of the university or the senate of the university member – Article 55 of ZVis stipulates conditions for the election and Article 56 of ZVis lays down the procedure for elections that take place before university bodies or the bodies of university members.

[59] The employer must comply with the laws, other regulations, and collective agreements that it is bound by. The law stipulates conditions, especially regarding the education and experience, for positions that are by their nature typical of certain professions (e.g., Medical Services Act, hereinafter: ZZdrS, for doctors, Higher Education Act for teachers) and cannot be accessible to just anyone, but only to persons with specific knowledge acquired through the verified education programmes. The

on teachers, ZSPJS provides specific names and titles of posts, while the conditions for obtaining the title are defined in Article 55 of ZVis. Universities require the election to the title as a condition for filling the post, which is proven with a decision submitted by the candidate applying for a vacant post, since only an employee who had been elected to the proper title may hold the post of a higher education teacher. Therefore, the election to the title is one of the special conditions of the call for the employment of higher education teachers in Slovenia.

In regard to the procedure for the employment of higher education teachers, Article 60 of ZVis as *lex specialis* provides that posts of higher education teachers, researchers, and higher education associates shall be publicly advertised and filled within the time limits and in the manner defined by the statutes of the higher education institution. The provisions of university statutes in Slovenia are very restrictive; namely, a university considers only those elections to the title or those university decisions valid that had been obtained in the procedure and under criteria of the institution at which the candidate has submitted a job application. The reciprocity of titles between universities is not stipulated. All other candidates, who had not been elected to the title at a university where they wish to apply for employment, may submit an application for the recognition of the equivalent title before submitting a job application. Therefore, a candidate who wishes to be employed at a specific university in Slovenia must undergo a preliminary procedure to obtain the election to the title or a procedure for the recognition of the title granted by another competent institution before applying for the vacant position. Obtaining a decision on the election to the title does not by itself represent the condition of employment. Therefore, the procedure to obtain the title is independent and separate from the labour-law procedure for the employment of a higher education teacher. Depending on the title acquired, a decision on the election to the title is issued for a fixed term (only the title of a full professor is permanent) and not determined by the duration of the employment relationship. Thus, a higher education teacher must maintain the validity of the election to the title for the duration of the employment relationship. Regardless of the post they hold, they must submit the application for the election to the same title or to the title of a higher rank six months before the election expires.

The specific of the Slovenian legislation regulating conditions for filling the post is linked to the employment system, i.e., the name of the post, for which

Constitutional Court of the Republic of Slovenia adopted the position that laying down specific conditions for the performance of work does not constitute a breach of the right to choose employment freely, but rather the exercise of legislative powers granted by the second paragraph of Article 15 of URS, which states that law may regulate the manner in which human rights are exercised if this is necessary due to the very nature of the right (U-I-240/04) (Bečan et al., *Zakon o delovnih razmerjih s komentarjem*, p. 151).

the university may not determine the title it seeks to employ in its job advertisement.

Under points 3 and 4 of the second paragraph of Article 6 of ZVis, universities in Slovenia have a certain autonomy in setting out the criteria for the election to the title of higher education teachers, researchers, and higher education associates, and in the elections to the titles of higher education teachers. Substantive legal basis for the election to the title of a particular higher education teacher is laid down in Article 55 of ZVis, which lists basic elements[60] and, in more detail, in the criteria for the election to the title. These criteria set out minimum requirements for the election to the title, they adopted by universities and must comply with minimum standards for the election to the title of higher education teachers at higher education institutions, which are determined by the Slovenian Quality Assurance Agency for Higher Education (*Nacionalna agencija za kakovost v visokem šolstvu*, hereinafter: NAKVIS). At the same time, they must also be internationally comparable[61] and made available to the public. Accordingly, based on the third indent of the first paragraph of Article 51f of ZVis, NAKVIS adopted Minimum Standards for the Election to the Title of Higher Education Teacher, Researcher and Higher Education Associate at Higher Education Institutions (hereinafter: NAKVIS Minimum Standards).[62] According to Article 7 of NAKVIS Minumum Standards, a candidate for the election to the title must cumulatively meet basic, general, and special minimum standards for the election to the title.[63] Under the seventh paragraph of Article 55 of ZVis, universities shall adopt their own criteria for elections to the titles.

For a particular scientific field, respective faculties may determine stricter criteria that must also be met by an individual submitting the application for the election to the title. Substantive legal grounds for the election to the title are

[60] Article 55 provides only two cumulative conditions, namely, holding a doctorate and demonstrating pedagogical skills.

[61] The requirement of international comparability of criteria for the election to the title is also contained in the third paragraph of § 94 UG or in Article 18 of Law No. 240 (2010) – the Rules on the organisation of universities, academic staff and employment and on the transfer to the Government to promote the quality and efficiency of the university system *(Legge 30 dicembre 2010, n. 240, "Norme in materia di organizzazione delle università, di personale accademico e reclutamento, nonche' delega al Governo per incentivare la qualità e l'efficienza del sistema Universitario",* hereinafter: UZi), *Gazzetta Officiale della Republika Italiana* (*Official Gazette of the Republic of Italia*), No. 10, del 14 (2011).

[62] "Minimum Standards for the Election to the Title of Higher Education Teacher, Researcher and Higher Education Associate at Higher Education Institutions" (*Minimalni standardi za izvolitev v nazive visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev in visokošolskih sodelavcev na visokošolskih zavodih*), *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 95 (2010), No. 17 (2011) and No. 91 (2020).

[63] According to Article 9 of NAKVIS Minimum Standards, basic minimum standards are a suitable education or suitable academic or professional title, qualification for professional or artistic work, pedagogical qualification, positive assessment by the majority of rapporteurs on the qualification of the candidate, and active knowledge of at least one widely spoken foreign language.

linked to the habilitation area in which the candidate has submitted the application for the election to the title and determined by universities or faculties, taking into account international competition standards related to the area. It is important to note the specifics of applying for the election to the title in Slovenia, namely that minimum standards, which are set by NAKVIS and have legal grounds to interfere with university autonomy, are also crucial for setting out substantive legal grounds at a university.[64] Within the framework of a particular university, the criteria provided for the election to the title cannot be the same for all higher education teachers, without regard to the habilitation area for which the candidate applies. Thus, the principle of equality of all higher education teachers cannot be implemented when determining substantive grounds for the election to the title,[65] but higher education teachers are treated equally in the respective area of habilitation. This solution is appropriate due to differences between individual scientific disciplines and scientific fields and the conditions that each higher education teacher can satisfy in their field. The procedure for the election to the title starts on the basis of an application submitted by the individual who has the interest in being elected to the title, either for the purpose of employment at a university or only to acquire the title,[66] which can be invoked in his or her professional life outside of higher education, for example, in scientific research activities, in the business sector (as an expert in a certain area), when working at a medical institution (where one of the conditions for acquiring the title of a clinic is for employed doctors to be elected to the title).[67] According to Article 57 of ZVis, the procedure for the election to the title of a higher education teacher shall be regulated in greater detail in the statute of the university in accordance with the law and the criteria for the electi-

[64] Due to the powers exercised by NAKVIS and because of restrictions they are facing when determining substantive grounds for the election, the universities had no authority to lower criteria for the election even during the COVID-19 pandemics in the part where the conditions could not be met for reasons of international travel restrictions or closures of respective institutions.

[65] Each habilitation area and scientific discipline has its specific characteristics and work results that a higher education teacher can achieve in this area. In the field of social sciences and humanities, there are no patents or licences, but journals with different impact factors are available for the publication of the results of scientific work.

[66] A title that is not tied to employment at a university can also be obtained in Austria and Italy.

[67] Under the first point of the first paragraph of Article 6 of the Rules concerning the requirements to be met and the procedure to acquire the title of a clinic, a clinical institute or a clinical department (*Pravilnik o pogojih in postopku za pridobitev naziva klinika, klinični inštitut ali klinični oddelek*, *Uradni list Republike Slovenije* (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*), No. 72 (2006), No. 49 (2009)), the conditions for operating as a clinic, a clinical institute or a clinical department include a requirement that in the context of the sufficient number of properly educated and skilled medical and other personnel, at least one of the ten employees with a university degree has to hold the title of a higher education teacher (full professor, associate professor, assistant professor), while the highest habilitation or research title is required for the head of such department.

on.[68] Procedures for the election to the title are lengthy, extremely specific, and involve experts appointed by the university, the habilitation committee of the university, the senate of a university member, and the senate of the university.

The way the procedure for the election to the title is regulated in the Slovenian higher education area, as a preliminary procedure that is required to obtain the "licence to teach", is not comparable to the higher education systems in Austria and Finland. In Austrian higher education, the substantive basis for filling the post of a higher education teacher is quite different.[69] Prior election to the title is not a condition in the employment procedure, nor is there a preliminary procedure provided to obtain it. The candidate is granted the title following the successfully completed selection procedure for filling the post in the respective field for which he or she was selected, and the title is valid for the period of validity of the employment contract in accordance with paragraphs 12 and 13 of § 94 UG. If the candidate already has a valid election to the title that was obtained abroad, the satisfaction of conditions for obtaining the title at a particular university, where the candidate has applied for the post, has to be verified as well. The Austrian higher education system also allows for the acquisition of the title based on a request submitted by an external candidate outside of the regular employment procedure, and the mere acquisition of the title does not yet imply the position at a university. The conditions of employment at Austrian universities are determined broadly enough under UG to allow for the international application by each candidate (domestic or foreign scientists with relevant higher education research or artistic qualifications for the subject corresponding to the area in which they operate).[70] There is also no preliminary procedure for the election to the title at Finnish universities, and the election or appointment to the title is not a condition to fill a vacant post. Under the fourth paragraph of section 33 of UZf, following the employment procedure, a higher education teacher is granted the right to use the title at a university, which is valid for the duration of the employment contract. The employment procedure includes the verification of the candidate's eligibility, not only regar-

[68] At the University of Maribor, the procedure is regulated under Articles 190 to 202 of the Statute of the University of Maribor and the Rules on the procedure for the election to the title of higher education teachers and higher education associates. The procedural part of the habilitation process at the University of Ljubljana is regulated under Articles 149 to 156 of the Statute of the University of Ljubljana.

[69] Considering the procedure and legal provisions, the use of the term appointment to the title would be more fitting to denote the habilitation since there is no election to the title in Austria; instead, the title is granted on the basis of the candidate's research achievements by the habilitation committee, which is appointed by the senate of the university. However, the habilitation is also regulated (Article 103 of UG), which is awarded and does not represent the basis for employment, nor does it affect the existing employment contract.

[70] Loschnigg and Sommer, *Universitatspersonalrecht in Osterreich*, p. 222.

ding employment but also regarding conditions required to obtain the title held by a higher education teacher for the duration of his or her employment at the university. In Italy, the UZi introduced national scientific habilitation, which provides access to the posts of higher education teachers at universities. The title is granted at a national level by a commission established for each scientific area. The appointment to the title is granted by the national committee and is valid for six years. The conditions for the particular election to the title are not determined within the framework of the university either, since the authority to determine indicators and criteria for the election was granted by law to the National Agency for the Evaluation of Universities and Research Institutes (*l'Agenzia nazionale di valutazione del sistema universitario e della ricerca* – ANVUR). In Italy, therefore, a preliminary procedure to obtain the election to the title is also required as a condition that must be met before applying for a vacant post; however, in comparison, the determination of conditions for the election in the Republic of Slovenia falls within the authority of each university in the scope of its autonomy, taking into account the legal requirement of compliance with NAKVIS Minimum Standards.

Based on the presented analysis of models or concepts of the election to the title, it can be concluded that differences in regulation depend mainly on national law. The university's success depends on the possibility of employing excellent higher education teachers, and the main feature of universities in advanced higher education systems is striving to acquire highly talented teachers and scientists through the employment procedure. In these systems, universities have legal grounds to determine their own criteria for employment and the acquisition of titles. Keeping the universities in the Republic of Slovenia subject to minimum standards for the election to the title set by NAKVIS is supposed to represent the uniformity of conditions for the election to the title within the Slovenian higher education area, and especially the level of quality that is expected from higher education institutions. When NAKVIS Minimum Standards have been drafted, extremely precise quantitative and qualitative standards have been determined that failed to consider the specifics of individual scientific areas or disciplines or even the possibility of organising the teaching process under the newly-established study programmes. The shortcomings of keeping certain university criteria for the election to the title subject to NAKVIS Minimum Standards become apparent with any change to the minimum standards, which can set the criteria for a particular scientific discipline or scientific area too high, meaning that a university might not be able to comply because of its financial situation or the number of higher education teachers holding

the required title.[71] Adopting NAKVIS Minimum Standards without considering the specifics of the scientific area has resulted in equalisation, which does not always imply high quality or proper development of a particular scientific discipline or area of expertise. ZVis should provide universities with full autonomy in the area of academic activity, which includes the adoption of criteria for the election to the title and a free choice or election of higher education teachers.[72]

In Austria and Finland, which both rank very highly in terms of performance indicators and the reviewed level of higher education autonomy, the procedure for obtaining the title is tied to the employment procedure, which means that no preliminary procedures are needed, while the validity of the title is territorially and temporally limited to the validity of employment contract signed at the university. In the context of higher education in the Republic of Slovenia, the employment procedure should be regulated so that after the procedure is completed, the candidate would acquire election to the title required for the vacancy published by the university, which would comply with UNESCO Recommendation (1997) and ensure better access to jobs. Candidates who would be employed in such a manner would also be elected for a fixed period of five years, which is not necessarily the case now, as the election decision is issued before the employment procedure is carried out, meaning that the remainder of the term can be even shorter in the case of procedure for the recognition of the title, in which the candidate is granted a recognised title for the time remaining until the end of the term. In Austria and Finland, there are no legal obstacles preventing the determination of criteria and standards for the election to the title autonomously within a particular university, as universities have full authority in that regard. It is evident that the interference of the state in employment procedures, with the state being involved in the granting of titles or determining the criteria for the election to the title, is detrimental to universities, as the universities are thus deprived of the possibility to develop and set out their own standards of quality, both in education and scientific research areas. Such is the case in Italy, where the preliminary procedure for obtaining the title takes place outside the university, and universities have basically no influence on the procedure and determination of criteria, even though this procedure directly impacts employment at universities.

[71] During the state of the epidemic, the candidates cannot fulfill the condition laid down in the fourth indent of the second paragraph of Article 28 of NAKVIS Minimum Standards, namely the continuous work at a foreign university lasting for a minimum of three months. Universities had to file a request with NAKVIS, asking to adopt minimum standards for the duration of the state of the epidemic and to lay down the conditions that the candidates will be able to meet. Only after the new NAKVIS standard was established were the candidates who failed to meet this condition able to continue the procedure of obtaining the title.

[72] Rado Bohinc, "Sodobna zakonska ureditev visokega šolstva. Kako povrniti zaupanje države v univerzo in univerze v državo", *Teorija in praksa* 54, No. 3–4 (2017), p. 518.

Conclusions

Academic employment is one of the most important tasks of a university since the choice of a higher education teacher has a long-term impact on the university's development and quality. With their knowledge and work at a university, higher education teachers affect the quality of teaching, research, knowledge-building, students' satisfaction, management, the acquisition of research projects, and involvement in the community.[73] The university management is becoming increasingly aware of the importance of procedures for employing the best higher education teachers, as the right choice has long--term consequences. In the context of national reforms of higher education, this area has been paid special attention.

There is no open vacancy model for the employment of higher education teachers in Slovenia, under which these posts would be available to all candidates that meet the prescribed conditions.[74] The possibility to publish international job advertisements is also precluded because of the teaching language, which, in accordance with Article 8, must be Slovenian and the knowledge of which must be demonstrated by means of a suitable certificate in so far as the candidate is not of Slovenian nationality. In the case of employment procedures for the purpose of carrying out education activities in study programmes implemented in a foreign language, it is not necessary to demonstrate the knowledge of the Slovenian language.

Due to the specifics of the status of higher education teachers, the following issues regarding the management of staff policies and procedures, not only for employment but also for filling the posts of higher education teachers, can be identified at the universities in Slovenia:

- preventing access to the posts of higher education teachers that are under the tenure track model already occupied by higher education associates employed at a university, who obtain a proper title and sign the employment contract for a higher education teacher respecting a suitable workload within the teaching process,
- the inability to transition between different fields of work within the public sector or change the employer (the transition from research work conducted outside of the university to the education process

[73] See Tatiana Fumasoli and Barbara M. Kehm, "Recruitment od Academics", v: *The Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions*, eds. Pedro Nuno Teixeira and Jung-Cheol Shin (Dordrecht: Springer, 2020), p. 1, available at: DOI 10.1007/978-94-017-9553-1_288-1, accessed: 12. 5. 2021.

[74] The open vacancy model is based on the concept that each university has a specific number of posts for a particular title, and once the post becomes vacant, different selection procedures for the best candidate are conducted through a public tender.

taking place at the university is possible only in the case of vacant workload within the teaching process),
- the inability to conduct selection procedure by reviewing the compliance with teaching and research conditions (which are demonstrated by each candidate with the election to the title for the corresponding habilitation area),
- the inability to determine the habilitation title for which the university needs candidates (only a position encompassing multiple titles is determined).

Higher education legislation in the Republic of Slovenia should include provisions relating to the procedure for the employment of higher education teachers that would determine exceptions in the employment procedure and constitute a *lex specialis* regulation of the procedure for the employment of higher education teachers. In the part where ZVis regulates the employment procedure, it should determine that the procedure for the election to the title should be conducted simultaneously with the employment procedure. Thus, the university could select the candidate by reviewing the entirety of scientific and pedagogical results on the respective day instead of considering only the decision on the election to the title. That would allow the university to include both the title and the post when publishing a job vacancy. Regarding the job classification act for higher education teachers, the law should state that the university can determine the act autonomously and individually, depending on the needs of the teaching and research process.

Mojca Tancer Verboten

POSEBNOSTI ZAPOSLITEV VISOKOŠOLSKIH UČITELJEV

POVZETEK

Poseben položaj visokošolskih učiteljev, zaposlenih na univerzah, izhaja iz posebnega položaja ter vloge univerze v družbi oziroma v razvoju znanosti ter avtonomnosti njenega delovanja. Visokošolski učitelji so temelj za njeno delovanje in so nosilci izobraževalnega in raziskovalnega procesa na univerzah. Postopek zaposlitve visokošolskih učiteljev je eden izmed elementov kadrovske avtonomije univerze in ni v izključni domeni delovnopravne zakonodaje, temveč poteka tudi na podlagi materialnih določb visokošolske zakonodaje. Za zaposlitev in za napredovanje visokošolskih učiteljev sta uveljavljena dva modela in sicer model odprtih delovnih mest (*open vacancy career models*) ali zaprt karierni model (*tenure track career models*). Model odprtih delovnih mest je koncept, ki omogoča dostop do položaja visokošolskega učitelja na posamezni univerzi preko odprtega javnega razpisa in izvedbe izbire po postopku predstavitve, pregleda rezultatov dela posameznika. Takšen poziv je odprt za visokošolske učitelje na vseh nivojih kariere. Zaprt model oziroma sistema napredovanja v nazivih je koncept, kjer je razporeditev v najvišji naziv rednega profesorja omogočen po določenih letih dela, po preizkusni dobi in po občasno izvedenih evalvacijah opravljenega dela. Ta model se imenuje tudi napredovanje po nazivih (*step-by-step promotions*). Od modela, ki ga uporablja ali posamezna univerza ali posamezni visokošolski sistem določen s strani zakonodajalca, so odvisni postopki zaposlitev oziroma dostop do delovnih mest na univerzi. V Republiki Sloveniji imamo zaprt model delovnih mest (oziroma sistem napredovanja po nazivih). Prednosti tega modela v Republiki Sloveniji so vnaprej znani kriteriji za dosego najvišjega naziva, možnost dosega naziva brez dodatnih izbirnih postopkov med več kandidati, večja pripadnost univerzi in možnost razvoja kariere v okviru iste univerze, slabosti tega modela so, da mora univerza zelo hitro izbrati primernega kandidata, ki ima vnaprej znano napredovanje na delovnem mestu, izbire visokošolskih učiteljev v višjih nazivih ni, poteka dvig kvalitete samo z zaostrovanjem izvolitvenih pogojev.

Pogoji za zasedbo delovnega mesta visokošolskega učitelja so sestavljeni iz splošnih pogojev, ki so enaki na vsakem razpisanem delovnem mestu in posebnih pogojev, ki so vezani izključno na delovna mesta pedagoških delavcev, med njimi tudi visokošolskih učiteljev. Pri določanju pogojev za zaposlitev visokošolskega učitelja v Sloveniji delodajalec ni avtonomen, temveč mora imeti kot podlago za zaposlitev v skladu z uslužbensko zakonodajo sprejet akt o sistemi-

zaciji delovnih mest, v katerem za vsako delovno mesto določi opis delovnih nalog in pogoje za zasedbo delovnega mesta, pri katerih mora slediti kogentni visokošolski zakonodaji. Kot poseben pogoj za zasedbo delovnega mesta je določena izvolitev v naziv, ki poteka v Republiki Sloveniji po upravnopravnem postopku in ima neposreden vpliv na zaposlitev in trajanje delovnega razmerja (napredovanje, določanje plač in prenehanje pogodbe o zaposlitvi). Kandidat, ki se želi zaposliti na točno določeni univerzi v Sloveniji, tako mora pristopiti pred sodelovanjem na razpisu k predhodnemu postopku pridobitve izvolitve v naziv ali postopku priznavanja naziva iz druge pristojne inštitucije. Sama pridobitev odločbe o izvolitvi v naziv še ni pogoj za zaposlitev, postopek za pridobitev izvolitve v naziv torej poteka neodvisno in ločeno od delovnopravnega postopka zaposlitve visokošolskega učitelja. Posebnost, na katero je potrebno opozoriti pri vložitev vloge za izvolitev v naziv v Sloveniji je, da so pri določanju univerzitetnih materialnih podlag za izvolitev v naziv prav tako ključni minimalni standardi, ki ji določi NAKVIS in ki na zakonski podlagi posežejo v avtonomijo univerz. Odločba o izvolitvi je glede na pridobljeni naziv izdana za določen čas (trajnost naziva je predvidena samo za rednega profesorja) in ni vezana na trajanje delovnega razmerja.

Postopek izvolitve v naziv kot predhodni postopek, ki je pogoj za pridobitev "licence za poučevanje," kot ga predvideva slovenski visokošolski prostor, ni primerljiv z visokošolskimi sistemi v Avstriji ali na Finskem, kjer izbrani kandidat pridobi izvolitev v naziv po izvedenem izbirnem postopku zaposlitve.

V izvedeni analizi je predstavljeno, katere so posebnosti položaja visokošolskih učiteljev, ki vplivajo na pogoje in postopek za izvedbo zaposlitve na delovna mesta visokošolskih učiteljev ter ali so te posebnosti upoštevane v zakonodaji. Ugotovljeno je, da bi morala visokošolska zakonodaja v Republiki Sloveniji vključevati določila vezana na postopek zaposlitve visokošolskih učiteljev, ki bi določala izjeme v zaposlitvenem postopku in bi predstavljala lex specialis ureditev postopka zaposlitev visokošolskih učiteljev. ZVis bi tako v delu, kjer določa zaposlitveni postopek, moral določiti, da se hkrati s postopkom zaposlitve izpelje tudi postopek izvolitve v naziv. Univerza bi tako lahko izbrala kandidata s pregledom celotnih znanstvenih in pedagoških rezultatov trenutnega datuma in ne z upoštevanjem samo odločbe o izvolitvi v naziv. Z navedenim bi imela univerza v razpisnem postopku možnost razpisati tako naziv kot delovno mesto. Za sam akt o sistemizaciji delovnih mest za visokošolske učitelje bi moralo biti določeno, da ga lahko univerza avtonomno individualno določi glede na potrebe pedagoškega in raziskovalnega procesa.

SOURCES AND LITERATURE

Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije (*Official Gazette of the SFRY*) – Beograd, 1976–1989.

Uradni list Socialistične republike Slovenije (*Official Gazette of the SRS)* – Ljubljana, years 1980–1989.

Uradni list Republike Slovenije (*Official Gazette of the Republic of Slovenia*) – Ljubljana, years 1990–2021.

Bundesgesetzblatt für die Repulik Osterreich (*Federal Law Gazette of the Republic of Austria*) – Wien, years 2002, 2021.

Staatgesetzblatt für die Republik Osterreich (*Official Gazette of Republic of Austria*) – Vienna, year 1945.

Narodne novine (*National Newspapers*) – Zagreb, years 2003–2011.

Gazzetta Officiale della Republika Italiana (*Official Gazette of the Republic of Italia*) – Roma, year 2021.

Virallinen lehti *(Official Gazette of Finland)* – Helsinki, years 1999–2016.

Harper, Douglas, *Online Etymology Dictionary* (2007), available at: https://www.etymonline.com/, accessed: 12. 5. 2021.

Magna carta universitatum (1988), available at: http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum, 12. 5. 2021.

Council of the EU document No. 9166 (2006), available at: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vj6ipfs6jrzm, accessed: 12. 5. 2021.

UNESCO Recommendation concerning the Status of Higher Education Teaching Personnel (1997), available at: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, accessed: 12. 5. 2021.

The Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions, eds. Pedro Nuno Teixeira and Jung-Cheol Shin (Dordrecht: Springer, 2020), p. 1, available at: DOI 10.1007/978-94-017-9553-1_288-1, accessed: 12. 5. 2021.

.....

Abramo, Giovanni and D'Angelo, Ciriaco, Andrea, "An assessment of the first 'scientific habilitation' for the university appointments in Italy", *Economia Politica*, No. 32 (2015), pp. 329–357.

Avbelj, Matej, Arhar, France, Bardutzky, Samo, Bošnjak, Marko, Čebulj, Janez, Deisinger, Mitja, Dežman, Aljoša, Drobež, Eneja, Erbežnik, Anže, Farmany, Polona, Ferk, Boštjan, Ferk, Petra, Fikfak, Veronika, Galič,

Aleš, Grad, Franci, Igličar, Albin, Ivanc, Orehar, Metoda, Ivanc, Blaž, Jambrek, Peter, Kaučič, Igor, Kerševan, Erik, Kleindienst, Petra, Knez, Rajko, Kovač, Polona, Lesjak, Andrej, Letnar, Černič, Jernej, Mavčič, Arne, Mozetič, Miroslav, Možina, Damjan, Mulec, Breda, Nerad, Sebastian, Novak, Marko, Pavčnik, Tomaž, Petrič, Ernest, Petrovič, Jorg, Kristijan, Pirnat, Rajko, Podlipnik, Jernej, Pogorelec, Janez, Pucelj, Vidović, Tanja, Senčur, Miloš, Šepec, Miha, Štrus, Dušan, Šturm, Lovro, Teršek, Andraž, Toplak, Jurij, Trstenjak, Verica, Valentinčič, Dejan, Vatovec, Katarina, Zagorc, Saša, Zagradišnik, Renata, Zalar, Boštjan, Zidar, Andraž, Zobec, Barbara, Zobec, Jan, Zore, Lea, Žaucer, Hrovatin, Martina and Žuber, Bruna, *Komentar Ustave Republike Slovenije – KURS 2019* (Nova univerza, 2019)

Bečan, Irena, Belopavlovič, Nataša, Korpič, Horvat, Etelka, Kresal, Barbara, Kresal, Šoltes, Katarina, Mežnar, Špelca, Robnik, Ivan, Senčur, Peček, Darja and Šetinc Tekavc, Martina, *Zakon o delovnih razmerjih s komentarjem* (Ljubljana: GV Založba, 2016).

Brezovar, Nejc, "Pravni vidiki avtonomije državnih univerz in visokih šol", *Uprava* 10, No. 2 (2012), pp. 89–114.

Bohinc, Rado, "Sodobna zakonska ureditev visokega šolstva. Kako povrniti zaupanje države v univerzo in univerze v državo", *Teorija in praksa* 54, No. 3–4 (2017), pp. 508–530.

Frolich, Nicoline, Wendt, Kaja, Reymert, Ingvild, Tellmann, Silje, Maria, Elken, Mari, Kyvik, Svein, Vabo, Agnete and Larsen, Even, *Perspectives from Norway, Denmark, Sweden, Finland, the Netherlands, Austria and the UK* (Oslo: Nordic Institute for Studies in Innovation, Research and Education (NIFU), 2018).

Fumasoli, Tatiana and Kehm Barbara M., "Recruitment od Academics", v: *The Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions*, eds. Pedro Nuno Teixeira and Jung-Cheol Shin (Dordrecht: Springer, 2020), pp. 1–6, available at: DOI 10.1007/978-94-017-9553-1_288-1, accessed: 12. 5. 2021.

Handbook of good human resource practices in the teaching profession (Geneva: ILO, 2012).

Hayton, Jessica and Dimitriou, Dagmara, "What's in a world? Distinguishing between Habilitation and Re-habilitation", *Vision Rehabilitation Internacional* 1, Vol. 10 (2019), pp. 1–4.

Igličar, Albin, 2005, "Avtonomija univerze v luči slovenske in evropske ustave ter bolonjske deklaracije", *Revus – revija za evropsko ustavnost* 3, No. 5 (2005), pp. 91–101.

Loschnigg, Günter and Sommer, Michaela, *Universitatspersonalrecht in Osterreich. Universitatspersonal recht in internationalen Vergleich* (Wien: OGB VERLAG, 2011).

Kivistö, Jussi, Pekkola, Elias and Pausits, Attila, "Academic Careers and Promotions in Finland and Austria: System and Institutional Perspectives", v: *Achieving Academic Promotion Surviving and Thriving in Academia*, eds. Mahat, M.

and Tatebe, J. (Bingley: Emerald Publishing Limited, 2019), pp. 105–125.

Neuhäuser, Rudolf, "Institutional Autonomy Versus Goverment Control (The New University Act in Austria)", *Higher Education Management and Policy* 16, No. 1 (2004), pp. 19–26.

Perkin, Harold, *History of Universities. International Handbook of Higher Education* (Dordrecht: Springer, 2007).

Siekkinen, Taru, *The changing relations between the academic profession and universities in Finnish higher education* (Jyväskylä: Finnish Institute for Educational Research, 2019).

Taylor, S. James, Graça, Manuel, Machado, Maria de Lourdes and Sousa, Sofia, *Portugal: Adapting in Order to Promote Change* (Kassel: International Centre for Higher Education Research Kassel, 2007).

Tancer Verboten, Mojca, "Visokošolski učitelji nekoč in danes", v: *Vanekovo stoletje: ob stoletnici dr. Vaneka Šiftarja* (Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, 2019), pp. 329–340.

Teršek, Andraž and Žgur, Matija, "(Finančna) Avtonomija univerze", *Revus – revija za ustavno teorijo in filozofijo prava* 8, No. 14 (2010), pp. 73–85.

Studia Historica Slovenica

Avtorski izvlečki / *Author's Abstracts*

Studia Historica Slovenica

DOI 10.32874/SHS.2022-01

Author: **ŽEPIČ Vid**
M. A. in Law, Assistant
University of Ljubljani, Faculty of Law
Poljanski nasip 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **TRANSMISSIO ACTORUM: "SENDING OF THE CASE FILES" TO THE LEARNED JURISTS WITH SPECIAL REGARD TO THE DEVELOPMENTS IN THE AUSTRIAN HEREDITARY LANDS**

Studia Historica Slovenica
Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 22 (2022), No. 1, pp. 11–62 , 183 notes, 7 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: reception of Roman law, Aktenversendung, legal counsel, law faculties, history of criminal law, consilium

Abstract: Transmissio actorum (Aktenversendung) designates a procedural institution of the Roman-Canon criminal as well as civil procedure, which authorised lay judges in the Early Modern Era to send case files to various judicial colleges in the event of insurmountable doubts regarding the application of complex rules of the learned law. As rule, the entire case file was sent to the faculties of law, foreign municipal or regional courts as well as to the higher administrative and judicial authorities. The impartial opinions of the learned jurists may be regarded as a form of formalized expertise in the legal issues. The courts were, according to customary law, principally obliged to follow the instructions of the experts, which regularily took form of a draft judgment. The research evaluates transmissio actorum as a typical institute of reception of Roman law in the European context. Furthermore, it deals with the question whether and in what forms the institute, its predecessors or surrogates existed in the Austrian hereditary lands. The absence of the transmissio actorum should be identified as one of the causes of the delayed and less intense reception of Roman law in this part of the Holy Roman Empire.

DOI 10.32874/SHS.2022-02

Author: **ZVER Nina**
M.A. in Geography and Slovenian Language and Literature, Assisstant
University of Maribor, Faculty of Arts, Department for Slavic Languages and Literatures
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **THE LIFE AND WORK OF THE PREACHER JOŽEF HORVAT**

Studia Historica Slovenica
Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 22 (2022), No. 1, pp. 63–100, 139 notes, 2 tables, 8 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Jožef Horvat, biography, Martjanci, Črenšovci, Prekmurje history, Prekmurje church manuscript heritage, preaching, unification of Prekmurje Slovenes with their motherland

Abstract: The article presents a relatively unknown priest in the Prekmurje manuscript literary history, Jožef Horvat, the Burgenland Croat from Borderland of North-Western Hungary, who was the chaplain of Črenšovci in 1905–1912 and the parish priest of Martjanci in 1912–1932. Horvat was recently recognized as the author of a large number of sermons written in Szepetnek, Črenšovci and Martjanci, where he worked. Data on him are only sporadic, he is mentioned only in some 20st century newspapers, mostly in Klekl's Novine. Based on available sources in Slovene and Hungarian archives, parishes and older Prekmurje and Slovenian journalism, the article highlights his life, work for Prekmurje Slovenes and his role in uniting them with their homeland. His will is also added as an interesting historical document.

DOI 10.32874/SHS.2022-03

Author: **ANTOLIČIČ Gregor**
Ph.D., Assistant Professor
ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute
Novi trg 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **ANTON KOROŠEC AND THE HABSBURG DYNASTY**

Studia Historica Slovenica
Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 22 (2022), No. 1, pp. 101–130 , 70 notes, 5 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, Emperor Franz Josef, Emperor Karl, Crown Prince Otto, newspaper Slovenec

Abstract: The Habsburg dynasty played a very important role in the life of Anton Korošec, especially in the period before the disintegration of Austria-Hungary. For the priest Korošec, the Habsburg ruler represented an important foundation of religiosity, and for the politician Korošec, the highest authority in the country. But above all, the outbreak of the First World War and the internal political crisis in the country gradually undermined Korošec's loyalty to the Habsburg rulers. With the last audience with Emperor Karl on October 11, 1918, Korošec on a symbolic level broke his and the Slovenian loyalty to the ruling house. During the Yugoslav period of Korošec's political career, the most important Slovene politician of the time tried to relativize his attitude towards the Habsburgs, especially as a pragmatic stance for the desire to unite the "Habsburg" southern Slavs outside the ancient monarchy.

DOI 10.32874/SHS.2022-04

Author: **ŠTUHEC Marko**
Ph.D., Assistant Professor
University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History
Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **ON THE LJUBLJANA SKY-SCRAPER AND THE BALKANS.**
Subtitle: **History of the Regions of Ex-Yugoslavia in History Textbooks Used in Slovenia from the Austro-Hungary to the Independent Slovenia**

Studia Historica Slovenica
Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 22 (2022), No. 1, pp. 131–188 , 209 notes, 3 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: ambiguity of the Balkan and ex-Yugoslavia, history textbooks on the Balkan, Slovene comprehensive schools, dominant ideologies

Abstract: The paper analizes the presentation and interpretation of history of the regions of ex-Yugoslavia and the Balkans in history textbooks for comprehensive schools written on the territory of present-day Slovenia between 1911 and 2011. The analysis shows that pupils scholarised between 1920 and 2000 could have gained good knowledge of the past and culture of the regions of ex-Yugoslavia. Therefore we can argue that the ambiguities and the stereotypes concerning ex-Yugoslavia and the Balkans, are not the consequence of deficient information comprised in the textbooks. On the other hand is the knowledge provided by the textbooks written thereafter scarce, fragmentised and mostly reduced to the political vicissitudes of the 20th century. So, it can not contribute to removal of the existing stereotypes. In addition the paper identifies major ideologies and suppositions that underlay the presentation and choice of historical facts presented.

DOI 10.32874/SHS.2022-05

Author: **PREBILIČ Vladimir**
Ph.D., Full Professor
Co-Author: **DREU Lara Iva**
M. A. in History, Assistant
University of Ljubljani, Faculty of of Social Sciences
Kardeljeva ploščad 5, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **BOMBING OF MARIBOR (1944–1945) AS PART OF ANGLO-AMERICAN STRATEGIC BOMBING OF GERMAN WAR INDUSTRY AND TRANSPORT CONNECTIONS IN LIGHT OF COMPARISON OF SLOVENIAN AND ANGLO-AMERICAN ARCHIVAL SOURCES**

Studia Historica Slovenica
Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 22 (2022), No. 1, pp. 189–220 , 94 notes, 10 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: strategic bombing, Maribor, Second World War, air warfare, civilian casualties

Abstract: Based on the study of archival sources in Archives of the Republic of Slovenia, The Regional Archives Maribor, National Archives and Records Administration (USA) and The National Archives (United Kingdom), the article brings to light new perspective on strategic significance of Maribor, a city through which ran an important railway connection between Germany and the Italian front, and its war industry – the Factory of Air Motors in Tezno. Consequently, the city's aircraft industry and railway infrastructure became frequent targets of both strategic and tactical bombing. This article presents new discoveries and theoretical views through the use and comparison of various archival sources and places them into military-strategic concept of warfare during the Second World War. Along with the testimonies of the participants in the then events, the article also significantly upgrades all so far published research.

DOI 10.32874/SHS.2022-06

Author: **HARAMIJA Dragica**
Ph.D., Full Professor
University of Maribor, Faculty of Education and Faculty of Arts
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **REFLECTING PREHISTORIC PILE-DWELLING CULTURE IN THE HISTORICAL-ADVENTURE SERIES BY SEBASTIJAN PREGELJ *TALES FROM THE END OF THE STONE AGE***

Studia Historica Slovenica
Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 22 (2022), No. 1, pp. 221–250, 63 notes, 7 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: children's literature, Neolithic, pile dwellings, Sebastijan Pregelj, historical fiction

Abstract: The series of seven books by Sebastijan Pregelj Tales from the End of the Stone Age (published between 2016 and 2021) belongs to the genre of Slovene children's historical fiction, typologically corresponding to texts that depict (pre)historical reality (fact) and fictional literary characters and events (fiction). It is set in the Neolithic era (the stories take on board archaeological findings), with the Ljubljana Marshes and the prehistoric pile dwellings associated with the area as the main narrative location. The stories also refer to every-day objects and matters, for example, food, clothing, making clay artefacts, copper processing, the way the pile dwellings were organised, personal relationships, religious beliefs, etc. In the adventure part of the stories the literary space extends to other regions that the main literary characters, Brin (Juniper) and Črna (Raven), venture into: the Karst, the littoral regions (in what is now Italy), their journey across the mountains, and pile dwellings on (other) lakes (in what is now Austria).

DOI 10.32874/SHS.2022-07

Avtor: **TANCER VERBOTEN Mojca**
Dr., docentka
Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta
Mladinska ulica 9, SI–2000 Maribor, Slovenija

Naslov: **POSEBNOSTI ZAPOSLITEV VISOKOŠOLSKIH UČITELJEV**

Studia Historica Slovenica
Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, letnik 22 (2022), št. 1, str. 251–280, 74 cit.

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: zaposlitev visokošolskih učiteljev, izvolitev v naziv, odprti karierni model, zaprti karierni model, pogoji za zaposlitev

Izvleček: V prispevku so na podlagi analize izbranega gradiva, ki obravnava postopek in pogoje za zaposlitev visokošolskih učiteljev v okviru različnih visokošolskih sistemov, prikazane posebnosti vezane na položaj visokošolskih učiteljev, ki jih v primeru zaposlitev delavcev v drugih dejavnostih ni zaslediti. Obravnavani so trije sklopi: pojem in položaj visokošolskih učiteljev, pogoji za zasedbo delovnih mest visokošolskih učiteljev in postopek zaposlitev visokošolskih učiteljev. Osnovna hipoteza članka je, da je potrebno pogoje in postopek za zaposlitev visokošolskih učiteljev obravnavati in interpretirati ter zakonsko ustrezno urediti glede na upoštevanje posebnosti položaja visokošolskih učiteljev, ki so zaposleni na univerzi kot instituciji, ki ima zagotovljen poseben status z institucionalno avtonomijo.

Studia Historica Slovenica

Uredniška navodila avtorjem / *Editor's Instructions to Authors*

Studia Historica Slovenica

Uredniška navodila avtorjem

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja izvirne znanstvene članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.

2. Revija ***Studia Historica Slovenica*** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.

3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

   Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

   e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.

5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: **s povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter s **prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.

8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).

a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani. ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;
primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljublja ni", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer –**članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostop no na: http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760, pridobljeno: 14. 1. 2019.

nato pa se **v naslednjih opombah z isto referenco uporablja smiselna okrajšava**
(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)
(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

b. Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati **abecedni seznam VIROV in LITERATURE** (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)
PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.
Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).
Slovenski gospodar — Maribor, letnik 1873–1888.
Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760, pridobljeno: 14. 1. 2019.

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.), *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani**; **recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.

11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.

12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvo **v roku treh dni;** širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

Studia Historica Slovenica

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes original scientific historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.

2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.

3. **An article** (edited in Microsoft *Word for Windows*) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

   The article must be sent **by e-mail:**
   e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.

5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source**.

Studia Historica Slovenica

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research tecniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;
Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO;
Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, p. FROM–TO;
Example – **miscellany:** Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO;

Example – **website**:*Zürcher Wappenrolle – e.codices*, http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used
(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, p. FROM–TO).
(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", p. FROM–TO).

b. While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

8. An **alphabetical list of SOURCES and LITERATURE** should be added **at the end of the article** (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)
PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.
Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).
Slovenski gospodar — Maribor, years 1873–1888.
Zürcher Wappenrolle – e.codices, http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE
Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO.
Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO.
Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

9. Articles are reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.

10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.

11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The Editorial Board reserves its right to further edit the articles. The. Editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it **in three days;** enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the Editorial Board.

Editorial board of SHS

Studia Historica Slovenica